



Les guerres i els seus efectes. Cassà de la Selva, segles XIV-XX

CONFERÈNCIES DE L'ARXIU; 1

Dolors Grau – Elvis Mallorquí (coords.)

EDITA:



**Ajuntament de
Cassà de la Selva**

COL·LABORA:



**Diputació
de Girona**

COORDINACIÓ:

Dolors Grau i Ferrando
Elvis Mallorquí Garcia

AUTORS:

Joaquim Alvarado i Costa
Jordi Bohigas i Maynegre
David Gesalí Barrera
Pere Gifre i Ribas
Elvis Mallorquí Garcia
Josep Maymí Rich
Joaquim Mundet i Creus
Albert Reixach i Sala
Lluís Sales i Favà

REVISIÓ LINGÜÍSTICA:

Carme Xifre i Suñer

DISSENY I MAQUETACIÓ: Palahí Arts Gràfiques

DIPÒSIT LEGAL:

GI 1769-2018

Primera edició digital, novembre 2018

FOTO COBERTA:

Bombardeig a Cassà el dia 29 de gener de 1939
Ufficio Storico AMI-Roma (per mitjà de David Gesalí)

ÍNDIX

Sigles i abreviatures	4
Pròleg	5
1. INTRODUCCIÓ	7
Elvis Mallorquí Garcia	
2. UNA FORTALESA EN TEMPS DE VIOLÈNCIA FEUDAL. EL CASTELL DE CASSÀ DE LA SELVA A INICIS DEL SEGLE XIV	11
Lluís Sales i Favà	
3. ELS FETS DE CASSÀ DE LA SELVA DELS ANYS 1390 I 1391: LLUITES PEL PODER A LES RODALIES DE GIRONA	29
Albert Reixach i Sala	
4. ELS REMENCES DE CASSÀ DE LA SELVA, 1448-1497	47
Elvis Mallorquí Garcia – Joaquim Mundet i Creus	
5. LA TERRA I LA GUERRA: LA VEGUERIA DE GIRONA, 1635-1720	67
Pere Gifre i Ribas	
6. LA GUERRA DEL FRANCÈS A CASSÀ DE LA SELVA, 1808-1814	83
Jordi Bohigas i Maynegre	
7. L'EFECTE DE LA PRIMERA GUERRA MUNDIAL SOBRE LA INDÚSTRIA SURERA: CASSÀ DE LA SELVA, 1914-1918	97
Joaquim Alvarado i Costa	
8. APUNTS PER A UNA REFLEXIÓ SOBRE LA REREGUARDA, 1936-1939	109
Josep Maymí Rich	
9. L'AERÒDROM 317 CASSÀ DE LA SELVA-LLAGOSTERA, 1938-1939	121
David Gesalí Barrera	
10. APÈNDIX DOCUMENTAL	137
11. BIBLIOGRAFIA	159
ÍNDIX DE TAULES I FIGURES	167

Sigles i abreviatures

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona)
ACBE	Arxiu Comarcal del Baix Empordà (la Bisbal d'Empordà)
ACG	Arxiu Capitular de Girona
ADAR	Arxiu d'Aviadors de la República (Alacant)
ADG	Arxiu Diocesà de Girona
ADM	Arxiu Ducal de Medinaceli (Toledo)
AGMA	Archivo General Militar de Ávila
AHEA	Archivo Histórico del Ejército del Aire (Villaviciosa de Odón, Madrid)
AHMB	Arxiu Històric Municipal de Barcelona
AHG	Arxiu Històric de Girona
AMCS	Arxiu Municipal de Cassà de la Selva
AMGI	Arxiu Municipal de Girona
BC	Biblioteca de Catalunya (Barcelona)
CRDI	Centre de Recerca i Difusió de la Imatge (Girona)
SAMP	Servei d'Arxiu Municipal de Palamós
SIFNE	Servicio de Información del Nordeste de España
SIPM	Servicio de Información y Policía Militar
USAM	Ufficio Storico della Aeronautica Militare (Roma)
cf.	<i>confert</i> (vegeu)
coord.	coordinador
dir.	director
ed.	editor
f.	foli
núm.	número
p.	pàgina
reg.	registre
r	recto
s. d.	sense data
s. f.	sense foliar
ss.	següents
v	<i>verso</i>
vol.	volum

PRÒLEG

Martí Vallès i Prats

Alcalde de Cassà de la Selva

Un dels objectius de qualsevol administració pública, especialment la més propera al ciutadà, l'Ajuntament, és el d'anar buscant, recollint, depurant, ordenant, organitzant i, en definitiva, custodiant tota la documentació que pugui explicar l'evolució històrica dels pobles.

Aquesta tasca es du a terme des de l'arxiu municipal, un espai on es desenvolupa una feina poc visible, però metòdica i continuada, de la qual molts ciutadans en van tenint coneixement a través de publicacions esporàdiques o periòdiques.

Juntament amb aquesta tasca de publicació n'hi ha una altra d'especial importància i repercussió: la divulgació del coneixement de la pròpia història a través de conferències, xerrades o cursos, promoguts pel propi Ajuntament

El llibre que es presenta és un compendi de tradició oral i escrita en recollir les xerrades que conferenciants amb alts nivells d'expertesa en cadascun dels temes presentats varen desenvolupar en el context del cicle: "Les guerres i els seus efectes. Cassà de la Selva, s. XIV-XX", coordinats pel doctor Elvis Mallorquí.

L'objectiu d'aquest cicle de xerrades va ser presentar públicament als cassanencs i a tots els interessats les darreres recerques històriques sobre uns quants conflictes bèl·lics que, en major o menor mesura, han incidit en la vida dels habitants de Cassà de la Selva al llarg de la història.

Els conferenciants han publicat, els darrers anys, estudis sobre diversos episodis bèl·lics a les terres gironines i, per tant, podien integrar els fets ocorreguts a Cassà i les circumstàncies que van afectar els seus habitants en una perspectiva més àmplia que la local per tal d'entendre millor les claus que expliquen l'origen de cadascun dels conflictes estudiats i, sobretot, els seus efectes col·laterals sobre la població. Parteixen d'un fil comú, la guerra, i els seus efectes –demogràfics, socials, polítics, econòmics, etc– sobre els cassanencs al llarg de la seva història, almenys durant els segles en què els documents escrits permeten recollir dades i testimonis directes dels fets ocorreguts durant els conflictes bèl·lics.

I així es va escrivint la història dels nostres pobles, deixant un rastre permanent per a les properes generacions, que aniran "bevent" de les fonts escrites i documentades que els anem deixant pel camí.

Tots els esforços que seguim fent per al coneixement de la pròpia història seran benvinguts. La de Cassà de la Selva s'enforteix una mica més amb la publicació d'aquest llibre que, de ben segur, obrirà als seus lectors noves perspectives de la història d'aquest nostre estimat poble.

1. INTRODUCCIÓ

Elvis Mallorquí Garcia

El present llibre, publicat només en format digital, reuneix les conferències d'un cicle que, a iniciativa de l'Arxiu Municipal de Cassà de la Selva i amb el suport de l'Ajuntament de la mateixa localitat, s'ha desenvolupat entre el setembre de l'any 2017 i l'abril del 2018 a la sala d'actes de Can Trinxeria, a la plaça de la Coma de Cassà de la Selva. El tema elegit per al cicle de conferències era el de les guerres i els seus efectes –demogràfics, socials, polítics, econòmics, etc.– sobre els cassanencs al llarg de la història, almenys durant els segles en què els documents escrits permeten recollir dades i testimonis directes dels fets ocorreguts durant els conflictes bèl·lics. Tal com estava previst des de bon principi, els conferenciants han preparat un text escrit per tal de deixar constància de la seva aportació i, d'aquesta manera, hem pogut preparar aquest llibre.

Les tres primeres contribucions estan centrades en els segles finals de l'edat mitjana, els segles XIV i XV, i comparteixen el mateix escenari: el castell de Cassà. El que canvia, a banda de la cronologia, són els actors que intervenen en els conflictes. En el cas del setge del castell de 1329, estudiat per Lluís Sales i Favà,¹ veiem la lluita pel control d'aquesta fortalesa cassanenca entre dues famílies senyoriales, els hereus del senyor Guillem Esquerrer i els Montcada, uns nobles que havien rebut els dominis de Cassà, Caldes i Llagostera de mans del rei Jaume II amb tota la jurisdicció. En aquest cas, els ciutadans de Girona i els agents del rei –entre ells el vescomte Bernat de Cabrera– tenen un paper secundari en el conflicte.

En el segon estudi, Albert Reixach i Sala² aporta un marc més global per entendre el setge i la suposada destrucció del castell de Cassà de la Selva l'any 1390. En aquest cas, el conflicte va esclatar entre el noble Gastó de Montcada i els ciutadans de Girona, que no volien que el trànsit entre la ciutat i el port de Sant Feliu de Guíxols quedés alterat per una jurisdicció particular. El rei Joan I, donant suport al noble, i els vilatans i pagesos de Cassà de la Selva adquireixen un paper més actiu en la lluita, si bé no són encara els protagonistes directes.

1. Llicenciat en Història el 2006 i becari predoctoral de l'Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona entre el 2006 i el 2011. S'ha especialitzat en l'estudi del funcionament de les corts jurisdiccionals, de la litigiositat civil i del crèdit entre particulars en època medieval, a partir dels registres i protocols de diverses notaries, com les de Caldes i Llagostera; cf. SALES, 2011, 2014 i 2018. Gràcies als documents estudiats, Lluís Sales ja havia ofert una primera aportació a la història del castell de Cassà de la Selva, cf. SALES, 2010.

2. Llicenciat en Història el 2009, becari d'investigació a la Institució Milà i Fontanals del Consell Superior d'Investigacions Científiques entre els anys 2010 i 2014 i, finalment, doctor en Història Medieval per la Universitat de Girona. Les seves recerques s'han centrat en les elits locals que controlaven el municipi gironí i, sobretot, les seves finances a la baixa edat mitjana, cf. REIXACH, 2014 i 2015.

La tercera contribució, a càrrec d'Elvis Mallorquí Garcia i Joaquim Mundet i Creus,³ té com a centre d'interès el conflicte remença de la fi del segle XV, durant el qual el castell de Cassà va ser ocupat pels pagesos del terme amb el suport dels vilatans i en contra dels senyors. El paper decisiu del rei Ferran II, que va propiciar l'arbitratge final signat a Guadalupe el 21 d'abril de 1486, no hauria estat possible sense l'organització de les comunitats pageses en un sindicat i sense la seva resistència militar durant els anys de la guerra civil (1462-1472) i el manteniment de les seves posicions fins al final de la segona guerra remença (1485-1486).

A partir de l'època moderna, les guerres que afectaven els cassanencs eren fruit de conflictes entre els estats governats per monarques que vivien molt lluny dels indrets que els patien. Tal com reflecteixen els aiguaforts de Jacques Callot, les guerres del segle XVII eren, en realitat, guerres dels estats contra la pagesia, que era víctima dels alistaments, dels pillatges, dels saquejos, dels incendis i dels allotjaments de les tropes i que, si gosava rebel·lar-s'hi, solia acabar essent fortament represaliada. Pere Gifre i Ribas⁴ estudia els efectes del llarg cicle de guerres entre les monarquies hispànica i francesa que assolen les terres de l'Empordà i del conjunt del nord-est de Catalunya entre el 1635 i el 1720. És especialment conegut l'alçament dels Segadors el maig del 1640 contra els allotjaments dels terços espanyols instal·lats a la Selva; en canvi, gràcies a un llibre d'actes de Cassà de la Selva, ens podem endinsar en les greus conseqüències de l'endeutament a llarg termini, durant unes quantes dècades del segle XVIII, derivat dels temps de la guerra de Successió.

Al seu torn, Jordi Bohigas i Maynegre⁵ reprèn l'estudi dels efectes de la Guerra del Francès sobre la població cassanenca entre el 1808 i el 1814. En aquest cas, el conflicte era entre l'exèrcit regular napoleònic contra un exèrcit espanyol format, d'una banda, per destacaments militars establerts a Girona i, de l'altra, per una tropa no convencional de milícies, miquelets i sometents vistos pels francesos com a rebels i, per tant, no subjectes al tracte d'enemics de guerra.

Les darreres contribucions ja estan situades en dos conflictes del segle XX que van afectar els cassanencs. D'una banda, la Primera Guerra Mundial (1914-1918) va provocar, tal com explica Joaquim Alvarado,⁶ uns efectes econòmics que van alterar la vida i la feina de molts cassanencs dedicats a la producció de taps de suro per a l'exportació cap a algunes zones, com la Xampanya, que eren alguns dels escenaris més cruents del conflicte militar.

De l'altra, la Guerra Civil espanyola (1936-1939) va tenir moltes cares, molts protagonistes i molts escenaris. En el present llibre, Josep Maymí Rich⁷ repassa les seves contribucions a la qüestió de

3. Joaquim Mundet, investigador del Grup de Recerca d'Estudis Cassanencs, fa molts anys que estudia la toponímia i la història de Cassà de la Selva, tal com proven els quatre volums dedicats als noms de lloc dels veïnats de Llebrers, Sangosta, Montroig i Mosqueroles i Serinyà, cf. MUNDET, 2006, 2009, 2016; MUNDET-NIELL, 2017. Elvis Mallorquí es va llicenciar en història el 1994, va ser becari predoctoral al Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona entre el 1995 i el 1998 i es va doctorar en història medieval a la Universitat de Girona el 2006. Ha escrit diversos treballs d'història de la societat rural a l'edat mitjana i, en concret, sobre les parròquies i el delme, cf. MALLORQUÍ, 2011a i 2011b.

4. Llicenciat en Història per la Universitat Autònoma de Barcelona el 1985 i doctor en Història Moderna per la Universitat de Girona el 2009. S'ha especialitzat en la història de la societat rural de la regió de Girona i, en concret, en l'estudi del grup de pagesos remences que van esdevenir hisendats al segle XVIII a partir de l'anàlisi de nombrosos arxius patrimonials, cf. GIFRE, 2012.

5. Llicenciat en Història el 2002 i becari predoctoral de la Universitat de Girona del Centre de Recerca d'Història Rural entre el 2003 i el 2006. S'ha especialitzat en l'estudi de l'Església i la ciència a la Catalunya contemporània, especialment en l'etapa de la Restauració borbònica, i també en l'estudi de la Guerra del Francès a les comarques gironines, cf. BOHIGAS, 2010; BOHIGAS-MIRAMBELL-PRAT-VILA-SURIÀ, 2009; BOHIGAS-MORALES, 2008 i 2010.

6. Llicenciat en Història a la Universitat de Girona el 1994. Des d'aleshores ha publicat uns quants estudis sobre el negoci del suro a diverses localitats de les comarques gironines, des de l'Alt Empordà, a la Selva i el Baix Empordà, entre els quals s'hi compta l'estudi sobre els *Industrials i tapers* de Cassà de la Selva, cf. ALVARADO, 2005.

7. Doctor en Antropologia Social i Cultural per la Universitat Autònoma de Barcelona el 2005. S'ha especialitzat en la recuperació de la memòria col·lectiva de la Segona República, la Guerra Civil i l'exili republicà a través de la transmissió oral. Entre els seus treballs, cal comptar-hi l'estudi dels comitès antifeixistes de Salt i Orriols durant la guerra, la recerca sobre Josep Irla, president de la Generalitat a l'exili, i sobre l'alcalde Josep Dalmàs de Cassà de la Selva, cf. MAYMÍ, 2001, 2003 i 2015.

la violència a la rereguarda protagonitzada pels comitès antifeixistes i, en el cas de Cassà, a l'acció pacificadora desenvolupada per l'alcalde Josep Dalmàs i per d'altres membres de l'Ajuntament i del comitè revolucionari.

Finalment, David Gesalí Barrera⁸ ressegueix l'evolució de la guerra civil a partir del paper que va desenvolupar l'aeròdrom de Cassà de la Selva, situat al veïnat de Serinyà, entre la Pineda Fosca i la Torremansa, i tots els aviadors dels quals es té constància que van passar-hi en algun moment o altre del conflicte.

Certament, hi ha molts conflictes que van afectar la població de Cassà de la Selva que queden pendents d'estudi: des de la invasió francesa de l'any 1285, que potser va estroncar un incipient mercat local i va destruir escriptures d'alguns masos del terme, fins a les guerres al Nord d'Àfrica a inicis del segle XX, on van anar a parar molts quintos cassanencs, des dels efectes econòmics de la guerra de Castella a mitjan segle XIV i del pas de les companyies de mercenaris de la Guerra dels Cent Anys fins a les guerres a Cuba i Filipines a la fi del segle XIX, o des de la Guerra Gran dels anys 1793-1795 contra la Convenció Republicana de França fins a les diverses guerres carlines que es van succeir des del 1833 fins al 1875.

En tot cas, l'objectiu principal de les conferències i dels articles que n'han resultat no era presentar les dades d'uns conflictes militars concrets, sinó sobretot presentar els efectes dels conflictes militars sobre la societat local al llarg de la història. En un principi, a l'hora de planificar tot el cicle i cercar els conferenciants, hi havia la voluntat de poder oferir als cassanencs un context explicatiu a l'exhumació de les restes humanes de la "tomba del soldat desconegut" que, segons el *Pla d'actuacions en fosses de desapareguts durant la Guerra Civil i la dictadura franquista* de la Generalitat de Catalunya, havia de realitzar-se a finals de l'any 2017. Semblava que el difunt que s'hi trobava podria ser un brigadista internacional que degué morir en els combats produïts el 2 i 3 de febrer de 1939 entre forces de la 35a Divisió Republicana i les unitats italianes del Corpo Truppe Volontarie. Aquesta acció de recuperació de la memòria històrica es va avançar en el temps i es va produir a finals del mes d'agost, abans de l'inici del cicle de conferències.

Al llarg del curs 2017-2018 han continuat les accions destinades a recuperar la memòria històrica de la guerra civil a càrrec de l'Ajuntament de Cassà de la Selva. El diumenge 28 de gener de 2018 es va inaugurar la senyalització dels espais de la vila de Cassà de la Selva bombardejats el dia 29 de gener de 1939 i es va realitzar un acte de reparació a les víctimes que hi va haver. Un dels actes celebrats va ser un passeig guiat per Xavier Niell per alguns dels indrets on van caure bombes i on van morir alguns cassanencs en aquell dia.

I, com a cloenda del cicle de conferències, l'Ajuntament de Cassà de la Selva en col·laboració amb el Cineclub 8 i ½ va organitzar el divendres 4 de maig de 2018 la presentació del treball de recerca de Xavier Niell, *Cassà, un oasi de pau en temps de guerra?*, que recull els noms i les circumstàncies de la mort de tots els que van morir a Cassà de la Selva, totes les fosses documentades –dues tombes al bosc de can Cresta, una tomba a la Capçana, una tomba al puig d'en Pujades de Matamala, una altra al xalet d'en Codolà i una tomba més a cal Xai, a banda de moltes restes d'obusos i metralla– i també la repressió del personal polític de l'Ajuntament de Cassà.⁹ A banda de la presentació de la recerca, també es va projectar el documental *La distància dels noms*, sobre els nens que van ser acollits en cases de colònies durant la guerra, i es va obrir un torn de debat entre els assistents i Cordèlia Alegre, directora i guionista del treball, i Clàudia Barberà, directora de fotografia.

8. Llicenciat en Història, màster en didàctica de les Ciències Socials per la Universitat de Barcelona i investigador de l'Associació d'Aviadors de la República. És autor de diferents treballs i investigacions sobre tots els aspectes de l'aviació durant la Guerra Civil, entre els quals cal comptar el recent estudi col·lectiu sobre els aeròdroms de les comarques gironines, cf. GESALÍ, 2005 i 2017.

9. NIELL, 2017.

Tant el cicle de conferències com aquestes activitats paral·leles han coincidit en el temps amb l'agreujament del conflicte entre els governs de Catalunya i d'Espanya a partir de la tardor del 2017, cosa que, evidentment, no prevèiem a l'hora d'organitzar el cicle. Tots els cassanencs i tots els catalans hem viscut en directe una 'guerra' entre els dos governs. Una guerra sense trets, ni morts ni ferits, afortunadament, però una guerra amb 'setges' –com el del 20 de setembre a la Conselleria d'Economia–, 'allotjaments' de tropes –com els entre sis mil i deu mil policies i guàrdies civils instal·lats en hotels de diferents poblacions i en tres vaixells entre els ports de Barcelona i Tarragona– i 'resistència pacífica' dels ciutadans al carrer el dia 1 d'octubre mentre hi havia escamots policials intentant impedir les votacions per la força. Una guerra que ha comportat detinguts, empresonats, exiliats. Hi ha qui pot dir, certament, que sense exèrcits i sense morts, no és una veritable guerra, sinó simplement l'aplicació de l'estat de dret. Però el llenguatge 'militar' està a l'ordre del dia: ostatges, traïdors, sedició, rebel·lió. I, com ja s'ha dit moltes vegades, qui primer mor en una guerra és la veritat: exèrcits de trolls i de bots informàtics que desapareixen a través de piulades al Twitter a favor o en contra del procés. En aquest conflicte, també hi ha hagut efectes sobre la població del país. No només sobre els que han rebut una forma o altra de violència directa, sinó també patiment psicològic i alguna mena o altra d'efectes econòmics. Però el procés també ha servit per demostrar la capacitat d'organització i de resistència que ja tenien els nostres avantpassats i que, per exemple, van mostrar en els prop de quaranta anys de lluita dels remences per l'abolició dels mals usos i en contra dels senyors feudals.

A Cassà de la Selva tots els que hem participat en el cicle sobre les guerres i els seus efectes hem tingut a vegades la sensació que el que explicaven els conferencians en relació amb uns fets oblidats del passat ens ajudava a entendre el que estava passant al nostre país des del 20 de setembre i l'1 d'octubre del 2017. En paraules del professor Josep Fontana, la tasca de l'historiador no és només recuperar el record de fets oblidats sinó també *"construir, a partir de la diversitat d'elements del passat que tenim a l'abast, ' presents recordats' que puguin contribuir al fet que la consciència col·lectiva respongui als nous problemes que se li presenten, no pas traient lliçons immediates de situacions del passat, ... sinó creant escenaris contrafactuals on es puguin encaixar i interpretar els fets nous que se'ns presenten"*. Esperem que el contingut de les conferències recollides en aquest llibre pugui servir no només per entendre millor la nostra història, sinó també per interpretar els diversos fets del present i encarar un futur millor.¹⁰

10. FONTANA, 2018: p. 245.

2. UNA FORTALESA EN TEMPS DE VIOLÈNCIA FEUDAL. EL CASTELL DE CASSÀ DE LA SELVA A INICIS DEL SEGLE XIV¹

Lluís Sales i Favà

Per a l'historiador, la localització de documents inèdits és sempre motiu de satisfacció. Fa pràcticament deu anys repassàvem un dels primers registres de protocols notarials que es conserven a la secció de Caldes i Llagostera de l'Arxiu Històric de Girona.² El llibre corresponia a la notaria de Cassà de la Selva, que durant el segle XIV funcionà de forma intermitent. D'entre la monotonia de les habituals actes comercials, vam topà amb tres documents especials, força més llargs que la resta, datats el 27 de desembre del 1329.³ Es trobaven en mal estat: els folis estaven afectats per les humitats en els marges, i presentaven un bon nombre de forats per l'acció dels lepismàtids i dels corcs. De seguida vam adonar-nos de la conveniència de dedicar-nos a la seva edició i comentari, ja que els documents tenien un notable interès historiogràfic en relació amb els conflictes de jurisdiccions al segle XIV. A més, oferien una interessant instantània de la vida en un castell baixmedieval.

El notari redactor, Guillem de Calabuig, que treballava per autoritat del senyor de Cassà de la Selva, Ot de Montcada, havia rebut l'encàrrec de diferents personatges de registrar els documents que ens ocupen. Es tractava de les actes de dues donacions consecutives del castell de Cassà i una

acta d'interrogatori. Documents, aquests, que intentaven posar fi a un conflicte armat que havia implicat l'ocupació de la fortalesa i un seguit d'episodis violents posteriors. Les donacions inclouen un extens inventari sobre els béns mobles localitzats al castell, així com una descripció de les seves estances i espais.

D'una banda, aquest article interpreta els fets violents que van tenir lloc a Cassà de la Selva l'any 1329 en un context d'ajustament i consolidació de les senyories feudals. D'altra banda, a partir de l'edició dels documents fem una proposta per entendre l'estructura física del castell. Finalment, aportem noves dades que haurien de permetre localitzar la ubicació de la fortalesa dins del terme de Cassà.

1. CASSÀ DE LA SELVA L'ANY 1329: EL CONTEXT GEOGRÀFIC, SOCIAL I POLÍTIC

Cassà de la Selva, a les falades del vessant sud-oest del massís de les Gavarres, acollí durant la baixa edat mitjana un encreuament de camins important. D'una banda, el nucli era punt central del camí que connectava el port marítim més important del nord del Principat, Sant Feliu de Guíxols, amb la ciutat reial de Girona. De l'altra, era també

1. Aquest text és el fruit de la conferència que va tenir lloc a Can Trinxeria de Cassà de la Selva el dissabte 23 de setembre de 2017. El treball s'ha elaborat en el si del grup de recerca consolidat «Renda feudal i fiscalitat a la Catalunya baixmedieval» (2017 SGR 1068), dirigit pel Dr. Pere Orti Gost.

2. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3.

3. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 95r-97v (1329.12.27), f. 97v-98v (1329.12.27) i f. 98v-102v (1329.12.27), cf. Apèndixs 1, 2 i 3.

a l'extrem de la via que duia fins a Monells i que creuava la serralada.⁴

Enfront d'un originari nucli urbà de dimensions reduïdes, primer cal tenir en compte els 'veïnats' de Cassà. Aquests veïnats eren –de fet, encara són– agrupacions de masos que compartien una mateixa unitat de paisatge i els habitants dels quals feien ús d'infraestructures comunitàries –sistemes de recs i de camins. A més, la documentació disponible evidencia una major sociabilitat entre els membres d'un mateix veïnat. Els veïnats de Cassà s'estenien cap a la plana i també s'enfilaven per la muntanya. En el primer cas, els masos estaven majoritàriament dedicats al conreu de cereals i a la ramaderia bovina i porcina; els masos de la muntanya alternaven la cria de bestiar ovicaprí amb conreus adaptats a l'orografia, com ara la vinya, l'olivera i els cereals de cicle curt.

Tot i presentar una posició geogràfica privilegiada, durant la primera meitat del segle XIV no podríem definir el nucli de Cassà com una 'vila' o petita ciutat. El nucli, el 'poble', no comptava amb tots els serveis i funcions que els historiadors enumerem per definir aquests espais i que articulen el seu entorn rural. Molt particularment, Cassà estava mancat d'un mercat estable i durant les primeres dècades del segle XIV sembla que no va aconseguir convertir en permanent un servei com la notaria.⁵ Aquestes eren en canvi dues infraestructures ben consolidades a Caldes de Malavella. Per aquest motiu, els habitants de Cassà –tant de mas com del nucli urbà– s'hi desplaçaven periòdicament per anar a mercat i registrar els seus negocis.

La proximitat de Cassà amb d'altres mercats dinàmics –particularment Sant Feliu de Guíxols i Girona– era incentiu suficient perquè els cassanencs hi anessin també de forma regular. Les fires o les

diades festives d'aquests nuclis eren pregonades a Cassà per tal que la població en tingués constància i emprengués un viatge d'anada i tornada que tot just durava un dia. Aquests centres també presentaven ofertes específiques de productes que sabem que eren consumits a Cassà però que no podien localitzar-se amb tanta facilitat al mercat veí de Caldes, com, per exemple, les pells tractades a Girona o els equins oferts pels mercaders gixonencs.

De forma més o menys regular, als homes de Cassà també els tocava d'atendre les cites amb les senyories territorials que tenien la seva seu a Girona. La prestació de censos, el reconeixement dels dominis, la resolució dels conflictes per les exaccions, etc. eren tots motius suficients que cridaven els pagesos a viatjar fins als palaus i convents gironins per tenir-hi aquestes entrevistes.

Tot plegat descriu un context on es registrava una notable mobilitat entre els nuclis. La documentació a l'abast acredita aquests i encara d'altres incentius que ens permeten d'imaginar un trànsit intens i continuat per l'espai regional més immediat.⁶

Però no tot s'havia d'anar a buscar a fora. Cal reconèixer que el nucli de Cassà sí que comptava amb algunes 'instàncies centrals', com ara una cort jurisdiccional, que resolvia eficaçment els conflictes entre els habitants de tot el terme; o l'església parroquial de Sant Martí, que exercia de principal centre religiós per a la població dels masos. Amb motiu de cada celebració litúrgica, els veïns dels masos visitaven l'església seguint un o altre "*camino missaderio*" que s'estenien entre els masos i la seu parroquial.⁷

Sabem que des de l'alta edat mitjana el nucli s'estructurà al voltant de l'església de Sant Martí i, ja avançat el segle XIII, de la cellera.⁸ L'any 1328 tenim constància que com a mínim vint-i-nou famílies

4. Cassà era, des de l'època medieval, un punt de trobada de camins, cf. MALLORQUÍ, 2015-2016: vol. 1, p. 56-70, i vol. 2, p. 69-72, 92-97, 135-143 i 159-169.

5. FARIAS, 2003; SALES, 2010.

6. Els camins, de fet, sovint eren escenari de baralles i conflictes que tenien origen en els mercats o fires. Un cas que datem el 22 de març de 1355 exemplifica molt gràficament aquests fenòmens. Aquell dia, el batlle de Cassà de la Selva perdonava les penes imposades anteriorment a un tal Joan Miquel, de la Bisbal d'Empordà. Miquel havia estat inculpat perquè una nit, juntament amb alguns còmplices, hauria agredit Pere Soler, de Santa Pellaia. L'agressió s'havia produït a la mateixa cellera de Cassà, i quan Soler hi transitava tornant de les fires de Caldes de Malavella, cf. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 48, f. 77v (1355.03.22).

7. Vegeu la compravenda d'una terra a Cassà, on es fixaren les afrontacions amb un "*camino missaderio*", és a dir, la via que conduïa fins a l'església, cf. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 72, f. 46r-46v (1365.08.10).

8. MALLORQUÍ, 2009a: p. 128.

vivien a les cases que formaven l'espai d'aquesta cellera.⁹ Tanmateix, està ben acreditat que la major part de la població vivia als masos dels veïnats: se n'han arribat a localitzar cent setanta-dos pels segles XIII i XIV.¹⁰

Al marge de la cellera i els veïnats, Cassà comptava amb un castell. Sense restes físiques visibles que hagin arribat fins a dia d'avui, la localització precisa d'aquesta fortalesa és encara una incògnita. Tanmateix, podem assegurar que es trobava en un punt més o menys allunyat de la cellera. Al cim d'un turó, el castell era en un indret prou gran per encabir-hi, alhora, un barri. Els barris dels castells eren grups de cases generalment protegits pels mateixos elements defensius de la fortalesa i que comptaven amb infraestructures comunes.¹¹

Cassà a inicis del segle XIV pot ser descrita com una vila en formació. Tot i no haver-se consolidat encara com un lloc central, prou atractiu per a la població dels masos de l'entorn, el nucli anava creixent a redós de la cellera i de l'església parroquial. El castell, a la vegada, funcionava principalment com una residència senyorial fortificada. Si en el tombant dels segles XIII al XIV podia plantejar-se encara una certa pugna entre el castell i la cellera pel lideratge sobre el conjunt del terme, aquesta es trencaria definitivament durant les següents dècades. La vila de Cassà esdevindria un projecte d'èxit, centre d'un terme jurisdiccional i més endavant d'un municipi; mentre que el castell es diluiria definitivament com a punt de referència jurisdiccional i, a l'alba de l'època moderna, desapareixeria físicament.

1.1 Els actors polítics del territori: els Esquerrer, els Montcada, la ciutat de Girona i el vescomtat de Cabrera

Un cop avaluada la fisonomia que podia presentar el conjunt del terme de Cassà, cal preguntar-nos ara sobre qui exercia el domini del territori a la dècada de 1320.¹² La resposta a aquesta pregunta presenta les complexitats pròpies d'un context feudal, amb una elevada fragmentació en l'exercici de la jurisdicció i dels dominis territorials. La competició entre alguns d'aquests actors –que eren clarament desiguals en capacitat militar– fou la raó de fons que provocà l'esclat violent de 1329. Els següents paràgrafs fixen, en aquest ordre, el paper del llinatge dels Esquerrer-Foixà, dels Montcada, de la ciutat de Girona i dels vescomtes de Cabrera en la influència sobre Cassà de la Selva i el seu castell.

Un dels principals actors que cal tenir en compte pel que fa al control del territori és el llinatge dels Esquerrer. Guillem Esquerrer, cavaller de la vila de Castelló d'Empúries i que havia estat batlle general de Catalunya en el tombant del segle XIII al XIV, aconseguí d'esdevenir senyor del castell de Cassà de la Selva i de tot el seu terme –que incloïa la cellera i els masos– per compravenda al rei.¹³ De moment, la data més reculada en què podem acreditar que Esquerrer ja era titular de Cassà és el mes d'agost de 1302.¹⁴ La compravenda podria haver-se produït en alguna data propera al 29 d'octubre de 1299, moment en el qual el mateix Esquerrer la vila de Caldes de Malavella.¹⁵ Anys més tard, el 1308, es convertia temporalment en

9. MALLORQUÍ, 2009b: p. 8-11.

10. Vegeu el capítol escrit per Joaquim Mundet i Elvis Mallorquí en el present llibre.

11. El cas del barri del castell de Mataplana, a Gombrèn (Ripollès), ha estat a bastament estudiat. Entre el 1986 i el 1993 s'hi van dur a terme treballs arqueològics, cf. CABESTANY, 1994; RAURICH-MESTRE, 1994: p. 51-60.

12. Resumim al llarg de les següents pàgines la introducció al nostre article anterior, cf. SALES, 2010. A la vegada, s'hi presenten notícies i reflexions fruit d'investigacions més recents.

13. Els serveis a la corona d'Esquerrer no cessaren en aquell moment, ja que entre 1311 i 1312 el retrobem exercint d'ambaixador del rei, cf. PÉQUIGNOT, 2009: p. 318.

14. Vegeu l'acta del plet i el posterior privilegi, ambdós documents de l'any 1302, pel qual Jaume II concedí a Guillem Esquerrer la potestat d'organitzar un mercat setmanal a Cassà de la Selva. Sobre el plet, alguns fragments del qual estan conservat a l'ACA, cf. FARIAS, 2003. El privilegi es conserva en canvi a l'ADM, Secció Montcada, II.19/p.1 (1302.12.08). El mercat no arrencà tampoc després del privilegi aconseguit per Esquerrer. Amb tot, sembla que l'existència, antiga, del mercat setmanal s'hauria fossilitzat en la toponímia local a mitjan segle XIV. Podem acreditar-ho, per exemple, a través d'un bescanvi de béns immobles ubicats a la cellera i datat el 10 de maig de 1355. En aquest document es fixen les afrontacions d'unes cases "*in loco vocato 'mercat'*" i també a la "*platea mercati*", cf. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 48, f. 101v-102v (1355.05.10).

15. ACA, Batllia General, registre 534, f. 16r (1299.10.29).

senyor de Monells,¹⁶ i el 1316 en titular de la fortalesa de la Roqueta, a l'Esparra –Riudarenes.¹⁷ Amb aquests exemples queda ben acreditat l'interès dels Esquerrer per establir-se al territori, probablement amb pretensions de constituir-hi un estat territorial propi.

També amb l'objectiu de consolidar la seva posició política, els Esquerrer contragueren aliances matrimonials amb els Foixà, cavallers feudataris del comte d'Empúries. Els Esquerrer-Foixà –que a partir de la dècada de 1320, i amb l'arribada d'una nova generació, adoptaren el gentilici *de Cassà*– van maldar per controlar aquest territori durant diverses dècades, per bé que amb un èxit escàs.

Amb el reemborsament parcial del preu de la compra de Cassà per part del rei a partir de la tercera dècada del segle, els Esquerrer-Foixà veieren limitada la seva força al territori. El reemborsament, un procés tortuós, provocà que el llinatge anés perdent el control sobre el terme de Cassà, però no sobre el castell.¹⁸

De fet, els Esquerrer-Foixà ostentarien el domini efectiu sobre la fortalesa fins, com a mínim, el 1346.¹⁹ Durant tot aquest període el castell fou controlat per un batlle que els devia obediència. Aquest oficial també s'encarregava de vetllar pels drets inherents a la fortalesa com ara el dret a explotar el bosc²⁰ o el dret a establir un molí a Cassà.²¹

Deixant de banda les atribucions esmentades, cal tenir en compte que l'any 1329 el castell ja no era un focus emissor de jurisdicció, ni civil ni criminal. En aquest sentit, el castell de Cassà no hauria de ser tingut com el centre d'un 'castell termenat', ja que no li era atribuïda la jurisdicció civil d'un territori delimitat.²² A més, les obligacions militars manades des del castell, en particular la capacitat d'emetre

'viafors' –la convocatòria dels veïns armats per fer front a les amenaces–, van ser eficaçment combatudes per altres poders polítics del territori.²³

La presència continuada dels Esquerrer-Foixà al territori, i sobretot el fet que el castell fos una de les senyories alodials amb més pes a Cassà de la Selva, amb dominis sobre masos i remences, generà un cercle local d'aliances. Així, un cert nombre de famílies devien censos i drets servils als titulars de la fortalesa. Per aquestes raons no costa d'entendre que un seguit d'individus, en el marc dels conflictes, es decantessin repetidament del costat dels Esquerrer-Foixà. Tal com veurem, d'entre la població local que els era favorable, destacaven els habitants del ja esmentat barri de la fortalesa. Així, proposem d'entendre el barri no només com un recinte emmurallat, a redós del castell i separat del nucli urbà, sinó com el baluard dels aliats polítics i militars dels Esquerrer-Foixà.

El segon actor a tenir en compte en el panorama 'polític' local és el llinatge dels Montcada, els membres del qual pertanyien al grup dels principals magnats de Catalunya. Els Montcada estaven directament emparentats amb la corona: Elisenda de Montcada, germana del cap familiar Ot el Vell, havia contret matrimoni amb el rei Jaume II l'any 1322.²⁴ De fet, sembla que en virtut de les donacions nupcials, el rei entregà a Ot de Montcada els llocs i el conjunt de les jurisdiccions de Llagostera (1324), de Caldes de Malavella (1326) i de Cassà de la Selva (1326).²⁵ Així es consolidava un estat senyorial compacte, que a més inclouria temporalment el terme del castell de Lloret i el terme de Tossa de Mar. Més endavant, arribaria a integrar el terme i castell de Vilobí d'Onyar (1356).²⁶ En aquest estat senyorial, amb jurisdicció omnímoda –és a dir, civil i criminal, sobre tots els homes de

16. MALLORQUÍ, 2011a: p. 275.

17. FORMIGA, 1999: p. 128-129.

18. Vegeu l'atenció que vam prestar a aquest procés, cf. SALES, 2010: p. 59-63.

19. Una nova transmissió del castell entre els Montcada i els Cruïlles va aixecar una queixa dels Foixà en la qual reclamaven una part dels drets de la transacció, cf. ACA, Batllia General, reg. 600, f. 6v (1346.07.15).

20. AHG, Notarial Caldes-Llagostera, vol. 4, f. 54v-55r (1328.06.27).

21. AHG, Notarial, Girona, vol. 5-6, f. 29v (1326.05.01).

22. Sobre els drets dels castells termenats, cf. PONS GURI, 1989b; BENITO, 2012: p. 213-235.

23. SALES, 2010: p. 67.

24. MARTÍNEZ FERRANDO, 1948.

25. SALES, 2010: p. 63.

26. SALES, 2018.

tots els estaments—, els Montcada hi implementaren una sòlida estructura administrativa, composta entre d'altres per una extensa nòmina d'oficials, de corts de batllia per a cada nucli i d'oficines notariales de destret.²⁷

A la llarga coneguda com la baronia de Llagostera, l'estat feudal dels Montcada al nord-est català fou un projecte reeixit. Ja a finals de la dècada de 1320 s'hi havia aconseguit 'districtualitzar' la jurisdicció civil i criminal: és a dir, fixar una àrea ben delimitada on els oficials al seu servei tenien plena autoritat per actuar, més enllà de les clivelles de tipus feudal. Els Montcada tenien autoritat i l'exercien sobre remences propis, remences d'altres senyories, i individus que no eren remences, com els "*homines iuvenes*" de les viles, els cavallers, àdhuc el clergat. Així mateix, tenim ben documentat com aconseguiren de convertir-se en l'autoritat de referència en la resolució de contenciosos entre pagesos i d'altres senyors.²⁸

L'autoritat dels Montcada quedaria així reconeguda i legitimada per tots els habitants del territori i pels actors externs; és a dir, per gairebé totes les senyories contigües i també per la corona. Aquest reconeixement, però, es feu més difícil en el cas dels Esquerrer-Foixà, titulars de la fortalesa de Cassà de la Selva i que tal com hem observat conservaven una sèrie de drets que podien entrar en col·lisió amb l'autoritat omnímoda dels Montcada.

Ben aviat aparegueren els primers conflictes entre els Montcada i els Esquerrer. L'any 1327 els primers emeteren un advertiment públic perquè ningú respongués a d'altres *viafors* que no fossin als pregonats expressament des de l'església, en al·lusió al fet que el castell encara pretenia fer valdre els seus drets militars.²⁹ Aquesta qüestió s'arrossegava encara l'agost del 1329, quan Elvira Esquerrer, muller del ja difunt Guillem i titular del castell, exigia poder continuar emetent '*viafors*' i imposar bans i penes als habitants del terme.³⁰ Aquell mateix mes la cort dels Montcada capturà tres individus —Adrià

Ventalló, Berenguer Ferrer i Vengut Guerau— a qui considerà bandits precisament per no haver respectat els '*viafors*'.³¹ L'incident amb Adrià Ventalló té especial significació si tenim en compte que probablement es tractava del principal oficial dels Esquerrer-Foixà sobre el territori. Era el seu batlle al castell.

El tercer actor amb influència a Cassà de la Selva que cal considerar és la ciutat reial de Girona i la seva classe dirigent. L'elit comercial de la ciutat s'havia mostrat des d'un inici contrària al veïnatge amb un estat nobiliari potent. No és gens estrany. A partir de la seva arribada, els Montcada controlaren vies de comunicació principals com el pas del camí de Sant Feliu de Guíxols per Cassà, o un tram del camí ral a l'altura de Franciac —Caldes. També tenim ben documentat com, en moments d'especial tensió, les noves autoritats decretaren que els homes de la baronia de Llagostera no entressin a la ciutat de Girona ni fessin ús dels notaris de la ciutat, en detriment de l'activitat comercial i de la seguretat jurídica.³²

Aquestes raons empenyeren els gironins a participar en el tauler de joc cassanenc. En primer terme, els jurats de la ciutat de Girona posaren en marxa una ofensiva jurídica per reintegrar Cassà de la Selva al patrimoni reial, sovint al·legant un privilegi concedit a la ciutat l'any 1300 pel qual no s'havien de constituir noves jurisdiccions dins de la vegueria.³³ Sense esgotar la via legal, el veguer de Girona —actuant en defensa dels interessos de l'oligarquia local— participaria en les violències contra els Montcada l'any 1329 o entraria en conflicte amb aquests durant la dècada de 1340 per un seguit d'acusacions mútues d'haver traspassat, amb homes armats, els districtes respectius.³⁴

Els vescomtes de Cabrera són els darrers actors que cal tenir en compte en aquest espai. No tenim documentat que en el moment de les violències contra el castell de Cassà, l'any 1329, aquests magnats posseïssin honors o drets, directament,

27. SALES, 2014.

28. SALES, 2018.

29. ADM, Secció Montcada, II. 19/p.6 (1327.03.17).

30. Vegeu-ne una queixa a AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 40r-41r (1329.08.22).

31. Vegeu la manlleuta —el seu alliberament provisional— a AHG, Notarial Caldes-Llagostera, vol. 4, f. 11v (1329.08.30).

32. AMGI, Correspondència Jurats, I.1.2.1, antic lligall 2 (b), f. 7r-8r (1330.02.14).

33. SALES, 2010: p. 70-71.

34. SALES, 2010: p. 71.

en el territori. La seva intervenció, proposant mediació en el conflicte, pot ser explicada mitjançant diverses hipòtesis. No necessàriament es contradueixen entre elles.

La gestió de l'extens estat que els Cabrera posseïen al sud-oest de la plana de la Selva i que s'enfilava cap al Collsacabra requeria un context pacífic, on l'ordre feudal fos respectat. En aquest sentit, la documentació notarial disponible acredita un intens intercanvi humà i comercial entre les parròquies controlades pels vescomtes i les que eren controlades pels Montcada: els habitants de Vidreres o Sils, dins del vescomtat, durant la primera meitat del segle XIV sembla que assistiren preferentment al mercat de Caldes. Els Cabrera, aportant distensió al conflicte, bé podien estar demostrant que entenien la pau com el millor lubricant per al creixement econòmic i la sostracció de renda.

En segon lloc, cal retenir el paper que els Cabrera havien jugat, antigament, com a senyors territorials i també com a representants reials a Cassà de la Selva i al conjunt dels territoris de la baronia de Llagostera. Per exemple, sabem que l'any 1265 Guerau IV, vescomte de Cabrera, actuava com a lloctinent del rei a Caldes i a Llagostera,³⁵ a la vegada que un any després ell mateix ofería els territoris de Cassà, Franciac i Riudellots de la Selva a l'Orde del Temple.³⁶ Si bé la continuïtat d'aquests drets de moment no ens és coneguda, podem tenir-los en compte a l'hora de copsar la complexitat dels fets de 1329. En aquest sentit, Bernat II de Cabrera, amb la intervenció en el conflicte del castell de Cassà, podia perseguir la preservació d'uns drets que encara ens són mal coneguts i/o, hipotèticament, explorar l'extensió del vescomtat cap al nord.

El conflicte entorn del castell de Cassà de la Selva del 1329 tingué la participació dels quatre grups d'interès diferents que aspiraven a consolidar o a ampliar la respectiva autoritat sobre el territori. En aquella data, els Esquerrer i els Montcada tenien presència directa al terme a través d'una fortalesa els primers, i de drets omnímodes per jutjar i castigar els homes els segons. Dues altres entitats senyoriales –els ciutadans de Girona i el vescomtat de Cabrera– intervingueren l'any 1329 en l'escaquer cassanenc en defensa d'interessos particulars.

1.2 El conflicte armat de 1329 i les seves conseqüències

A inicis del segle XIV el nord-est de Catalunya era un espai on existia una certa competència jurisdiccional entre senyories. D'entre les expressions d'aquesta competència podem esmentar l'engrandiment de les baronies a través de les adquisicions o de les execucions d'hipoteques, les desavinences entre feudals a l'hora d'exercir jurisdicció sobre persones o territoris que estaven en disputa, i finalment, la persecució de la delinqüència fora de l'àmbit estricte del propi terme jurisdiccional. En darrera instància, aquesta competència podia generar esclats de violència armada.

En aquestes ocasions, els senyors feudals mobilitzaven els seus seguidors. Les guerres locals eren protagonitzades per agrupacions de cavallers –“*militēs*”– i membres de la ‘família’, l'estructura de parentiu més o menys extensa que defensava els interessos d'un llinatge.

Una altra de les característiques d'aquestes violències és que les faccions senyoriales sovint presentaven forces desiguals. Per exemple, grans barons amb vincles amb la corona i possibilitats immediates de constituir un estat feudal podien enfrontar-se a petits senyors territorials que tal vegada disposaven només d'una casa forta o castell sense terme.

Les tensions de la darrera de la dècada de 1320 a Cassà de la Selva són una excel·lent oportunitat per estudiar les violències feudals i els actors implicats. En una altra ocasió ja hem estirat aquest fil.³⁷ Hem conclòs el nostre estudi apuntant que les alienacions del patrimoni reial entre els segles XIII i XIV obriren una capsa de Pandora: s'incrementà la competència entre faccions senyoriales que estaven disposades a ocupar l'espai que la corona havia deixat vacant. També hem apuntat el gran nombre de senyories que podien protagonitzar un conflicte que en principi semblava menor. Cal tenir en compte, en aquest sentit, que les infeudacions i el sistema de clienteles mobilitzaven cavallers que no estaven directament implicats en l'objecte de disputa. Hem observat la dificultat del monarca per fer de mediador en els conflictes, atenent als interessos partidaris dels seus propis oficials i ciutats;

35. CATALÀ, 1990-1993: vol. 3, p. 466.

36. ADG, Almoïna, Cassà de la Selva, pergami núm. 2.638 (1265.05.11). Agraïm aquesta notícia a Alejandro Martínez Giralt.

37. SALES, 2010.

a la vegada que hem constatat l'eficàcia dels grans barons del territori –en el nostre cas particular, el vescomte de Cabrera– per exercir l'arbitratge.

A banda de les conclusions generals que n'hem pogut extreure fins a dia d'avui, en els propers paràgrafs ens proposem de recordar els fets, concrets, que tingueren lloc a Cassà de la Selva l'any 1329. Tal com hem deixat entreveure fins ara, les circumstàncies polítiques que envolten aquest conflicte en particular són conegudes tan sols parcialment. Futures recerques hauran d'acabar d'esclarir el paper de cadascun dels actors i també les seves motivacions.

Els conflictes per l'exercici de la jurisdicció van ser la causa de l'atac al castell de Cassà per part dels Montcada durant el setembre de 1329. Amb posterioritat, aquest atac seria justificat per l'intent d'alguns homes del castell de trencar els signes de jurisdicció dels Montcada, forques i costells, amb intenció d'instal·lar-ne de propis. A més, Adrià Ventalló, batlle del castell pels Esquerrer, hauria estat acusat de complicitat amb un assassinat i de diverses agressions als homes dels Montcada.³⁸

Poc sabem, de moment, sobre aquest esclat violent; tan sols que el vescomte de Cabrera hi intervingué com a àrbitre, proposant una treva de cinc dies a les parts enfrontades el 20 de setembre de 1329, "*dimarts après Santa Creu*". Aquesta primera treva no fou respectada. S'intueix que a partir d'aquell moment els Montcada controlarien la fortalesa i que, a més, hi retindrien durant 37 dies el batlle dels Esquerrer, l'omnipresent Adrià Ventalló.³⁹

En el marc de l'intent de mediació, s'aixecà una primera acta d'inventari on es certificava l'estat de conservació de les estances i estructures princi-

pals, a més de fer una llista dels béns que contenia el castell.⁴⁰ El document, redactat en català, fou elaborat per encàrrec de Bernat Guillem de Foixà, que podia tenir interès a acreditar l'estat de conservació del castell abans de l'assalt dels Montcada. Pel bon estat general que presentava, es pot deduir que aquest setge inicial no havia afectat seriosament les seves estructures. En canvi, en l'atac en podrien haver resultat més malmeses les cases del barri.

A causa de l'ocupació del castell, Bernat Guillem de Foixà, germà d'Elvira Esquerrer i titular d'una fracció de drets del castell, aplegà un exèrcit nombrós –"*pluribus militibus cum equis et armis et magna familia, peditum et clientum armateii*".⁴¹ Assetjaren el castell durant tres mesos i mig per tractar de recuperar-lo per al llinatge.⁴²

A partir del desembre, el rei Alfons III intentà que el veguer de Girona, Pere de Santcliment, accedís a Cassà per restituir el castell als Esquerrer i restaurar la pau. Però el veguer, responent a les pressions dels ciutadans de Girona, realment s'afegí al setge armat que ja intentaven els Esquerrer, estenent les violències arreu dels dominis dels Montcada.⁴³

El rei, incapaç de posar pau, deixà pas altre cop al vescomte de Cabrera, que imposà una nova treva el 6 de desembre de 1329.⁴⁴ Per aquesta treva, el magnat es comprometia a actuar d'intermediari, rebent el castell de mans dels Montcada per entregar-lo després als Esquerrer.

Aquesta donació doble finalment tingué lloc el 27 de desembre de 1329. En un gest cerimoni- al, la fortalesa passà dels oficials dels Montcada als oficials del vescomte de Cabrera i, d'aquests, a Bernat Guillem de Foixà. Aquestes donacions

38. SALES, 2010.

39. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 98v-102v (1329.12.27), cf. Apèndix 3. Esmenem aquí la interpretació que en fèiem el 2010, quan afirmàvem que fou l'ocupació del castell que durà trenta-set dies, cf. SALES, 2010. L'ocupació possiblement s'estengué entre mitjan setembre i finals de desembre del 1329.

40. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 98v-102v (1329.12.27), cf. Apèndix 3.

41. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 95r-97v (1329.12.27), cf. Apèndix 1.

42. Al mateix temps, els Montcada haurien organitzat una coalició de partidaris. La guerra feudal estava servida. Sabem, per exemple, que el baró Pere Galceran de Pinós s'hauria desplaçat a Cassà amb una host per auxiliar el seu oncle Ot de Montcada en la guerra que "*avie ab en Bernat de Foxà*". Per aquesta expedició, els cònsols de la vila de Bagà, al Berguedà, van proporcionar una ajuda al seu senyor jurisdiccional de 2 sous per dia durant vint-i-un dies per tal de sufragar el cost de dos "*sirvents*". Serra i Vilaró, que recollí la notícia a l'arxiu municipal de Bagà, datà incorrectament el conflicte l'any 1331, cf. Serra, 1930: vol. 1, p. 135.

43. SALES, 2010: p. 71.

44. SALES, 2010: p. 73.

corresponen al primer i al tercer document que hem editat. Tal com es desenvolupa més endavant, les actes de les donacions, redactades en llatí, inclouen una descripció de l'estat de conservació de les estances de la fortalesa. També s'hi enumeren els objectes que contenia cada sala en el moment en què el castell fou retornat als Esquerrer.

Berenguer de Marata, veguer del vescomte de Cabrera i actuant en nom seu en aquest procés, aquell mateix dia sotmeté Adrià de Ventalló a un interrogatori. Atenent a les prescripcions dels Usatges de Barcelona,⁴⁵ el veguer de Bernat II demanà al batlle dels Esquerrer si considerava que els Montcada –a banda de pagar obres al castell per esmenar els desperfectes– havien de prestar alguna altra reparació. Concretament, li preguntà per objectes que haguessin desaparegut del castell, així com per lesions que ell mateix hagués patit durant el seu captiveri. L'acta de l'interrogatori en qüestió és al segon document de l'edició.

Al marge dels desperfectes en el propi castell – que es descriuen més endavant– els documents s'encarreguen de testimoniar que el setge i les violències van ocasionar d'altres danys. Així, Pere Cassà, el batlle dels Montcada a Cassà, hauria patit dues ferides. El mas de la pubilla de Pere Cassà, al seu torn, hauria estat cremat i destruït; així com també una vinya seva on hi havia plantats molts arbres. Aquesta violència contra el 'partit' dels Montcada s'hauria estès, com ja s'ha indicat, fins i tot més enllà del terme de Cassà. En aquest sentit, els partidaris dels Montcada xifraven en més de 30.000 sous els desperfectes i destrosses ocasionats per la coalició formada pel veguer reial de Girona i per Bernat Guillem de Foixà.⁴⁶

Aquest conflicte, però, en cap cas quedà liquidat després de la mediació del Cabrera. La jurisdicció omnímoda dels Montcada continuà essent contestada pels partidaris de la senyoria castral. Els llibres de la cort local registren una sèrie d'incidents amb els valedors dels Esquerrer, que són tractats com a simples bandits. Adrià Ventalló, el batlle del castell de Cassà al servei dels Esquerrer, apareix de forma recurrent en aquests conflictes.

Entre el 1332 i el 1333 es van tornar a produir incidents. Ho testimonien les actes de fins a 41 manlleutes –és a dir, decrets que posaven un reu en llibertat condicional– d'homes de Cassà que havien estat empresonats per haver trencat els signes de jurisdicció d'Ot de Montcada, per no haver respectat el seu 'viafors' i també per haver agredit el procurador senyorial, Ferrer de Llagostera.⁴⁷ El dia 20 de maig del 1332, per exemple, Salvador Carbó es trobava pres acusat d'atacar aquest oficial i de trencar les forques i costells de Cassà de la Selva que eren del Montcada.⁴⁸ En aquest cas concret, Adrià Ventalló i un altre individu asseguraren la manlleuta del pres. Encara el 1335, el batlle dels Montcada a Llagostera emetia un manament pel qual perdonava una sèrie de delictes sense especificar a vuit homes. Un dels quals, de nou, era Adrià Ventalló.⁴⁹

En aquest context no és gens estrany que els Montcada intentessin desempallegar-se definitivament de la senyoria castral. Així, com a mínim l'any 1345 promogueren la compra del castell a través d'una tributació directa a Caldes i molt probablement a d'altres indrets dels seus dominis. Però aquesta iniciativa degué ser insuficient, perquè el conflicte per la jurisdicció a Cassà va continuar disputant-se al llarg del segle XIV.⁵⁰

45. *Usatges*, 1913: vol. 7, p. 58.

46. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 95r-97v (1329.12.27), cf. Apèndix 1.

47. Vegeu la sèrie documental a AHG, Notarial Caldes-Llagostera, vol. 4, f. 30v-46v (1332.05.02-1333.10.13).

48. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 4, f. 31v (1332.05.20).

49. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 11, f. 16 (1335.10.15).

50. SALES, 2010: p.75.

2. EL CASTELL DE CASSÀ DE LA SELVA

Els següents paràgrafs pretenen fer una nova contribució al coneixement històric del castell de Cassà de la Selva. Es descriuen la forma i distribució de les estances del castell; amb l'objectiu d'interpretar les funcions de la fortalesa, s'avalua la tipologia d'objectes que s'hi localitzaren el 1329; finalment, s'analitza l'impacte del setge d'aquell any sobre l'estructura física del castell per tal d'avançar propostes sobre el seu emplaçament. Amb aquests propòsits presentem l'edició de tres documents excepcionals, assentats consecutivament en un llibre de protocols notariais de Cassà el 27 de desembre de 1329 (cf. Apèndixs 1, 2 i 3).

La part dispositiva del primer i del tercer document –les actes d'entrega dels Montcada als vescomtes de Cabrera i dels vescomtes de Cabrera als Esquerrer, respectivament– presenten informació idèntica. Són una còpia del mateix inventari. En aquests casos, l'inventari descriu les diferents estances del castell, els objectes localitzats i també els desperfectes ocasionats durant les violències. La relació hauria estat elaborada amb la treva ja implantada, al desembre.

Com ja ha estat avançat, el segon document és l'acta per la qual els representants del vescomte manaren als Montcada de sufragar la reparació del castell i també la transcripció de l'entrevista que els primers mantingueren amb Adrià Ventalló, batlle dels Esquerrer al castell.

En canvi, el preàmbul del tercer document recull un inventari previ en català que hauria estat realitzat per encàrrec de Bernat Guillem de Foixà durant la treva fallida del setembre. S'hi fa una relació sintètica de l'estructura del castell indicant l'estat de conservació de cada sala, s'hi descriu l'estructura exterior del castell –el barri–, i finalment es dona una nòmina d'objectes que aparentment s'ubicaven al setembre dins de la fortalesa, tot i que no es localitzen en estances concretes. Val a dir que l'inventari en qüestió és l'únic dels fragments que esmenta l'existència del barri i que a més presenta una relació de les

seves cases, identificant-ne l'habitant i descrivint-ne l'estat de conservació.

La còpia de l'inventari del setembre està especialment deteriorada. A més, la descripció del castell és més aviat sintètica –tot i que té el valor de donar el nom de les estances en català. És per aquests motius que, per tractar d'elucidar quina era l'estructura interna de la fortalesa, hem de centrar-nos en les dues còpies de l'inventari elaborat el mes de desembre.⁵¹

En aquesta acta redactada el desembre de 1329 s'hi avalua l'estat de conservació de les estructures físiques mitjançant expressions genèriques com “*ut apparet prima facie*” o “*un pacet ad oculum*”. Tanmateix, el nivell de detall assolit resulta notable. Especialment s'és exhaustiu en allò que interessava determinar per a la donació; és a dir, l'estat de conservació del castell. Pareds, embigats, finestres, murets... tots aquests són elements estructurals que varen ser revisats amb certa precisió durant el peritatge.

En canvi, aquest document no resulta tan precís a l'hora de determinar d'altres qüestions, com ara la disposició o extensió de les estances, o bé el valor, mida i color dels objectes localitzats en el castell.

Val a dir que la traducció o interpretació d'alguns dels objectes o estructures de l'inventari no està exempta de dificultats. En alguns casos hem deduït la naturalesa de les eines pel context en què es localitzaven, rodejades d'objectes similars.⁵²

L'inventari redactat al desembre ha de ser treballat amb especial cautela. Es tracta d'una relació d'estances i d'objectes d'un castell que acabava de patir un llarg setge. Els 369 objectes que s'hi descriuen, per tant, probablement no es trobaven tots en les ubicacions en què solien ser en temps de pau. L'armament ens serveix d'exemple. La quantitat d'armes o de defenses que s'enumeren –38 objectes en total– creiem que no es trobaven de forma ordinària en espais de convivència com l'aula o la cambra pintada. En canvi, segons l'inventari del desembre, pràcticament totes aquestes eines hi foren localitzades (cf. Taula 1).

51. Les dues còpies han estat contrastades per tal de resoldre fragments borrosos o il·legibles.

52. Tal com s'acredita a la Taula 1, no hem arribat a identificar dos objectes: una “*facinole*” o “*faciuole*” –localitzada a l'aula del castell– i dos “*ganastrellos*” –un al rebost, l'altre a la cambra pintada.

La disposició de les eines, per tant, per si sola no permet d'afinar amb precisió els usos que tenia cada estança. D'altres pistes que contribueixen a determinar-ne les funcions són el nom atorgat a les sales i la ubicació en l'espai.⁵³

2.1 L'inventari del castell de Cassà de la Selva del 1329

Sabem que l'any 1329 a l'exterior del castell de Cassà de la Selva s'hi localitzava un barri, amb cases i infraestructures comunitàries.⁵⁴ El barri disposava de murs propis que eren closos amb dos portals dotats de tancaments –forrellats, esparra i baules. Aquestes parets estaven cobertes de bruc, possiblement en forma de canyís assecat.

L'espai acollia fins a tretze cases amb teulada. S'intueix que es tractava d'estances més aviat petites, tal vegada construïdes de fusta. Com ja s'ha avançat, les cases eren la residència d'una sèrie d'individus que constituïen el cercle més proper als Esquerrer: n'Adrià –Adrià Ventalló–, n'Esteve, en Bruguera, en Matamala, Pere Caudell, Bernat Pi, en Villalonga, en Nadal, en Gasol, en Vallobera, Bartomeu Pons, en Frigola i en Basses.

D'entre els elements comunitaris del barri, l'inventari descriu un colomar on s'hi criaven fins a 50

parells de coloms, un ametller i una alzina amb la seva arrel, que havien estat talats. En un espai davanter, tal vegada a l'exterior dels murs del barri, s'hi localitzaven dos safareigs públics. Per accedir-hi des del barri, el castell disposava d'un pont que s'alçava per damunt d'un vall, la depressió de terreny que precedia la muralla.

Pels inventaris de 1329 i les notícies coetànies, el castell de Cassà de la Selva pot acreditar-se com una estructura robusta, amb parets principals fetes de pedra i de morter.⁵⁵ Constava de diversos nivells d'hàbitat, incloent un celler semisoterrani, el nivell del sòl, un primer pis, un segon pis i un terrat. L'esquema que es presenta (cf. Figura 1), sintètic, és la interpretació d'un inventari elaborat en un moment especial. L'acta no fou assentada amb objectiu de descriure la topografia del castell, sinó de deixar testimoniatge del seu estat de conservació. En aquest sentit desconeixem per complet la forma de la planta del castell. Tampoc sabem res de la mida de les estances; sí que tenim algunes indicacions, en canvi, de l'orientació d'alguns elements en l'espai. Aquest esquema podrà perfeccionar-se a mesura que la recerca arxivística aporti més documents o, un cop determinada la ubicació exacta de la fortalesa, es dugui a terme una campanya d'excavacions arqueològiques.

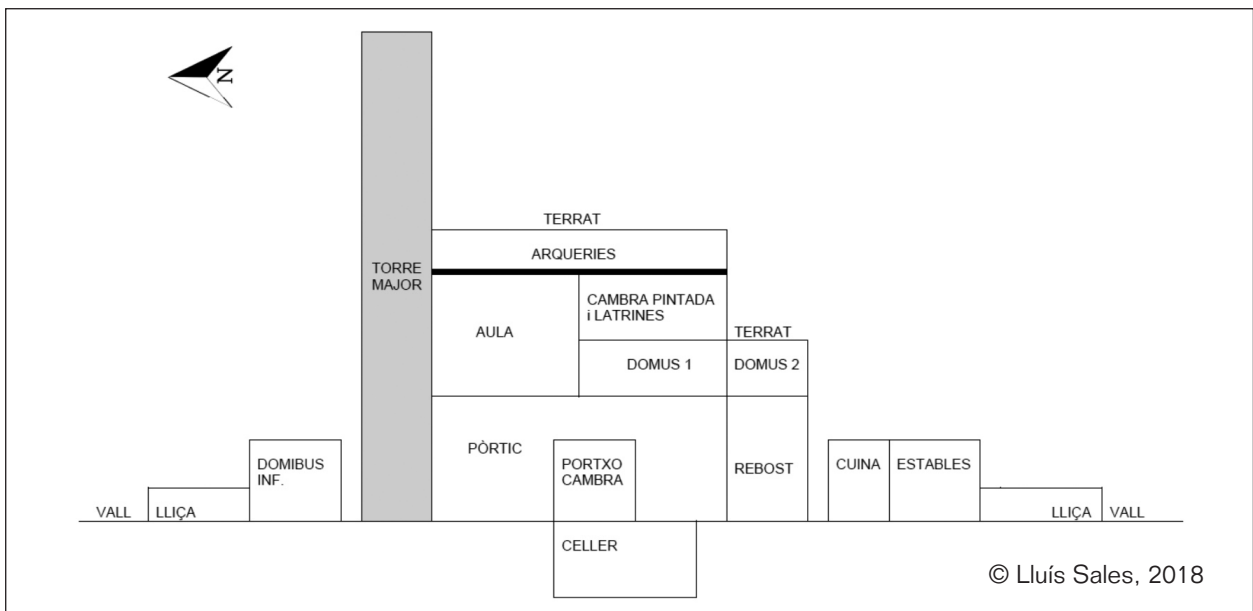


Figura 1. Reconstrucció esquemàtica del castell de Cassà de la Selva (1329)

53. Sense ànim d'exhaustivitat, apuntem estudis recents sobre castells i cases fortes a partir d'inventaris, cf. SANTANDREU, 1992: p. 11-14; TRIJUEQUE, 1992: p. 33-44; SORNÍ, 1993: p. 11-13; VILAR, 1998: p. 79-90; RICHART, 2003: p. 171-178; ROIG, 2004: p. 415-418; BOTELLA-CRUSSELLES, 2014: p. 61-74; CANTOS, 2016: p. 141-160; MALLORQUÍ, 2017.

54. AHG, Notarial Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 98v-102v (1329.12.27), cf. Apèndix 3.

55. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 95r-97v i f. 98v-102v (1329.12.27), cf. Apèndixs 1 i 3.

Separada de la resta del territori per un vall, la fortalesa estava alhora dotada d'una lliça. Les llices eren la llenca de terreny que envoltaven els murs i que evitaven que, en cas de despreniment de pedres o abocaments de brossa, el vall fos progressivament reomplert. Al llarg del perímetre de la lliça s'hi havia construït una naia, un passadís porticat.

Sabem que la torre mestra tenia certa alçada, de tal manera que dues cordes de cànem –“*gúmenes de cànem*”– localitzades al castell el mes de setembre eren jutjades com a molt llargues precisament perquè podien estendre's des del terra fins al capdamunt de la torre.⁵⁶ La torre tenia escales interiors i estava coronada per dos terrats amb deu murets. Possiblement es trobava al costat nord del castell. Als peus d'aquesta estructura, el castell devia comptar amb un pati, del qual no en coneixem cap detall.

L'inventari indica que la fortalesa disposava d'onze claus, probablement de dependències diferents. Amb tot, la porta forana tenia esparra, cadena i forrellat per tancar-se.

Pel pont probablement s'accedia al pòrtic. Aquí s'hi localitzava la porta forana. Sabem que l'espai connectava amb diverses estances inferiors i superiors, com el celler i l'aula. Com a mínim disposava d'una ballestera, que era una finestra oberta al mur amb finalitats defensives. En aquest espai d'ingrés al castell, s'hi havia instal·lat una mesura de referència del blat –probablement una pedra amb un solc– que els pagesos tenien a l'abast per certificar el volum del cereals que transportaven.⁵⁷

Així, l'orientació 'agrícola' d'aquest espai queda ben acreditada quan, a més, s'hi registra un cert nombre de recipients que servien tant per a contenir com transportar matèries primeres: dues portadores, un doli de terrissa i un tinard.

Damunt del pòrtic s'hi localitzava l'aula del castell, és a dir, la sala principal. A l'aula s'hi ascendia des del pòrtic a través d'una escala, que no sabem si era mòbil o bé d'obra. Les aules dels castells eren

sales multifuncionals, que se solien separar mitjançant envans mòbils en funció de l'ús que se'ls donés. A tall d'hipòtesi, donada l'elevada quantitat d'objectes que s'hi localitzaren i de murets que formaven la seva estructura, podria tractar-se d'una de les estances més grans del castell. L'aula tenia portes fetes amb fusta de pi.

L'aula disposava d'un altell o tribuna amb dues arqueries formades per diversos murets. L'estructura estava suportada per un “*testbol*” o “*trespòl*”, que cal entendre com una coberta sòlida.⁵⁸ Una de les arqueries estava orientada a migdia; l'altra, al nord. A l'altell s'hi accedia mitjançant una escala mòbil. La coberta superior d'aquest altell sabem que estava coberta de teules.

L'aula és l'espai del castell on més objectes es van inventariar. Principalment s'hi trobaren atuells de cuina i per a servir, d'entre els quals trenta-un “*parapsides*” de fusta –un tipus de safata– i vint “*cisoria*” també de fusta –en català anomenats ‘talladors’, un instrument circular i dentat que servia per a tallar carns. Aquests elements conformaven una vertadera vaixel·la senyorial, que podia servir a molts comensals. A la vegada, a l'aula s'hi localitzaren fins a vint-i-quatre eines per a la guerra: cuirasses, gorgeres, capells de ferro, escuts i un torn per a carregar ballestes.

Sobre el pòrtic del castell no només s'hi localitzava l'aula, sinó també una domus o sala –a la Figura 1 es fa constar com a domus 1– de la qual no tenim cap informació estructural. Tan sols sabem que contenia una escala que permetia pujar al terrat i a la cambra pintada. Contigua hi havia una segona sala, en aquest cas dotada d'una porta –a la Figura 1 es fa constar com a domus 2.

La localització precisa de l'estança que és anomenada “*rebot*” resulta incerta. Tanmateix, en l'inventari del desembre de 1329 se'n fa una valoració estructural conjunta amb les anteriors dues domus. Per això apostem per situar-les en espais contigus.⁵⁹

Entre d'altres, el rebost contenia matèries primeres en quantitats sempre indeterminades –mill, fa-

56. “...qui avien tantes braçes que abastaven del cap de la torra en terra, e més”, cf. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 98v-102v (1329.12.27), cf. Apèndix 3.

57. És d'aquesta manera que creiem que s'ha d'interpretar la referència a “una cortera sive mensura bladi”, cf. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 95r-97v (1329.12.27), cf. Apèndix 1.

58. Segons la descripció de l'inventari del setembre, cf. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 97v-98v (1329.12.27), cf. Apèndix 1.

59. L'inventari del setembre ubica el rebost “sota” una “casa migana” que podria correspondre a la domus 2.

ves, llegums, blat. En canvi, s'hi localitzava lli, que fou descrit amb més precisió: dins d'una teca hi havia tres flocs de lli pentinats; en un cove, trenta-quatre manats de lli allisat; i en una altra zona de la sala, un manat de lli pentinat. De fet, el treball del lli s'intueix com una activitat destacada en el marc de l'economia domèstica del castell. En la domus 1 s'inventariaren dos pentinadors de ferro amb mànec de fusta que servien tant per al lli com per a la llana; en el mateix rebost hi aparegué un *manubrio* també apte per a pentinar el lli.

En el rebost hi destaca l'elevat nombre de recipients contenidors –divuit–, d'entre els quals quatre escriuys –un tipus de caixa de fusta–,⁶⁰ tres dolis de terrissa, sis gerres de terrissa, un *urceum* –o gerra– de terrissa per a contenir-hi oli, i una bota de mena per al vi.

En un pis superior, sota el “*trespol*” esmentat, s'hi localitzava la “*camera picta*” o “*cambra pinta*”. Tot i que l'inventari singularitza l'estança per l'existència de pintures, no en tenim cap descripció. Creiem que podia tractar-se de pintures murals, de teginats al sostre o bé d'ambdós elements. Aquesta sala estava dotada de dues finestres, una de les quals sabem que donava al nord. Es tancaven amb porticons de fusta de pi. Contigua a aquesta cambra pintada hi havia una altra sala que acollia unes latrines. A sobre la cambra pintada hi havia un nou cos d'arqueries, possiblement a la mateixa alçada que les de la contigua aula.

La cambra pintada destaca per la quantitat de peces de roba de llit que s'hi localitzaren –setze–: sacs de llit amb palla, vànoves, flassades, llençols, un coixí amb plomes, etc. La localització d'aquest tipus de roba, la presència de pintures que devien donar un caràcter sumptuós a l'espai, i l'existència de latrines annexes molt possiblement ens parlen d'una zona amb funcions residencials.

La cambra pintada, amb tot, és l'altre espai a banda de l'aula on es localitzà un nombre significatiu

d'armes de guerra –deu. Encara s'hi documentaren d'altres objectes que en principi resulten aliens a una estança amb funcions residencials: un rusc, una pastera que era sota un llit, o un tribenc –una barrina grossa de fuster.

L'inventari diferencià dos terrats, un de superior i un d'inferior, entre els quals s'hi transitava per una escala. Poc més sabem d'aquestes estructures; tan sols que eren prou sòlides perquè s'hi haguessin acumulat una sèrie de mobles més o menys pesants: un banc i una banquetta, fins a sis portes, diversos pals, etc.

Altra vegada a nivell del sòl, l'inventari descriu un celler. Infraestructura semisotterrània, s'hi accedia des del pòrtic del castell mitjançant una escala. Just damunt del celler sembla que hi havia una estructura –“*i. portxe ab i. cambre*”– que li feia d'avantsala.⁶¹

Al celler s'hi localitzaren recipients per a contenir líquids i cereals: tines, cubells i vaixells. De fet, tres dels cinc vaixells que s'hi trobaren el desembre del 1329 contenien vi. També s'hi localitzà un important volum de cereals que, en funció dels individus que participessin en la defensa del castell, podia garantir la seva supervivència durant setmanes: divuit mitgeres de mill i sis mitgeres de blat.

Desconeixem la ubicació de les anomenades “*domibus inferiores*”. Estaven formades per un mínim de tres graners, una sala per als presoners –“*presices*”– i un espai anomenat “*cor del castel*”. Totes aquestes eren infraestructures contigües entre si.

En darrer lloc, al sud del castell i en un cos exempt, hi havia la cuina i els estables de la fortalesa. Aquestes dependències compartien un mateix sostre. Ambdós espais tenien “*bones*” portes, i la cuina, a més, estava dotada d'un forn de pedra.⁶²

Atenent als elements descrits fins aquí, proposem entendre el castell de Cassà de la Selva com a

60. Un d'aquests escriuys era ple d'escriptures. En ambients domèstics rurals era habitual que la documentació es desés en escriuys. Aquesta documentació podia constituir part de l'arxiu del castell, on es preservarien els títols de propietat i els drets dels titulars de la fortalesa. L'inventari del castell de Dosrius de 1315 enumera moltíssimes escriptures, però, en canvi, no diu si es trobaven en un escriu, cf. MALLORQUÍ, 2017.

61. Es tractava d'una estructura complexa, que inclouria una “*cuberta de taulada e de fusta de pinh ab .xxxvi. murets, bona e sencer, ab .iiii. finestras e ab colones e ab portes de pin barrades [el] ab .ii. portals, ab portes bones e sencers*”, cf. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 98v-102v (1329.12.27), cf. Apèndix 3.

62. Un document que ha estat localitzat per Joaquim Mundet i que data del 1321 acreditaria que, a banda de les estances descrites fins aquí, al castell hi havia hagut una capella amb un altar dedicat a Sant Lionç, de la qual l'inventari no en dona cap referència, cf. ADG, Notarial, Girona-3, vol. 1350, f. 106v (1321.12.18).

Taula 1. Objectes identificats en l'inventari del castell de Cassà de la Selva (1329)

Espai o estança	objectes totals n.º	Mobiliària	Armament i defenses	Roba de llit i de cuina	Peces de vestir	Estris de cuina	Contentidors i portadors	Eines de treball	Altres	Sense identificar	Matèries primeres
Pòrtic	7	1	-	-	-	-	4	2	-	-	-
Lliça	103	3	-	-	-	-	-	-	100 ^b	-	-
Aula	108	14	24	5	-	58	6	-	-	1	-
Domus 1	16	6	4	1	2	1	-	2	-	-	-
Domus 2	12	2	-	-	-	4	6	-	-	-	X ^c
Rebost	58	6 ^d	-	6	3	6	18	13	5	1	X ^e
Cambra pintada	35	5	10	16	-	1	-	1	1	1	X ^f
Terrats	15 ^g	13	-	1	-	-	-	-	1	-	-
Celler	11	1	-	-	-	-	9	1	-	-	X ^h
Cases inferiors	4	1	-	-	-	1	2	-	-	-	-
Estables i cuina	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOTALS	369	52	38	29	5	71	45	19	107	3	

^a Inclou escales mòbils.

^b Es tracta de material de construcció: pedres i bigues de mides diverses.

^c En un escriny, hi ha "certa quantitat de llana".

^d En un escriny, hi ha escriptures.

^e En un escriny, hi ha mill i *algunes* alforges plenes. En una teca, hi ha mill i tres flocs de lli pentinats. En un cabàs, hi ha certa quantitat de faves i llegums. En un cove, hi ha 34 manats de lli allisat. Una pastera és plena de faves. També s'hi localitza un sac mitjà de blat i un manat de lli pentinat.

^f Un *glanissell* de fil de lli. S'hi localitza una mitgera de melca.

^g També hi ha "molts pals".

^h Tres vaixells de vi són plens de vi. També s'hi localitzen divuit mitgeres de mill i sis mitgeres de blat.

Font: AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f.95r-97v i f. 98v-102v (1329.12.27), cf. Apèndixs 1 i 3.

mínim des de quatre perspectives diferents. El castell complia les funcions de residència senyorial dels Esquerrer-Foixà, era una fortificació militar preparada per resistir un setge, actuava de centre extractor de la renda pagesa i, a la vegada, funcionava en si mateix com a unitat de producció econòmica.

Malgrat que la primera de les funcions hagués quedat relegada durant les violències de la tardor del 1329, el castell de Cassà pogué funcionar com una de les residències senyorials dels seus titulars. L'estructura que resulta més eloqüent en aquest sentit és la cambra pintada. Decorada de forma més o menys sumptuosa, acollia tam-

bé una gran varietat de roba de llit i disposava de latrines annexes. Així, creiem que l'aula i la cambra pintada –als pisos superiors del castell– haurien estat els espais preferentment utilitzats amb funcions residencials i de sociabilitat pels Esquerrer-Foixà.

Tal com tenim ben documentat pel cas dels Montcada, els senyors del castell també podrien haver organitzat banquets i vetllades per a valedors, amics i família.⁶³ Amb aquest propòsit hauria estat necessària l'extensa vaixela localitzada a l'aula, o bé les exclusives peces de terrissa de Màlaga i les ampolles i tasses de vidre que es documenten en l'inventari redactat el setembre de 1329. Fins

63. Vegi's l'exemple del Nadal de 1340, quan Ot de Montcada va fer una important adquisició de capons, moltons i porcs per a passar les festes a Llagostera, on hauria celebrat un "*convivium*" amb diferents cavallers: "*in quibus dictus nobilis invitavit quamplurimos milites in dicto castro de Lagustaria*", cf. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 20, f. 70r-70v (1341.02.12), f. 79r (1341.02.19) i f. 113v (1341.04.02).

i tot un tauler per jugar a daus que fou localitzat al terrat podria formar part de l'utilatge de l'oci senyorial.

Les funcions militars del castell de Cassà són alhora innegables. En defensa de la seva senyoria, els Esquerrer havien preparat la fortalesa per participar en xocs armats i per resistir eventuais setges. Ho delaten els 38 objectes per a guerra que s'hi trobaren. D'entre aquests objectes destaquen no només les armes i els escuts –sovint trencats–, sinó una col·lecció de proteccions personals preparades per vestir un mínim de set homes d'armes: cuirasses, gorgeres i capells. Tots aquests darrers estris eren a l'aula. A més, a la domus 1 s'hi localitzaren dos perpunts, que eren les peces repuntejades que es duïen, per seguretat, per damunt de l'armadura.

A l'inventari del setembre crida especialment l'atenció la presència d'un grup de ballestes i, a més, de cent “*tretes*” –és a dir, sagetes– per a la ballesta de torn, tres-centes per a la ballesta de dos peus –que eren de les modalitats més potents, sovint usades en les batalles marítimes– i quatre-centes per a la ballesta d'estrep. Tot plegat configurava un veritable arsenal de vuit-cents projectils.

A nivell estructural el castell també evidencia que era una fortificació per a la guerra i que, a més, s'hi feien obres per optimitzar la seva posició militar. En aquest sentit cal tenir en compte la presència d'arqueries –també referides com a arqueres– en dos punts diferents –l'aula i la cambra pintada–, i d'una obertura anomenada “*ballistereta*” o “*fenestreta*” al pòrtic. En el moment de redacció de l'inventari del desembre, aquesta espitllera havia estat ampliada recentment, probablement durant les darreres violències viscudes a la fortalesa al llarg del 1329.

El castell era el centre a partir del qual els Esquerrer exercien drets i propietats al territori. Era el punt de referència d'una senyoria alodial important. La reiterada presència de contenidors de cereals i de líquids, d'eines per a transportar el gra, o fins i tot d'una mesura pública, reflecteixen el tràfec dels pagesos que periòdicament lliuraven els censos en espècie per a satisfer les exigències del seu senyor, el castell. Per la profusió amb què les trobem, cal destacar les peces relacionades amb la verema i el vi –vaixells, botes, tines– i també amb l'oli –gerres, dolis. Tant al setembre com al desembre del 1329 hi havia vi en abundància emmagatzemat al castell.

D'altra banda, en l'inventari registrat el setembre, el castell contenia una diversitat major de matèries primeres –fruita, vint-i-cinc mitgeres d'ordi, vint-i-cinc mitgeres de mill, faves, llegums, melca, farina de blat, farina d'ordi, avellanes i deu forcs d'alls– que no pas al desembre, després del setge i ja lluny de les collites i de la verema. En aquell moment s'hi localitzaren divuit mitgeres de mill, sis de blat i una de melca, a més d'altres petites quantitats d'aquests productes, de faves i de llegums.

En darrera instància, el castell era també un centre productiu. Cal comprendre la nostra afirmació en diferents sentits. Hipotèticament, les eines agrícoles localitzades –aixades, lligons, cànecs, falçs– podien ser utilitzades en el treball de parcel·les agrícoles que els Esquerrer-Foixà podien disposar en qualitat de reserva senyorial, o bé en l'horticultura dins de la mateixa fortalesa.

Els habitants del castell sembla que també podien produir o preparar roba. La presència de manats i de troques de lli, i d'eines relatives al pentinat del fil ho indicaria. La producció de peces de lli era una activitat domèstica, d'autoabastament. Als masos de la baronia de Llagostera tenim ben documentada aquesta activitat durant la primera meitat del segle XIV. Els draps de llana, en canvi, eren una manufactura especialitzada, que solia requerir com a mínim la intervenció dels teixidors locals i que eren adquirits al mercat.

Finalment, a la fortalesa es feien tasques de manteniment periòdic. Tal vegada aprofitant les presenciacions en treball dels pagesos, els senyors podien forçar-los a fer feines de fusteria o de conservació i reparació del mur. Les eines de fusters i/o picapedrers localitzades –com ara les tribanelles, els tribencs, els malls o els martells– són un indicatiu d'aquest tipus de tasques.

2.2 La localització del castell de Cassà de la Selva

Els desperfectes registrats al castell de Cassà per les violències de 1329 podrien indicar una major exposició del seu perímetre cap a algun punt cardinal en concret. La documentació notarial coetània, a més, permet de començar a proposar ubicacions per a un castell del qual, de moment, no tenim cap traça física.

En el marc de la donació doble registrada el 27 de desembre de 1329, l'oficial del vescomtat de Cabrera, Berenguer de Marata, observà que el castell es trobava “*descubert e destruït*” en al-

gunes zones, fet pel qual manà als oficials dels Montcada que assumissin el cost de contractar “mestres” per a “recubrir e adobar e tornar lo castel en aquel stament que era com fo pres”.⁶⁴

En aquest sentit, l’inventari repassaria amb cert detall els desperfectes ocasionats, tot comparant-los amb la situació prèvia a les violències (cf. Taula 2).

Taula 2. Estat de conservació de les dependències del castell de Cassà de la Selva arran del setge de 1329

Espai o estança	Orientació proposada	Bon estat general (“omnia scincera videntur”)	Manquen portes o finestres	Manquen pedres, murets o embigats	Sense sostre o parcialment descobert
Pòrtic	N	X		X	
Lliça	Perimetral			X	
Aula	N-S			X	X
Domus 1	S	X		X	
Domus 2	S	X	X	X	
Rebost	S	X		X	
Cambrà pintada	S	X	X	X	
Terrats	N-S	X			
Torre major	N	X			
Celler		X			
Cases inferiors	N	X			
Estables i cuina	S				X

Font: AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 95r-97v (27.12.1329) i f. 98v-102v (27.12.1329).

Així, sabem que l’aula del castell i la seva tribuna presentaven desperfectes importants. Faltaven vint-i-vuit murets entre els dos subespais, incloent-hi aquells que sostenien la porta d’accés. Al sud de l’aula faltaven sis cabirons –bigues petites–, de tal manera que l’estança havia quedat parcialment descoberta. Al vessant est, a més, també havien desaparegut teules de la coberta.

A la lliça, que podia ser perimetral i era la part del castell més exposada a l’exterior, només s’especifica quants murets es mantenien en peu: dos al nord, dos al sud i tots –“omnes mureti”– els de l’oest.⁶⁵ Els desperfectes, aquí, sembla que eren generals.

L’edifici situat al sud del castell i que incloïa la cuina i l’estable és un altre dels espais que apareix més malmès. Tot i que el forn es mantenia en peu, ambdues estances estaven descobertes i el terrat havia estat destruït –“destructus”.

Si atenem a la localització de les armes –i especialment als elements relacionats amb les balles–, el castell hauria estat defensat preferentment des de les arqueries superiors de l’aula i de la cambrà pintada. Així, les arqueries de l’aula haurien quedat seriosament danyades en el vessant sud.

El migdia, específicament, apareix com el punt cardinal més vulnerable del castell. L’estat de la cuina i dels estables ho acredita. D’altra banda, la torre major que aparentment era al nord i constituïa una estructura defensiva destacada, hauria sortit indemne de les violències –“cum suis muretis, ianuis et gradariis, prima facie sincera videtur”.⁶⁶ Amb aquests elements sobre la taula, a l’hora de proposar un emplaçament físic per al castell de Cassà de la Selva, creiem que s’hauria de pensar en un indret que fos de més fàcil accés pel sud que no pas pel nord.

64. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 95r-97v (1329.12.27), cf. Apèndix 1.

65. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 95r-97v (1329.12.27), cf. Apèndix 1.

66. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 95r-97v (1329.12.27), cf. Apèndix 1.

Amb tot, alguns documents del segle XIV localitzats en els darrers temps ens permeten de proposar, o també de refutar, emplaçaments per al castell en el terme de Cassà de la Selva (cf. Figura 2).

En primera instància, una “*coma del Castell*” que apareix amb profusió en la documentació notarial de la baronia de Llagostera, creiem que no hauria de ser proposada com una de les ubicacions possibles d'aquesta fortalesa. No tenim constància que aquesta coma, una petita vall, o depressió orogràfica situada entre can Català del Castell i can Carbó de les Serres i que té un extrem de la plaça de la Coma, situada a tocar el nucli de la cellera format al voltant de l'església, aparegui mai en relació di-

recta al castell ni a les seves estructures.⁶⁷ A més, el fet que el castell estigués a certa distància del nucli urbà descartaria la “*coma del Castell*” com una localització vàlida.

Tal com ja ha estat avançat, els Esquerrer-Foixà eren uns dels senyors alers importants a Cassà. La senyoria disposava d'un ampli domini territorial. Les actes notarials indiquen la subjecció de diversos masos i també de parcel·les soltes al castell. Així, per exemple, el 29 de setembre de 1331 sabem que Pere Sastre i la seva muller Agnès vengueren a Pere Mir i a la seva muller Maria –tots eren de la cellera de Cassà– una feixola que tenien al lloc dit “*les Feixes del Castell*”, que es trobava sota domini directe del senyor del castell.⁶⁸

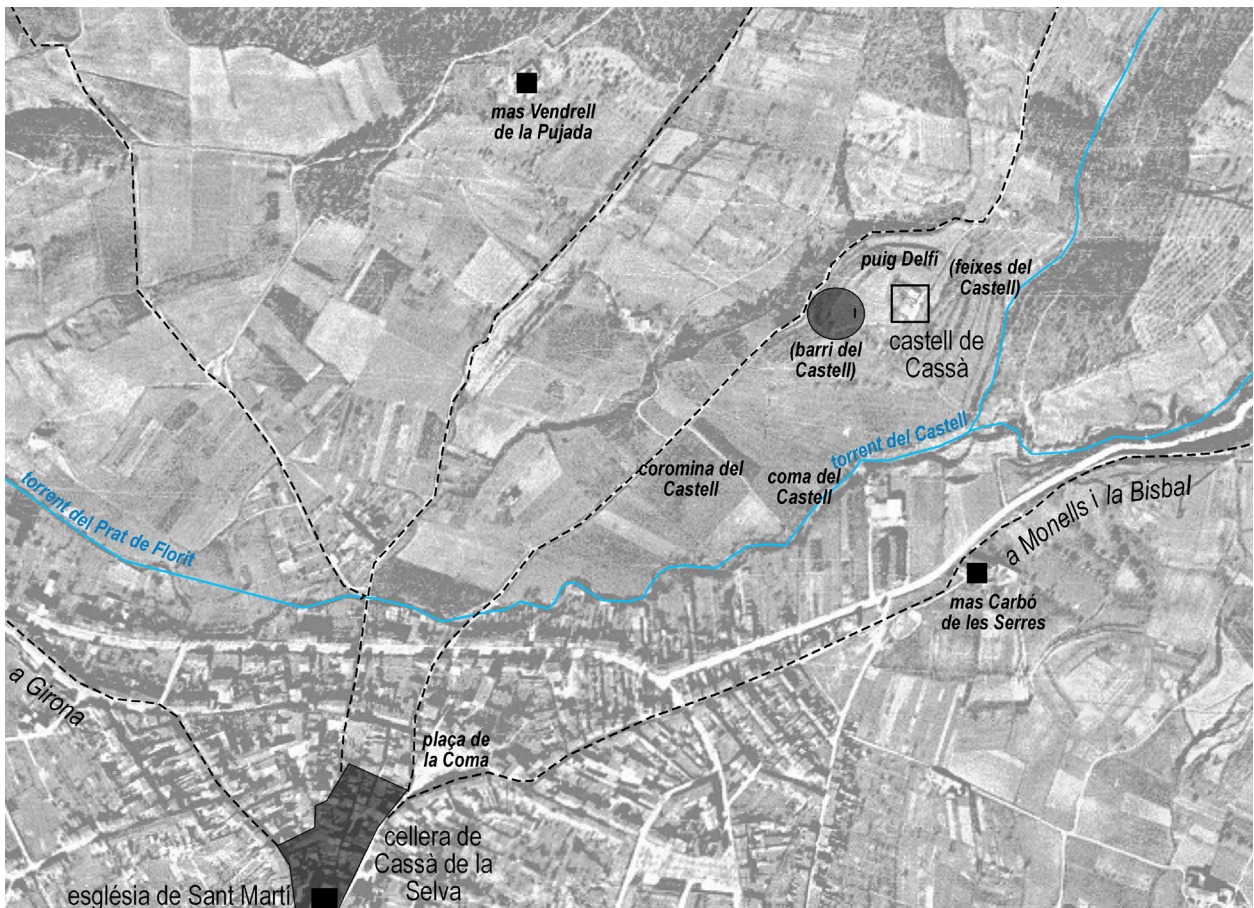


Figura 2. Localització dels indrets vinculats al castell de Cassà de la Selva, segle XIV

67. Vegeu per exemple l'establiment d'un pati de terra al lloc “*vocato Sa Coma del Castell, satis prope cellariam de Cacione de Silva*” i que era de domini directe dels Montcada, cf. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 77, f. 51r-52r (1367.08.01). i cf. Mundet, 2016: p. 53-54.

68. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 121v-122r (1331.08.29).

Aquests espais identificats amb el castell apareixen també en una altra venda, en aquest cas dos anys anterior –el 31 d'octubre de 1329–, en què Narcís Miró vengué a Guillem Sagrera i a la seva muller Maria, tota la feixa que tenien al lloc dit “*la Coromina del Castell*” –també sota domini directe del senyor castral.⁶⁹ En aquest darrer cas, les afrontacions de la parcel·la descriuen el camí que anava de Cassà a Monells i també el torrent anomenat “*torrent del Castell*”. El fet que coincidissin, plegats, dos microtopònims relacionats amb el castell –el torrent, la coromina– pensem que podria indicar que la fortalesa no devia trobar-se gaire lluny del camí que conduïa fins a Monells tot travessant les Gavarres.

Una darrera notícia també orientativa ens trasllada trenta-cinc anys després dels episodis violents que han estat tractats aquí. El dia 1 de setembre de 1365 Gastó de Montcada, el baró de Llagostera, establí una terra a Bonanat Alagot, un actiu carnisser de la cellera de Cassà.⁷⁰ Una part d'aquesta possessió, descriu l'acta notarial, era al puig del castell, també anomenat “*Puigdelfi*”. Aquesta és la primera notícia que coneguem que acreditaria que la fortalesa es trobava, efectivament, al cim d'un puig. Segons l'acta, una part de la possessió estava plantada amb vinya, i l'altra era boscosa. A l'oest, aquesta terra afrontava amb el ja esmentat “*torrent del Castell*”, que en aquest cas s'especificà que era conegut com el “*torrent del Prat de Florit*”.

El castell de Cassà de la Selva es trobava al capdamunt d'un turó que era conegut amb el nom de Puigdelfi a mitjan segle XIV (cf. Figura 3). L'anomenat torrent del castell també formava part d'aquest paisatge castral. Amb la hipòtesi que el castell podia estar més exposat –ser més vulnerable– pel sud que no pas pel nord, el camí de Monells a Cassà podria acostar-s'hi des d'aquesta orientació. A més, possiblement era aquest camí, o un ramal seu, la via que arribava directament fins al barri del castell, des del qual posteriorment s'accedia a la fortalesa tot creuant el pont.



Figura 3. Can Català, casa probablement ubicada sobre les restes del castell de Cassà. AMCS, Arxiu d'imatges. Autor: Brauli Gener.

3. CONCLUSIONS

En un context general de fragmentació senyorial, durant el primer terç del segle XIV els Montcada incrementaren la seva presència al nord-est català. La constitució de la baronia de Llagostera a partir del 1324-26, on el llinatge hi podia exercir el mer i el mixt imperi, fou només el punt d'inflexió. Tan sols dos anys després de la donació reial de Cassà, un altre membre de la família, Gastó de Montcada, fou nomenat bisbe de Girona, càrrec que ostentaria entre 1328 i 1334, data de la seva mort.⁷¹ La curta estada a la seu episcopal fou aprofitada pel seu germà, Ot de Montcada, perquè validés les obres que ja havia començat de fortificació de l'església de Llagostera.⁷² En els moments inicials de consolidació del seu 'petit' estat feudal, els Montcada possiblement preveïen episodis de violència i preparaven els seus baluards.

Ot († 1341) i més endavant el seu fill Pere de Montcada († 1358) estaven ben advertits que la seva posició seria contestada per alguns agents locals que veïen amenaçada la influència al territori. L'exemple més eloqüent l'ofereix el cas dels Esquerrer-Foixà, llinatge de la baixa noblesa que en el passat, com els Montcada, també havia tingut ascendència sobre la corona.

69. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 53r (1329.10.31).

70. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 71, f. 41v-42v (1365.09.01).

71. SOBREQÜÉS, 1957: p. 126 i ss.; PUIG-MARQUÈS, 2007: p. 218. Sobre els antecedents i la formació del llinatge nobiliari, cf. Shideler, 1987.

72. ADG, Notularum, vol. G-8, f. 26r (1332.06.04).

A finals de la dècada de 1320, però, els Esquerrer-Foixà eren tot just els titulars d'una fortalesa a Cassà de la Selva que malgrat anhelar un paper central, creiem que no pot ser jutjada com un veritable castell termenat. Sense disposar de drets de tipus jurisdiccional o incapaços de fer-los efectius, el projecte dels Esquerrer-Foixà semblava destinat a esdevenir una senyoria alodial més. Una senyoria amb capacitat de resoldre els conflictes amb els seus homes propis, però sense d'altres atribucions sobre el conjunt del terme.

Les violències de 1329, en què aquests darrers obtingueren la complicitat i la participació dels ciutadans de Girona i del veguer reial, podrien haver canviat el rumb de la història local. Però la intervenció d'un altre gran magnat, el vescomte de Cabrera, posà fre a la guerra tot retornant al fràgil equilibri anterior.

Així, el castell 'dels Esquerrer' existí com a mínim fins al segle XV. No ens pot estranyar: l'inventari de la fortalesa redactat en aquest context disputat acredita la seva orientació militar –conjuntament amb les altres funcions residencials,

extractives i de producció pròpies d'un castell baixmedieval. La profusió d'armes i d'estructures defensives n'és un exemple. A la vegada, constatem que el castell de Cassà de la Selva, convertit avui en un enigma historiogràfic local, fou una fortalesa sòlida. Construïda amb pedra, presentava diferents nivells d'hàbitat i una dotzena d'espais diferenciats. A més, disposava d'un barri contigu on els senyors del castell vetllaren per instal·lar-hi els seus aliats.

La història del castell de Cassà ha començat avui a ser interpretada a partir de les fonts escrites. Els episodis del segle XIV, en què la fortalesa perdé tota capacitat d'exercir autoritat sobre el terme, són un exemple magnífic sobre la manera, a vegades traumàtica, en què es produí la districtualització jurisdiccional al nord-est català. L'inventari editat també ens permet d'imaginar quina forma tenia o com es vivia en aquesta fortalesa fa pràcticament set-cents anys. Ara, per al castell de Cassà de la Selva, pot ser el torn de l'arqueologia. Tocarà desenterrar-ne les estructures físiques per acabar de comprendre'n totes les funcions.

3. ELS FETS DE CASSÀ DE LA SELVA DELS ANYS 1390 I 1391: LLUITES PEL PODER A LES RODALIES DE GIRONA¹

Albert Reixach i Sala

Pels volts de 1880 l'arxiver gironí Julián de Chía rescatà de la documentació custodiada pel consistori de Girona un episodi amb un gran impacte simbòlic en la història de Cassà de la Selva: els esdeveniments que tingueren lloc a inicis de la dècada de 1390 quan el castell i el seu terme formaven part dels dominis dels Montcada. Desconeixem si els cassanencs del segle XIX encara en mantenien viva la memòria. En tot cas, els diversos treballs que posteriorment s'hi han dedicat han insistit a ressaltar-ne la transcendència.

En les pàgines que segueixen es planteja un propòsit bastant simple. En primer lloc, es revisa la bibliografia disponible sobre el tema i es dissenya una recerca documental per comprovar la informació que se n'ha aportat. A continuació, a més d'oferir unes quantes consideracions generals per intentar entendre un fenomen complex i resultat de dinàmiques molt diverses, es proposa un nou examen dels fets a la llum de les fonts arxivístiques consultades, així com diverses hipòtesis d'interpretació.

1. ESTAT DE LA QÜESTIÓ I POSSIBILITATS DE LES FONTS DOCUMENTALS

Segons avançàvem, devem la primera anàlisi del que s'ha tendit a conèixer com a fets de Cassà a

un capítol del qui fou secretari de l'Ajuntament de Girona entre els anys 1863 i 1888. Chía l'inclou dins d'una extensa obra publicada en tres volums titulada *Bandos y bandoleros en Gerona*, en què repassa tota mena de conflictes polítics i socials viscuts a la demarcació gironina entre inicis del segle XIV i mitjan segle XVII.² A banda d'apuntar les connexions entre aquests esdeveniments i el contemporani assalt al call jueu, té el mèrit de reconstruir-ne per primer cop la seqüència.

El seu relat feu fortuna. La majoria d'autors que temps després s'ocuparen de la història local de Cassà tendiren a repetir-ne les línies generals. Un dels primers fou Joan Gener Roca a la dècada de 1930.³ El seguí Miquel Juanola, el qual matisà alguna de les interpretacions del seu predecessor tot i abonar el supòsit d'una revolta sanguinària. En paral·lel, però, amplià el marc cronològic dels esdeveniments apuntant uns precedents confusos de 1350 i estudiant la documentació tocant a la fita que comentarem de l'any 1386 i una altra de força posterior de 1456 que aquí no tractarem.⁴ Més recentment, s'ha incorporat a l'estudi una major atenció pels successius membres del llinatge Montcada que ostentaren la senyoria del lloc de Cassà.⁵

1. Aquest text és el fruit de la conferència que va tenir lloc a Can Trinxeria de Cassà de la Selva el dissabte 28 d'octubre de 2017. El treball s'ha elaborat en el marc del projecte «La coyuntura económica y demográfica en Cataluña a fines de la época medieval: análisis crítico de los indicadores fiscales y financieros» (HARD-2014-54205-C2-1-P), dirigit pel Dr. Pere Verdés, i en el si del grup de recerca consolidat «Renda feudal i fiscalitat a la Catalunya baixmedieval» (2017 SGR 1068), dirigit pel Dr. Pere Orti Gost.

2. CHÍA, 1888-1890: vol. 1, p. 163-187.

3. GENER, 1970: p. 30-33.

4. JUANOLA, 1958: p. 35-40.

5. FREIXAS-JAMBERT, 1986; BAGUÉ-CARRERAS-GUTIÉRREZ, 1990: p. 15-18; CODOLÀ-COROMINAS-CORNEY-GRAU-MORALES-PINSACH, 2001.



Figura 4. Escut dels Montcada trobat al terme de Cassà de la Selva. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Autor: David Mallorquí

De tota manera, quant a l'etapa estricta dels anys 1390 i 1391, continuava prevalent el que deixà publicat Julián de Chía entorn a l'any 1890. I això malgrat que en un estudi exhaustiu dels avalots de 1391 al call jueu de Girona publicat per Jaume Riera l'any 1990 s'aportaven precisions significatives sobre la successió de fets i, en definitiva, es demostrava el potencial de la cancelleria reial a l'hora de reconstruir les tensions viscudes a Cassà de la Selva pels volts d'aquells anys.⁶

En aquest estat de la qüestió, s'imposava la necessitat d'anar a l'arxiu amb l'objectiu de comprovar les referències documentades al·ludides pels

autors citats i, alhora, revisar si n'apareixien d'inèdites o examinades de forma superficial susceptibles d'aportar nova informació. En aquest sentit, la recerca s'ha dirigit especialment a dos arxius, l'Arxiu de la Corona d'Aragó i l'Arxiu Municipal de Girona.

El primer, un veritable arxiu d'arxius, custodia des de la seva creació l'arxiu reial, en què destaquen dues seccions: d'una banda, la Cancelleria, amb tota la sèrie de registres creats pels diversos secretaris i escriptors que actuaven en nom dels successius reis, reines, infants i infantes; i, de l'altra, el fons del Reial Patrimoni, format, a grans trets, per la documentació comptable generada pels tressorsers i altres oficials de la Corona com a conseqüència del procés d'audiència a què tots s'havien de sotmetre davant del Mestre Racional.⁷

La segona institució, l'Arxiu Municipal de Girona, conté el fons generat per l'administració local de la ciutat. Atesos els propòsits de la investigació, són especialment útils els llibres d'actes o manuals d'acords del consell, *grosso modo*, llibres notariais on l'escrivà municipal recollia tots els actes jurídics tocants al consell i a l'executiu del consistori. Es poden complementar amb els copiadors de missives enviades pels mateixos edils i les sèries que contenen les rebudes de la monarquia i altres autoritats, així com diversos pergamins. També ens ofereixen informacions més puntuals, per bé que com veurem prou precises, els volums comptables presentats per un dels dos gestors de la tresoreria municipal, l'anomenat clavari dels jurats, amb el benentès que el tresorer principal, l'anomenat clavari de les imposicions, es limitava al pagament del deute censal.⁸

De forma menys sistemàtica, s'han consultat volums notariais de l'extens fons generat pel notariat reial de la ciutat de Girona, un de la notaria de Caldes de Malavella –durant un llarg període estretament vinculada amb el terme que ens ocupa– i

6. RIERA, 1990: p. 108-110.

7. LÓPEZ, 2007; Montagut, 1997.

8. REIXACH, 2014.

9. LLUCH-MALLORQUÍ, 2003.

10. Vegeu el capítol d'aquest llibre escrit per Elvis Mallorquí i Joaquim Mundet.

11. En el cas de Cassà, entorn a l'any 1370, el delme es dividia entre els següents senyors: el sagristà de l'església parroquial de Sant Martí, diversos domers del mateix temple i el paborde de la pabordia dita de Cassà de la seu de Girona. Formaven un grup a part els masos lligats al feu que el vescomte de Cabrera tenia al terme en nom del bisbe, cf. MALLORQUÍ, 2011b: p. 21-24 i núm. 198.

un darrer relacionat amb una notaria específica de Cassà que durant la baixa edat mitjana no acabà mai de reeixir. Tots aquests registres integren els dipòsits del districte notarial de Girona custodiats per l'arxiu històric de la demarcació.

2. EL MOSAIC DE PODERS A L'ÀREA DE GIRONA DURANT EL SEGLE XIV

Per entendre el conflicte que esclatà a Cassà entorn a l'any 1390 calen unes quantes consideracions generals. D'entrada, d'ordre jurídic. Una diferència bàsica es troba entre els drets derivats de la senyoria directa sobre masos, terres o altres béns immobles i els lligats a l'exercici de la jurisdicció civil i criminal. Els primers implicaven que els seus tinentes, a canvi del gaudi del domini útil sobre el bé, prestessin censos i altres drets a certs magnats i ciutadans o a clergues i institucions eclesiàstiques.⁹ En aquest sentit, el domini directe de les cases de la cellera de Cassà i dels masos dispersos en veïnats es trobava repartit entre senyors diferents i de perfil bastant divers.¹⁰ Alhora, una de les rendes més valuoses, el delme, que gravava entorn a una desena part de les collites o de l'excendent de les explotacions, sovint tenia d'altres destinataris.¹¹ A Cassà, ni els senyors directes ni els perceptors de delmes coincidien amb els titulars del castell o de la jurisdicció del terme.

En efecte, la jurisdicció consistia, de manera paral·lela, en un poder eminentment polític, sempre des d'una concepció molt allunyada del món contemporani. En el seu exercici es distingien diversos nivells en funció dels delictes que corresponia perseguir o, més aviat, dels tipus de penes que permetia aplicar. Per un costat, hi havia l'anomenada jurisdicció civil, prevista per a casos de morositat, disputes familiars o conflictes mercantils, que

podien portar a multes econòmiques. Per l'altre, l'anomenada jurisdicció criminal baixa i alta, en una gradació de conflictes de menys a més greus —arribant a robatoris amb violència o homicidis—, que conduïa a un nivell superior de justícia reservat a mutilacions de membres o a condemnes de mort a la forca. Justament les forques esdevingueren l'emblema dels senyors titulars de l'alta jurisdicció. Els altres conceptes vinculats a l'exercici de la jurisdicció eren el mer i el mixt imperi i es relacionen amb la capacitat de fer efectius aquests drets de justícia, és a dir, amb l'autoritat per coaccionar i coartar els habitants d'un determinat territori per tal que s'apliqués el nivell de jurisdicció de què es gaudia.¹²

A l'àrea de Girona o, més concretament, a la meitat sud del bisbat, durant els segles XIII i XIV, l'escassetat de dominis reials, és a dir, d'espais on la monarquia era la senyora directa d'immobles i terres, contrastava amb la important difusió de la jurisdicció en mans del rei.¹³ La principal excepció es trobava al sector meridional, on s'havia format l'extens vescomtat de Cabrera.¹⁴ En la resta de llocs les senyories jurisdiccionals en mans de nobles eren menors o més aviat fragmentàries, tal com mostra l'exemple dels Cruïlles a la zona del Baix Empordà o, segons insistirem, dels Montcada entorn de Llagostera i Caldes de Malavella. De fet, el pes creixent d'aquests nous senyors jurisdiccionals s'explica en bona part per l'evolució de la monarquia des de finals del segle XIII, quan les successives campanyes militars l'obligaren a dependre's de drets per pagar aliats i creditors de perfil divers.

El rei exercia la jurisdicció a través d'oficials amb un districte propi, el veguer i el batlle reials, responsables respectivament de les vegueries i, in-

6. RIERA, 1990: p. 108-110.

7. LÓPEZ, 2007; Montagut, 1997.

8. REIXACH, 2014.

9. LLUCH-MALLORQUÍ, 2003.

10. Vegeu el capítol d'aquest llibre escrit per Elvis Mallorquí i Joaquim Mundet.

11. En el cas de Cassà, entorn a l'any 1370, el delme es dividia entre els següents senyors: el sagristà de l'església parroquial de Sant Martí, diversos domers del mateix temple i el paborde de la pabordia dita de Cassà de la seu de Girona. Formaven un grup a part els masos lligats al feu que el vescomte de Cabrera tenia al terme en nom del bisbe, cf. MALLORQUÍ, 2011b: p. 21-24 i núm. 198.

12. FONT RIUS, 1981.

13. ORTI, 2015.

14. MARTÍNEZ GIRALT, 2012.

serides dins d'aquestes, les batllies. En ambdós casos recolzaven en les corts que encapçalaven i que estaven formades per lloctinents, assessors legals, un escrivà i diversos agents executors.¹⁵ A una escala menor, els senyors amb certs nivells de jurisdicció comptaven amb un desplegament similar, tal com es mostra en el cas ben estudiat de la cort de Caldes de Malavella sota control dels Montcada.¹⁶

Cal insistir en el fet que la monarquia, amb el pas del temps, anà cedint de manera total o parcial els drets jurisdiccionals de molts indrets. Ho feu mitjançant vendes a carta de gràcia, autèntics empenyoraments en què el teòric preu pagat pel comprador era, en realitat, un capital que el venedor o deutor, en aquest cas la corona, li devia pel motiu que fos.¹⁷ Això comportà que al llarg de tot el segle XIV es produïssin canvis amb el vaivé de la conjuntura política arreu del Principat i de la resta de la Corona. Sempre que hi havia una nova expedició de conquesta o una campanya de defensa del territori, l'escaquer inevitablement es movia. A més, a partir sobretot de la dècada de 1370, diverses comunitats que havien vist com la jurisdicció del lloc havia estat alienada a membres de l'estament militar o a persones relacionades amb la cort intentaren reunir esforços per rescatar aquests drets. Per això, de manera més o menys espontània –de vegades s'hi intueixen pressions de la mateixa administració règia–, es decidiren a pagar elevades quantitats per retornar la titularitat a la corona.¹⁸ En bastantes ocasions les recuperacions foren efectives, encara que algunes tan sols duraren uns pocs anys, tal com succeí a un indret proper, Vilobí d'Onyar, la jurisdicció del qual fou redimida l'any 1374 i va tornar als Santmartí, una família de ciutadans gironins, al cap d'un quinquenni.¹⁹ De fet, s'arribà a l'extrem que determinades comunitats pagaren per privilegis que teòricament els asseguraven que no serien mai alienades i, malgrat això, transcorregut poc temps, la mateixa monarquia incomplia el pacte signat.

3. ELS FETS DE 1390-1391

Els fets que estudiem se situen dins d'aquestes dinàmiques que acabem de resumir. En realitat, consisteixen en l'episodi culminant d'una història prou llarga que arrenca, com a mínim, de mitjana dècada de 1320, època en què els Montcada s'assentaren als termes de Llagostera, Caldes de Malavella i Cassà de la Selva. La seva arribada està estretament lligada a la política d'alienacions menada pel monarca d'aleshores, Jaume II.²⁰ Des d'aquest moment fins als esdeveniments que analitzem transcorregué més de mitja centúria. Tot i certa continuïtat en alguns aspectes, durant les dècades centrals del tres-cents tingueren lloc canvis d'envergadura.

3.1 Tensions creixents a la Catalunya de les dècades centrals del segle XIV

Fem atenció a aquest context històric que emmarca la seqüència dels fets dels anys 1390 i 1391. En primer terme, els reis d'Aragó i els seus territoris es veieren implicats en un gran nombre de conflictes bèl·lics durant el segon terç del segle XIV. El de més abast i repercussió fou el que enfrontà Pere el Cerimoniós amb el seu homòleg castellà, Pere el Cruel, entre els anys 1356 i 1366, conegut com la guerra contra Castella o dels Dos Peres.²¹

Cap a la fi d'aquesta contesa, s'encetà un altre fenomen que cíclicament incidí en el Principat i, de manera especial, a l'àrea nord-oriental catalana: les entrades de companyies mercenàries des del nord de les Corberes. La que tingué més impacte al bisbat de Girona fou la registrada entre el novembre de 1389 i les acaballes del març següent. Tropes encapçalades per Bernat d'Armanyac ocuparen gairebé tot l'Alt Empordà i llançaren ràtzies més al sud fins a arribar a les portes de la ciutat de Girona. I, de fet, l'Empordà, entre l'octubre de 1384 i el novembre de 1385, també havia estat l'escenari d'un altre enfrontament armat motivat per la invasió per part de l'exèrcit de Pere III dispo-

15. SABATÉ, 2003: p. 389-403.

16. SALES, 2014.

17. FERRER, 1970-1971.

18. ORTI, en premsa.

19. MARQUÈS, 2006.

20. SOLDEVILA, 2010.

21. LAFUENTE, 2012.

sat a prendre el feu dels comtes d'Empúries i en què també irromperen diverses companyies forasteres.²²

Aquesta amenaça constant d'invasió impulsà un ampli procés d'emmurallament de les principals poblacions catalanes instat per la monarquia, si bé fou implementat i finançat des de les administracions locals.²³ Fou justament entre 1361 i les acaballes de la dècada de 1390 que a la ciutat de Girona es construïren tots els nous recintes més enllà de la Força Vella o perímetre d'arrels romanes i carolíngies, o sigui, tant a la dreta de l'Onyar des de l'actual carrer del Carme fins a l'extrem nord del barri de Sant Pere de Galligants com, a l'altra banda de riu, encerclant el Mercadal.²⁴

De resultes de tots aquests conflictes, augmentà la pressió fiscal i s'articularen mecanismes d'abast general a partir de donatius aprovats a les Corts.²⁵ Paral·lelament, quan les tresoreries de la casa reial visqueren moments d'urgència, la monarquia intentà aconseguir aportacions al marge de la negociació habitual en Corts o Parlaments i amb pretextos molt diversos. És el que alguns autors han definit com procediments de fiscalitat encoberta que incloïen autèntiques instrumentalitzacions de la justícia amb finalitats econòmiques.²⁶ Com veurem, en diverses actuacions lligades als fets de Cassà s'endevinen aquestes pràctiques.

Fos com fos, les demandes fiscals i d'altres necessitats empenyeren gairebé totes les viles i ciutats, així com d'altres comunitats més petites, a emetre deute públic, els interessos del qual es pagaven a partir d'impostos indirectes sobre productes diversos, però en especial sobre el consum d'aliments de primera necessitat. L'escalada d'endeutament durant la segona meitat de la dècada de 1370 i la següent també portà a augmentar les tarifes de certes exaccions i al descontentament d'una part de la població.²⁷

La ciutat de Girona no en quedà al marge. Hi documentem disputes als òrgans de govern en què

s'evidencien posicions contràries a la creixent pressió fiscal i amb algunes derives d'oposició a les autoritats règies.²⁸ Es tracta, en definitiva, d'una escalada de la tensió que tingué el seu clímax, de manera simultània als esdeveniments que ens ocupen, l'estiu de 1391 amb l'assalt al call jueu, episodi que, més enllà de l'antisemitisme inherent a la societat medieval, tenia molts ingredients d'una veritable revolta social.²⁹

Tot indica que el malestar també s'estengué per parròquies de les rodalies de la capital gironina. Per exemple, les importants obres de les muralles es finançaren en bona part a través del deute i dels impostos pagats pels seus habitants, encara que s'intueïen estratègies per traslladar part dels costos a les comunitats properes. Com en altres llocs, doncs, a partir de les darreries de la dècada de 1360, des de Girona s'intentà que les parròquies de la batllia i de part de la vegueria hi contribuïssin basant-se en el principi legal del dret de recollita, és a dir, el que sostenia que tots els poblats en indrets sense recintes fortificats, en cas d'amenaça, havien d'anar-se a refugiar al d'una localitat propera més important, cosa que legitimava que se'ls exigís participar en les despeses de construcció i manteniment d'aquests recintes.

3.2 Els actors del conflicte de Cassà

Traçat l'escenari general, aturem-nos ara a revisar els actors del conflicte. Començarem pels Montcada, com hem dit, instal·lats al sud-est de la ciutat de Girona a partir de l'any 1324, quan el rei Jaume II feu donació de tota la jurisdicció i de la vila de Llagostera a Ot de Montcada, dit el Vell, senescal reial i cap d'un extens llinatge aleshores ja molt ramificat.

Com explica Santiago Sobrequés, els Montcada constituïren una important nissaga que, tot i no descendir de cap antiga casa comtal o vescomtal, comptaren amb extensos dominis i, fins i tot,

22. FERRER, 2001: p. 133, 153, 161, 176-177 i 222.

23. VERDÉS, 2002-2003.

24. FREIXAS, 2003.

25. SÁNCHEZ-FURIÓ-SESMA, 2008.

26. SABATÉ, 1997b.

27. ORTI-VERDÉS, 2016.

28. REIXACH, 2015: vol. 1, p. 123-549.

29. RIERA, 1990; Narbona, 2012.

esdevingueren titulars del vescomtat del Bearn. Ot I (1303-1341), de la branca dels senyors d'Aitona-Serós –encetada pel casament de Guillem Ramon I de Montcada amb una filla natural del rei Pere el Catòlic–, mantingué una relació estretíssima amb el rei, en la línia d'altres famílies de l'aristocràcia militar del període amb un destí cada cop més lligat a la Corona. En realitat, durant sis anys fou cunyat de Jaume II, si bé la mort del monarca el relegà a un pla bastant secundari. Recuperà posicions amb l'accés al tron de Pere el Cerimoniós, esdevenint-ne canceller fins a la seva mort l'any 1341. El succeí Pere de Montcada, traspassat pels volts de 1358.³⁰ El protagonista de l'etapa estudiada fou el seu fill i successor, Gastó de Montcada. Juntament amb el seu germà Roger, iniciaren la carrera militar al servei de la monarquia combatent en l'expedició reial de Sardenya de 1354 i, més endavant, en la guerra contra Castella. Tots dos esdevingueren membres del cercle íntim del primogènit de Pere III, l'infant Joan.³¹

Amb tot, en la documentació analitzada trobem Gastó vinculat, d'entrada, al monarca encara regnant. L'any 1375 és identificat com a donzell –o sigui sense haver estat adobat cavaller encara–, mentre que l'any 1378, si bé continua constant com a donzell, ostentava el càrrec de coper de la cort del rei Pere el Cerimoniós.³² És en aquest context que el sobirà, el febrer de 1375, explícitament atesa la rellevància del cognom Montcada tant a Catalunya com a Aragó i arran de tots els serveis prestats pel noble i els seus predecessors, li confirmava les possessions a la diòcesi de Girona, totes situades en indrets notables, poblats i fructífers, i li concedia l'honor d'unificar-les sota el títol de baronia de Llagostera.³³

Tanmateix, segons Sobrequés, el lligam de Gastó de Montcada amb la Corona es concretava en especial a través del primogènit reial, amb qui compartia confidències. D'acord amb el mateix autor, de vegades parlava malament de Sibil·la de Fortià, darrera muller de Pere III i madrastra de Joan, qui, per aquesta i d'altres raons, el tenia en gran estima i el reclamava sovint al seu costat. D'aquí que el Cerimoniós acabés recelant de Gastó i del seu germà Roger de Montcada, probablement integrats dins del grup nobiliari opositor que el monarca es plantejà d'expulsar de les Corts de Tamarit de l'any 1383, en part bona per l'adhesió contrària que suposava la proximitat al seu fill.

Així, Gastó de Montcada es beneficià de la mort de Pere III i de l'arribada al tron de Joan el gener de l'any 1387.³⁴ De seguida s'incorporà al seu seguici, esdevenint camarlenc reial, funció que hi exercí fins a finals de 1390.³⁵ A inicis de l'any següent, per causes que ignorem, havia passat a la cort de la reina, Violant de Bar, on ostentà el mateix ofici fins al darrer trimestre de 1393, quan ja hi apareix rellevat pel cavaller valencià Jaume Castellà.³⁶ No visqué gaire més temps. Creuant documentació reial amb documentació notarial cassanenca, podem situar-ne la defunció entre el març i el novembre de 1397. En la primera data havia estat enviat com a ambaixador del nou rei Martí I a la cort papal d'Avinyó, mentre que en la segona, el procurador general de la baronia de Llagostera, el donzell de Bescanó Bertran de Vilanova, ja actuava en nom de la vídua, Elionor de Cervelló.³⁷

Aquesta trajectòria dels Montcada en relació amb la monarquia constitueix un factor determinant en l'evolució dels seus dominis i, per tant, en la història de Cassà. Centrant-nos en aquest terme,

30. Vegeu el capítol d'aquest llibre escrit per Lluís Sales.

31. Per a una presentació general i arbres genealògics de la nissaga, cf. FLUVIÀ-COSTA, 1988: p. 346; SOBREQUÉS, 2011: p. 78-80, p. 154-156, p. 282 i p. 316-319. Hi ha detalls a matisar o precisar com ara la data de la mort de Pere de Montcada, que tingué lloc el 10 d'agost de l'any 1358, cf. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 54. Agraïxo la referència a Lluís Sales Favà.

32. ACA, Cancelleria, reg. 927, f. 52r-53v (1375.02.26) i reg. 1362, f. 88v-89r (1378.05.19).

33. ACA, Cancelleria, reg. 927, f. 52r-53v (1375.02.26).

34. Sobrequés afirma –segurament pensant en el precedent famós de Bernat II de Cabrera– que els germans Montcada “*haurien acabat malament si el vell sobirà hagués viscut més*”, cf. Sobrequés, 2011: p. 282-283.

35. ACA, Cancelleria, reg. 1953, f. 16v-17r (1387.01.17); i reg. 1847, f. 164rv (1391.04.13).

36. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 519, f. 58r (1392.03...), f. 85r (1392.06...), f. 88r (1392.06...) i f. 91v (1392.06...); ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 520, f. 42v (1392.08...), f. 56v (1392.08...), f. 72r (1392.09...), f. 79r (1392.10...) i f. 83r (1392.10...); ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 521, f. 215r (1393.12...). Agraïxo a Lledó Ruiz Domingo el fet d'haver-me posat sobre la pista d'aquest canvi en el periple de Gastó de Montcada.

37. GIRONA, 1911-1912: p. 92; AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 127, f. 50r-51r (1396.04.06) i f. 71r-72r (1397.11.16).

val la pena recordar que el primer beneficiari de la senyoria del castell cassanenc arran d'una donació reial fou des de l'any 1302 Guillem Esquerrer, originari de Castelló d'Empúries, amb una carrera meteòrica a l'administració règia. L'any 1309, Jaume II li vengué a carta de gràcia atribucions més àmplies a l'espera de poder-li reemborsar certes quantitats, hipoteca que convertí els Esquerrer, a la pràctica, en senyors jurisdiccional del lloc. La qüestió es complicà, com hem vist, amb l'entrada en escena dels Montcada: Ot I obtingué del monarca el dret de recuperar la jurisdicció del castell si aconseguia pagar el que es devia als hereus de Guillem Esquerrer. Per bé que només ho feu en part, l'any 1326 prenia possessió del castell i el terme de Cassà, on exercí sempre la jurisdicció amb bastantes limitacions i normalment des de la distància i a través d'agents locals que depenien de les instàncies administratives i judicials instal·lades a Llagostera i a Caldes.

Fruit d'aquesta inestabilitat, tal com explica amb detall Lluís Sales, es produí un primer esclat violent entre la tardor i l'hivern de 1329 amb un assalt al castell que preludiava el de dècades més tard.³⁸ Aleshores, a més, feren aparició altres actors bàsics a banda dels mateixos Montcada: la Corona juntament amb els seus oficials delegats a la demarcació de Girona i, alhora, els sectors més influents de la ciutat de l'Onyar, contrariats per les alienacions de la jurisdicció de Llagostera i Caldes i, sobretot, de la de Cassà. Els prohoms gironins van prendre partit a favor dels hereus dels Esquerrer en una disputa que mobilitzà d'altres grans nobles del bisbat com els Cabrera. El conflicte es resolgué tan sols de forma provisional amb la monarquia actuant de teòric àrbitre.

No en va, a la pràctica, el rei i el seu entorn eren jutge i part; de fet, perquè la institució monàrquica no consistia en una unitat monolítica en la seva acció.³⁹ Tot i que des del punt de vista polític la sobirania requeia en el rei, altres membres de la família reial, com ara les reines i alguns infants, sobretot els primogènits o els que estaven cridats a succeir-los, podien adquirir força pes amb cases i

corts pròpies que aglutinaven faccions poderoses de la noblesa –com els mateixos Montcada– i altres grups influents.

En aquest sentit, hem de tenir present que l'infant Joan, primogènit de Pere el Cerimoniós, l'any 1351, quan tot just era un nen, fou investit duc de Girona amb un territori propi que incloïa la vegueria d'aquesta, la de Besalú, la de Camprodon i les ciutats de Vic i Manresa. No fou fins a l'any 1365 que començà a administrar-lo directament.⁴⁰ Des d'aleshores, però, articulà una agenda política pròpia amb negociacions i exigències als seus vassalls directes i a les comunitats situades dins d'aquest espai. A més, a partir de mitjana dècada de 1370, les seves actuacions es desviaren cada cop més dels passos del seu pare. Encara que caldrien recerques exhaustives respecte a això, alguns autors parlen d'autèntiques lluites de bàndols entre camarilles, decisives en l'entorn d'un infant Joan que era tot just un adolescent influenciable.⁴¹ Tal com veurem a propòsit de la relació amb Gastó de Montcada, no resultà estrany que el duc de Girona aprovés mesures contradictòries amb allò disposat des de la cort del seu progenitor i sobirà. De tota manera, en el cas concret dels governs de viles i ciutats, també es constata que els seus representants es dirigien on més els convenia en cada situació.

Fos com fos, estem davant d'una corona que no seguia un rumb clar i que, alhora, al marge de les ocasions esporàdiques que els monarques es personaren al territori, exercien el poder per delegació. Ho feien a través d'oficials nomenats regularment de manera ordinària, els veguers i els batlles i, avançat el segle XIV, també amb alts càrrecs amb un radi d'acció més ampli com el governador general –figura que normalment ocuparen membres de la mateixa casa reial– o el de *vicegerans* o portaveu del governador. Segons veurem, en altres circumstàncies el monarca facultava comissaris extraordinaris per recaptar certs impostos o aplicar procediments judicials.⁴²

En el que era un autèntic continuïum de poders, la ciutat de Girona o, més concretament, la seva

38. SALES, 2010. Vegeu també el capítol d'aquest llibre escrit per Lluís Sales.

39. BEAUCHAMP, 2015-2016.

40. SESMA, 1999.

41. BATLLE, 1973: vol. 1, p. 87-88.

42. SABATÉ, 2003.

corporació municipal assolí una posició cada cop més rellevant durant les dècades centrals del tres-cents. Per això, en tant que cap de vegueria –a banda de seu episcopal– tingué un paper destacat en els conflictes pel terme de Cassà. En realitat, l'interès dels representants de la capital gironina perquè aquest castell al sud-est de la seva àrea d'influència econòmica es mantingués dins de la jurisdicció del rei venia de lluny. Ja abans de 1329, concretament l'any 1316, Jaume II concedí als jurats la possibilitat de redimir el lloc aleshores en mans dels Esquerrers.⁴³ A la pràctica, el monarca degué jugar a dues bandes alhora i prometé més o menys el mateix als Montcada després que haguessin arribat a Llagostera i Caldes.⁴⁴ Entre els

anys 1327 i 1328 els governants de Girona es tornaren a oposar a l'alienació gairebé definitiva d'ambdós indrets, juntament amb Cassà, a favor d'Ot de Montcada i en van reclamar la revocació al nou rei Alfons el Benigne.⁴⁵ I hi insistiren l'any 1330 quan, per exemple, a la lletra enviada pel monarca als jurats gironins i que posteriorment es copià al *Llibre Verd* –el cartulari més antic del municipi– ja es parla literalment del “*facto de Cassiano*”.⁴⁶

Després d'un període de cert silenci sobre l'afer, els edils es tornaren a mobilitzar entre els anys 1375 i 1376 quan, com hem vist, es creà la baronia de Llagostera i l'infant confirmà la possessió de Cassà a Gastó de Montcada. Aleshores recuperaren un argumentari similar a l'emprat dècades



Figura 5. Cassà de la Selva, nucli de comunicacions entre Girona i el mar

43. AMGI, *Llibre Verd*, f. 260r (1316.03.24); cf. GUILLERÉ, 2000: núm. 36.

44. SALES, 2010.

45. AMGI, fons Ajuntament de Girona, pergamins núm. 177 (1327.12.16) i núm. 186 (1328.01.22), cf. VILLAR-SURIA-BOADAS-CASELLAS, 2005: núm. 236 i 240. Ambdós documents foren recollits al *Llibre Verd*, cf. AMGI, *Llibre Verd*, f. 198v-199v (1327.12.16) i f. 200f-202v (1328.01.22), cf. GUILLERÉ, 2000: núm. 77 i 79.

46. AMGI, *Lletres Reials*, núm. 38 (1330.01.06); cf. GUILLERÉ, 2000: núm. 86; ARNALL, 2000: núm. 38.

enrere. Esgrimien que el castell i la parròquia de Cassà havien estat sempre lligats a la ciutat: ho havien estat en el marc de l'antic comtat de Girona –en aquell moment pretenien assimilar-lo al recent ducat gironí– i, sobretot, de la vegueria entorn de la mateixa capital.⁴⁷

Més enllà d'aquestes reivindicacions historicistes, tal com diversos autors han plantejat, l'interès dels habitants de la ciutat de l'Onyar radicava sobretot en el valor estratègic de Cassà, al bell mig de l'eix bàsic de comunicació de la capital en direcció a Sant Feliu de Guíxols i el mar i en la cruïlla que també formava el camí en direcció a Monells i al Baix Empordà (cf. Figura 5).⁴⁸ Els mercaders i altres operadors econòmics gironins transitaven per aquestes vies i, al mateix temps, tenien en els habitants del terme un mercat en què adquirir productes agraris i col·locar manufactures com ara teles.⁴⁹ Així volien assegurar-se certa seguretat jurídica per als seus negocis, més difícils de protegir si la jurisdicció d'aquell espai quedava sota control d'un senyor diferent del veguer o d'un oficial reial.⁵⁰

Paral·lelament, Girona assistí, durant el terç central del segle XIV, a un augment de moltes de les atribucions del seu govern municipal. Així doncs, els seus representants gaudien de més capacitat d'incidir en diferents àmbits a l'altura dels anys 1370 i 1380 que no pas a finals de la dècada de 1320 quan s'havien iniciat les tensions a propòsit de Cassà.⁵¹ Això no obstant, els edils gironins mai aconseguiren potestat per intervenir en l'ordre públic o per cridar a la mobilització militar si no era per respondre a les crides dels oficials reials, en especial del veguer. No entrarem a revisar els casos anteriors als episodis analitzats de 1390 i 1391 en què es posà en marxa aquest protocol.⁵² Amb tot,

sembla clar que, si bé encara no els coneixem prou bé, constituïen mecanismes més efectius que no pas els contingents militars que intentà activar el bisbe, les anomenades 'comunies'.⁵³

Les relacions de les autoritats municipals amb el veguer variaren en funció de la conjuntura. A diferència del que s'acostuma a afirmar, aquests oficials no es reduïren a mers 'titelles' de les elits locals. Sense anar més lluny, en el moment àlgid de la seqüència que resseguim, al capdavant de la cort reial de Girona hi havia com a veguer un jurista gironí, Francesc II Adroer. Malgrat això, d'acord amb el que veurem, uns i altres no sempre compartiren el mateix parer durant aquells dos anys llargs de tensions. A tot plegat cal sumar-hi la posició ambivalent ja apuntada del monarca i el seu entorn amb conseqüències decisives en les mesures preses respecte del problema cassanenc.

I què hi tenien a dir en tot plegat els habitants del lloc? Havien guanyat veu respecte del moment inicial d'entorn a 1330. A pesar de trobar-se durant dècades en el si d'un estat senyorial, les dinàmiques viscudes durant aquells anys havien portat Cassà a assumir una consciència més clara de comunitat. D'aquí que a mitjan dècada de 1370 aspirés a esdevenir un subjecte polític en el marc que se li obriria retornant a la jurisdicció reial. Els seus veïns segurament s'emmirallaven en casos d'èxit com el de la Vall d'Aro, la qual es reincorporà a l'espai jurisdiccional de la monarquia vinculant-se a la batllia reial de Sant Feliu de Guíxols després que l'any 1364 Pere el Cerimoniós hagués venut la jurisdicció civil de la vall a l'abat del monestir guixolenc.⁵⁴ Un procés que, al seu torn, tenia un precedent clar en el viscut per la mateixa vila de Sant Feliu de Guíxols l'any 1354.⁵⁵

47. AMGI, I.3.3.1.1., llig. 4, quadern 2, s. f. (1376.02.22).

48. MALLORQUÍ, 2015-2016: vol. 1, p. 56-70, i vol. 2, p. 69-72, 92-97, 135-143 i 159-169.

49. SALES, 2011.

50. SABATÉ, 1997a: p. 169-172.

51. REIXACH, 2014.

52. GUILLERÉ, 1993-1994: vol. 1, p. 82-85.

53. MALLORQUÍ, 2011a: p. 288-295. No ens referirem mai a la Mitra gironina en tot el conflicte de Cassà. Les fonts consultades entorn a 1390 no l'esmenten, tot i que durant la dècada de 1360 es documenten tensions entre el bisbe Ènnec de Vallterra i Gastó de Montcada –que arribà a ser amenaçat amb l'excomunió– amb motiu del repartiment d'impostos en focs eclesiàstics dins de la jurisdicció d'aquest noble i de la contribució a les obres de fortificació de Caldes. Així doncs, no hauríem de descartar que el bisbe, en tant que poderosíssim poder polític, incidís d'alguna forma en les disputes jurisdiccionals entre la monarquia i els Montcada, en la línia del paper gens secundari que tingué en l'enfrontament coetani que acabà l'any 1385 amb l'ocupació reial del comtat d'Empúries, cf. SABATÉ, 2017.

54. ORTI, en premsa.

55. ORTI, 2009.

Si fem un cop d'ull a les peticions que traslladaren a l'infant Joan dos síndics nomenats per una àmplia reunió de veïns del terme de Cassà el 22 de desembre de 1374, Guillem Esteve de Pla i Guillem Asbert, observem el següent.⁵⁶ Inclouen, d'entrada, diversos capítols de màxims sobre l'organització política que desitjaven. Segons mostrem, algunes s'aconseguien una dècada més tard amb el Cerimoniós, com ara, la possibilitat de nomenar jurats, a semblança del que es feia a la ciutat de Girona, o l'establiment d'una notaria específica. D'altres, en canvi, no fructificaren. En especial, l'any 1375 es reivindicà la creació d'una batllia específica amb seu a Cassà, o sigui un espai propi dins de la vegueria gironina on un oficial exercís la jurisdicció civil i criminal, tret de crims mortals que seguirien reservats al veguer. La súplica no tingué mai èxit. Això no obstant, deixa entreveure que un dels propòsits del moviment era no només trencar amb la subjecció senyorial, sinó afirmar-se en el territori, cosa complicada quan les institucions de referència dels Montcada per governar i aplicar justícia es trobaven a Llagostera i Caldes.

Al mateix temps, el document aporta unes quantes dades indirectes de la societat cassanenca del moment. Una de les demandes explicitava que els veïns Pere Adrià, Guillem Barners i Jaume Miró, ja que havien estat molt temps oficials de Gastó de Montcada i havien causat molts perjudicis al lloc, no poguessin ser escollits mai jurats després d'haver-se materialitzat el retorn a la jurisdicció reial. Tampoc es volia que ho fos cap altre individu que hagués estat procurador, batlle, lloctinent del batlle o que hagués ocupat un càrrec similar en nom dels Montcada. Tot plegat ens indica que existien fissures en el si de la comunitat de Cassà. Certs sectors, atesa la condició d'agents senyorials i potser per un nivell de riquesa superior o una autoritat política i moral que els situava per damunt, no eren ben vistos per la resta. És cert que els altres no necessàriament havien de ser inferiors, sinó que potser només compartien interessos oposats i just aleshores, cercant la gràcia de l'infant Joan, tenien l'oportunitat de desmarcar-se i passar comptes de l'etapa de domini dels Montcada i els seus afins. I és que, al capdavall, les disputes en la titularitat de la jurisdicció del terme segurament partien o es

traduïen en disputes entre diversos individus o famílies que hi residien.

En un altre ordre de coses, quan s'explica el mecanisme previst per lluir la jurisdicció, s'afirma que el terme de Cassà comptava amb entorn a 180 o 200 homes –cal entendre caps de casa–, per bé que s'hi afegeix que tan sols uns 60 hi contribuïren de manera efectiva per assolir la xifra de 10.256 sous prevista per lliurar als Montcada. En un document complementari al de l'aprovació dels capítols presentats pels síndics al duc de Girona, es detalla una relació de veïns –no arriben al centenar– que estaven disposats a recuperar la jurisdicció. S'identifiquen com a poblats al terme i a la cellera del castell de Cassà, de manera que tant eren homes de mas com veïns del petit nucli urbà. Gairebé cap no presenta una indicació de l'ofici, cosa que abona el supòsit que la majoria eren pagesos. Només destaquen Pere Maruny, originari de la vila de Sant Feliu de Guíxols i que havia regit la notaria –tot apunta que de Cassà mateix–, el moliner Guillem des Puig, l'oller Ramon Feliu i el sastre Bernat Negre.⁵⁷

Aquestes i altres persones que s'hi anomenen foren, doncs, actors d'un procés de llarg abast en què compartiren protagonisme amb els senyors de la jurisdicció, els Montcada, la Corona o l'administració reial i el govern local de Girona. Un fenomen que, en letargia des de l'any 1329, a la dècada de 1370, en un panorama històric prou canviat, tornava a rebrotar amb força.

3.3 Reconstrucció de la seqüència d'esdeveniments: 1375-1393

Si anem posant en ordre els documents extrets de la cancelleria del rei Pere III, del seu primogènit, l'infant Joan, i d'aquest mateix quan accedí al tron l'any 1387 i els creuem amb la documentació municipal de Girona, podem reconstruir la cronologia d'uns fets que a partir del darrer tram del regnat del Cerimoniós s'acceleraren. En efecte, l'any 1375 es presenta com un tombant important. Com hem dit, el mes de febrer Pere III creà la baronia de Llagostera –incloent-hi també els termes de Caldes i Cassà– a favor de Gastó de Montcada.⁵⁸ L'aprovació tingué lloc en el marc de les Corts que s'estaven celebrant a Lleida. Al cap de tot just dos

56. ACA, Cancelleria, reg. 1682, f. 97r-100r (1375.04.17), cf. Apèndix 4.

57. ACA, Cancelleria, reg. 1681, f. 116v-117v (1375.04.25).

58. ACA, Cancelleria, reg. 927, f. 52r-53v (1375.02.26) i reg. 1948, f. 97r-98r (1390.09.30).

mesos, però, representants de Cassà elevaren al primogènit del propi monarca, l'infant Joan, els diversos capítols que, al marge dels aspectes ja comentats, havien de conduir a redimir la jurisdicció del lloc. El duc de Girona accedí a la petició i, una setmana més tard, els estenia un instrument per protegir una llarga llista de caps de casa cassanencs –amb els respectius familiars i béns– mentre duressin els tràmits per retornar al for reial.⁵⁹

Això no obstant, entre l'abril i el novembre de 1375 es produí un gir sobtat en la política del futur rei Joan I. Per raons que costa precisar, l'infant passà de fomentar la recuperació de la jurisdicció en mans dels Montcada a oposar-se al plet iniciat per part dels representants municipals de Girona entorn al castell de Cassà que pretenien que tornés a l'òrbita del veguer reial. Així, atengué la súplica de Gastó de Montcada i confirmà la donació dels llocs de Llagostera, Caldes i Cassà per part de Jaume II a favor d'Ot de Montcada, avi de Gastó, els anys 1325 i 1326, a banda de la baronia instaurada a principis del mateix 1375. En un pas més, a la tardor de l'any següent, amb la voluntat, segons al·legava, de privar els seus súbdits de controvèrsies, Joan imposà silenci sempitern pel litigi entorn del castell i terme de Cassà que s'estava examinant a la cort del duc amb els jurats i prohoms gironins, d'una part, i Gastó de Montcada, de l'altra.⁶⁰

Tal com hem apuntat, però, l'infant Joan i el seu progenitor i monarca encara regnant no actuaven de manera coordinada. D'aquí que a penes una dècada després s'avancés en una direcció altre cop contrària. En concret, el juny de 1386 Pere el Cerimoniós atorgà la transformació de Cassà en carrer de Girona⁶¹. Es tractava d'una important concessió a favor dels interessos de la ciutat de l'Onyar i totalment contrària als Montcada.⁶² Jaume Riera afirma que fou una gestió fruit de la camarilla que

més manava llavors, la de la darrera esposa del monarca, Sibil·la de Fortià.⁶³ Segons Sobrequés, Pere simplement s'havia enemistat amb Gastó de Montcada a qui al preàmbul del document acusava d'opressions i extorsions als cassanencs.⁶⁴ Paral·lelament, s'adverteix una altra coincidència: els síndics de la ciutat de Girona obtingueren la gràcia del rei en el mateix moment que estaven negociant una demanda fiscal –el monarca ja havia enviat comissaris al territori pressionant els governants municipals– justificada per una festa de celebració del jubileu del monarca.⁶⁵ En aquell moment des del govern gironí també s'havia estat debatent que seria molt útil la compra del castell de Rocacorba –amb els llocs de Canet, Adri, Biert, Montcal i Montbó–, cosa que, al cap de pocs dies, s'aconseguí amb un mecanisme gairebé idèntic a l'emprat pel terme que estudiem⁶⁶. En definitiva, tot indica que Cassà, amb l'aprovació d'almenys una part dels seus habitants, es convertí en una peça clau en l'acord o pacte a què arribaren la cort del sobirà i la corporació local de Girona.

Deixant a part les circumstàncies, fixem-nos ara en les implicacions de la concessió. D'entrada, el que succeïa és que la universitat o comunitat d'habitants de Cassà, tal com s'havia mostrat disposada l'any 1375, i ara amb la col·laboració ferma de les autoritats municipals gironines, assentava les bases per comprar i, per tant, redimir la jurisdicció del terme dels Montcada. Segons referències indirectes, es constituí un dipòsit en poder del draper de Girona Bartomeu Benet on s'havien d'acumular més de 10.000 sous per ser lliurats a Gastó de Montcada un cop aquest hagués complert certes condicions.⁶⁷

Amb la previsió que tot plegat aniria endavant, el monarca aprovava una sèrie llarga de capítols, molts dels quals inspirats directament en els presentats a

59. ACA, Cancelleria, reg. 1682, f. 97r-100r (1375.04.17) i reg. 1681, f. 116v-117v (1375.04.25); cf. Apèndix 4.

60. ACA, Cancelleria, reg. 1681, f. 137v-140r (1375.12.01) i f. 224r-225r (1376.10.15).

61. Un dels casos de referència en l'aplicació d'aquest procediment va ser la ciutat de Barcelona, cf. FERRER, 1999.

62. ACA, Cancelleria, reg. 947, f. 173v-177r (1386.06.09), cf. GUILLERÉ, 2000: núm. 338.

63. RIERA, 1990: p. 109.

64. SOBREQÜÉS, 2011: p. 282.

65. SÁNCHEZ, 1999.

66. Sobre les intencions del consell municipal de Girona respecte del terme de Rocacorba, cf. AMGI, Manuals d'Acords, any 1385, f. 53r (1385); i Manuals d'Acords, any 1386, f. 54r-55r (1386.06.22). L'acta de recuperació de mans del vescomte de Rocabertí i de creació de les parròquies que el componien com a carrers de Girona, cf. AMGI, Llibre Verd, f. 161v-163v (1386.07.26); GUILLERÉ, 2000: núm. 339.

67. En tenim només referències tardanes, cf. AHG, Notarial, Girona-10, vol. 37, f. 106r-108r (1394.07.16).

l'infant Joan feia poc més de deu anys. En primer terme, el lloc de Cassà havia de ser reintegrat al patrimoni i jurisdicció reials i convertir-se en carrer de Girona. D'aquesta manera, els cassanencs assolien la consideració jurídica i, sobretot, fiscal de ciutadans de Girona unint-se a la massa de contribuents d'aquesta i, entre d'altres qüestions, quedaven obligats a sortir amb l'host de la ciutat sempre que fos convocada. Alhora, passarien a ser representats dins del braç reial a les Corts i Parlaments, si bé, com succeïa amb altres llocs propers, de forma indirecta, ja que simplement ajudarien a finançar els síndics o missatgers que s'hi enviaven des de Girona segons un procediment ja vigent, per exemple, a la vila de Sant Feliu de Guíxols des de l'any 1354.⁶⁸ La comunitat cassanenca també estaria autoritzada a designar cada any, el dia 1 de gener, dos o tres jurats per encapçalar un rudimentari govern municipal. Tot això, però, no alliberava els habitants dels masos del terme, majoritàriament remences, de prestar els drets deguts als respectius senyors directes. A més que la jurisdicció del terme passava a ser controlada pels oficials reials de la demarcació, es preveia que Cassà esdevingués seu d'una batllia amb una cort pròpia que es trobaria supeditada a la del veguer de Girona. La concessió incloïa, finalment, la possibilitat de crear una notaria autònoma. En síntesi, s'atorgava més entitat que mai a Cassà, ni que fos al preu de sotmetre's en alguns àmbits als dissenys del govern municipal de Girona.

Constatem que al cap de pocs mesos unes quantes d'aquestes disposicions tingueren efecte. Així documentem que la universitat de Cassà, juntament amb les de Sant Feliu de Guíxols, Viladasens i les que havien format part del terme castral de Rocacorba, contribuï en aportacions de la ciutat de Girona que es registren en aquell moment, com ara un donatiu al primogènit del Cerimoniós d'inicis de l'any 1387 sota la forma de la redempció d'un vectigal imposat pel mateix duc de Girona.⁶⁹ Així mateix, l'octubre de 1386 era el mateix infant Joan qui concedia, de manera vitalícia, la recentment creada notaria de Cassà a un fedatari gironí, Narcís Simó, el qual ja actuava

en el marc de la notaria reial de la capital gironina.⁷⁰ Com en altres casos similars, aquesta novetat topà amb els interessos de Jaspert de Campllong, l'iniciador de la nissaga titular de la notaria reial de Girona i, formalment, amb un radi que s'estenia per tota la batllia i la vegueria, motiu pel qual sempre intentà evitar escrivanies que escapessin del seu control.⁷¹

Malgrat tot, el procés de retorn de Cassà al patrimoni regi quedà aviat frenat. Mentre s'avançava en les línies apuntades, el 5 de gener de 1387 moria Pere III, l'autoritat que havia afavorit la constitució del lloc com a carrer de Girona. El seu fill i successor, Joan I, reafirmant-se en el gir que ja havia evidenciat l'any 1375, continuà apostant pels Montcada més enllà del que hagués resolt el seu progenitor. Per això, dotze dies després del traspàs del Cerimoniós, ordenava al portantveus del governador a Catalunya, al veguer de Girona i a tots els seus oficials que, tenint en compte el fet que el seu predecessor havia arrabassat a Gastó de Montcada la jurisdicció de Cassà sense l' "*orda i la coneixença*" deguts, es reparés aquell greuge i el terme fos entregat de nou al seu camarlenc. Amb la mateixa missiva es dirigia als prohoms cassanencs per instar-los a tornar a obeir el seu antic senyor igual que abans de l'aprovació dels capítols de 1386.⁷² Amb tot, els mateixos oficials del nou monarca no tenien clar com havien de procedir. I veiem que, pocs dies després de la provisió, algun encara estava decidit a actuar amb una antiga ordre d'execució, segurament dictada pel rei anterior, contra Montcada i els seus agents.⁷³

Mentrestant, les autoritats municipals gironines tornaren a invertir esforços en la via judicial i enviaren nous missatgers a la cort reial per reobrir el litigi encetat temps enrere entre la ciutat i el noble Gastó de Montcada. La tensió anava, doncs, en augment. Tant és així que, durant el mes de febrer de 1387, corregheren rumors de l'arribada de gent armada a Cassà i una comitiva de representants del consistori gironí s'hi desplaçà amb un petit contingent o, com a mínim, inicià els preparatius per treure el penó del municipi, pas previ a la convocatòria de l'host o exèrcit local. Tanmateix, l'afer en aquell moment no anà a més.⁷⁴

68. ORTI, 2009: p. 105-107.

69. AMGI, Manuals d'Acords, any 1387 –antic núm. 16bis–, f. 9v (1387.01.05) i f. 17v-18r (1387.01.14).

70. ACA, Cancelleria, reg. 1698, f. 24rv (1386.10.31).

71. GUILLERÉ, 2008.

72. ACA, Cancelleria, reg. 1953, f. 16v-17r (1387.01.17).

73. AMGI, Manuals d'Acords, any 1387 –antic núm. 16bis–, f. 21r-22r (1387.01.23).

74. AMGI, Manuals d'Acords, any 1387 –antic núm. 16bis–, f. 23v-25r (1387.01.31), f. 29r (1387.02.26) i f. 30v (1387.02.28).

Entre el segon semestre de 1387 i la fi de l'any 1388, retornà temporalment la calma i els síndics cassanencs continuaren actuant en el marc del que havia quedat disposat a la concessió de 1386. En la línia de l'any anterior, se'ls registra, amb Sant Feliu de Guíxols i les altres comunitats de la batllia, aportant la part corresponent a les peticions fiscals que la monarquia dirigia a la ciutat de Girona i a d'altres despeses similars. Aleshores tributaren, en especial, en una demanda de coronació per part del nou rei Joan i ajudaren a finançar una missatgeria enviada davant de la cort.⁷⁵

Això no obstant, el primogènit del Cerimoniós seguia ferm en la voluntat que entrés en vigor la revocació de tots els canvis impulsats pel seu predecessor poc abans de morir. A partir de finals de març de 1389, de Montsó estant –on se celebraven corts generals des de les acaballes de l'any anterior–, insistia al portantveus del governador reial del principat, Pere d'Avinyó, que restituís el castell i la jurisdicció civil i criminal de Cassà a Gastó de Montcada. A banda d'autoritzar-lo a actuar amb “*mà poderosa*”, li assegurava que s'hi presentaria personalment si no hi procedia de forma immediata. El monarca escrivia en aquests termes el mes d'abril i, si bé, el maig ja s'avançava a garantir protecció al seu conseller i camarlenc, el noble Montcada, en la seva possessió tant dels termes de Llagostera i Caldes com de Cassà, hagué de seguir insistint.⁷⁶ A inicis de juliol el monarca retreia altre cop a Avinyó que s'allargués tant i que busqués excuses per tot quan el seu fidel servidor estava essent greument perjudicat i ‘despullat’ dels drets que li pertocaven. L'amenaçava, a més, de castigar-lo per desobediència.⁷⁷ L'1 de novembre del mateix 1389 Joan I notificava a tots els oficials del territori que ja s'havia consumat l'entrega del terme a Gastó de Montcada i que, per tant,

no obstruïssin al noble l'exercici de llurs facultats jurisdiccionals.⁷⁸

Tanmateix, les pressions que exercia a distància la corona no fructificaren tan ràpidament com se suposava des de Montsó i l'objectiu desitjat es resistí, en efecte, ben bé fins al mes de novembre. I és que el retard del portantveus governador reial tenia una explicació: topà amb la resistència activa de molts cassanencs. De fet, quan en algun moment de l'estiu de 1389 Avinyó es desplaçà a Cassà per lliurar la jurisdicció i el mer i mixt imperi a Gastó de Montcada i que aquest en prengués possessió, es trobà la població local absolutament exaltada. D'acord amb el que explicà uns mesos després a la cort del monarca, el reberen més d'un centenar de persones amb armes alçades i cridant a l'unison “*Mori el governador*”; l'intentaren agredir, mataren el cavall que muntava i li prengueren totes les armes que duien tant ell com els seus acompanyants.⁷⁹ Els béns que li havien estat sostrets es valoraven en 600 florins, o sigui uns 6.600 sous. El setembre d'aquell 1390 els representants de Cassà, després de negociar amb el rei una composició que els permetés evitar un procediment judicial per inculpació de resistència a un oficial reial, pagaren una multa de 500 florins –uns 5.500 sous– que ingressà a la tresoreria reial.⁸⁰ Cassà s'havia convertit en territori hostil per a les autoritats.

Tornant a fixar-nos en una altra de les parts implicades en el conflicte, els governants municipals de Girona, com podia Joan I justificar-los les decisions preses des que havia encetat el regnat? Ho intentava en una carta que els envià a mitjan mes de maig de 1389. Hi explicava que, després d'haver encarregat una investigació a diversos juristes, entre els quals el vicecanceller Esperandeu Cardona, promotor de negocis de la cort, s'havia considerat que la provisió de Pere el Cerimoniós que

75. AMGI, Manuals d'Acords, any 1389, f. 48v (1389.01.01).

76. ACA, Cancelleria, reg. 2003, f. 50v-56v (1389.03.20); ACA, Cancelleria, reg. 1872, f. 16v-17r (1389.04.04), f. 17r (1389.04.04); i reg. 1895, f. 245v-246r (1389.05.15); ACA, Cancelleria, reg. 1872, f. 72v-73r (1389.06.01).

77. ACA, Cancelleria, reg. 1842, f. 28v-29r (1389.07.05)

78. ACA, Cancelleria, reg. 1874, f. 15rv (1389.11.01).

79. “*Iam executioni deductis redite homines loci eiusdem centum vel ducenti in numero constituti in gubernatorem Cathalonie antedictum irrumperunt cum armis: ‘Moriatur gubernator, moriatur’ una voce clamantes, et uno ictu lancet percusserunt eundem et unius jaque qua tunc ipse erat indutus plicas sive dobles ·xiii· traiecerunt ac quendam equum interficientes eidem viginti marchas argenti, dues coraces sive cotes de malla, enses, anchilia et arma etiam alia que familia gubernatoris eiusdem ferebat fuerunt eis, nicholaminus de predicti que omnia extimatione comuni*”, cf. ACA, Cancelleria, reg. 1843, f. 61rv (1390.01.21).

80. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, reg. 389, f. 37v (1390.09...).

anul·lava les concessions d'èpoques anteriors de la jurisdicció de Cassà a favor dels Montcada i el declarava lloc reial s'havia expedit de forma deshonest i desordenada. En concret, assenyalava que la disposició del seu pare s'havia fet per "*venalitat de moneda*", és a dir, a canvi del pagament d'una quantitat de florins –ras i curt, de resultes d'un suborn–, tenint en compte que el seu antecessor havia estat enganyat quan signà el document, tramitat, a més, sense l'assessorament jurídic preceptiu i a esquenes del principal afectat, Gastó de Montcada. El rei també retreia als gironins que haguessin intentat frenar el retorn de la jurisdicció al noble amenaçant "*de fet e amb armes*" els oficials encarregats de procedir-hi. D'aquí que sospitem que entre la massa que estigué a punt de linxar Avinyó l'estiu de 1389 hi hagué també gent de Girona.⁸¹ El que és segur és que la corporació municipal no es quedà de braços plegats i en algun moment anterior a l'agost –no sabem si abans o després dels aldarulls esmentats– enviaren un parell de missatgers a negociar amb el portantveus del governador que sojornava a Palamós.⁸²

A la primavera de 1390, un cop dispersades les tropes mercenàries liderades per Bernat d'Armanyac que havien envaït bona part de la demarcació nord-oriental des del novembre anterior, els representants de Cassà seguien disposats a defensar la jurisdicció reial del terme a les més altes instàncies judicials. Aleshores, arribaren a obrir una via d'actuació paral·lela a la del consistori de Girona i a pagar-se ells mateixos els costos del plet, si bé, amb data de 2 d'agost, acordaren nomenar ambdues parts el mateix jurista gironí escollit d'entrada pels edils de la ciutat de l'Onyar, Bernat Ramon. Ramon seria l'encarregat de prosseguir la causa a l'audiència reial.⁸³

Al marge d'aquestes gestions i dels tràmits processals corresponents, l'estiu de 1390, en un període que podríem acotar entre l'agost i finals de setembre, es produí un esclat aleshores sí que indis-

cutiblement tumultuós. Un avalot amb un grau de violència molt superior al de 1389 i, en definitiva, com no s'havia produït des de l'any 1329. Malauradament només ens és possible conèixer els esdeveniments de 1390 per les fonts reials, en concret, per la documentació que generà la causa iniciada des de la monarquia de manera gairebé immediata.⁸⁴ I és que Joan I, després d'una negociació ràpida de la corona amb Gastó de Montcada, nomenà el tresorer regi Julià Gàrrius per encetar una execució contra els que, literalment, havien "*envaït i cremat el castell de Cassà*". En un parell de casos precisava que, d'acord amb informació recollida pel vicecanceller, havien estat diverses persones de la ciutat de Girona i altres de Cassà mateix que cremaren –"*possuerunt incendium*"– el castell amb els béns mobles i les armes que contenia i n'arrasaren l'hort i la vinya contigus.⁸⁵ L'estimació dels danys causats es xifrava en 55.000 sous i la pena imposada als inculpats es multiplicava per 11 i s'elevava fins als 605.000 sous. Aquesta suma havia de ser lliurada a Gastó de Montcada, però la cort reial també pretenia treure'n cert profit i hi afegia un extra de 10.000 florins –uns 110.000 sous– que ingressarien directament a les arques de la corona. S'oferia, alhora, una relació detallada dels inculpats, entre els quals hi havia diversos gironins –gairebé tots gent d'ofici, del sector tèxtil o de la pell–, un home de Campllong i la comunitat sencera de Cassà, per més que en la resta de documents tan sols es parli de forma genèrica d'homes de Cassà, com si realment només fossin un grup concret els habitants implicats en l'acció destructiva al castell. Alguns dels gironins inculpats, a més, havien rebut tonsura clerical i volien refugiar-se en aquesta condició per evitar la justícia reial.⁸⁶

Així doncs, després de la investigació que havia de portar al pagament d'una composició de fins a 605.000 sous d'acord amb els danys provocats als béns dels Montcada a Cassà, el conflicte es traslladava als mecanismes pels quals s'havia de sal-

81. ACA, Cancelleria, reg. 1896, f. 62rv (1389.05.17).

82. AMGI, Manuals d'Acords, any 1389, f. 84r (1389.08.21), 85r (1389.09.03).

83. AMGI, Manuals d'Acords, any 1390, f. 69v-71r (1390.08.02).

84. ACA, Cancelleria, reg. 1948, f. 80r-81r (1390.12.28), f. 98rv (1390.09.30).

85. Se suposa, doncs, que l'atac no afectà ni l'església ni el nucli principal al seu voltant.

86. ACA, Cancelleria, reg. 1847, f. 165v-166v (1391.04.08).

87. ACA, Cancelleria, reg. 1948, f. 100v-101r (1391.01.07).

88. AMGI, Manuals d'Acords, any 1391 –antic núm. 23–, f. 44r-46v (1391.03.15).

dar la multa. La corona instà una execució que, en un primer moment, tant els jurats de Girona com els prohoms de Cassà intentaren frenar tot presentant al·legacions. També s'intueix que el veguer i la resta d'oficials delegats a la ciutat de l'Onyar i al seu territori no estaven disposats a insistir-hi i Joan I els hagué de comminar a actuar.⁸⁷

Fos per aquest motiu o un altre, durant el mes de març el veguer encapçalà un petit exèrcit per anar a Cassà a fer complir les ordres del monarca. Amb aquest moviment quedaren en evidència les fractures obertes dins del govern gironí, segurament menys unànime que uns mesos enrere, ja que alguns consellers consideraven que el municipi no s'hi havia d'implicar més, mentre que d'altres opinaven que sí, per bé que es mostraven ofesos pel fet que el veguer no volgués recolzar-se en homes armats de la pròpia ciutat.⁸⁸

Així mateix, l'aplicació de l'ordre judicial tornà a veure's frenada per l'actitud resistent dels habitants de Cassà. En aquella ocasió, a fi d'evitar que fossin empenyorats pels oficials reials, els homes del terme es refugiaren amb els seus béns dins de l'església parroquial. Segons informava el veguer Francesc II Adroer al monarca, hi havien entrat "*mà armada*" i s'hi havien fet forts, assumpte que preocupava especialment la corona atès el monopoli que es reservava arreu dels seus dominis a l'hora d'autoritzar fortificacions. Mentre hi eren no havien atès cap dels requeriments i crides publicades, al mateix temps que proferien proclames injurioses. Amb molta habilitat havien enviat el bestiar i altres objectes de valor fora del terme en jurisdiccions senyorials on els delegats del rei no podien accedir. Era, per tant, impossible que es trobessin béns per endur-se com a penyores. Davant d'això, Joan I instava el veguer a actuar amb "*mà poderosa e baronívol*" i a comptar amb les hosts de la vegueria.⁸⁹

La maquinària reial seguí el seu curs amb l'alt funcionari Bernat de Pratnarbonès al capdavant i a inicis d'estiu la tensió estava a punt de desembocar de nou en violència. Sobretot quan els Montcada, després de mesos de limitar-se a pressionar des de la cort reial, tornaren a personar-se al territori.

A finals de juny ja se sabia que Gastó de Montcada era a Cassà a prendre'n possessió de nou i a exercir-hi la jurisdicció. Es remarcava que hi pretenia actuar de manera intimidant.

Mentrestant, des de la ciutat de Girona seguien amatents. Tot i les discrepàncies dels membres del consell en alguns punts concrets, hi havia unanimitat en el fet que calia moure's per defensar els interessos de la jurisdicció reial i, és clar, els privilegis de la ciutat, de manera que es requeria fermesa davant del veguer –amb una actitud més aviat ambivalent– i cercar, alhora, la col·laboració del jutge ordinari perquè l'assessorés i, segons alguns consideraven, al mateix temps investigués la desproporció amb què Montcada marcava territori dins dels seus dominis. També s'entreveu que corrien sospites que el noble esperava col·laboració externa, ja que l'executiu gironí envià un conciadà a Castelló d'Empúries a comprovar un rumor sobre el fet que gent armada s'hi estava organitzant.⁹⁰

En cosa de pocs dies Montcada havia acabat prenent amb força i determinació el conjunt del terme de Cassà i uns quants homes del lloc s'havien hagut de tancar altre cop dins de l'església de Sant Martí per evitar ser agredits (cf. Figura 6). En teoria, el veguer reial tenia la comesa d'alliberar-los d'allí, però les notícies que segueixen de la segona meitat del mes de juliol són bastant confuses. Per més que el veguer hagués anat a Cassà per pro-



Figura 6. L'església de Sant Martí de Cassà, nucli de resistència contra els Montcada. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Autor: Aviotec

89. ACA, Cancelleria, reg. 1847, f. 164v-165v (1391.04.11).

90. AMGI, Manuals d'Acords, any 1391 –antic núm. 23–, f. 47r-50r (1391.04.03) i f. 52r-59v (1391 s. d.); i any 1391 –antic núm. 24–, f. 21r-24r (1391.06.28).

tegir els reclosos al temple parroquial, recordem que l'execució judicial iniciada des de feia mesos havia quedat frenada justament perquè molts cassanencs s'hi havien refugiat amb els seus béns.

En el si del consell municipal de Girona continuaven els dubtes. En una reunió de l'11 de juliol es debatia si era necessari donar suport al veguer seguint els mecanismes consuetudinaris de mobilització ciutadana o, per contra, contractant voluntaris.⁹¹ Alhora, certes veus remarcaven la importància de reunir un bon exèrcit per evitar que el veguer es trobés en inferioritat manifesta davant de l'host dels Montcada. Documentem, finalment, que diversos representants gironins sol·licitaren al veguer que, sobretot, tingués cura dels refugiats a l'església insistint que el paper de la ciutat, més que no pas en la protecció dels habitants del lloc, havia d'incidir a preservar l'interès de la corona i del veguer i que, per tant, simplement havien d'afavorir l'ordre donada pel monarca que els homes tancats a l'església passessin sota custòdia de les autoritats reials. Un document aïllat, tanmateix, apunta que els jurats desplaçats a Cassà amb el teòric propòsit de donar suport al veguer acabaren extralimitant-se en les seves funcions i, desatentent les ordres del monarca i sense respondre a ordres de cap oficial, prengueren i s'endugueren lligats alguns homes de la parròquia.⁹²

No hi ha cap acta concloent sobre el desenllaç del conflicte. La historiografia local havia suggerit que tot plegat desembocà en una gran matança dins del terme de Cassà. Però costa d'imaginar davant del silenci de les fonts municipals gironines sobre aquest lloc a partir de finals de juliol, moment que l'atenció es traslladà a l'assalt del call jueu de la ciutat, com molts altres de la península, greument atacat durant la segona setmana d'agost. Al capdavall, els únics afers que cuejaren després de l'estiu de 1391 amb relació a Cassà eren, per un costat, el dipòsit en mans del mercader Bartomeu Benet que havia de permetre pagar la recompra de la jurisdicció, segons es començà a dissenyar l'any 1375 i es tramità, de forma definitiva, a partir de 1386; per l'altre, l'execució instada des de la tresoreria reial per l'atac registrat al castell cassanenc l'any 1390 i que havia comportat una multa de

605.000 sous, a part d'una indemnització d'11.000 sous a favor de la monarquia.

Igual que en altres ocasions, lluny de Cassà es donaren circumstàncies que hi acabaren repercutint. Per bé que queda provada amb bastants documents l'existència d'un important avalot contra el castell l'any 1390, la judicialització del fenomen és possible que anés molt lligada a les necessitats de moneda de la monarquia que, poc després que Joan I accedís al tron, assistia a l'esclat d'una nova revolta a la indòmita illa de Sardenya. Per això, des de principis de 1388 el nou rei manifestà la intenció d'enviar-hi una expedició i requerí finançament per part de viles i ciutats. Es repetí la temptativa a finals de 1392 i la via emprada per l'administració reial per tal de pressionar els seus súbdits passà per començar investigacions a propòsit dels atacs a calls jueus de l'estiu de 1391. En el cas de la ciutat de Girona, els comissaris que s'hi enviaren mesos després tenien la consigna d'examinar aquest obscur episodi, diverses tensions prèvies i, alhora, els fets de Cassà. Els representants gironins es veieren obligats a acudir a la cort reial a negociar una ajuda que quedà fixada en 170.500 sous i que obligà la ciutat a emetre un gran volum de deute. A canvi, obtingueren una remissió general de penes per als seus conciutadans —els implicats serien jutjats per l'executiu local— i d'altres concessions tocants al funcionament dels òrgans de govern del municipi.⁹³

Els efectes sobre els cassanencs d'aquell ampli procés judicial són menys clars. Per una banda, encara que el febrer de 1393 Joan I demanava al jutge ordinari de Girona que seguís investigant els inculpats pels esdeveniments tant de Cassà com del call gironí, al cap d'un any estengué el perdó general i rehabilità políticament tots els ciutadans de Girona encausats. Per altra banda, el plet encetat entre el consistori gironí i Gastó de Montcada acabà vist per a sentència a favor del segon i, per tant, el noble consolidà l'exercici de la jurisdicció al terme de Cassà. En diverses missives dirigides als jurats al llarg de 1393 hi insistia la reina Violant, a la cort de la qual Montcada havia passat a ostentar el càrrec de camarlenc, tal com hem vist. En darrer terme, Joan I també els demanà que oblidessin l'afer.⁹⁴

91. AMGI, Manuals d'Acords, any 1391 —antic núm. 24—, f. 24v-26r (1391.07.11).

92. AMGI, Manuals d'Acords, any 1391 —antic núm. 24—, f. 30 bis (1391 s. d.).

93. REIXACH, 2015: vol. 1, p. 214-218.

94. ARNALL, 2000: núm. 388 (1393.02.22), núm. 390 (1393.03.28), núm. 391 (1393.04.02), núm. 393 (1393.06.15), núm. 394 (1393.06.22) i núm. 400 (1394.02.26).

Tot això no implicava, però, que es condonessin automàticament les penes instades contra la comunitat de Cassà arran de la crema del castell de 1390. Durant la segona meitat de 1393 un membre de la tresoreria reial amb comissió especial del monarca per complir l'execució xifrada en 605.000 sous més 10.000 florins maldà per recuperar el dipòsit que a partir de l'any 1386 els habitants del lloc havien creat per aconseguir recomprar la jurisdicció del lloc empenyorada als Montcada. D'aquesta manera, set anys després comptem amb la prova definitiva que s'havien aconseguit reunir tots aquells diners⁹⁵. Havien de continuar en possessió del mercader gironí Bartomeu Benet. Tot i això, passaren mesos fins que el comissari reial, amb la col·laboració del batlle de Girona, aconseguí contactar-hi i que la quantitat li fos entregada. El juliol de 1394 acabà rebent els 10.256 sous i 1'òbol que custodiaven Bartomeu Benet i el seu fill Pere. Amb aquest cobrament tot indica que llavors sí, la corona es donà per satisfeta i tancà els procediments judicials.⁹⁶

Després dels fets de 1390-1391, les pressions diverses des de l'administració règia i la liquidació del dipòsit creat per redimir la jurisdicció, els Montcada continuaren exercint a Cassà els drets adquirits dècades enrere. Poc abans de morir el seu titular durant la segona meitat de 1397, consta que el castell seguia dempeus. No es pot precisar en quin estat es trobava, però els cassanencs Pere Salom i Nicolau Viader hi havien fet obres –l'època notarial malauradament no aporta cap més detall–, i el febrer d'aquell any cobraren les quantitats pendents de mans del batlle local Pere Frigola.⁹⁷ A més, com hem dit, un cop traspassat Gastó de Montcada, la baronia de Llagostera juntament amb el terme que ens ocupa seguí sota control de la vídua, Elionor de Cervelló, la qual mantingué llargues disputes amb el seu cunyat Roger de Montcada pel retorn del dot; conflicte que no es resolgué –i encara de forma provisional– fins a l'any 1415.⁹⁸

4. CONSIDERACIONS FINALS

L'exercici de recerca documental desgranat i en què s'han creuat, sobretot, documents extrets de l'arxiu reial amb d'altres dels registres municipals de Girona ha permès 'revisitar' uns fets tan arrelats en la consciència col·lectiva de Cassà de la Selva com els que es produïren entorn de l'any 1390. Tal com s'ha intentat mostrar, es tracta d'una conjuntura extraordinària de confrontació i amb puntes de gran violència que, tanmateix, s'insereixen en dinàmiques de llarga durada.

De fet, a la llum de la documentació estudiada, es podria distingir entre un fet de Cassà en singular i uns altres en plural. El primer, ja expressat així l'any 1330, consistí en un problema jurídic de difícil solució entorn dels drets jurisdiccionals del terme que enfrontava els Montcada, senyors de Llagostera i Caldes, amb altres instàncies com el govern municipal de Girona. En aquesta disputa acabà implicant-se una comunitat local cada cop més vertebrada –encara que no necessàriament cohesionada– arran de les transformacions viscudes durant les dècades centrals del tres-cents.

Podríem parlar, en canvi, de fets de Cassà a propòsit de la successió d'episodis de tensió creixent que s'iniciaren amb la primera temptativa de retorn al patrimoni reial de l'any 1375 i, sobretot, a partir dels pactes de carreratge amb la ciutat de Girona de 1386. Així, al ritme dels vaivens que es visqueren durant els darrers anys del regnat de Pere el Cerimoniós i el del seu fill i successor Joan I, la conversió de Cassà com a carrer de Girona fou una realitat entre aproximadament 1386 i 1390, per bé que la redempció no acabà de consolidar-se mai davant de la voluntat del segon monarca d'afavorir els interessos del seu camarlenc Gastó de Montcada.

Això no obstant, les ordres que traslladà als oficials corresponents per reintegrar la jurisdicció de Cassà a aquest noble toparen amb la resistència activa de molts cassanencs, indestruable del des-

95. Una altra notícia anterior és de 1389 quan sembla que el dipòsit ja s'havia constituït amb una aportació per part de la universitat de la ciutat de Girona els dirigents de la qual volien que els fos reintegrada davant dels incompliments reiterats de Gastó de Montcada, cf. AMGI, Ordinacions dels jurats, antic lligall 7, reg. de 1389, f. 38r (1389.11.28).

96. AHG, Notarial, Girona-10, vol. 37, f. 106r-108r (1394.07.16).

97. AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 127, f. 66r (1397.02.18).

98. COMAS, 2015: p. 110-111.

contentament que es vivia en bastants sectors de la societat catalana del moment. En part amb la col·laboració de gent d'altra procedència, l'estiu de 1389, s'enfrontaren al portantveus del governador de Catalunya i al seu seguici; l'any següent, incendiaren el castell que fins llavors controlaven els agents dels Montcada; i durant la primavera de 1391, un cop encetat el procés judicial contra els protagonistes d'aquest atac i la fixació d'una gran multa econòmica, es refugiaren a l'església parroquial per evitar ser empenyorats, d'on sembla que acabaren sent foragitats amb contundència. Finalment, la monarquia, més necessitada de recursos que mai a causa de l'obertura contínua de fronts bèl·lics, aprofità, ras i curt, per treure rèdit econòmic de l'afer.

Com hem vist, tot plegat comportà que els Montcada acabessin recuperant la senyoria jurisdic-

cional del terme i que, per tant, el conjunt del projecte emancipador dels habitants de Cassà expressat en els capítols aprovats per l'infant Joan l'any 1375 no acabés materialitzant-se mai. En realitat, la pugna que arrencava des d'inicis de segle acabà resolent-se definitivament a favor d'aquest llinatge de fidels servidors de la corona, barons de Llagostera, com a mínim, fins que la titularitat de la senyoria no esdevingué motiu de disputa interna de les generacions posteriors de la família.

Malgrat el desenllaç, els esdeveniments viscuts entre mitjan dècada de 1370 i inicis de la de 1390 tensaren les costures del sistema. Així, al marge del lloc destacat que mereixen en els annals de la vila, converteixen Cassà en un magnífic observatori de moltes de les fissures de la Catalunya del darrer terç del segle XIV.

4. ELS REMENCES DE CASSÀ DE LA SELVA, 1448-1497¹

Elvis Mallorquí Garcia – Joaquim Mundet i Creus

El dia 12 de novembre de 1448, un dimarts, en presència del notari Miquel Ombert, substituït de Jaume Coma, notari, i dels testimonis Bartomeu Bruguera, prevere que servia a l'església de Cassà de la Selva, i Jaume Barrera, escrivà de Girona, es van convocar els homes de la parròquia de Sant Martí de Cassà de la Selva "*in platea dicti loci per repicamentum simbalorum ecclesie dicte parrochie*", amb llicència del batlle de Cassà de la Selva, Jaume Oller, i amb presència de Joan Barceló, porter reial.² L'objectiu era nomenar síndics i procuradors que defensessin, davant de la justícia, la "llibertat i immunitat" dels remences i poder recollir la quantitat de diners per rescatar-se de la remença i dels mals usos, tal com havia permès el rei Alfons el Magnànim en un privilegi datat l'1 de juliol de 1448.³

Aquesta notícia està inclosa en un registre que es conserva a l'Arxiu Municipal de Girona, de 234 folis, en el qual hi ha cinc-centes cinquanta-tres convocatòries de pagesos de remença residents en nou-centes dotze parròquies diferents repartides en les diòcesis de la Catalunya Vella –Girona, Vic, Barcelona, Elna i Urgell–. En total, hi apareixen més de deu mil pagesos de remença, un nombre

molt inferior als prop de vint mil focs remences que acabarien signant el sindicat de l'any 1448.⁴

En el proemi del registre de les convocatòries remences del 1448, hi ha una justificació del motiu de la reivindicació dels pagesos de la Catalunya Vella: igual com Jesucrist va restituir la llibertat a tots els homes sotmesos a la servitud per mitjà de la crucifixió, es pretenia obtenir la llibertat per a tots els homes "*quos ab initio natura liberos protulit et ius gentium iugo substituit servitutis sue legis*".⁵ Aparentment, la motivació principal de l'actuació dels pagesos era la voluntat de suprimir els mals usos i d'obtenir la llibertat, cosa que lliga amb la interpretació més difosa del conflicte remença, la de Jaume Vicens Vives, segons la qual els pagesos haurien obtingut una victòria sobre els senyors feudals perquè es van alliberar de la servitud i dels mals usos. Els seus estudis sobre les guerres remences, el sindicat remença i la política del rei Ferran el Catòlic⁶ es basaven en un gran aplec documental procedent de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i dels arxius municipals de Girona i Barcelona, entre els quals hi ha llibretes amb les despeses dels síndics remences entre els anys 1479 i 1508, la Sentència Arbitral de Guadalupe de 1486, les

1. Aquest text és el fruit de la conferència que va tenir lloc a Can Trinxeria de Cassà de la Selva el dissabte 11 de novembre de 2017. El treball s'ha elaborat en el si del grup de recerca consolidat "Renda feudal i fiscalitat a la Catalunya baixmedieval" (2017 SGR 1068), dirigit pel Dr. Pere Orti Gost.

2. AMGI, XXV. Diversa. 2. Llibres manuscrits de tema divers, lligall núm. 1 o llibre núm. 8, f. 59rv (1448.11.12); cf. HOMS, 2005: núm. 81.

3. ACA, Cancelleria, registre 2616, f. 297v-299r (1448.07.01); cf. VICENS, 1978: p. 51.

4. VICENS, 1978: p. 51-52; HOMS, 2005: p. 11-12.

5. Per a tots els homes "*que la natura havia fet lliures des de l'origen i que el costum de la gent havia substituït pel jou de la llei de la seva servitud*". L'historiador nord-americà Paul H. Freedman va ser el primer a transcriure aquesta notícia i a estudiar-la; cf. FREEDMAN, 1993: p. 247-249; HOMS, 2005: p. 45-47.

6. VICENS, 1937, 1954 i 1978.

lletres enviades i rebudes pel monarca i el cens del 1488 amb els focs remences que van pagar les quantitats acordades en la Sentència.⁷ Gràcies a aquest darrer document, Jaume Vicens Vives va poder estudiar el repartiment geogràfic dels vuit mil sis-cents divuit focs pagesos, dividits per vegueries i poblacions: quatre mil cent set a Girona; mil dos-cents seixanta-set a Besalú; cinc-cents seixanta a Olot; nou-cents vuitanta-dos a Vic; cent cinquanta-quatre a Manresa; vint-i-un a Vilafranca; vuit-cents vint-i-quatre a Barcelona; quaranta-cinc a la Segarra; cinc-cents noranta-set a Sant Feliu de Llobregat; i seixanta-un a d'altres indrets. Aquesta geografia, similar a la del 1448, és indicativa de la densitat i la distribució de les llars remences pel territori català i, en concret, per la Catalunya Vella.⁸

En els darrers anys, els estudis de medievalistes i modernistes, fets a partir de l'anàlisi de registres notariais, arxius patrimonials de famílies pageses i fons documentals de llinatges senyorials i d'institucions eclesiàstiques, han contribuït a desmitificar la visió triomfalista del conflicte remença i a integrar-lo, d'una banda, en el conjunt de les relacions entre pagesos i senyors i, de l'altra, en els conflictes d'interessos derivats de la lluita pel poder entre la monarquia, els grups representats a les Corts Generals –noblesa, església i ciutats reials– i les universitats rurals, formades majoritàriament per pagesos de remença. Mentre que Jaume Vicens Vives s'imaginava que els pagesos de remença vivien al llindar de la subsistència perquè estaven totalment subordinats a la dependència envers els senyors, que els obligaven a residir al mas, que els podien maltractar i, fins i tot, que podien exercir el "*ius primae noctis*" amb els acabats de casar, les recerques recents sobre la pagesia dels masos han mostrat com no tots els pagesos estaven al límit de la subsistència, sinó que n'hi havia de pobres, d'altres que tenien dificultats i, a la vegada, de benestants i rics i que tots anaven al mercat a comprar i a vendre regularment. A més, el senyor del mas no era l'únic condicionant de la vida del pagès, que tenia relacions amb altres senyors –per als quals podien tenir terres sota el seu domini directe–, amb els titulars del delme de cada

parròquia, amb la cort jurisdiccional més propera, amb el veguer reial o el batlle local, etc. Tampoc existia una radical oposició entre la servitud del camp i la llibertat de la ciutat, perquè aquí també hi havia senyors i persones que conservaven els vincles de servitud dels llocs d'on procedien. I l'economia dels masos no es basava en el suposat 'individualisme agrari'. Els pagesos, certament, vivien en masos aïllats, però col·laboraven entre ells per gestionar l'obreria parroquial, la universitat, les àrees de pastura, el manteniment dels camins, l'arranjament dels recs i rieres, etc. Al llarg dels segles XIV i XV, hi ha un creixent protagonisme de les comunitats pageses en la vida política catalana, un paper encara no ben definit però que els permetia arribar a negociar directament amb la monarquia.⁹

A Cassà de la Selva, com a totes les localitats gironines, hi havia pagesos de remença. El municipi actual, que coincideix amb la parròquia medieval,¹⁰ està dividit en uns veïnats que tenen els seus orígens en les vil·les i vilars rurals dels inicis de l'edat mitjana.¹¹ Els veïnats, a partir del segle XIV, eren essencialment uns territoris en els quals hi havia conjunts més o menys nombrosos de masos, tots remences. En el cas de Cassà, a més, part dels veïnats i dels masos es trobaven a la part oriental de la plana de la Selva –Llebrers, Sangosta, Ventallol, Perles, Esclet, Serinyà–, mentre que d'altres es trobaven a muntanya –Verneda, les Serres i Matamala– a la part occidental del massís de les Gavarres (cf. Figura 7). A aquesta circumstància, cal afegir-hi que, tal com consta a l'apèndix de la Sentència Arbitral de Guadalupe, molts cassanencs van tenir un paper actiu en el conflicte: dels setanta condemnats a mort, nou eren de Cassà i quatre més dels llocs veïns de Llagostera, Llambilles i Romanyà.

L'objectiu del present treball és, en primer lloc, detectar, a partir dels treballs de Jaume Vicens Vives, els cassanencs que van adquirir algun protagonisme en un o altre moment del conflicte remença i, en segon lloc, situar de la manera més aproximada possible la residència d'aquests remences de Cassà. Per fer-ho, hem comptat amb els estudis de Joaquim Mundet ja realitzats sobre la toponímia dels veïnats de Llebrers, Sangosta,

7. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Sèrie General, vol. 2609 (1488), cf. VICENS, 1954.

8. VICENS, 1978: p. 324-325.

9. LLUCH, 2005; MARCÓ, 2008; ORTI-TO, 2014; ORTI, 2015; SALES, 2018.

10. BURGUEÑO-LASSO DE LA VEGA, 2002: p. 143; BURGUEÑO-GRAS, 2014: p. 93 i 183.

11. MALLORQUÍ, 2009b: p. 367 i 383-384.

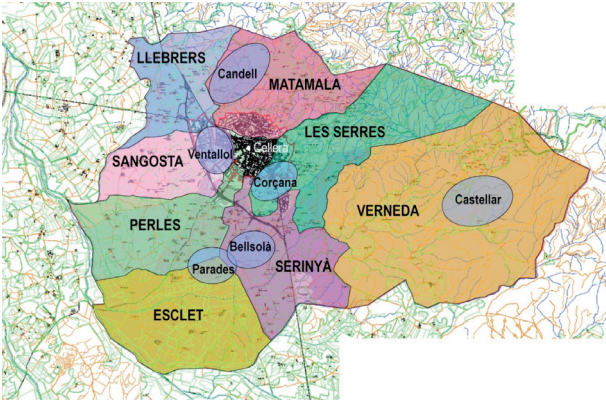


Figura 7. Els veïnats de Cassà de la Selva a l'edat mitjana.
© Elvis Mallorquí, 2018

Perles –nom antic del veïnat que reunia els veïnats actuals de Mont-roig i Mosqueroles– i Serinyà¹² i amb les dades encara inèdites de la resta de veïnats cassanencs.

1. ELS PRECEDENTS: ELS MASOS DE CASSÀ DE LA SELVA AL SEGLE XIV

Els masos aïllats enmig de les terres de conreu eren l'element més característic del poblament de la Catalunya Vella i, és clar, també de Cassà de la Selva. Eren, en primer lloc, explotacions fonamentalment agràries, formades per la casa i per les terres que hi estaven vinculades.¹³ L'extensió estava adequada a la capacitat de treball d'una família i, a través de la cessió o adquisició de terres en sotsestabliment, es podia adaptar als alts i baixos de l'evolució de cada grup familiar –viduïtats, minories d'edat, etc. Les terres estaven dedicades, majoritàriament, al conreu dels cereals, a la vinya i, en menor mesura, al lli i al cànem. Al voltant de la casa hi solia haver terres destinades a un aprofitament més intensiu, com els closos i les quintanes –sovint horts protegits amb murs– i els farraginars –per a la producció de farratges per al bestiar de la casa. La família de cada mas tenia, a més, el dret d'ús sobre els boscos del terme on vivien per dur-hi a pasturar el seu bestiar i per recollir-ne llenya i carbó; i també el dret d'ús de les aigües, tant per regar com per utilitzar per a un molí hidràulic.

Els pagesos dels masos, segons consta als capbreus senyorials dels segles XIII i XIV, havien de

donar als seus senyors directes una sèrie de prestacions. El 12 de novembre de 1319 Guillem Esteve de Pla de Vilabella va confessar ser home propi, sòlid i quit de l'abat Tomàs de Sant Feliu de Guixols per raó del seu mas Esteve de Pla, on vivia, a l'entorn del qual hi havia quintanes, el clos, l'era i un hort.¹⁴ Per les terres, Guillem Esteve pagava la tasca –l'onzena part de la collita– a l'abat, però no de les cols ni de les verdures de l'hort que servien per al consum de la casa –“*ad vescendum personis in dicto manso meo existentibus*”–; a més, Guillem Esteve tenia una feixa de terra al pla de Llagostera. També prestava uns censos fixos de tres parells de gallines per Nadal, 4 sous barcelonesos de tern, quatre ous per Pasqua i un oc mascle a l'abat. A continuació, havia de prestar alguns serveis en treball: dues joves per sembrar amb els bous –a la tardor– i una al maig per llaurar el guaret i endur-se les males herbes; una traguina al juny –per recollir les garbes del camp– i una altra al temps de la sembra per portar fems a les terres sota el domini de la casa de Vilabella, que pertanyia a l'abat; batudes a l'era de la casa de Vilabella; podades i veremades a les vinyes de Vilabella; obres a la força de la casa de Vilabella i als valls; tirades de raïms en temps de verema, és a dir, serveis de transport fins a la casa de Vilabella. I finalment, Guillem Esteve es compromet a pagar terços, lluïsmes i foriscapis en cas que el mas fos venut o traspassat a d'altres persones.

A partir d'aquesta capbreuació ja es dedueix que un mateix pagès podia tenir diversos senyors, una situació molt corrent a les terres de Girona, on hi havia poca presència dels dominis reials i un predomini dels dominis eclesiàstics i nobiliaris, caracteritzats per una gran fragmentació: a totes les parròquies hi havia sempre més d'un senyor amb masos remences. Guillem Esteve, per exemple, tenia un senyor directe del mas, l'abat de Sant Feliu, que exercia una jurisdicció limitada als conflictes sobre la terra i la renda –la 'justícia de la terra'–, si bé s'ha demostrat que al segle XIV, a la batllia de Caldes de Malavella, els conflictes entre pagesos de remença i els seus senyors directes es resolien a la cort jurisdiccional.¹⁵ Però també tenia terres pel cambrer del mateix monestir i per l'altar de Santa Maria de Llagostera. Però tenia d'altres terres en

12. MUNDET, 2006, 2009 i 2016; MUNDET-NIELL, 2017.

13. DONAT-LLUCH-MALLORQUI-SOLDEVILA-TO, 2001: p. 130-138; ORTI-TO, 2014: p. 156-162.

14. AHG, Sant Feliu de Guixols, vol. 7, f. 92r-93r (1319.11.12).

15. BENITO, 2003: p. 483-487; SALES, 2018.

alou, és a dir, que ell es quedava la tasca i, en certa manera, n'era el senyor. A més, Guillem Esteve havia de pagar el delme a la pabordia de Setembre i Octubre de la seu de Girona i la primícia als rectors de l'església parroquial de Cassà.¹⁶ I, finalment, ell, com tots els cassanencs, estava sotmès a la jurisdicció del castell de Cassà, que va pertànyer al rei fins al 1326, si bé solia infeudar el castell a una família nobiliària i deixava que el veguer reial de Girona administrés justícia acompanyat del batlle de Cassà. A partir d'aquesta data, amb la donació del

castell i la jurisdicció als Montcada, aquests sí que es van convertir –tot i els conflictes amb els hereus de Guillem Esquerrer– en els senyors jurisdiccional de Cassà.

La situació de Guillem Esteve era compartida pels cent setanta-dos masos que estan documentats en els diversos veïnats de Cassà de la Selva entre el segle XIII i la primera meitat del segle XIV i que es trobaven sotmesos, almenys, a disset senyories diferents, pràcticament totes eclesiàstiques (cf. Taula 3 i Figura 8).

Taula 3. Els masos de Cassà de la Selva, a partir dels capbreus dels segles XIII i XIV

Veïnat	Masos i bordes	Nombre	Senyors de masos
Esclat	Aigual, Albertí, Ballell, Barners, Blanc, Carles, Coromina, Cristià, Dalmau, Dorca, Egidi, Esteve del Pla de Vilabella, Feliu d'Esclat, Ferrer, Floreta, Frigola, Gili, Gruart, Gruart, Macip, Pedrer, Pla, Ravell de Vilabella, Ramon Abert, <i>Ruscada</i> , Trill, Vilabella, Vivet de Vilabella	28	AP, PSO – CA, SFG, SPG
Llebrers	Agustí, Bernat, Benyes, Bosc, Bruguera, <i>Bugantó</i> , Cassà, Geronès, Julià, Llorenç, Mates, Mateu, Mosterol, Nadal del Pont, Pasqual, Pere Guillem, Roig, Rombau, Seguer, Tió	20	AP, BSA – SPC, SPG – CC
Matamala i Candell	Vallera, Vendrell de la Pujada, Candell, Castell, Gassol, Salvador, Torrent de Candell	7	AP – SPG – ASM
Perles	Barrot, Basses, Bassó, Bernat de Mosqueroles, Dalmau, Esteve de Puigmoler, Ferrer de Perles, Ferreria del Lloçar de Foixà, Guerau, Hospital, Jutglar, <i>Jutglar</i> , Llobet, Llorenç, Martí, Mosqueroles, Noguera, Pere de Mosqueroles, Pere Ramon, Puigmoler, Seguer, Sunyer, Trobat, Vall-llobera, Viader, Vila	26	AP, APSG, BAB, BSLSC – SSB, SFG, SPG – CC
Sangosta i Ventallol	Adrià, Andreu, Argimon, Bernat Martí, Carrera, Escac, Ferrer, Fonollar, Frigola, <i>Guerau</i> , Güitó, Julià, Martorell, Miró, Mironell, Ros, Rovira, Rufí, Tomàs, <i>Ventallol</i> , Ventallol, Vives	22	AP – SFG – ASMA
Serinyà, Bellsolà i Parades	Adrià, Arnau de Parades, Bartomeu de Parades, Bofill de Parades, Calvell, Calvó, Capçana, Caronat de Parades, Creixell de Bellsolà, Crosa, Dalmau, Dalmaua, Domingo, Dorca, Estanyol de Parades, Fels, Gassol, Gruart de Parades, Güitó, Hospital, Martí d'Alboreda, Mercader, Murru, Parades, Pere Joan, Pla de Parades, Riera, Ros, Sureda, Sureda d'Amont, Tascó, Teixidor, Vall-llobera	33	AP, APSG, HNG, PSO – SPG – CC
les Serres i Corçana	Carbó, Cassà, Dalmau de Serra, Esteve de Serra, Estrader, Ferrer de Corçana, Llobet de Corçana, Nadal de la Serra, Pont de la Serra, Salavert de la Serra	10	AP, PSO – SFG, SMCR – Vilallonga
Verneda	Arnau, Basset, Bota, Castellar, Coloma, David, Dalmau de Verneda, Guillem Ramon del Castellar, Homs, Llorenç, <i>Massoneria</i> , Oller, Otger, Pere Ramon, Rami, Ribot, Ricanyells, Roca, Rufí, Sentric, Vall-llobera, <i>Terrats</i> , Viader de Verneda, Vilallonga	24	AP – SMCR, SSB,
	TOTAL	170	
Cellera	2 masos (Barnés i Caner), 44 cases TOTAL	46	

Senyors directes: *Institucions eclesiàstiques de Girona*: Almoïna del Pa (AP), Aniversaris Presbiterals de la seu de Girona (APSG), Benefici d'Arnau de Bordils a la seu de Girona (BAB), Benefici de Sant Andreu de la seu de Girona (BSA), Benefici de Sant Llorenç i Santa Cecília de Sant Feliu de Girona (BSLSC), Hospital Nou de Girona (HNG), Pabordia de Setembre i Octubre o de Cassà de la seu de Girona (PSO) – *Monestirs*: Comanda d'Aiguaviva (CA), Sant Feliu de Guixols (SFG), Sant Miquel de Cruïlles (SMCR), Sant Pere Cercada (SPC), Sant Pere de Galligants (SPG), Sant Salvador de Breda (SSB) – *Institucions parroquials*: Altar de Sant Martí de Cassà (ASM), Altar de Santa Maria de Cassà (ASMA), Benefici de Santa Margarida de Cassà (BSM) – *Laics*: Castell de Cassà (CC). Bibliografia: CARBÓ-CARBÓ-MUNDET, 2013: p. 64-67.

16. MALLORQUÍ, 2011b: núm. 198.

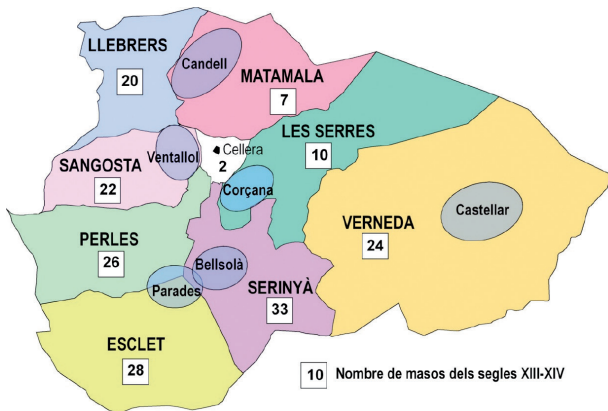


Figura 8. Els masos de Cassà de la Selva, a partir dels capbreus dels segles XIII i XIV. © Elvis Mallorquí, 2018

El manteniment de la xarxa de masos, que proporcionaven les rendes a cada senyor feudal, exigia una dedicació contínua per part dels senyors i dels seus agents. En el cas de tinents de masos sense successors o que abandonaven el mas, el senyor podia recuperar, en concepte de 'benevís', els drets del tinent i buscar la família idònia per ocupar-lo de nou. Aquesta, però, no era una tasca fàcil: molts senyors havien de rebaixar les prestacions, o bé exigir als tinents que fessin residència contínua al mas i, si ho refusaven, expulsar-los després d'una sentència judicial. Tenir un mas comportava la servitud: segons els Costums de Girona, "*mansus et borda ex natura sue nominationis importat signum servitutum hominum et mulierum*".¹⁷ Per tal d'evitar aquestes situacions, els senyors exercien la remença i els anomenats 'mals usos': a) l'eixorquia i la intestia castigaven els hereus d'un remença mort sense descendents directes o sense testament vàlid amb la tercera part dels béns mobles del difunt; b) la ferma d'espoli forçada gravava, amb 2 sous per lliura al bisbat de Girona, el casament de l'home propi tinent de mas, que garantia sobre el mas o les terres i béns del seu senyor directe com a mínim la meitat del dot que rebia del seu cònjuge en casar-se; c) no es té constància, a les terres gironines, que s'haguessin aplicat ni l'àrsia, que castigava el pagès a qui, per negligència o per descuit, se li hagués cremat part o la totalitat de l'explotació, ni tampoc la cugucia, que sancionava la dona remença que hagués

comès adulteri i es pogués demostrar; i d) la redempció de persones o remença pròpiament dita, que va acabar designant les persones que estaven sotmeses al vincle servil a Catalunya, consistia en la compra de la pròpia llibertat per tal d'abandonar el domini d'origen renunciant a tots els drets que es poguessin tenir sobre les seves terres.¹⁸

La servitud era, però, el resultat d'un llarg procés d'evolució dels costums i no pas una imposició per diverses lleis, tot i que alguns historiadors així ho han considerat en analitzar una de les constitucions de les Corts de Barcelona del 1283: "*Item quod in terris sive locis ubi hominis redimi consueverint non transferant domicilia sua ad loca nostra nisi se redimerint*". El rei es comprometia a no acceptar en els seus dominis homes que no haguessin pagat la redempció. Tanmateix, aquesta constitució, ratificada en les corts posteriors dels anys 1289, 1291, 1321 i 1432 i utilitzada per justificar la servitud fins a la fi de l'edat mitjana, assenyalava la feblesa de les elits urbanes i del rei mateix per oposar-se de manera seriosa a la força de la servitud en terres de la Catalunya Vella i, potser encara amb més intensitat, al bisbat de Girona, on la condició jurídica de la majoria de pagesos continuava essent la servil.¹⁹

Però els pagesos no estaven indefensos davant del poder dels seus senyors directes. Amb la difusió del dret romà i del notari públic, entre la fi del segle XII i el segle XIII, notaris i juristes van prendre la terminologia d'una figura jurídica romana, l'emfiteusi, per definir els drets de propietat compartits sobre un bé determinat. La "*propietas et utile dominium*" corresponia als drets hereditaris dels pagesos sobre els seus béns i el "*jus et directum dominium*", als que tenien els senyors sobre les terres dels seus dominis. També van contribuir a categoritzar els estatus dels homes residents al camp, fins al punt que els habitants dels masos, qualificats generalment com a "*rustici*", van esdevenir homes propis, o serfs, dels seus senyors directes.

La lectura atenta dels capbreus senyorials, les comparacions amb altres capbreus de la mateixa parròquia i amb documents notariais o episcopals, permet redibuixar els grups socials del món rural. Tal com s'evidencia en els casos de Ravós del Terri i Lladó els anys 1317 i 1319 es distingien els

17. PONS GURI, 1988: p. 201.

18. Aquestes afirmacions es basen en l'estudi dels manuals dels comptes dels pabordeus de l'Almoïna de la seu de Girona a càrrec de Rosa Lluç Bramon. Sobre les característiques de la font, cf. LLUÇ, 2005: p. 25-28.

19. VICENS, 1978: p. 18-22; To, 2000: p. 862-864.

“rustici ... tenentes mansum tam heremum quam condirectum”, els “borderii ... tenentes bordam”, els “iuvenes homines et feminas” dels nuclis de poblament concentrat, els “masuarii” –o masovers–, dels quals es desconeix les condicions en què vivien i, finalment, els pobres que rebien les almoines.²⁰ No vivien de manera isolada, cadascú a casa seva, sinó que també es posava d’acord l’assemblea de tota la comunitat, per exemple designant homes que feien d’àrbitres locals. També alguns pagesos es podien associar per construir i explotar un molí, que després ells mateixos gestionaven sols.²¹ De manera semblant, els veïns de Cassà controlaven l’accés a sobre les terres comunals dedicades a la pastura, participació dels obrers parroquials en el manteniment del temple, treballs col·lectius per mantenir en bon estat els camins, els recs i les rieres; i, a través del sometent, participació dels pagesos en exèrcits més grans, com el sacramental del Vallès i del Llobregat o les comunies al bisbat de Girona. En aquest context d’actuacions comunitàries van néixer les universitats rurals, en què uns jurats i consellers escollits per l’assemblea general de veïns actuaven en nom de la comunitat, repartien càrregues entre tots a través de talles i, al final del seu càrrec, uns “oïdors de comptes” repassaven la seva gestió.

A la mateixa època es van difondre els mercats i les fires rurals a les terres catalanes. Eren el punt de trobada entre mercaders de les ciutats i d’altres països amb els pagesos dels masos i els pastors de les muntanyes. Ja al segle XIII la pagesia no era autosuficient sinó que, al contrari, accedia molt sovint als mercats per consumir un gran nombre de productes agrícoles i manufacturats i, si li calia, per obtenir petits i grans crèdits. Així els pagesos establien contactes amb les poblacions veïnes i amb

localitats més allunyades. A Cassà de la Selva, sembla que ja hi hagué una temptativa d’instal·lar un mercat als volts del 1280. No es va consolidar, probablement, perquè el mercat i l’economia del territori degueren quedar molt afectats pel pas de l’exèrcit francès el 1285. Guillem Esquerrer, senyor del castell, va intentar reactivar el mercat el 1303, però tampoc se’n va sortir.²² La ubicació d’un nou mercat a Cassà, just al mig del camí de Girona a Sant Feliu de Guíxols, no devia interessar gaire als ciutadans i mercaders gironins.

Finalment, la capacitat creixent de la monarquia per imposar, d’acord amb els grups socials representats a les assemblees de Corts, unes càrregues noves a tota la població va afectar profundament l’ordre social al camp. A partir de l’impost que s’havia de recaptar segons un de preexistent, el bovatge, però que es va decidir en una assemblea entre el rei i la noblesa a Barcelona l’any 1211, just abans de l’expedició contra els almohades, se’n van imposar d’altres de similars abans de les campanyes militars de Mallorca, València i Múrcia.²³ A partir del segle XIV, les despeses motivades per la guerra van originar unes contribucions cada cop més freqüents que, amb l’acord de les Corts, se solien repartir entre els focs de cada comunitat. Això va originar o va dotar de més poder les institucions comunitàries locals per repartir equitativament l’impost, que solia passar al davant de les prestacions consuetudinàries que es devien als senyors. Però la participació de les comunitats rurals en el procés era passiva: no intervenien en les decisions polítiques perquè no eren representats a les Corts. En el cas de Cassà, és ben significatiu que la universitat local demanés a l’infant Joan la constitució d’un govern municipal i una batllia pròpia sense participació dels agents dels Montcada.²⁴

Taula 4. Els focs de Cassà de la Selva, 1358-1497

Territori	s. XIII-XIV	1358	1360	1378	1497	1553
Cassà, parròquia de	173	–	165 focs d’en Gastó de Montcada i 11 “despelars”	99	94	96
Serinyà (veïnat)	33	–	–	–	–	9

Font: IGLÉSIES, 1979 i 1991; PONS GURI, 1989c; REDONDO, 2002, cf. Taula 3.

20. MALLORQUÍ, 2011a: p. 381-384, i 2012a: p. 97-98.

21. MALLORQUÍ, 2012b: p. 220-224.

22. FARIAS, 2003.

23. ORTI, 2015: p. 137-138.

24. Vegeu el capítol d’aquest llibre escrit per Albert Reixach.

2. LA CRISI DE LA BAIXA EDAT MITJANA

A partir de mitjan segle XIV, diverses circumstàncies van alterar l'ordre feudal del camp de la Catalunya Vella. Després d'algunes crisis frumentàries anteriors, la Pesta Negra del 1348 va portar unes mortaldats mai vistes fins aleshores. Tot i que alguns historiadors havien proposat que la meitat o dos terços de la població van morir, les recerques més recents tendeixen a proposar un impacte menor. Més que la pesta en si, van ser les seves recurrències cada cinc o deu anys el que va afectar la demografia del país. A nivell global, sembla plausible que entre la primera meitat del segle XIV i el 1497 la població catalana es reduís un 55% i

passés de mig milió d'habitants a la meitat aproximadament. Pel que fa a Cassà, si comparem les dades dels capbreus amb les dels fogatges de la baixa edat mitjana –no del tot fiables per a ús de la demografia–, la població cassanenca hauria passat de dos-cents setze focs a noranta-nou el 1378 i s'hauria mantingut així fins al 1553 (cf. Taula 4). A més, si ens fixem tan sols en els masos dels veïnats de Cassà, la reducció encara és més espectacular perquè arriba, de mitjana, al 62,9% (cf. Taula 5 i Figura 9). Cal destacar que el despoblament dels veïnats més muntanyencs –Matamala, les Serres i Verneda– supera clarament el nivell dels veïnats de la plana.

Taula 5. Masos ròncs de Cassà entre els segles XIV i XV

Veïnat	Masos i bordes ròncs	Nombre	Reducció
Esclet	Agual, Albertí, Carles, Coromina, Egidi, Esteve del Pla de Vilabella, Feliu d'Esclet, Ferrer, Floreta, Gili, Macip, Ravell de Vilabella, Ramon Abert, <i>Ruscada</i> , Trill, Vivet de Vilabella	16	– 57,1%
Llebrers	Agustí, Bernat, Benyes, <i>Bugantó</i> , Geronès, Julià, Mateu, Mosterol, Pere Guillem, Roig, Rombau, Tió	12	– 60,0%
Matamala i Candell	Candell, Castell, Gassol, Salvador, Torrent de Candell	5	– 71,4%
Perles	Barrot, Basses, Bernat de Mosqueroles, Esteve de Puigmoler, Ferrer de Perles, Ferreria del Lloçar de Foixà, Hospital, Jutglar, <i>Jutglar</i> , Martí, Pere de Mosqueroles, Pere Ramon, Seguer, Sunyer, Trobat, Vila	16	– 61,5%
Sangosta i Ventallol	Bernat Martí, Carrera, Ferrer, Frigola, <i>Guerau</i> , Julià, Martorell, Miró, Mironell, Rufí, <i>Ventallol</i> , Ventallol	12	– 54,5%
Serinyà, Bellsolà i Parades	Arnau de Parades, Bartomeu de Parades, Bofill de Parades, Caronat de Parades, Crosa, Dalmau, Dalmaua, Dorca, Estanyol de Parades, Fels, Gassol, Gruart de Parades, Hospital, Güitó, Martí d'Alboreda, Mercader, Murru, Parades, Pere Joan, Pla de Parades, Riera	21	– 63,6%
Serres, les, i Corçana	Dalmau de Serra, Esteve de Serra, Estrader, Ferrer de Corçana, Llobet de Corçana, Nadal de la Serra, Pont de la Serra, Salavert de la Serra	8	– 80%
Verneda i Castellar	Arnau, Coloma, David, Dalmau de Verneda, Guillem Ramon del Castellar, Homs, Llorenç, <i>Massoneria</i> , Oller, Otger, Pere Ramon, Rami, Ricanyells, Roca, Rufí, <i>Terrats</i> , Viader de Verneda	17	– 70,8%
	TOTAL	107	– 62,9%

L'efecte de la davallada demogràfica sobre l'economia senyorial va ser immediat. Menys persones treballant produïen menys i generaven menys renda per als senyors. La renda senyorial es basava en una fragilitat estructural: sense homes ni dones, molts masos i moltes terres van quedar abandonats i ningú no en pagava els censos i els agrers –parts de collites– als senyors. Diversos autors han destacat aquest període històric com un punt d'inflexió: davant la manca de mà d'obra, els senyors van intentar enfortir el seu poder de coerció sobre els tinents a través de l'exercici de la justícia i aplicant amb tot rigor tots els drets sobre els

homes propis, especialment els “mals usos” i la redempció o “*remença*” que, en aquesta època, ja designava els pagesos que hi eren sotmesos. El preu de les redempcions, als dominis de l'Almoïna del Pa de la seu de Girona, gairebé es dobla entre la primera meitat del segle XIV i la segona. A més, es difonen textos legals recordant als senyors jurisdiccionalmentals que podien aplicar el “*ius maletractandi*” o “*dret de prendre e de maltractar*”, que permetia, segons els costums de Girona, “*empressonar un pagès o un home sòlid seu ... dins d'una tina o d'una tàvega o amb grillons o a una biga*”. Va ser el 1370 quan els senyors van aconseguir de les

autoritats eclesiàstiques que el pagès remença no pogués rebre ordes sagrats, en estar considerat d'una classe inferior.²⁵ Tanmateix, l'estudi dels llibres de les corts jurisdiccionals, com la de Caldes, no detecta un agreujament de la condició pagesa en dates posteriors a la Pesta Negra.²⁶

Certament, els senyors directes tenien la voluntat de recupar de seguida els masos abandonats amb altres pobladors, però van topiar amb un obstacle jurídic: *“si un mas cau en benevís –sense successors–, el senyor del mas pot apropiarse del mas després que s'hagi fet un procés de coneixement de causa pel jutge ordinari del senyor i s'hagi dictat sentència; altrament, si no hi ha sentència, no es considera que el mas hagi caigut en benevís”*.²⁷ Per tal que el senyor pogués recuperar el domini directe, calia la renúncia prèvia de tots els possibles hereus al mas ròneg, fins i tot la dels descendents emigrats a viles i ciutats o a les terres de nova conquesta, com Mallorca o València, i això alentia tots els processos judicials. Per això, el més freqüent va ser concedir el mas abandonat al titular del mas veí que, sense fer-hi residència, treballava les terres i prestava uns censos sovint reduïts.

Més recentment, els historiadors han començat a detectar a Catalunya un procés ja ben estudiat per al nord d'Europa: la millora de les condicions de la vida de la pagesia a la segona meitat del segle XIV. Els supervivents de les epidèmies haurien estès les seves explotacions agràries, haurien pogut adquirir productes de luxe, haurien millorat els seus habitatges i haurien canviat el seu règim alimentari. La comparació dels capbreus de la pabordia de la seu de Girona a la Vall d'Aro dels anys 1344 i 1432 permet detectar com, a banda de la reducció del nombre de masos habitats, la superfície de cada mas s'incrementa: si el 1344 el 63,9% dels masos tenien entre 10 i 30 hectàrees, el 1432 la proporció havia augmentat al 79,1%. A més, gràcies als inventaris *post mortem* de la segona meitat del segle XIV s'ha pogut detectar com, en aquest mateix territori, la majoria de cases dels masos tenien normalment quatre o cinc habitacions separades al seu interior, a banda de l'estable on tenien el ramat

i els diversos animals. També hi havia armes a les cases dels pagesos: espases, llances i ballestes de croc. I, finalment, arxius privats.²⁸

En paraules del frare franciscà Francesc Eiximenis (1330-1409), nascut a Girona i establert a València, els mercaders eren *“vida de la terra on són, e tresor de la cosa pública, e menjar dels pobres”*. En canvi, menyspreava profundament els pagesos, els *“hòmens servills”*, que *“no són apellats hòmens mas bèsties, e, per raó d'açó, los deu hom tractar així com a bèsties feres e cruels, que doma hom ab batiments, e ab fam, e ab clausures forts e terribles”*. Les manifestacions d'Eiximenis, potser referides a pagesos gironins o a comunitats musulmanes valencianes, connecten amb un discurs ideològic de les classes dominants contrari a la participació política de la pagesia, un grup social que va proporcionar un enorme dinamisme a l'economia local del món rural. Per exemple, Bernat Pujada era natural d'un mas de Caldes de Malavella a inicis del segle XIV; el seu segon fill es va convertir en draper a Sant Feliu de Guíxols; i dos nets seus van esdevenir importants patrons de vaixell establerts a les ciutats de Barcelona i València i van entrar al reduït cercle del consell del rei Martí l'Humà, a la fi del segle XIV. En contrast amb aquest espectacular ascens social, els hereus del mas Pujada no van poder deixar el mas ni les terres ni tampoc participar en la vida política del país a un nivell similar dels vilatans, que sovint eren parents seus. Aquest fet condueix a ressituar els orígens de la revolta remença.²⁹

Les primeres notícies sobre la pretensió dels pagesos d'alliberar-se de la remença i dels mals usos són del darrer quart del segle XIV, en què van produir-se diversos enfrontaments locals en contra d'alguns símbols de l'opressió feudal, com l'obligació de prestar obres i guaites als castells. Alguns van ser violents, com a Mataró; d'altres van seguir la via judicial, com a Lloret. Aquests conflictes coincidien amb unes grans dificultats de la tresoreria de la monarquia, que l'havien dut, especialment a la dècada de 1380, a alienar les jurisdiccions reials de bona part del territori de la Catalunya Vella.³⁰

25. VICENS, 1978: p. 31-36; FREEDMAN, 1993: p. 189-191.

26. SALES, 2018.

27. COBOS, 2001: p. 168-169.

28. ORTI-TO, 2014: p. 163.

29. ORTI, 2013.

30. FERRER, 1970-1971.

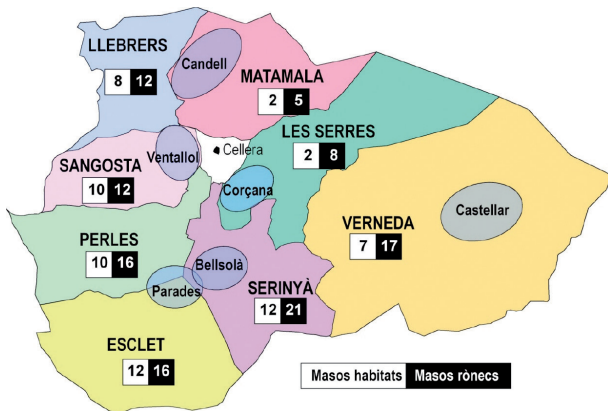


Figura 9. Els masos rònecs de Cassà de la Selva a partir dels capbreus dels segles XIII i XIV. © Elvis Mallorquí, 2018

Tot seguit, els mateixos monarques promovien la recuperació del patrimoni reial sempre que es pagués un preu de venda als senyors i a càrrec de les comunitats. Tanmateix, la intervenció política dels representants de les comunitats, molt intensa en el procés de lluçió, s'esvania just després d'incorporar-se a la corona.

En aquest context, el 1388 el rei Joan va manar al batlle general de Catalunya que cerqués al seu arxiu informació de quan i com els pagesos van ser obligats a la servitud i als mals usos i si "*qual temps de la servitut... és ja passat*". Al mateix temps demanava al papa Climent VII una butlla per la qual els homes de remença de l'església, a canvi d'una compensació econòmica, se'n poguessin alliberar. Per això, va autoritzar els pagesos remences a reunir-se en assemblees i a elegir síndics que els representessin. És en aquest moment que es difonen uns orígens mítics de la servitud: per uns, la servitud era un càstig imposat per Carlemany als cristians residents en terres musulmanes que, per covardia, no el van ajudar a conquerir les terres catalanes; pels altres, les servituds eren d'origen musulmà i, tot i convertir-se al cristianisme, els pagesos de la Catalunya Vella no van ser alliberats d'aquestes càrregues. Els juristes reials van convertir el conflicte remença en una lluita per la llibertat personal, fins al punt que l'any 1402 la reina Maria va tornar a demanar, salvant això sí els delmes i les primícies, l'abolició de les "*execrables et abhominables... pestíferas et reprobatas servitu-*

tes" que eren una infàmia per a la nació catalana. Fins i tot va arribar a proposar al papa Benet XIII la transformació del pagès de remença a pagès censatari perpetu, però la idea no es va arribar a fer efectiva.

La subversió dels pagesos de remença, que, segons Vicens Vives, arribaven a ser un quart de la població del Principat de Catalunya, començà a manifestar-se l'any 1391 amb actes de crema d'escriptures i capbreus on constaven les servituds i es manifestaren contra els canvis d'arrendataris i nous establiments, fets pels senyors, amb destrucció de collites, excavació de fosses, aixecament de creus assenyalant designis de mort; a Girona, tomaren a fer-ho el 1416, tot i la decisió de les Corts de 1413, que havien dictat penes molt severes contra aquelles amenaces. Els remences de Begur justificaven l'any 1407 aquestes accions dient que "*El pare Adam va morir intestat, per això, tot era de tots*".³¹ Aquesta referència connectava les reivindicacions dels pagesos catalans amb la dels pagesos anglesos que l'any 1381 es van revoltar contra la poll tax imposada pel rei i pel seu govern al crit de "*When Adam delved and Eve span, who was then the gentleman?*".³²

3. LA PRIMERA GUERRA REMENÇA (1455-1472)

Enfront del bloc format pel rei i pels remences, al llarg del segle XV es va forjar un bloc opositor en el qual hi havia els senyors feudals que només posseïen senyories basades en el domini directe de masos remences, és a dir, senyors eclesiàstics i baixa noblesa. A aquests, s'hi van afegir les elits urbanes, alguns dels quals també eren senyors directes de masos remences, perquè no volien les universitats pageses com un contrapoder a escala regional, i l'alta aristocràcia, que estava enfrontada a la monarquia per altres motius. Per explicar l'esclat de la revolta al camp català en el context de la guerra civil catalana, l'any 1462, cal remuntar-se a uns anys abans.

Des del 1446, notaris i agents del Reial Patrimoni recorregueren el nord de Catalunya convocant els pagesos per tractar sobre les jurisdiccions reials a mans de grans propietaris del camp que les tenien empenyorades i que, per rescatar-les, demanaven l'ajut econòmic del pagès. Això obrí pas, per part dels pagesos, a reclamar l'abolició dels mals usos,

31. VICENS, 1978: p. 18-19 i p. 37-38; PELLA, 1883: p. 645-649.

32. "*Quan Adam cavava i Eva filava, on era aleshores el senyor?*", inici del sermó de John Ball pronunciat a Blackheath el 1381, que coneixem gràcies a la crònica de Thomas Walsingham, cf. PREEST, 2005: p. 162-163.

desfermant una onada sindicalista que va tenir el suport dels remences amb congregacions de pagesos autoritzades pel rei, mitjançant una provisió del rei Alfons el Magnànim, l'1 de juliol de 1448, i en presència d'un oficial reial, per tal de nomenar síndics i procuradors que defensessin llurs llibertats i immunitats i recollissin de tots els masos l'import de 3 florins per cadascun per tal de pagar els 100.000 florins per la gestió arbitral del monarca.³³ El Sindicat aconseguí unes vint mil adhesions per part dels pagesos que s'anaren reunint en assemblea a la majoria de poblacions de la Catalunya Vella amb la voluntat d'abolir els mals usos, tot i la manifesta oposició dels bisbes, canonges, nobles i cavallers que desoïren les ordres

del monarca, el qual havia permès que es celebressin les assemblees i reunions sindicals.

En relació amb Cassà de la Selva, és destacable que a la reunió del 1448 hi van participar cinc de cada set titulars dels masos que havien sobreviscut a la crisi demogràfica dels darrers cent anys. Analitzant les dades per veïnats, cal destacar que a la reunió hi van acudir els habitants dels quatre masos supervivents als veïnats muntanyencs de Matamala i les Serres, que els de Verneda i Llebrers igualen o superen la mitjana dels masos de Cassà a l'hora d'assistir a la reunió i que l'únic veïnat en què més de la meitat dels habitants no va anar a l'assemblea va ser el de Serinyà (cf. Taula 6).

Taula 6. Els pagesos de Cassà de la Selva que van signar el sindicat del 1448

Veïnat	Habitants dels masos	Nombre	(Masos s. XIV -rònc	Porció
Esclat	Jaume Mateu Barners, Pere Frigola, Antoni Solà àlies Gruart, Antoni Gruart, Pere Pedrer, Narcís Pedrer*, Joan Pla àlies Ponç, Miquel Vilabella	8	12	66,7%
Llebrers	Nicolau Bosc, Bernat Bruguera, Antoni Cassà, Tomàs Llorenç de Llebrers, Nicolau Nadal des Pont, Joan Julià àlies Pasqual, Pere Seguer	7	8	87,5%
Matamala i Candell	Antoni Vallera àlies Salvador (24 anys), Joan Vendrell de la Pujada	2	2	100%
Perles	Vicenç Dalmau, Martí Hospital, Joan Llobet, Pere Llorenç àlies Barceló, Joan Martí, Andreu Noguera, Antoni Puigmoler,	7	10	70%
Sangosta i Ventallol	Pere Adrià, Mateu Argimon, Pere Escac, Jaume Güitó, Antoni Ros, Pere Tomàs, Francesc Vives	7	10	70%
Serinyà, Bellsolà i Parades	Pere Calvó, Miquel Creixell, Pere Domingo, Antoni Gassol, Arnau Tascó	5	12	41,7%
les Serres i Corçana	Pere Cassà de la Serra, Joan Nadal	2	2	100%
Verneda	Joan Basset, Pere Ramon, Miquel Ribot, Pere Sentric, Caterina vídua de Pere Vilallonga	5	7	71,4%
?	Martí Cassà Salom, Bartomeu Bauler	2		
	TOTAL	45	63	71,4%

* esmentat a Llagostera. Font: HOMS, 2005: núm. 81.

El 16 de gener de 1449 la reina lloctinent, Maria, va fixar en 3 florins la quantitat que cada mas, remença o no, havia de pagar al monarca. Aquestes disposicions reials van provocar una forta reacció senyorial, que van obstaculitzar les assemblees realitzades a les terres de nobles i eclesiàstics, però no les van poder impedir.³⁴ Aquest és, per Jaume Vicens Vives i per Santiago Sobrequés,

l'inici real del conflicte. A finals de l'any 1449, els pagesos de remença van presentar una demanda judicial contra els seus senyors i la Cort ho va acceptar. Els nobles s'hi van oposar exigint "*a llurs vassalls remences la reconeixença de llurs obligacions*" i, fent arribar a la reina lloctinent, a través de la Diputació i del Consell de Cent, que els instigadors dels pagesos remences predicaven la

33. VICENS, 1978: p. 50-51; HOMS, 2005: p. 34-40.

34. HOMS, 2005: p. 34-40.

llibertat dels pagesos i l'abolició dels juraments i dels homenatges i divulgaven “*que ya no serían jamás obligados a pagar censos ni prestar cualquier otra servidumbre*”.

Entre el 1452 i el 1455 la Corona va vacil·lar entre els senyors i els remences, restablint i prohibint l'obligació dels vassalls a reconèixer els seus senyors. Finalment, el 5 d'octubre de 1455 el rei Alfons el Magnànim va publicar una sentència interlocutòria que suspenia provisionalment la prestació dels mals usos i les servituds. Tot i que, pressionat pels nobles que van acceptar prestar un subsidi de 400.000 lliures a les Corts, el rei Alfons va suspendre temporalment els efectes de la sentència, la va reiterar el 9 de setembre de 1457 i ja no va ser revocada fins a l'inici de la guerra civil.³⁵

El 27 de juny de 1458 el rei Alfons va morir sobtadament i el va succeir el seu germà Joan II, que estava enfrontat amb el seu fill, Carles de Viana, per la corona de Navarra. La mort del príncep el 1461, després que el seu pare l'hagués empresonat l'any anterior, va ser la guspira que va iniciar la guerra civil catalana, entre el rei Joan II i la Diputació del General, que representava els interessos dels senyors feudals i eclesiàstics i de l'oligarquia urbana. Els senyors, a principis de 1462, enviaren arreu del país els seus procuradors per exigir als remences els pagaments de censos i agrers interromputs des de 1455. El prior de Santa Anna, per exemple, manava al batlle de Palafrugell que obligués a tothom a pagar delmes, tasques, censos, batudes, tragines, etc.³⁶

La duresa d'aquestes reclamacions provocà l'aixecament dels pagesos gironins, que deixaren llurs masos decidits a aconseguir per la força la solució de la qüestió remença. El mes de febrer Martí Guerau de Cruilles, senyor de Llagostera, avisava que els pagesos es congregaven contra els senyors reclamant la fi de les tasques i dels censos. Pel març els revoltats entraren a Castellfollit i amenaçaren Besalú. Mentre la rebel·lió s'estenia cap al Lluçanès, la Selva i l'alta muntanya, els senyors s'adreçaren al consell del Principat. El reclutament d'un exèrcit per part d'aquest organisme, dirigit

pel comte Hug Roger III de Pallars, va ser considerat il·legal pel rei i, per tant, la causa immediata de la guerra. Tant el rei com els senyors intentaren aconseguir l'aliança dels remences. Aquests darrers per mitjà d'un projecte de concòrdia entre senyors i pagesos, del maig del 1462, aconseguiren el suport dels remences del bisbat de Barcelona, la plana de Vic, la Selva i l'Empordà, on el més gran benestar econòmic feia que la pagesia fos més intransigent.³⁷

El rei Joan II va quedar exiliat a Aragó, mentre que la seva muller Joana Enríquez i el primogènit, el futur Ferran II, van quedar atrapats a la ciutat de Girona, que va ser assetjada a partir del 15 de març de 1462. Entre el 7 i el 22 d'abril, la reina Joana es posà en contacte amb Francesc de Verntallat, el cap indiscutible dels remences de les terres de la muntanya, a qui va confiar la defensa de la bandera reial. Per sufragar les despeses, Verntallat va demanar una contribució per tal que cada 3 focs paguessin la soldada d'un home. Sabedor de les seves limitacions a camp obert, Verntallat va convertir la muntanya en el seu refugi. Tanmateix va comprometre's a defensar la ciutat de Girona i, atès que una host havia sortit el 9 de maig de Barcelona, Verntallat i tres-cents homes van dirigir-se cap a Santa Coloma i Hostalric el dia 11 de maig per fer-hi front. Els remences van ser derrotats a Hostalric el mes de juny i a Banyoles, però van aconseguir trencar el setge de la Força Vella de Girona amb ajuda de pagesos de Celrà que prèviament havien entrat a la ciutat.³⁸

En aquests moments, el projecte de concòrdia presentat pels senyors ja havia quedat oblidat, sobretot des que el 5 de juny el comte de Pallars va fer executar, “*per lo camí reyal*” a prop de Vilobí, dos consellers de Verntallat i altres pagesos sense judici.³⁹ La guerra havia començat i no es va acabar fins al 1472. Durant el conflicte el paper militar dels “verntallats” a la muntanya va consistir a defensar la ciutat de Girona, amenaçar les posicions de la Diputació del General de l'Empordà i la Selva i garantir els passos de la muntanya a les tropes reials. El rei Joan II controlava Tarragona i

35. VICENS, 1978: p. 49-59; LLUCH, 2005: p. 389-397.

36. VICENS, 1978: p. 71-72.

37. VICENS, 1978: p. 80-81.

38. VICENS, 1978: p. 83-87 i 106-107.

39. VICENS, 1978: p. 97.

Balaguer i Lleida el 1464; en canvi, la Diputació controlava Barcelona, el Vallès i el Maresme. La vila de Besalú era un punt clau en la guerra: va ser ocupat pel noble Bernat Guillem de Cruilles el 1463 i reconquerit per la reina Joana el 1465. En el moment de màxima expansió de les tropes de la Generalitat, entre el maig i el novembre de 1469, el duc de Lorena va arribar a controlar Girona, Besalú, Olot i Camprodon, però Verntallat no va ser derrotat, sinó que fins i tot va reconquerir el castell de Cartellà i va atacar dos cops la ciutat de Girona. L'ofensiva reial posterior, l'any 1471, va permetre que Joan II controlés l'Empordà i dirigís les tropes cap al setge de Barcelona. La guerra es va acabar amb la capitulació de Pedralbes signada el 28 d'octubre de 1472. Pels remences, però, no va ser així. El rei va lliurar Olot a Verntallat, però no va alliberar els pagesos de la servitud ni dels mals usos.⁴⁰

4. LA SEGONA GUERRA REMENÇA (1474-1485)

L'alçament dels remences genera molts interrogants entre els historiadors. La lluita per l'abolició dels mals usos i la servitud, que havien estat suprimides el 1455 i de manera definitiva el 1457, que s'exigien cada vegada menys i que proporcionaven pocs ingressos als senyors, es pot entendre perquè aquestes prestacions eren un indicador de la servitud i, per als pagesos, l'excusa que va permetre canalitzar el descontentament pagès. Ara bé, els pagesos de remença també lluitaven per consolidar els seus drets de propietat sobre les terres dels masos rònecs incorporades a les seves tinences i per forçar el rei que ho garantís.

Després de la fi de la guerra civil, el rei Joan II va crear el vescomtat d'Hostoles el 1474 per a Francesc de Verntallat amb la finalitat d'apaivagar la zona més conflictiva de la muntanya. El març del 1475 els remences van prendre el castell de Corçà, de senyoria de la catedral i del bisbe de Girona, que van recuperar-lo el mes d'abril. Així es va iniciar un nou moviment subversiu amb la "criada de Constantins", amb la qual, des del juliol del 1475, es proclamava l'exempció total dels censos i de les tasques. Els remences van ocupar Sant

Llorenç de la Muga i Pontons, a l'Empordà. La passivitat mostrada pel rei va generar un enduriment de les posicions.⁴¹

L'any 1479 Joan II va morir i el va succeir el seu fill primogènit, Ferran II. Forçat pels senyors a les corts de 1480-1481, que li van prometre un donatiu de 300.000 lliures, el nou rei va promulgar la constitució *Com per lo Senyor*, que derogava la sentència interlocutòria d'Alfons el Magnànim, i retornà als senyors els drets sobre els remences. Però quan els procuradors senyorials intentaren d'aplicar l'acord de l'assemblea, els camperols reaccionaren violentament.⁴²

Ferran II, però, no havia abandonat la recerca de la via de l'arbitratge i continuava negociant amb remences i amb nobles. El bisbe Margarit de Girona va proposar que dos síndics, un dels remences i un dels senyors, provessin de resoldre l'impagament dels drets senyorials des de 1455 amb la signatura d'un compromís d'acceptar el rei com a àrbitre. L'oferta reial fou acceptada pels remences moderats, però un incident aïllat, l'assassinat a prop d'Amer de Joan Desvern, ciutadà de Girona, mentre anava a reclamar el pagament de mals usos endarrerits el mes de març de 1482, va encallar les negociacions. Tot i l'incident Ferran II va invitar a la concòrdia els dos bàndols i va autoritzar de bell nou la reunió dels remences, amb la Salvaguarda de 1483, i la imposició de talls per aconseguir la redempció dels mals usos pagant 60.000 florins que faltaven dels 100.000 que els remences havien promès a Alfons el Magnànim. Una d'aquestes assemblees va tenir lloc a Santa Pellaia el 10 de maig de 1483: sota la presidència del baró de Cruilles, es va demanar justícia al rei i es van elegir quatre síndics, un dels quals era Bartomeu Reixac, de Campllong.⁴³

Aquesta iniciativa, però, va tornar a fracassar, cosa que va conduir a un nou alçament remença encapçalat per Pere Joan Sala, que s'oposà per la força a les mesures repressives decretades per l'infant Enric d'Aragó, lloctinent general de Catalunya des del 1479. En efecte, Sala va fer front a una host reial a Mieres el 22 de setembre del 1484 i va matar qui la dirigia, Gilabert Salvà. Tot seguit, va començar a recórrer el territori gironí per

40. VICENS, 1978: p. 103-108.

41. VICENS, 1978: p. 115-116.

42. VICENS, 1978: p. 119-127.

43. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, sèrie general, vol. 2610, fascicle 12, f. 2 i fascicle 10, f. 1v; cf. VICENS, 1978: p. 130-138.

tal d'encendre de bell nou la revolta. El dia 1 de novembre de 1484 era a Cassà de la Selva.

*“En Pere Joan Sala ab nombre de CCCC ... és vengut ... ma armada, per la vostra ciutat de Vich... E encare après hauem entès que lo dit Sala seria vengut prop Hostalrich, en lo loch de Cassà, per conuocar los pageses circumvehints per dita causa...”*⁴⁴

Des de Cassà, Pere Joan Sala va dirigir-se a Canet d'Adri, on es trobava el 10 de novembre. Tot seguit, va ocupar Banyoles el dia 11 de novembre de 1484 i va provar de fer el mateix amb Torroella, l'endemà, però no ho va aconseguir. Amb l'ocupació del castell d'Anglès el 5 de desembre de 1484, Pere Joan Sala havia aconseguit alçar la muntanya, Vic i la Selva. Fins i tot es va acostar a les portes de Girona: va passar pel Mercadal i Sant Daniel i va acampar a Sarrià.⁴⁵

Després d'aquest triomf, les forces remences, integrades principalment per pagesos de la Garrotxa, les Guilleries i el Montseny, van encaminar-se cap a Barcelona. Un miler d'homes comandats per Pere Joan Sala van derrotar la host del veguer de Barcelona, Antoni Pere de Rocacrespa, a Montornès del Vallès, el dia 4 de gener del 1485. Tot seguit, van recórrer el Vallès, el Maresme i la conca del Baix Llobregat per fer alçar el poble menut de Barcelona. Després d'ocupar Granollers el 4 de febrer, els consellers de Barcelona van armar un exèrcit de 800 cavallers i 2.800 peons comandat pel conestable d'Aragó, el comte de Cardona, que va derrotar Pere Joan Sala i 800 remences a Llerona el 24 de març de 1485. Hi van morir 200 pagesos i 200 més van ser empresonats. Entre ells Pere Joan Sala, que va ser conduït a Barcelona i decapitat i esquarterat quatre dies més tard. L'odi que recullen les cròniques i les lletres dels nobles i dels ciutadans de Barcelona envers aquest personatge reflecteixen que el seu alçament no es limitava tan sols a la reivindicació d'eliminar els mals usos, sinó que volia anar més enllà i posar fi a totes les tasques i censos que subjugaven la pagesia.⁴⁶

5. LA SENTÈNCIA ARBITRAL DE GUADALUPE (1485-1488)

El final de Pere Joan Sala va precipitar els fets i va fer adonar a tothom que la via repressiva no resol·lia el conflicte. La ferma posició de Francesc de Verntallat a la muntanya, on controlava encara els castells d'Hostoles, Castellfollit, Milany –a Vidrà–, Rocacorba i Rupit, va evitar que la derrota de Sala representés la fi de les esperances remences. La força de la revolta remença va obligar el rei Ferran, compromès alhora amb la conquesta de Granada, a cercar una solució a través de la negociació, una solució que havia d'implicar el càstig per als rebels i la redempció dels mals usos amb un pagament.⁴⁷

Així, mentre el Vallès encara era sota els efectes del conflicte del març del 1485, a la Selva i l'Empordà els pagesos ja estaven signant la pau. A Madremanya, l'1 d'abril de 1485 els síndics Bartomeu Reixach de Campllong i en Pi de Sant Daniel van proclamar *“que totom posàs les armes e fahessen lur fahena e que farmassen lo compromès”*.⁴⁸ Segons informa Pere Antoni de Vilobí, la reunió va ser un èxit.⁴⁹ Tot seguit van enviar una delegació formada per en Reixach de Campllong, en Joan Miquel de Cassà, en Pere Antoni de Vilobí, en Rafael Roig de Madremanya i en Llor de Vidreres a negociar amb en Requesens a Llagostera. El rei, per permetre el lliure moviment dels síndics, els havia atorgat un salconduït l'11 de maig del 1485.⁵⁰ El mateix Pere Antoni, a finals d'abril, estava negociant amb el noble Lluís de Margarit. Tot seguit és a Sant Feliu de Pallerols per fer que en Verntallat accepti o no la proposta del rei: *“ho hoch, ho no”* –o sí, o no–. Sembla que el 10 de maig, Francesc de Verntallat i Pere Antoni eren a Sant Gregori per escoltar en Margarit i en Ferrer, comissari del compromís del rei. En una nova assemblea a Cassà de la Selva el 15 de juny, amb el síndic Pere Canyà de la Bisbal i els remences de l'Empordà, els pagesos es van comprometre a pagar dues anualitats als senyors.⁵¹

44. AMGI, Manual d'Acords, 1484, f. 153v; AHMB, Lletres Closes, 1483-1485, f. 174v; cf. VICENS, 1937: vol. 1, p. 306, i 1978: p. 143-146.

45. VICENS, 1978: p. 151-153.

46. VICENS, 1978: p. 143-208; PARADEDA, 2003: p. 115-152; ALCALÁ, 2010.

47. VICENS, 1978: p. 214.

48. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Sèrie general, vol. 2610, fascicle 17, f. 2r.

49. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Sèrie general, vol. 2610, fascicle 18, f. 2r.

50. ACA, Arxiu Reial, Registre 3815, f. 4v; cf. VICENS, 1978: p. 191 i 221.

51. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Sèrie general, vol. 2610, fascicle 5, f. 2v, 2r i 4r; cf. VICENS, 1978: p. 215-220.

Però no tots els pagesos hi estaven d'acord. Des de la fi de juny la intranquil·litat va tornar a la Selva, amb l'intent dels pagesos d'ocupar el castell d'Anglès i amb l'entrada al castell d'Hostoles. Mentrestant, els remences de Llagostera –i probablement de Cassà– van dirigir-se el 15 de juliol cap a la vila de Sant Feliu de Guíxols.

*“Diuendres prop passat que-s comptauen ·xv· del mes present són venguts circa ·xxx· pagesos armats ab lances, pavesos e ballestes per ocupar-se lo monastir Som informats que jatsia los qui stan dins lo dit monastir veents los dits pagesos qui fa eren en los cases e horts circumuehins a aquell metessen so de viafors [que] los dits pagesos per què aquells fossen presos, vos emperò no-us sou curat [...] lo dit sometent per forma que los dits pagesos sen son curats a tot lur plaher seus que no”ls és stat fer empaig algú”.*⁵²

Els síndics que estaven al capdavant de les negociacions van reprendre-les a finals de juliol amb una assemblea a Vilobí el 20 de juliol i una altra a Quart el 31 del mateix mes. En aquesta es va decidir celebrar una reunió a Amer amb els síndics remences Pere Canyà de la Bisbal, Pere Caselles de Crespià, Ramon Coll Ferrer de Falgons, Pere Company d'Allella, Jaume Serra de Pineda, en Nicolau de Viladamí, en Vilamalla de Bas, Amador Vilarasa de Flaçà i Pere Antoni de Vilobí, per tal d'enviar una delegació de síndics a veure el rei i per acordar el pagament de 5 sous per cada llar remença.⁵³ Durant la tardor del 1485 la desconfiança envers la firma del compromís creixia per atacs aïllats de grups de remences, com la banda de 70 homes que dirigia en Narcís Goixat de Llambilles que el 3 d'octubre va atacar el castell de Palau-sator:

“Com a prés de la concessió del guiatge per nós atorgat als pageses de remença e publicació de aquell ara poch dies ha, en Goxat,

*pagès de remença ab alguns altres pageses en nombre de sexanta complices e secaces seus tots [coordinats] et armats ab lances ballestes a altres linatges d-armes serien anats al castell de Palau de la Tor siutat dins la vegueria de Girona e aquell fortialment haurien pres e tenen alguns [...] ocupat, cosa que entetz a nós molt greu e digna de punici e càstich”.*⁵⁴

Finalment, però, Verntallat, Espígol i Pere Antoni van convocar una nova reunió a Amer el 8 de novembre de 1485 amb els síndics anteriors i molts més.⁵⁵ Van acordar, en primer lloc, restituir els castells que encara eren en mans dels remences, entre els quals hi havia els castells de Llagostera i Castell d'Empordà, que controlava Narcís Goixat de Llambilles; el castell de Solius, que tenia Joan Miquel sa Font, de Cassà, i el castell de Cassà, controlat pels pagesos de Cassà. En segon lloc, van prometre no fer més excessos. I, finalment, reunir-se novament a Olot per decidir els síndics que anirien a la cort del rei Ferran II.

En les dues setmanes que van precedir la reunió a Olot, celebrada el 22 de novembre, els castells de Llagostera i Solius havien estat lliurats al rei, però havien estat reocupats pels pagesos. Per això es va decidir aplicar el que s'havia acordat en una altra reunió a l'Hostal Nou, segurament a Riudellots de la Selva,⁵⁶ és a dir, que es complís l'acció de sometent contra els malfactors. Poc després, Pere Antoni va aconseguir que es retornés el castell de Brunyola al paborde de l'Almoina del Pa de la seu de Girona, però no el de Llagostera.⁵⁷

Tot i aquests entrebancs, els síndics dels remences, entre els quals Pere Antoni de Vilobí, Pere Canyà de la Bisbal, Pere Pareta de Corçà,⁵⁸ Bartomeu Reixac de Campllong i cinc més, van rebre en préstec 150 lliures de part de Melcior Riba de Vilobí i el mateix Pere Pareta i el jueu Benestruc Benevist, de Girona, per tal de viatjar fins a la cort

52. El dia 27 de juliol es va repetir l'entrada de remences a Sant Feliu, cf. VICENS, 1978: p. 223-224.

53. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Sèrie General, vol. 2611, f. 1; i vol. 2610, fascicle 3, f. 2r; fascicle 4, f. 2v; fascicle 5, f. 3r; fascicle 6, f. 1; fascicle 12, f. 3v; fascicle 15, f. 4; fascicle 16, f. 2r; fascicle 17, f. 2v; fascicle 18, f. 4v i 5r, cf. VICENS, 1978: p. 225-228.

54. ACA, Cancelleria, registre 3815, f. 52v, cf. VICENS, 1978: p. 235.

55. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Sèrie general, vol. 2610, fascicle 1, f. 4r; cf. VICENS, 1978: p. 239-240.

56. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Sèrie general, vol. 2609, 1, I, f. 5r; cf. VICENS, 1978: p. 242.

57. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Sèrie general, vol. 2610, fascicle 18, f. 6v, cf. VICENS, 1978: p. 244.

58. Jaume Vicens Vives, per una mala lectura del text original, escriu que Pere Pareta era de Cassà; en realitat, però, era de Corçà.

del rei Ferran II, “*ex causa itineris ad domicilium regem quod iter faciunt de presenti ex causa compromissi*”.⁵⁹ La cort, a l'hivern del 1485 i inicis del 1486, era a Alcalá. Des d'aquí, el rei Ferran II va enviar Pere Canyà i Pere Pi a la muntanya remença per exigir el retorn dels castells ocupats i fer que els síndics de la Muntanya anessin a la cort. Això va indignar els pagesos de Cassà, Tossa, Llagostera i Solius, que no volien firmar el compromís. De fet, Narcís Goixat encara ocupava els castells de Llagostera i Solius i, des del desembre del 1485, el de Santa Pau, per la qual cosa fou bandejat. A més, el febrer del 1486 la seva partida d'homes armats pertorbava la pau “*robant los camins, schandalizant e comouent la terra*”, exigia menjar als pagesos i, fins i tot, va tallar un dit a Andreu Alfonso, membre del capítol de la seu de Girona.⁶⁰ Al final, els síndics de la Muntanya, amb el mateix Verntallat al capdavant, van anar a trobar el rei que, el mes d'abril de 1486, ja era al monestir de Guadalupe. És aquí on, el 21 d'abril, el rei Ferran II va dictar la sentència arbitral que permetia als pagesos de remença redimir els mals usos amb un pagament de 60 sous per mas, a més d'abolir el dret a maltractar i altres abusos senyorials.⁶¹ Els primers disset capítols de la sentència estaven dedicats a reglamentar unes noves relacions socials i jurídiques del camp català. Els set següents, en canvi, estaven destinats a la restauració de l'autoritat reial mitjançant la liquidació del darrer alçament, el càstig als contumaces i la pacificació definitiva del camp. En concret, l'article 19 recollia els càstigs als pagesos més radicals que havien ocupat fortaleses, usurpat la bandera reial, matat, robat, cremat esglésies, etc. En una cèdula adjunta a la sentència apareixen els noms de seixanta-dos homes i alguns més sense nom –germans, fills o persones amb sobrenoms com “*lo Gascó*” o “*lo Mallorquí*”. D'aquests seixanta-dos, n'hi ha nou de Cassà: en Pasqual de Llebrers (cf. Figura 10), tres germans Vilallonga, Guerau Creixell i el seu ger-



Figura 10. El mas Pasqual de Llebrers en l'actualitat. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Autor: Joaquim Mundet

mà, Martirià Llorenç, Pere Pedrer i Joan Miquel. A més, n'hi ha tres més de llocs veïns: Narcís Goixat de Llambilles, en Ferrer de Penedes de Llagostera i Pere Guerau de Caldes.⁶² Tots ells van ser condemnats a morir executats, però la majoria van ser perdonats i no van morir. En tot cas, Cassà de la Selva és la població amb més condemnats de tota la Catalunya Vella.

Per a l'aplicació efectiva de la sentència, a banda de la repressió sobre les bandes armades encara existents, calia que tots els pagesos de remença, units en assemblees locals, l'homologuessin i es comprometessin a pagar la quantitat acordada. El paper dels síndics va ser clau: Pere Pi i Pere Antoni, que ja havien arribat a Barcelona des de la cort el 6 de juny, van organitzar una gran reunió de remences, procedents de quaranta parròquies diferents, el 3 de juliol de 1486 a Girona per llegir la sentència, per acceptar-la i per elegir nou persones que s'encarregarien de recollir els talls, 10 sous per llar, als remences.⁶³ Faltava, és clar, el nucli rebel de la Selva: Cassà, Llagostera i Solius. El representant reial a Girona, Gilabert Salvà, no actuava amb tota l'energia en contra dels pagesos de Cassà resistents a homologar la sentència; mentrestant, gràcies a diverses lletres enviades

59. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Sèrie general, vol. 2609, 1, I, f. 12, cf. VICENS, 1978: p. 245.

60. AHMB, Lletres Closes, 1485-1487, f. 118v; cf. VICENS, 1937: vol. 1, p. 352, i 1978: p. 253-255.

61. VICENS, 1978: p. 209-264; PARADEDA, 2003: p. 154-201.

62. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Sèrie general, vol. 2609, f. 99v, cf. VICENS, 1978: p. 261-262.

63. Les parròquies d'on procedien els remences eren Falgons, la Bisbal, Madremanya, Flaça, Estanyol, Sant Sadurní, Púbol, Llambilles, Vulpella, Montnegre, Santa Maria de Camós, Sant Vicenç de Camós, Montcal, Domeny, Campdorà, Sant Medir, Amer, Riudarenes, Torrent, Montjuïc, Vilobí, Foixà, Viladasens, Celrà –que Vicens llegia “*Sirú*”–, Gualba, Campllong –que Vicens llegia “*Camprodon*”–, Bescanó, Aro, Sant Daniel, Corçà, Sant Jordi Desvalls, Granollers de Rocacorba, la Mota, Fornells –llegit “*Fontaners*” per Vicens– i Riudellots de la Selva; cf. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Sèrie general, vol. 2610, fascicle 9, f. 15-19, cf. VICENS, 1978: p. 265-270.

pel rei al novembre i desembre de 1486, sabem que en Goixat i en Coll, aquest de Llagostera, eren perseguits per la justícia del rei. No eren els únics: el 19 de novembre de 1486 sis pagesos van assaltar el frare Rocabruna “*en lo camí real qui va de la Velladona en Arrupit*”, és a dir, al camí ral de Girona a Barcelona, entre els hostals de la Belladona –Vallcanera– i l’Arrupit –Riudarenes.⁶⁴

Però la justícia acabava arribant. Un d’aquests assaltants, Joan Serinyà, va acabar penjat a la forca el gener del 1487. El 10 de febrer es va iniciar “*lo procés o enquesta feta contra en Pere Chrestia, ferrer del loch de Cassà, pres en les presons de aqueixa ciutat de Girona*”. Per la sentència del seu cas, dictada el 17 de maig de 1487, sabem que era del veïnat d’Esclet i que va ser condemnat a ser asotat i expulsat del Principat de Catalunya: que “*lo dit Chrestia sia per los lochs acostumats de aqueixa ciutat bé asotat e que sia bandeiât del Principat de Cathalunya misericòrdia reseruada*”.⁶⁵ Més dur va ser el càstig contra Jaume Creixell de Llagostera que, el 19 de maig, va acabar penjat a la forca: que “*lo dit Jacme Crexells penian en una forca de manera que la ànima se separ del cos e muyra assí que sia càstich a ell e exemple als altres*”.⁶⁶ També va acabar a la forca en Guerau Ferrer de Penedes el juliol del 1487. Mentrestant, sabem que en Narcís Goixat, de Llambilles, i en Bartomeu Vila, de Santa Pellaia, eren presos a Perpinyà, acusats de robatoris, homicidis i de saltejar els camins. Sembla que el setembre en Goixat, “*virum facinorosum de populatione homicidam et detestandum latronum*”, va retornar al país.⁶⁷ Entre el 1488 i el 1489 ell i en Barbut Terrés continuaven cometent tota mena d’atacs als oficials encarregats de recollir els talls dels remences i destruïen els béns dels pagesos addictes a la sentència. Fins i tot, el juliol de 1489 en Goixat i 30 homes van atacar la casa de Joan Pere de Cruïlles, a Caldes de Malavella, la

van saquejar i incendiar cridant “*Muyren, muyren gentilshòmens!*”; també capturaven i demanaven rescat de persones de qualitat, com l’infant Ramon Vergós, i van prendre el castell de Santa Coloma de Farners. Encara el gener del 1491 en Goixat havia atacat el poble d’Abellars, a l’Empordà. Just després, el rei Ferran II va manar perseguir-lo i posar fi als seus moviments.⁶⁸ Poc després, en una estada a Barcelona, va ser atacat per un probable pagès de remença, en Joan de Canyamars.

Tot i la persistència de la banda d’en Goixat, no va trobar gens de ressò en el conjunt dels remences gironins. Ni tan sols entre els que havien estat condemnats a mort en la Sentència del 1486: dels prop de setanta, només dotze van acabar essent executats; la resta van poder retornar a casa al cap de cinc anys. La majoria dels pagesos de remença, doncs, van acceptar les negociacions dels síndics i, a partir del 9 de gener de 1488, van començar a homologar la sentència i a prestar homenatge del pagament dels mals usos pels masos rònecs. A l’arxiu reial es conserva una llista, confeccionada per Jaume Ferrer, de les vuit mil sis-centes divuit llars remences que van homologar la sentència. Tot i que Jaume Vicens Vives va estudiar amb detall la formació del gran sindicat remença, l’organització interna, els col·laboradors, la geografia dels remences i els pagaments efectuats, la llista roman inèdita.⁶⁹

Segons la nominació de Ferrer, a Cassà de la Selva hi havia vuitanta llars remences, trenta-quatre més que el 1448. Tanmateix, la transcripció de tota la llista de cassanencs i la seva comparació amb les dades disponibles sobre els masos del terme permeten plantejar algunes hipòtesis que permetin entendre el motiu pel qual hi havia tants condemnats de Cassà a la Sentència de Guadalupe en relació amb les altres poblacions (cf. Taula 7 i Figura 11).

64. ACA, Cancelleria, registre 3815, f. 164r, cf. VICENS, 1978: p. 279-281.

65. ACA, Cancelleria, registre 3815, f. 173v, i registre 3816, f. 36r i 71v; cf. VICENS, 1978: p. 282.

66. ACA, Cancelleria, registre 3816, f. 71v i 86r; cf. VICENS, 1978: p. 283.

67. ACA, Cancelleria, registre 3816, f. 111; cf. VICENS, 1978: p. 285. És possible que la monarquia francesa hagués ofert salconduïts als perseguits per desestabilitzar el territori català, cf. VICENS, 1937: vol. 2, p. 179, i 1978: p. 313.

68. 90ACA, Cancelleria, registre 3817, f. 119v; registre 3818, f. 33r-34r; i registre 3610, f. 78v; cf. VICENS, 1978: p. 306-310.

69. ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Sèrie General, vol. 2609, cf. VICENS, 1954 i 1978: p. 288 i 324-325.

Taula 7. Els pagesos de Cassà de la Selva que van signar el sindicat del 1488

Veïnat	Habitants dels masos	Nombre	(Masos 1448)	Proporció
Esclet	Pere Ballell (71) Bernat Barners (79) Pere Cristià (42) – [condemnat, 1487] Pere Dalmau (43) Joan Frigola (26) Guerau Gruart (27) Pere Mates (46) Antoni Oller (3) Bernat Pedrer (52) – [potser fill de Pere Pedrer, condemnat, 1486] Pere Pasqual (76) “major de dies” + <u>Pere Pasqual</u> i <u>Jaume Pasqual</u> (69), “germans” Bernat Pla (28) Pere Sala àlies Vilabella (54)	12	8	+ 50%
Llebrers	Pere Bosch (16) Martirià Cassà (63) Joan Llorenç (24) Joan Mates (61) Cristòfol Pasqual (15) – [condemnat, 1486] Bernat Puigmoler àlies Nadal des Pont (13)	6	7	– 14,3 %
Matamala i Candell	Guerau Vallera (2) Ciprià Vendrell (11)	2	2	0 %
Perles	Antoni Basses (39) Montserrat Bassó (37) Guerau Dalmau i Jaume Dalmau (36), “son gendre” + Miquel Dalmau (23) Antoni Llobet (20) Martirià Llorenç (–) – [condemnat, 1486] Bartomeu Martí (38) Pere Pagès (40) Bartomeu Puigmoler (22) Joan Sunyer (12) Pere Viader (21)	10	7	+ 42,9 %
Sangosta i Ventallol	Narcís Adrià (32) Joan Andreu (58) Pere Escac (18) Guerau Fonellar (47) + Miquel Fonellar (51) Pere Guerau (41) Andreu Güitó (17) <u>Joan Miquel</u> (78) – [condemnat, 1486] + Bartomeu Miquel (68) “stà a Lambiles e ha a pagar a Cassà” Vicenç Ros (35) “quin stà a Campllonch” Pere Tomàs (31) + <u>Antoni Tomàs</u> (14)	9	7	+ 28,6 %
Serinyà, Bellsolà i Parades	Guerau Calvell (45) Joan Capçana (44) Pere Creixell (30) – [condemnat, 1486] Guerau Domingo (25) Jaume Gassol (62) Antoni Parades i Guerau Parades (73), “son fill” Jaume Ros (72) “diu-se que és a Barchinona e és bracer” Joan Sureda (29) <u>Sureda de Munt</u> (34) Guerau Teixidor (60) Llorenç Vall-llobera (75)	10	5	+ 100 %
les Serres i Corçana	Pere Cassà de la Serra (10) Martí Carbó (33) “qui és mort e no-y a res”	2	2	0 %
Verneda	Bartomeu Basset (8) Bartomeu Bota (7) Guerau Ribot (6) Miquel Sentrich (5) Pere Vall-llobera (4) <u>Martí Vilallonga</u> (77) + Pere Vilallonga (9) – [condemnat, 1486]	6	5	+ 20 %

Veïnat	Habitants dels masos	Nombre	(Masos 1448)	Proporció
CELLERA	Bernat Alagot (48a) Pere Balaguer (65) – [sastre, 1497] Antoni Creixell (48b) <i>Jaume Domingo</i> (74) Pere Favar (58) – [sastre i paraire, 1497] Guerau Oliver (49) – [teixidor de lli, 1497] Salvador Oliver (50) Francesc Racomà (56) – [sastre, 1497] Antoni Sala (55) – [teixidor de llana, 1497] Miquel Serra (66) Miquel Terolla (57) – [teixidor, 1497] Pere Vengut (53) Pere Vila (59)	13	–	
?	Antoni Brenes (1) Jaume Boher (63)	2	2	
ALTRES PARRÒQUIES	Antoni Coll àlies Amat (80) – [la Bisbal, “stà a Palamós”] Antoni Morell (70) – [Llambilles] Jaume Riera (67a) – [Romanyà] <i>Joan Riera</i> (67c) – [Romanyà] Martí Salvador (67b) – [Romanyà]	5	–	
TOTAL		77	45	+ 71,1 %

Els noms *subratllats i en cursiva* corresponen a persones que no han de pagar pels mals usos. El número entre parèntesi és el número d'ordre en què apareixen citats els habitants de Cassà. Entre claudàtors [] figuren informacions complementàries sobre els remences cassanencs. Font: ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Sèrie General, vol. 2609, f. 8v-10r; cf. Apèndix 6.

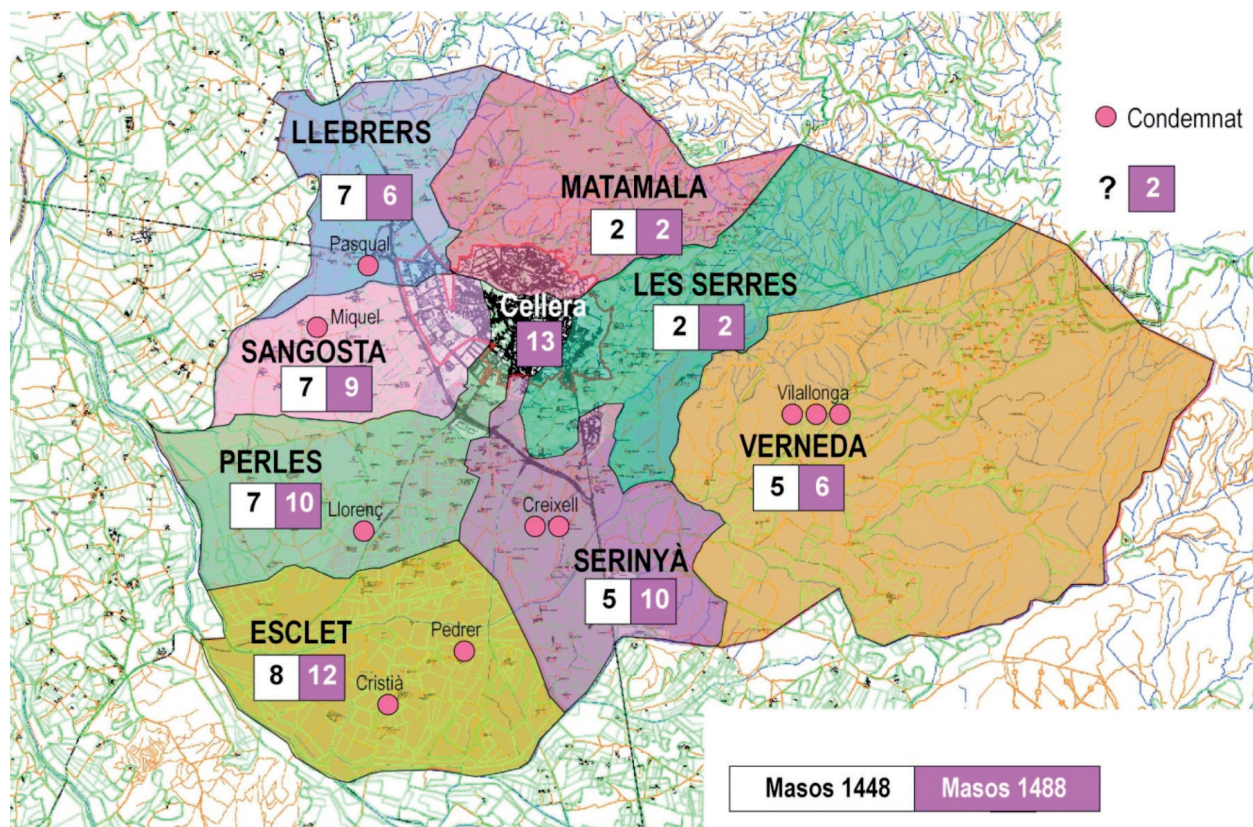


Figura 11. Remences cassanencs condemnats el 1486 i esmentats en la nominació de 1488. © Elvis Mallorquí, 2018

- a) En primer lloc, encara que el sumatori final sigui de vuitanta, hem comptat setanta-set cognoms d'individus corresponents, en general, a masos del terme o a cases de la vila.
- b) En segon lloc, si restem els habitants de la cellera –tretze– i els d'altres parròquies –cinc–, els masos cassanencs queden reduïts a cinquanta-nou, una xifra ja més propera als cinquanta-cinc focs pels quals els habitants de Cassà havien de pagar segons una nota marginal: *“Aquests de Caçà [han] a pagar per ·LV· focs segons me és manat per letra del magnífic mossèn Andreu de Paguera mestre reccional del senyor rey feta a ·VIII· de maig de ·LXXXVIII·”*.
- c) En tercer lloc, no totes les persones de Cassà citades a la llista havien de contribuir al pagament del rescat dels mals usos. Ho confirma el fet que alguns cassanencs tenien, al davant del seu nom, un signe “S.” el significat del qual s'explica a l'inici del llibre en relació amb un home, Miquel Borrell, de la batllia de Montpalau: *“Per los síndichs de les remences hauent poder d-açò és stat declarat Miquel Borrell no deure pagar en aquest loch e nòmina per les rahons contingudes en lo libre de les nòminacions de les fermes e altres nominacions après fetes. E fem semblants declaracions són stades fetes de molts altres segons appar per lo dit libre en diuerses causes e seran senyalats los que no són tenguts a pagar de aquest senyal S. Entén-se solament quant al tall de ·xxxv· sous per foch.”* El fet que les persones exemptes de pagar corresponguin, en el cas de Cassà, a persones que comparteixen el cognom amb d'altres que sí que han de pagar, fa pensar que es tracti de fills o germans no hereus residents al mas.
- d) A excepció del veïnat de Llebrers, en tots els altres veïnats de Cassà el nombre de remences que apareixen en la nominació de 1488 és més elevat que en la llista del sindicat remença de 1448. L'augment global del 71,1% hauria de ser corregit a la baixa per la presència, el 1488, d'habitants de la cellera que es dediquen a oficis artesanals –sastres i teixidors– i de pagesos d'altres parròquies veïnes. Així, l'augment de pagesos seria del 23,73%, una xifra que podria indicar un major interès per resoldre de manera definitiva el conflicte que havia alçat el camp gironí i català durant quaranta anys.
- e) Finalment, en relació amb els condemnats en la sentència de Guadalupe el 1486, i deixant de banda Pere Cristià, condemnat a ser assotat i a l'exili un any després, el maig del 1487 (cf. Apèndix 5), és destacable constatar que n'hi ha un per veïnat: Cristòfol Pasqual de Llebrers, Joan Miquel de Sangosta, Martirià Llorenç de Perles, Pere Creixell de Serinyà, Pere Pedrer d'Esclet i Pere Vilallonga de Verneda (cf. Mapa 8). Certament, en la sentència també es condemnen, sense donar-ne el nom, els germans Vilallonga i el fill de Pere Creixell. La coincidència dels habitants d'un mas per veïnat entre els condemnats podria no ser una simple casualitat. Més aviat tindria a veure amb la forma com s'organitzava el sometent local a les àrees de Girona. A Amer, a la dècada de 1340, els veïnats servien de base per a l'organització de les desenes –grups de deu cases– en què s'organitzava el sometent. A cada desena hi havia un responsable.⁷⁰ En el cas de Cassà de la Selva, d'on sabem que els pagesos de la població havien ocupat el castell de Cassà i no el volien retornar a la jurisdicció del rei, podria ser que els caps de cada districte del sometent local haguessin rebut la condemna en la sentència reial. El fet que no tenim constància que cap d'ells hagués estat executat, sembla indicar que haurien acabat essent perdonats.

6. ELS RESULTATS

Des del punt de vista de Jaume Vicens Vives, que ha influenciat molts medievalistes europeus i americans i encara avui proporciona els arguments a molts divulgadors del conflicte remença, la principal causa per la qual van lluitar els pagesos de remença va ser l'abolició dels mals usos. Així, el final del conflicte va ser un clar “trionf del pagès català” i la sentència de Guadalupe esdevenia la primera llei a Europa que abolia la servitud i que inaugurava una etapa de prosperitat en el camp que es manifestava en les noves edificacions dels masos al segle XVI i en la consolidació dels drets de propietat dels pagesos. Fins i tot la solució arbitral a la revolta remença era entesa com una *“forma humana de resoldre el conflicte públic”*, sobretot en comparació amb les altres revoltes europees que van acabar en desastre per als pagesos i sense cap resultat concret.⁷¹

70. To, 2010.

71. CAMPS, 1960: p. 47-52; PARADEDA, 2003: p. 213-214; ALCALÀ, 2010.

Tanmateix, l'anàlisi dels manuals de comptes de la pabordia de l'Almoina del Pa de la seu de Girona, al llarg dels segles XIV i XV, ha permès constatar que en el manual del 1457-1458 és on figuren els darrers pagaments en concepte de mals usos pels remences d'aquesta senyoria eclesiàstica. El mateix passa amb les redempcions, els homenatges i els reconeixements de domini a d'altres senyories gironines, que havien anat disminuint de nombre al llarg del segle XV i que desapareixen del tot el 1457. Aquesta constatació planteja un nou interrogant: en paraules de Rosa Lluch, si "*el rei va anul·lar la servitud l'any 1457, per què es van alçar en armes els remences?*".⁷²

L'anàlisi de la Sentència Arbitral de Guadalupe com a punt de partida per a les relacions entre senyors útils i senyors directes al camp català d'època moderna permet arribar a una visió ben diferent:

- La jurisdicció, en mans de senyors laics i eclesiàstics, no queda afectada per la sentència.
- Les relacions emfitèutiques i feudals, contra les quals s'havien alçat els pagesos de la segona guerra remença, queden confirmades per la sentència, que va permetre la recomposició del sistema feudal perquè legitima la continuació del pagament de delmes, censos, tasques i lluïsmes als senyors directes.
- Els remences, després del 1486, van continuar essent homes propis del seu senyor, cosa que els obligava a confessar totes les terres que tenien en els capbreus, a pagar lluïsmes de totes les terres i a d'altres obligacions.⁷³

En aquest sentit, molts senyors útils dels masos pagaven cada 21 d'abril "*segons la real sentència del rey Fernando*" 3 sous de cens per als mals usos, cosa que haurien pogut evitar pagant 3 lliures per redimir-los de cop. Aquests 3 sous anuals eren la prova inequívoca de la continuïtat del mas en una mateixa família i, en un moment com el del segle XVI en què es demanava als pagesos que mostressin els títols de la seva propietat, els 3 sous eren "*la prova més evident que acreditava els drets de propietat sobre el mas i sobre la terra*". En paraules de Pere Gifre, "*un simple cens de tres sous cada 21 d'abril que havia estat signe de servitud es podia convertir, i es convertia, en signe evident de propietat*".⁷⁴ Des d'aquest punt de vista, la lluita dels remences del segle XV pot ésser percebuda com una lluita per garantir els drets de propietat dels senyors útils sobre les seves tinences –que tenien en emfiteusi perpètuament– i sobre les terres dels masos rònecs que havien anat incorporant des de la davallada demogràfica del segle XIV.

Finalment, la sentència de Guadalupe no fa cap esment a l'obtenció d'una representació política per part de les comunitats rurals a les institucions de decisió del Principat de Catalunya: les Corts i la Diputació del General. En aquest aspecte, els pagesos no van aconseguir cap de les seves possibles pretensions que, entre la fi del segle XIV i el segle XV, havien estat animades per part dels monarques catalans.

72. LLUCH, 2005: p. 397-415.

73. GIFRE, 2012: p. 33-54.

74. GIFRE, 2012: p. 86.

5. LA TERRA EN GUERRA. LA VEGUERIA DE GIRONA (1635-1720)¹

Pere Gifre Ribas

1. UN CICLE DE GUERRES, 1635-1720

El maig de 1635, amb la declaració de guerra del rei de França a la monarquia de Felip IV i l'Imperi, s'inicia un cicle de guerres que no acaba fins al 1720. La guerra dels Segadors i la posterior Guerra de Secessió (1640-1652) s'emmarca en la Guerra dels Trenta Anys (1618-1648), una guerra per definir l'hegemonia i l'equilibri de poders a Europa. La Pau de Westfàlia (1648) suposa la tranquil·litat a l'Imperi, però la guerra es manté entre França i Espanya.² De fet, s'inicia una nova etapa en les relacions internacionals: l'Imperi hispànic en decadència s'enfronta a la monarquia francesa de Lluís XIV (1643-1715), l'escenari principal de les guerres és als Països Baixos, però té fortes repercussions a Catalunya i de manera directa a la vegueria de Girona, que pateix la Guerra de Devolució (1667-1668), la Guerra d'Holanda (1673-1678), la campanya de 1684, la Guerra dels Nou Anys o de la Lliga d'Augsburg (1689-1697) i per acabar la Guerra de Successió (1705-1713), amb la Guerra de la Quàdruple Aliança (1719-1720) com a colofó. El Tractat d'Utrecht (1713) i els posteriors, com el de Rastadt (1714), però sobretot el de Viena (1725), posen fi a aquest seguit de guerres i postguerres. Si ho personalitzem en forma de reg-

nat: Felip IV, que va regnar quaranta-quatre anys, no va tenir cap any en pau;³ Lluís XIV tindrà guerra declarada en els seus territoris en trenta-tres anys dels quaranta-quatre que regnarà.⁴ A la vegueria de Girona el segle 'maleït' va de 1635 a 1720: més tardà que el que assenyala Geoffrey Parker, on totes les plagues hi són representades, sobretot la pitjor: la guerra.

Va ser Voltaire qui es va referir al 'segle de Lluís XIV', per ell la culminació de la ciència, les arts i el progrés, però també, com mai no havia passat en la història de la Humanitat, "*el detall de guerres immenses, atacs a ciutats preses i represes per les armes, cedides i rendides per tractats*".⁵ Vet aquí el segle de Lluís XIV que, poc o molt, coincideix amb la cronologia d'aquest text, es redueix a la guerra –èxercits que viuen sobre el terreny, setges, allotjaments i composicions amb les poblacions per evitar-los, talles i impositcions fiscals– i la diplomàcia –tractats de pau, però també negociacions i més negociacions pel repartiment de l'imperi de Carles II (cf. Figura 12).⁶ I qui diu guerra i 'revolució militar', diu fiscalitat, la que fa créixer els Estats absolutistes moderns.⁷ L'Estat, a la França de Lluís XIV, es transforma en un "*Leviathan armat*".⁸

1. Aquest text és fruit de la conferència que va tenir lloc a Can Trinxeria de Cassà de la Selva el dissabte 16 de desembre de 2017.

2. BÉLY, 2010: p. 15-16.

3. PARKER, 2013: p. 501.

4. CÉNAT, 2015: p. 372.

5. VOLTAIRE, 1751: p. 40.

6. "*Le XVIIe siècle fut bien celui de la guerre, car en prenant en compte l'ensemble des États européens, seules deux années pourraient être qualifiés d'années de paix: 1669 et 1670. Où et comment clore ce siècle de guerre? Il pourrait s'achever en 1713-14, à la signature des traités d'Utrecht et de Rastadt qui marquèrent la fin de la Guerre de Succession d'Espagne. ... La date de 1721 pourrais mieux encore clôturer le 'système de la guerre' qui marqua le Grand Siècle*", cf. CORNETTE, 2000a: p. 23-24.

7. DUCHHARDT, 1992: p. 76-77.

8. CORNETTE, 2000b: p. 182-185.

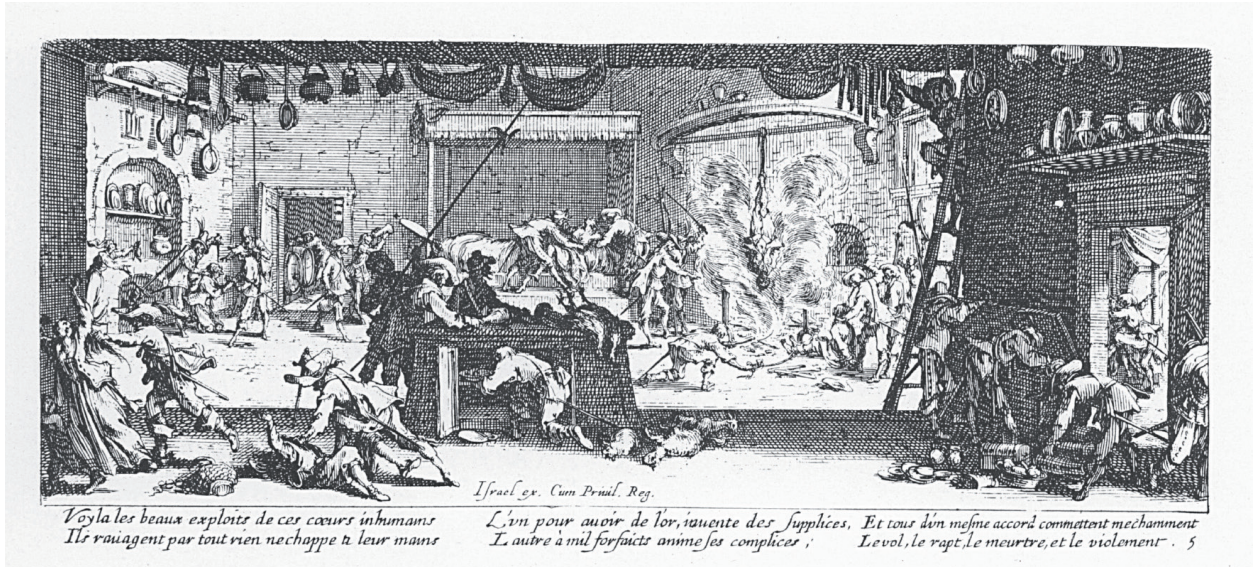


Figura 12. El pillatge dels soldats allotjats en pobles rurals, segons Jacques Callot, Les grandes misères de la guerre. Font: Postal del Musée Lorrain

En aquest cicle de guerres, la vegueria de Girona, sobretot després de 1659, amb el Tractat dels Pirineus, veu com la frontera s'apropa i es converteix en l'"antemural" de la monarquia hispànica. L'octubre de 1664, els consellers de la ciutat de Barcelona, en un memorial al rei on demanaven de fortificar la frontera, per a la qual havien ofert un donatiu, usaven aquest concepte que en anys posteriors esdevindria habitual, "con que se podrá cerrar esta frontera, que es la que en todas ocasiones ha sido baluarte y muro de toda España".⁹ 'Antemural', però, sense murs a oposar a l'entrada dels exèrcits de Lluís XIV, ja que la pèrdua dels castells de Salses i de Bellaguarda no va tenir resposta en terres empordaneses fins al cap d'un segle. Fet de què se'n dolien en tantes ocasions que es presentava guerra tant la Diputació del General com el Consell de Cent barceloní, més encara després de la demolició francesa de Puigcerdà i Camprodon el 1691, en un extens memorial, del qual volen destacar el gran perill que suposava "quedar el passo abierto y puerta franca al enemigo por qualquier invasión por no tener plaza alguna en la frontera que pueda resguardar semejantes invasiones", i no trobar cap resistència a l'Empordà:

"Y por la parte del Empurdán no hay plaza alguna hasta la ciudad de Gerona, quando al contrario tiene el enemigo tan pertrechada su frontera y entradas de Rossellón por toda la montaña prevenida por las plazas de Colibre, Nuestra Señora del Castillo de Bellaguarda, de los Baños y de Arles, de Prats de Molló, de Vilafranca de Conflent y de Monlluys".¹⁰

I això que de llocs per fortificar se'n van proposar molts: Cabanes, Vilabertran, Peralada o Castelló.¹¹ Cap no va reeixir i la plana de l'Empordà quedà desprotegida i oberta a l'entrada de tropes de França. Els passos fronterers eren obstacles fàcils de superar pels mariscals Noailles, pare i fill, Anne-Jules i Adrieu Maurice de Noailles, Vendôme o Berwick, els qui, amb poc temps, s'apropaven, si era el seu desig i la seva necessitat, seguint el camí ral, una vegada passat el Fluvià, a les portes de la ciutat emmurallada de Girona i una vegada superada els quedava el camí net fins a Hostalric en direcció a Barcelona. És en aquesta manca de línia defensiva que trobem els continuats setges a la ciutat de Girona que la historiografia de l'anomenada 'escola de Girona' en el darrer decenni

9. CARRERA, 1946: p. 244.

10. BC, Arxiu, F. Bon, núm. 5171.

11. MARTÍ-ESPINO, 2013: p. 50, 100 i 212.

del segle XIX va estudiar i publicar a la *Revista de Gerona*, especialment obra d'Emili Grahit, que els donava a conèixer a partir dels manuals d'acords municipals. Així s'expliquen els sovintejats setges francesos de 1653, 1675, 1684, 1697 i 1711-1712 i el setge imperial de 1712-1713. La resistència només la trobava en la fortificació del litoral: Roses, Palamós, Sant Feliu de Guíxols, etc., fet que explicaria la demolició ordenada per Vendôme de les muralles de Sant Feliu de Guíxols el 1696, no pas de Roses, en molt mal estat quan va ser presa per Noailles el 1693.¹²

Cassà de la Selva, que forma part de la xarxa urbana de Girona, es troba a recés del camí ral, però en línia amb el que porta de Girona al seu port natural i 'carrer', Sant Feliu de Guíxols.¹³ La llibreta de comptes del botiguer Jaume Mataró, de mitjan segle XVII, permet establir algunes relacions entre aquest botiguer i els seus clients, de Cassà i la rodalia, fet que permet apuntar el seu radi d'influència que, en definitiva, és el de Cassà. Així trobem anotacions de gent de Llambilles, Sant Feliu de Guíxols, Vidreres, Campllong, Santa Pellaia, Tossa, Riudellots, Rupià, Llagostera, Castellar, Caulès, Romanya i Caldes. Alhora que hi ha dues compres de teles a botiguers de Barcelona de 1650, que indiquen quins són els seus proveïdors.¹⁴ En el marc d'aquesta xarxa urbana, amb nucli central a Girona, dels jurats de Girona surten constants "avisos" i notícies adreçats a la universitat de Cassà.¹⁵ Els jurats faran els possibles, com les altres poblacions, per evitar la presència de tropes i compondre, és a dir, contribuir en allò que era possible a les demandes dels exèrcits de pas o estacionats, allotjats. Els fets de la primavera de 1640 amb la destrucció i incendi de Santa Coloma i Riudarenes devien ser ben presents en la memòria de les poblacions.¹⁶ Els patiments de Cassà en aquest període vindran marcats per la fiscalitat de guerra. Els censals creats per la universitat, amb el consentiment i acord del consell general, s'afegiran a

les dificultats generals de la pagesia dels masos i la població, que veuran com han de suportar una detracció extraordinària en forma de talles, taxes i redelmes amb què contribuiran a les necessitats comunitàries. No disposem, ara per ara, de fonts d'arxiu que ho assegurin, però deurien arribar a una concòrdia amb els creditors per tal de pagar el deute censal, com passa en les institucions com la Diputació del General (1670), el Consell de Cent de Barcelona (1668), o la ciutat de Girona (1664, 1666, 1668) i moltes viles i poblacions que s'han pogut documentar, en la segona meitat del segle XVII. La universitat de Cassà de la Selva, talment com ho van fer les altres universitats, també deuria arribar a una concòrdia amb els creditors censals per tal de poder pagar les pensions dels censals i reduir el capital, de manera que, en anys alternats, un any es pagaven les pensions i el següent es destinava la quantitat de diners acordada per lluir i quitar censals.¹⁷ Va ser d'aquesta manera com es va poder afrontar el deute provocat per les guerres de 1640 a 1659. El cicle de guerres, però, no s'aturà, i la bola dels censals no pararia de créixer.

La darrera etapa d'aquest cicle, la podem treballar de manera precisa en estudiar el *Llibre de tallas, definicions y determinacions delll concell de la universitat de la vila y terme de Cassà de la Selva, bisbat de Gerona, comensat en lo any de 1710* (cf. Figura 13). Mentre en el primer dels acords de la universitat, de 27 de juliol de 1710, s'acorda imposar una talla de 400 lliures per "pagar lo donatiu per pagar los matxos són al real exèrcit, y per pagar a mestre Suriano lo que se deu del peu de retaule y per pagar a Pere Costa lo que se li deu del retaule major" (cf. Apèndix 7 i Figura 14). La talla tenia per finalitat pagar el que faltava del retaule i les cavalleries a l'exèrcit, en el que és una habitual relació entre la caixa del municipi i l'obra parroquial. A partir d'aquest assentament les decisions de la universitat aniran encaminades, sobretot, a pagar

12. "La ville etoit un cloaque d'ordures; et l'on pensa que depuis qu'elle avoit été rendue à l'Espagne par la paix des Pyrénées, ces ordures s'y 'toient entassés sans interruption. De là principalement les maladies qui faisoient tant de ravages en été", cf. MILLOT, 1777: p. 226.

13. DANTÍ, 2005b: p. 30-37, i 2011b: p. 23-30.

14. AMCS, fons patrimonial Cal Sillé de Cassà de la Selva, Doc núm. 45 (transcripció de Joaquim Mundet).

15. Només a tall d'exemple, el 1688, quan els diputats del General remetien carta i quaderns per fer front a la plaga de llagosta el 21 de febrer, o quan s'envia carta per demanar de "passiguar los ànimos" davant l'aixecament dels barretines el 9 d'abril, cf. AMGI, Manual d'acords de 1688, f. 138-143 i f. 213-214.

16. ZUDAIRE, 1964: p. 251-268; ELLIOTT, 1966: p. 402-412; SIMON, 1981.

17. GIFRE, 1996 i 2005: p. 17-18; SERRA, 2001.



Figura 13. Portada del *Llibre de tallas, definicions y determinacions*, iniciat l'any 1710. Font: AMCS, Administració general. Donació de Montserrat Gener.

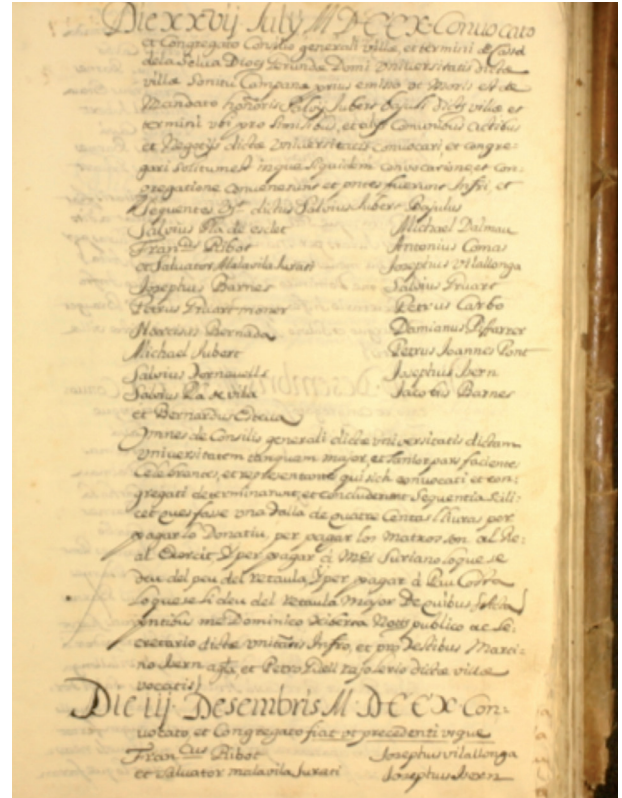


Figura 14. Primera acta del *Llibre de tallas, definicions y determinacions*, del 27 de juliol de 1710. Font: AMCS, Administració general. Donació de Montserrat Gener.

bagatges, sovint en diners, però també canviables per pagaments en forment o mestall. De 1710 fins a 1730, se succeeixen les talles sobre la universitat. Al final del llibre també trobem el retiment de comptes que els tres jurats sortints presenten al consell de la universitat per a la seva definició. Els pagaments anuals augmenten de manera considerable des de la caiguda de Girona el gener de 1712. Ho veurem amb més detall.

2. L'ACOSTAMENT DE LA FRONTERA: LA RECEPCIÓ DEL TRACTAT DELS PIRINEUS

El Tractat dels Pirineus tracta poc de la frontera franco-catalana, de fet, només hi ha onze articles referits a Catalunya per cent vint-i-quatre que té el tractat,¹⁸ però posa la pau, que es vol perdurable en-

tre les dues monarquies, entre d'altres, amb el casament de la infanta Maria Teresa amb Lluís XIV. De fet, però, la pau només va durar set anys: els que restaven de vida a Felip IV.¹⁹ Si de l'alta diplomàcia passem a l'opinió pública, o el que és el mateix, que suposava per als sectors lletrats de la població que patien la guerra, ens adonarem que era variada, com variades eren les seves experiències.²⁰

Mossèn Honorat Ciuró de Cameles, al Rosselló, escriu que el dimecres 28 de febrer arribà la notícia de la pau: "*donàs gran alegria a tot lo país ab la publicació de las paus tant desitjadas entre las dos coronas de França y Espanya en la vila de Perpinyà hont se feren grandíssimas festas*",²¹ fet que contrasta amb el notari Pere Pasqual de Perpinyà, català francòfob,²² que aconsellava els seus descendents que "*si hoven anomenar guerra, se'n vagen a la fi del món*".²³

18. CASALS, 2009b: p. 225.

19. SERRA, 2010: p. 349.

20. JANÉ, 2014.

21. PEYTAÍ, 2010: p. 319.

22. SALA, 1996: p. 35-38.

23. SIMON-VILA, 1998: p. 110.

Joan Lleopart, pagès de Vilalleons (Osona), deixa aquesta altra anotació: “A 7 de mars 1660 se són cridades y publicadas les dites paus en la plaça del Marcadal de Vich. Nostre Senyor per sa misericòrdia les nos vulla conservar molts anys” (J. Peytaví, 2010, p. 319).²⁴ En el que sembla indicar: Déu hi faci més. Si Lleopart es mostra expectant, el pagès Joan Guàrdia, de Santa Maria de Corcó (Osona), constata que, tot i la pau, la presència de soldats es manté: “Són se cridades las paus als primes dies de marts de l'any 1660 y ab tot axò la terra no ha fetas ninguna demostrasió de alegrias, perquè los soldats may se-n són acabats de anar, ans bé tostems la contribució sempre à corregut molt”,²⁵ i en un altre moment del seu diari escriu que “en la primavera de l'any 1659, y se anàran tractant las paus, y anàran dient de avuy en demà que-s fèian las crides, y may al nostro parer [may] le publicàvan; fem comta que no las volían publicar per poder fer pagar las contribucions”.²⁶

La crònica del gironí Jeroni de Real, extensa en molts aspectes, és lacònica per deixar constància de la publicació de les paus: “A vint-i-hu –de febrer de 1660–, se publicaren en Barcelona, y a quatra de mars en Gerona, las paus universals fetas entre los dos Reys de Espanya i França, restant Rosselló y Conflent per França”.²⁷ L'entrada del Repertori del canonge Pontic, més tardana, i amb perspectiva, sense ser una llarga exposició: “A 4 mars 1660 se publicà la pau ab França a contemplació del matrimoni de D^a Maria Theresa de Àustria, infanta de Espanya, ab Lluís XIII. No se feren demostracions de alegría per quedar dismembrat de la corona lo Rosselló y Conflent, y perquè los francesos se mantenian en Rosas, y per ço estava esta ciutat gravada de guarnició que feya contribuir tota la Província, però restituhits Rosas, Cadaqués y altres puestos, se donaren gràcies a Déu a 30 juny, y lo governador se despedí a 3 juliol”.²⁸

Les opinions van de l'entusiasme a la prevenció. Podem considerar Joan Guàrdia el pagès murri, as-

tut, que no s'ho creu, desenganyat,²⁹ però és que el mateix Joan Lleopart confia en la providència divina que es puguin conservar les paus. El laconisme del cavaller Jeroni de Real s'entén millor. I, tot i el temps transcorregut, la presència militar “que feya contribuir tota la Província” era el que restava en la memòria.

3. LA VEGUERIA DE GIRONA: 'ANTEMURAL' DE LA MONARQUIA HISPÀNICA

A partir del trencament de la pau s'entrarà en una etapa de guerra quasi permanent entre la monarquia hispànica i la francesa. En la qual Catalunya era un “teatre de distracció”,³⁰ ja que on veritablement es jugava la partida era als Països Baixos, a la frontera nord de França.

L'acostament de la frontera política, de les Corberes a l'Albera, esdevenia una realitat, sobretot, després que la monarquia de Lluís XIV decidís fer efectiva la frontera dels Pirineus amb la fortificació de la línia, una ‘frontera de ferro’. Però també per convertir el Rosselló en un país ocupat, amb una presència permanent de tropes: un soldat per cada vint-i-cinc habitants en temps de pau i un per cada dotze en temps de guerra en la segona meitat del segle XVIII.³¹ La construcció de la frontera, segons les directrius de Vauban, va ser una realitat entre 1679 i 1683, fet que va possibilitar que el Rosselló es convertís “en una porta oberta a Catalunya”,³² en un veritable trampolí des del qual llançar les tropes sobre l'Empordà, la Garrotxa o la Cerdanya. Les forteses permeten una veritable guerra ofensiva des de la campanya de 1674, la darrera en què l'exèrcit espanyol entrarà al Rosselló.

Sense que, per la seva part, la monarquia espanyola fes el mateix a la banda catalana, tot i la petició de dos donatius: un de 1663-1666 i una pròrroga de 1667-1670, que tenien per missió “disponer y ajustar las fortificaciones y plaças de la frontera desse Principado por el mucho que conviene para su seguridad y defensa que tengan lo necesario

24. PEYTAVÍ, 2010: p. 319.

25. PLADEVALL-SIMON, 1986: p. 112.

26. PLADEVALL-SIMON, 1986: p. 96.

27. BUSQUETS, 1994: vol. 2, p. 373.

28. ACG, Repertori de Sulpici Pontic, vol. II, f. 145r.

29. TORRES, 2008: p. 320-326.

30. SAHLINS, 1993: p. 79.

31. SALA, 1996: p. 43-45.

32. AYATS, 2002: p. 831-832.

para su conservación”; és clar, la petició del rei es basava en “la cortedad de los medios que le ofrece el estado de mi real hacienda, por haver de acudir a otros efetos y al ejército de Portugal –la guerra no acaba fins a 1668– y guerra tan costosa como es aquella”.³³

Antonio Espino, que ha estudiat les partides monetàries a disposició dels virreis, i la seva destinació, ha constatat que la monarquia hispànica tenia altres prioritats –Portugal en primer lloc, Milà, Flandes, etc.–, i constata que el donatiu per fortificacions va ser un desastre.³⁴ Els diferents virreis posaven el crit d’alerta:

- El virrei Mortara, el 1661, escrivia: “en ningún tiempo puede ser de conveniencia el dejar aquella puerta y frontera de España tan abandonada”.³⁵
- El virrei Gonzaga, l’octubre de 1665, també era explícit: “véome, como siempre, sin dinero, sin pan, ni cebada ..., sin saber qué comerán hombres y caballos el primer día de noviembre, sin medios para mejorar las fortificaciones de las plazas...”.³⁶
- El virrei duc d’Osuna, l’agost de 1667, certificava que quan recorria la frontera semblava com si fos a la Manxa: “quando voy por la frontera de los enemigos, y que ha de ser la defensa de España, parezca, en lo desprevenido para la guerra, que se camina por la Mancha”.³⁷

Sense diners, el nervi de la guerra, no hi ha defensa possible: ni fortificacions, ni tropes disciplinades, ni tampoc no es pot esperar la fidelitat dels soldats. Les desercions eren habituals. Els oficials feien els ulls grossos en matèria d’allotjaments, incomplien sistemàticament les Constitucions de Catalunya i possibilitaven que els soldats disposessin de més d’una butlleta per allotjar-se, pressionaven els pobles i les viles fins a aconseguir la composició i no pagaven ni el pa, ni l’ordi dels cavalls. En un “*papel tocante al estado de los alojamientos del Principa-*

do de Cataluña y de las quejas y daños que dellos resultan”, s’exposa la crua realitat de les demandes i la pressió dels soldats fins a aconseguir la composició de les poblacions:

“... los cabos van a los lugares de mayor posibilidad que vienen a ser aquellos de quien ellos juzgan que han de sacar mayor contribución de dinero y se lleva cuanta familia le parece que bastará para hazer mayor el bulto en el pueblo, y sucede muchas veces ir mugeres con título de casadas y aunque no lo sean, ni tengan hijos, llevarán la familia que tiene, con que hacen un número tan crecido que los naturales se acobardan. Y aunque muchos no piden más que lo que da la boleta, que es lo referido según constitución, gastan aquello con tan gran dispendio y las más vezes con amenazas y pependencias que, por excusarlas y redimir la vejación, se ajustan a pagar cantidades tan crecidas que no pueden pagarlas, sinó a costa de vender lo que tienen los particulares y de empeñar-se los comunes más de lo que pueden. Ajustado una villa o lugar en esta forma queda la contribución fixa y assentada sin dejar soldados en ella y con esto pasan a otras villas o lugares y hacen lo mismo hasta que no hay lugares que puedan sacar dinero”.³⁸

Tot i amb això, hi havia una manca d’efectius militars evidents i les desercions proliferaven. Quan les entrades de les tropes franceses eren anuals i sobre el territori havien de viure dos exèrcits, a la frontera molts pagesos abandonaven terres i béns.³⁹ No era, només, un argument utilitzat per les universitats en la seva queixa sistemàtica per millorar la defensa, era una realitat. Tan viva que farà esclatar la revolta dels Barretines el 1688, una revolta, entre d’altres coses, motivada pel pes dels allotjaments a la Catalunya interior i que portarà un veritable exèrcit pagès a les muralles de Bar-

33. BUSQUETS, 1994: vol. 2, p. 393.

34. ESPINO, 2013: p. 12.

35. ESPINO, 2013: p. 9.

36. ESPINO, 2013: p. 14.

37. ESPINO, 2013: p. 16.

38. Se’n feia ressò, per exemple, el Consell d’Aragó el 28 de febrer de 1680, en una consulta del Consell de Guerra a una demanda dels diputats del General, cf. ACA, Consell d’Aragó, vol. 239.

39. Ho constata el Consell d’Aragó el 1676: “trataban los vecinos de las fronteras (y particularmente los de Gerona) de vender algunos sus haciendas, otros de retirarlas a Barcelona, dónde aún no se tienen por seguros”, cf. Espino, 2013: p. 22. Ho sintetitza el mateix Espino: “la guerra, para todo el norte de Cataluña, fue ruinosa sin discusión”, cf. ESPINO, 1999: p. 333-334.

celona. Fèlix Domènech, pagès de Sant Feliu de Guíxols, ho viurà així:

*“Als 14 abril 1688 devant de Barcelona se trobaren alguns cis o cet mil hòmens lhés opinió y agué que passaven de 30 mil, y si no s’hagués ajustat, tot Chatalunya se al-sava de diferents llochs de Chatalunya que tingueren suspès tot Chatalunya per hoca-sió que lo que publicaren hera ésser moguts per ocasió de la contribució tan gran pagà-van los llochs a la cavallaria”.*⁴⁰

4. LA GUERRA CONTINUADA (1667-1720)

Fèlix Domènech, ciutadà honorat de Barcelona, pagès amb un important patrimoni a l’Alt Empordà, i per tant coneixedor de la situació, resumia aquesta etapa de guerres, amb una diagnosi clara: *“En tot lo temps que durà la guerra hi hagué per part de Espanya bons exèrcits, però mal governats per los generals, ab què sempre lo francès féu lo que volgué. Per la gràcia de Déu may Sant Feliu fou de la obediència de Franssa...”*.⁴¹ Això és el que passava abans de 1694.

4.1 La Guerra de Devolució (1667-1668)

Lluís XIV reclamava el dot de Maria Teresa d’Àustria, filla del primer matrimoni de Felip IV, i en fer-se efectiu reclamava la ‘devolució’ de Brabant, Hainaut, Artois, part de Luxemburg i el Franc Comtat. Era la primera guerra del regnat de Carles II. Una guerra als Països Baixos, però que va posar en alerta la frontera catalana, especialment a l’Empordà i la Cerdanya. No va anar més enllà de la constatació de la feblesa de la línia fronterera i de la manca d’efectius militars.

4.2 La Guerra d’Holanda (1673-1678)

Els principals actes d’aquesta guerra tenen lloc als Països Baixos. Els escenaris de la guerra van de l’entrada al Rosselló de les tropes espanyoles el març de 1674, amb la presa de Bellaguarda, Ceret, Sant Joan de Pagès, el Portús i Morellàs –en paraules del virrei, *“una diversión”*–⁴², a l’entrada francesa l’estiu. Serà l’última campanya en què

l’exèrcit espanyol assolirà arribar al Rosselló. A partir d’aquesta campanya, més aviat o més tard, començarà amb les tropes franceses a l’Empordà: maig de 1675, abril de 1676, dos exèrcits a Vilar-nadal el juny-juliol de 1677, abril de 1678. I acabarà amb la retirada del francès passat l’estiu.

Jeroni de Real resumeix bé les intencions franceses en les entrades anuals a l’Empordà. Mesures de distracció d’una banda, però també estalvi dels graners per al manteniment de la cavalleria per l’hivern. L’entrada del 23 d’abril de 1676 de les tropes de Noailles, amb cinc mil infants i dos mil cavalls, ho posa de manifest:

“y com no trobavan pallas en los llochs, donaren en segar blats que stavan verts hi-ls donaven als cavalls, que en las parts hont se allotjava lo camp apenas pogueren aprofitar-se del blat.

En esta entrada que féu lo francès se amostrà molt cruel, que a més del dit de donar blat en erba als cavalls, derribavan casas de la campanya per a fer barrachas, desfeyan los sostres y las bigas y cayrats, quant se n’anavan hi posaven foch, que moltes casas estan desabitadas, y además donaren en fer contribuir a los llochs demanant tantas doblas y bestiar.

*D’esta manera anaren discorrent per lo Empurdà. [...] ab què-s veu clarament que no entraven sinó per menjar, robar y fer dany”.*⁴³

4.3 La campanya de 1684

És una guerra d’un any, de gener a novembre, en què el francès posarà setge a la ciutat de Girona, però serà refusat. Passarà l’estiu en terres de l’Empordà. La guerra en ella mateixa no era cap novetat, era una més i això pesava en els esforços que feien les poblacions. Així ho expressaven els diputats el 20 d’octubre de 1684:

“... que en esta campaña ha servido el país con levas dando entradas y sueldos muy crecidos, y sometenes y bagajes para conducir granos y vastimentos y en todo lo demàs que se les ha pedido, por lo qual han

40. DOMÈNECH, 2001: p. 62.

41. DOMÈNECH, 2001: p. 56.

42. MARTÍ-ESPINO, 2013: p. 292-313.

43. BUSQUETS, 1994: vol. 2, p. 464.

*quedado los comunes pobres y empeñados en quantioseas summas, que todo esto ha sido sobre estar el país muy exausto de seis años antecedentes de alojamientos, assí de invierno como de verano [...], lo qual, y la guerra que ha padecido tantos años, ha obligado a cargarse los lugares de censos que no pueden pagar a los acrehedores ...”.*⁴⁴

Un imprès, sense data, però també de la Diputació del General, insisteix en la situació de les poblacions de la Cerdanya i l'Empordà i del pes dels allotjaments:

*“... no obstante que la última paz duró cinco años, no logró el descanso esta Provincia, pues en todo esse tiempo tuvo los alojamientos de la cavalleria. Y aunque es verdad que al salir en campaña ha sido poca en los soldados efectivos, empero fue muy grande en los alojamientos, y la carga exorbitante, no aviendo lugar que no la aya tenido, o con efetivos soldados o pagando muy crecidas contribuciones a los oficiales mayores y menores”.*⁴⁵

4.4 La Guerra dels Nou Anys o de la Lliga d'Augsburg (1689-1697)

És una guerra europea a les colònies americanes, en què l'Imperi, amb aliances diverses, Espanya, Anglaterra, etc., vol parar els peus a França a la frontera del Rin.

A Catalunya, la guerra té dues etapes ben definides. La iniciativa, en tot cas, és francesa. Les campanyes de 1689, 1690, 1691, 1692 i 1693 mostren una presència significativa dels dos exèrcits, expectants i vigilants, al nord i al sud del Fluvià. A partir de 1694, comença l'ocupació de Catalunya fins a les paus de Ryswick. Palamós capitula el juny de 1694, Girona cau a finals de juny, Hostalric el juliol, etc. Les campanyes franceses, tot i la contenció volguda per Noailles, posen el territori en contra dels francesos. El saqueig de les esglésies de Lligordà, Dosquers, Beuda i Meià,⁴⁶ el maig de 1695, recorden campanyes passades. Tenen un paper destacat els miquelets.

4.5 La Guerra de Successió (1705-1713)

Entre 1706 i 1710, estiu rere estiu, les tropes franceses comandades pel duc de Noailles van protagonitzar entrades continuades en terres situades al nord del Fluvià. En la majoria de campanyes, les tropes franceses acampaven a la plana –Peralada, Castelló, Sant Pere Pescador, Torroella de Montgrí o Verges–, des d'on pressionaven les universitats empordaneses perquè els donessin l'obediència i els paguessin contribucions de guerra. L'objectiu, com en les guerres de la segona meitat del segle XVII, era ben clar: alimentar homes i cavalls, proveir pallers i graners, i estalviar-los-ho a la intenció rossellonesa i francesa. La necessitat dels 'anys de misèria' pels quals passava la monarquia francesa feia que Noailles tingués molt clar quin era el seu objectiu.

La caiguda de Girona el gener de 1712 a mans de les tropes de Noailles suposa una nova etapa. De Girona estant es produeix el control de la vegueria nord de Girona. I aviat hi retornaran els botiflers que n'havien sortit, amb el bisbe Taverner al davant. Els imperials, però, tornaran a ocupar el nord de l'Empordà i així bloquejaran el subministrament de Girona durant vuit mesos, fins que en començar el 1713 un altre militar a les ordres de França, el duc de Berwick, aixecarà el setge i les tropes imperials recularan cap a Barcelona. A partir del gener de 1713, la guerra pren un caire diferent. Els filipistes es fan amos del territori. La resistència dels austriacistes queda en mans, sobretot, dels miquelets; molt més després que el març la reina s'embarqui per tornar a Viena, quan els anglesos ja havien abandonat el país abans, i l'abril se signi el Tractat d'Utrecht. És en aquest marc que les penúries de les persones i les institucions locals creixen de manera desorbitada, ja que la pressió venia de dues bandes: de les forces franceses i borbòniques, i, per l'altre costat, dels miquelets. De 'plaga' els qualifica Francesc Anglada de Fonteta.

4.6 El retorn de la guerra (1719-1720)

La postguerra serà dura. La repressió, la persecució dels austriacistes i la nova fiscalitat en forma de cadastre recordaran que la guerra l'havia guanyat

44. ACA, Consell d'Aragó, vol. 240.

45. ACA, Consell d'Aragó, vol. 238.

46. BC, Arxiu, F. Bon, vol. 5544.

Felip V. I els seus homes aplicaran amb rigor la política repressiva. En aquest marc de dificultats, un canvi d'aliances portarà una altra guerra al nord de Catalunya, el 1719 tornarà a entrar el francès amb Berwick al davant, en aquesta ocasió per fer la guerra en nom del rei de França i contra l'Espanya borbònica. Les tornes havien canviat. Roses serà objecte d'un intent de Berwick per apoderar-se'n, però no reeixirà en l'intent. Una altra vegada les tropes franceses tornaran a l'Empordà. Per poc temps. I els austriacistes irredemptes seran cridats a fer-los front. Retirades les tropes franceses, alguns austriacistes, però, es refugiaren al Rosselló, almenys fins al 1725, quan la Pau de Viena posi fi definitivament a la guerra.

5. EFECTES SOBRE LA POBLACIÓ. L'EXEMPLE DE CASSÀ DE LA SELVA

5.1 La font

A banda dels allotjaments de tropes, dels quals Cassà en va patir, com les altres poblacions, els efectes a més llarg termini afecten les cases i els masos, ja que la universitat de Cassà és taxada per part dels exèrcits. Cada població havia de contribuir al manteniment de tropes amigues i enemigues. Hi havia poca distinció. El *Llibre de tallas, definicions y determinacions de concell de la universitat de la vila y terme de Cassà de la Selva, bisbat de Gerona, comensat en lo any de 1710*, ofereix elements suficients per analitzar amb detall els efectes generals sobre la població.

Davant les necessitats, es convocava el consell general de la universitat de Cassà, organisme a través del qual es prenen les decisions que afectaven el regiment de la vila, amb el consentiment del batlle i amb presència dels tres jurats, o almenys dos. El regiment de la universitat de Cassà es regia, encara, pel privilegi de 9 de desembre de

1578, en què havia quedat establert el sistema insaculatori per a l'extracció dels jurats, els quals s'extreien de les tres bosses: braç major, braç mitjà i braç menor.

Sovint, una vegada els recursos ordinaris, resultat de l'arrendament de les rendes pròpies, eren insuficients, decidien imposar-se una talla, la qual era recaptada pels jurats. En finalitzar l'any de durada de l'ofici de jurat, calia donar comptes del cobrat i el pagat: era la definició de comptes. Per aquest exercici, el *Llibre de tallas* recull les actes de les definicions de comptes per part dels oïdors, que tenien l'encàrrec de supervisar-los. Després de la Nova Planta, des de principis de 1716, la definició dels comptes anirà a càrrec dels regidors entrants, en aquest cas es passa de tres a quatre (cf. Taula 8). En la definició de comptes, els jurats justificaven el cobrat i el pagat i quedaven, sovint, "restituïdors" a la universitat de les quantitats cobrades i no pagades. En alguna ocasió, poques, quedaven "cobradors los dits de dita universitat". Vegem el detall de la primera definició:

*"Diem nosaltres Martí Xirgo Y Pere Joan Pont y Alegot, **ohidors de comptes**, junt ab Miquel Dalmau, que no ha volgut firmar, de la universitat de la vila y terme de Cassà de la Selva, que havem ohit los comptes a Salvi Gruart, Joseph Feliu y Salvi Tornavell, lo any 1709 jurats de dita vila y terme, y troban que **àn cobrat** mil cent sexanta-set lliuras un sou y quatra diners barcelonesos, y **àn pagat** mil cent sexanta-sinch lliuras quinsa sous y deu diners barcelonesos, ab què **restan restituhidors a dita universitat** una lliura sinch sous y sis diners. Y per ser lo ver fem fer la present per mà de Domingo Xiberta, **notari de dita vila, y firmat de mà pròpia**,⁴⁷ als 6 de janer de 1712.*

Martí Xirgo

Pere Joan Pont".

47. En altres ocasions, com en la definició de 26 de juliol de 1712, s'anota que l'oïdor de comptes no sap escriure: "De voluntat de Pere Ribot y Maymir, que no sap de escriurer", anota el notari Domingo Xiberta. I el 3 de gener de 1713 és Martí Xirgo qui firma en nom de Pere Ribot i Maymir: "y per no saber d'escriura firmo jo Xirgo per Pera Ribot y Maimí".

Taula 8. Jurats i regidors de Cassà de la Selva (1709-1743)

COGNOM, NOM	TÍTOL O OFICI	ANYS D'EXERCICI			
Barnés, Joan		1723	1733-1734		
Barnés, Josep		1713	1722	1725-1726	
Bartomeu, Josep		1737-1738			
Benet Ruscada		1721			
Bernada, Pere		1738-1739			
Bernadas, Narcís		1712			
Brujats, Miquel		1727-1728	1732-1733	1736-1737	
Camps, Josep		1739-1740			
Carbó, Jaume		1715			
Carbó, Josep		1733-1734			
Carbó, Mateu		1742-1743			
Carbó, Pere		1711	1740-1741		
Carreras, Narcís		1731-1732			
Cassà, Miquel, del raval		1716			
Català, Josep	Doctor en medicina	1737-1738	1742-1743		
Català, Salvi		1724-1725			
Creixell, Francesc		1714			
Cristià, Pere		1726-1727			
Crosas, Miquel		1711			
Dalmau, Narcís		1727-1728	1735-1736	1739-1740	
Domingo, Joan		1725-1726	1735-1736		
Esteva, Bernat		1715	1718-1719- 1720		
Feliu, Josep		1709			
Frigola, Anton		1728-1729	1732-1733	1737-1738	
Galceran Goytó, Josep		1735-1736			
Goytó, Josep		1722	1739-1740		
Goytó, Mateu	Ciudadà Honrat de Barcelona	1724-1725	1731-1732	1742-1743	
Grahit, Ramon		1718-1719			
Gruart, Joan		1733-1734			
Gruart, Salvi		1709			
Gruartmoner, Joan		1723			
Gruartmoner, Pere		1714			
Joan Cebrià		1739-1740			
Josep Isern		1712			
Jubert, Jaume		1732-1733			
Jubert, Joan		1725-1726	1734-1735		
Jubert, Miquel	Ferrer	1721			
Jubert, Salvi		1716-1718	1724-1725	1730-1731	
Malavila, Salvador		1710	1743-1744		
Martí, Salvi		1713	1728-1729		
Mestres, Salvi		1737-1738			
Morell, Joan	Apotecari	1721			
Morell, Josep		1727-1728			
Noguera, Jaume		1716-1718			
Oller, Francisco	Senyor útil i propietari del mas Oller d'Esclet	1740-1741	1743-1744		

COGNOM, NOM	TÍTOL O OFICI	ANYS D'EXERCICI			
Oller, Miquel		1711	1723		
Perantoni, Joan		1733-1734	1741-1742		
Perantoni, Narcís		1743-1744			
Petit, Salvi		1734-1735	1742-1743		
Piferrer, Damià		1728-1729			
Pla, Joan		1734-1735			
Pla, Salvi	Teixidor de lli	1728-1720	1721		
Pladevall, Salvi		1710			
Pont, Pere		1728-1729	1738-1739		
Pont, Pere Joan		1714			
Prats, Joan		1724-1725	1730-1731	1738-1739	
Ribot, Francesc		1710			
Rodas, Antoni		1735-1736			
Rodas, Miquel		1726-1727			
Sabater, Francisco		1716	1722	1736-1737	1741-1742
Saló, Gabriel		1725-1726	1732-1733		
Santrich, Joan		1726-1727	1731-1732	1736-1737	
Saura, Jaume		1722	1730-1731		
Saura, Josep		1734-1735			
Saura, Salvi		1712			
Serra, Jaume		1726-1727			
Teixidor, Miquel		1740-1741			
Tió, Baldiri		1727-1728			
Tornavells, Salvi		1709	1713	1716-1718	1718-1720
Vallera, Joan		1738-1739	1741-1742		
Vall-llobera, Josep		1743-1744			
Vendrell i Vall-llobera, Pere		1715			
Vilallonga, Josep		1716			
Viola i Gruartmoner, Joan		1731-1732	1736-1737	1741-1742	
Xiberta, Fèlix		1723			
Xirgo, Baldiri		1740-1741			

Font: AMCS. Administració general. *Llibre de tallas, definicions y determinacions de concell de la universitat de la vila y terme de Cassà de la Selva, bisbat de Gerona, comensat en lo any de 1710.*

El més habitual és que haguessin cobrat per sobre del que havien de pagar. A partir de la imposició del cadastre, els regidors de Cassà es trobaven en la definició de comptes que se'ls cominava a persistir en el cobrament de terces del cadastre que no havien pogut cobrar. En la definició de 24 de setembre de 1731, que es repeteix el 1732, 1735 i 1736, els regidors queden restituïdors de 418 lliures 14 sous i 4 diners, i queda anotat: *"la dita quantitat deuen de cobrar dits regidors antics de diferents particulars y habitants de dita*

vila y terme per los atrassos estan devent del real catastro y altrament". I és que, com es dirà en la definició de comptes feta l'1 de maig de 1738 dels comptes de l'exercici anterior, *"se adverteix que eixa quantitat no la donan per càrrega de la dita universitat perquè n'i ha molts que poden cobrar-se"*. En el que es pot entendre un cert desinterès per part dels regidors sortints a fer efectiu el pagament del cadastre. Ja que no sembla, en els anys trenta, que es mantingui la dificultat en el pagament de les terces.

5.2 L'evolució de la fiscalitat a Cassà de la Selva: talles i definicions de comptes (1710-1743)

Es fa difícil, moltes vegades, poder mesurar l'impacte de la guerra en les finances comunitàries. El volum conservat permet establir clarament una cronologia significativa (cf. Taula 9), si bé sempre haurà de ser provisional a l'espera d'altres fonts que la puguin confirmar, de la qual es poden destacar les següents etapes:

a) 1709, 1710

L'augment de la pressió militar havia fet imposar una talla de 400 lliures el mes de juliol de 1710. No essent suficient, el consell general, el 3 de desembre, acordava que els jurats poguessin *"manllevar un censal de dos mil lliuras per lo que sia menester"* i el 15 donava carta blanca perquè *"pugan fer tot quant los apareixerà per subvenir qualsevols necessitats se offerescan a la dita universitat"*. *"Lo que sia menester"*, *"necessitats"*, que venien derivades del suport a la ciutat de Girona en setge.

b) 1711-1715

El setge i la caiguda de Girona marquen el canvi de tendència. La pressió fiscal es dispara, sobretot el 1711, quan s'imposen talles per 3.600 lliures. El consell general estableix, el 9 d'agost, que, *"per pagar las tallas, se pugan pagar ab forment o mestall, ço és, lo forment a quatre lliuras la quartera y lo mestall a tres lliuras deu sous la quartera"*. Sobretot, calia fer front als carruatges a Girona *"per lo real servey"*, però també als que *"estan en la armada de França"*. Dos exèrcits, les mateixes demandes: carros i bestiar de tir. Els bagatges es mantenen el 1712 i les talles en diner arriben a 3.400 lliures. La dificultat va en augment.

– El 29 de juliol de 1712 el consell general acorda *"se fasse un repartiment de forment per tornar vuytanta-quatre corteras de blat han manllevat los jurats a diferents particulars per pagar als francesos"*.

– El 28 d'agost de 1712, l'acord del consell admet la dificultat de circulació de numerari, quan disposa *"que qui no ha pagades las tallas y no tingan diner per pagar-las púgan los honorables jurats anar per las casas y péndrer blat per las tallas, a rahó de 4 lliuras 10 sous la cortera de forment y*

a rahó de 4 lliuras la cortera de mastall". El preu puja. La necessitat també. El 4 de desembre sabem que hi havia soldats allotjats, a raó de quatre soldats *"los pagesos de tall major"*, els masos grossos.

La situació no millorarà el 1713: les talles imposades arriben a 3.200 lliures. Ara, les necessitats en l'inici d'any van per pagar els miquelets. Però també per ajustar els pagaments de l'allotjament de tropes: *"que se prosequesca contra Miquel Dalmau de Moscarolas, Damià Pifarrer y dels masovers del mas Viader y mas Pagès, per lo ajust fet en ser personas del concell per pagar lo que gastà lo baró de Datilli"*.

El 1714, amb el setge de Barcelona i la derrota, encara les talles imposades arriben a 4.000 lliures. La necessitat venia, sobretot, com hem anat veient, dels bagatges. El consell general pren un acord el 28 de gener de 1714 pel qual *"que no se hagen de pagar ninguns bagatges, si no és que encòntrian tropes y los prengan y no-ls vulgan tornar o bé els maten o nafren alguna bala o de altra manera o bé que pòrtia la càrrega sobrada"*. Les pèrdues de matxos i burros es fan evidents. A fi, però, de donar seguretat als que les havien de proporcionar, el consell disposa que n'hi haurà prou de justificar documentalment la pèrdua perquè els pugui ser compensada: *"la dita universitat ho tinga de pagar sols pòrtia una fe de comendant o bé un testimonial de alguna persona que hage vist"*. La guerra s'ha acabat, però venia el pitjor, tal com escriu Amer Massó, pagès de Sant Esteve de Guialbes: *"En lo any 1714, al maix y juny desmantelà esta terra Fransa, y tornà dominar Felip quint, que, pensant tenir algun alívio, encara fou pijor, que Franssa, de tant a tant, nos feien alguna rebaxa, però Espanya mai y a tingut rebaxa"*.⁴⁸

El 1715, la pressió es dispara. La guerra s'ha acabat. L'exèrcit de Felip V pressiona en gran manera. Les talles per fer-hi front, que havien estat en les 4.000 lliures per any, es desapareixen a les 7.000!

c) 1716-1736

La nova planta municipal i la imposició del cadastre no suposen un alleujament, sinó que es manté la pressió dels anys 1712, 1713 i 1714. No hi ha diferència entre guerra i postguerra.

48. AMCS, Llibre de talles, definicions i determinacions del Consell de la Universitat de Cassà de la Selva, de l'any 1710 al 1730.

Tot i que el Consell de Castella havia adreçat un despatx, de 30 de març de 1718, al corregidor de Girona pel qual les viles i ciutats no podien crear censals, alienar béns municipals ni tampoc fer repartiments entre els veïns, ja que amb la Nova Planta aquesta prerrogativa corresponia al rei, sense el permís del qual no es podien fer aquestes noves imposicions. El 20 de juliol de 1728, es reiterava aquesta mateixa ordre,

“pues en muchos de los lugares del Principado, sin el real permiso de su magestad se han impuesto quinzenos y veintenos, aunque en su imposición no hayan convenido todos los particulares, que en este caso también quedan prohibidos por su magestad, y les es permitido solo, intervolutos, y han tomado censales y echo otras enagenaciones”.

Aquesta ordre es manava registrar en els llibres de l'ajuntament, *“para tenerla siempre presente”*. El notari Pere Pagès, secretari de Cassà, en fa el corresponent assentament.

El consell general de Cassà de la Selva i els jurats, i l'ajuntament i els regidors, s'havien hagut d'imposar talles i autoritzar la creació de censals. Potser a partir de 1728 ho van demanar al corregidor o l'Audiència. És significatiu que en la talla imposada el 1730, de 500 lliures, es fa *“per pagar pensions y otras obligaciones que fa y suporta tots anys la universitat de la vila de Cassà de la Selva a sos acreadors y demás en puga estar obligada”*. La càrrega dels censals: el recordatori de l'endeutament de guerra i de la postguerra. El que és segur és que es van haver de fer moltes talles distribuïdes entre els masos i les cases dels veïns de Cassà, de la

Taula 9. Ingressos i despeses de la universitat de Cassà (1709-1743), en lliures

ANY	COBRAT	PAGAT	DIFERÈNCIA	DEFINICIÓ DE COMPTES
1709	1167,05	1207,45	-40,40	06/01/1712
1710	1333,95	1344,85	-10,90	26/07/1712
1711	6861,00	6975,75	-114,75	05/01/1713
1712	5367,85	5531,95	-164,10	31/12/1713
1713	4174,50	4089,35	85,15	06/01/1714
1714	4959,10	4957,40	1,70	05/01/1716
1715	8924,30	8662,55	261,75	23/08/1716
1716-1718	11774,75	11787,00	-12,25	16/09/1722
1718-1721	16074,65	16061,20	13,45	06/05/1725
1721	4102,25	4140,00	-37,75	29/05/1726
1724-1725	5190,15	5068,30	121,85	18/08/1725
1725-1726	5047,55	4720,55	327,00	24/02/1727
1726-1727	4929,25	4740,00	189,25	17/02/1728
1727-1728	6342,20	6302,90	39,30	16/09/1728
1730-1731	3266,55	2847,60	418,95	24/09/1731
1731-1732	1438,80	910,50	528,30	19/08/1732
1732-1733	3649,90	3678,20	-28,30	20/04/1733
1733-1734	3079,35	3071,35	8,00	01/04/1734
1734-1735	5789,30	5625,50	163,80	28/03/1735
1735-1736	5142,00	5085,00	57,00	27/03/1736
1736-1737	597,85	500,26	97,59	01/05/1737
1737-1738	481,66	345,40	136,26	01/05/1738
1738-1739	569,35	471,50	97,85	23/03/1739
1739-1740	488,00	435,55	52,45	28/03/1740
1740-1741	699,20	614,50	84,70	25/03/1741
1741-1742	574,05	666,50	-92,45	03/11/1742
1742-1743	434,35	571,60	-137,25	09/06/1743

Font: AMCS. Administració general. *Llibre de tallas, definicions y determinacions de concell de la universitat de la vila y terme de Cassà de la Selva, bisbat de Gerona, comensat en lo any de 1710.*

vila i dels veïnats, i també els terratinents hi van contribuir, encara que de manera molt mòdica, tot i que van augmentar en nombre des de la primera talla que figura en el llibre, imposada el 1710, on hi havia vint-i-tres terratinents, a la que es va fer el 1727, en què n'apareixen cinquanta-quatre.

d) 1737-1743

Finalment, a partir de 1736, trobem una forta disminució tant en els cobraments com en els pagaments. Probablement, l'explicació ve donada per la concessió als regidors de Cassà d'imposar-se un vintè sobre les collites que pagaven delme, és a dir, un redelme, pels propers vint anys. Aquesta va ser la demanda que es va fer a l'Audiència i que es va aconseguir, com passava en altres universitats.⁴⁹ En la petició s'explicitava que trenta censals, amb un capital de 8.170 lliures i 5 sous, *“que se han impuesto en diferentes años con motivo de subvenir a diferentes urgencias que ha tenido”*, la redacció no podia ser una altra, tot i que més endavant es farà referència *“a las turbaciones ocurridas en aquel país –però no sols– y de las faltas de cosechas que han experimentado en algunos años”*. En cap moment no es diu que bona part dels censals van ser creats després de 1711. El problema és que aquests censals generaven una pensió anual al 5% –408 lliures 10 sous i 3 diners anuals– i ja s'acumulava un retard en el pagament de 2.847 lliures 4 sous i 9 diners: un retard de set pensions vençudes. Hem de pensar que això hauria generat una forta pressió per part de les institucions i els particulars censalistes: entre els càrrecs que afecten la universitat, els regidors, sense que ho quantifiquin, exposen les dietes a advocats i procuradors a Girona i Barcelona. Ateses les despeses anuals ordinàries, el càlcul que fan els regidors de Cassà és que amb els emoluments ordinaris, els faltaven 218 lliures anuals.⁵⁰

5.3 Els masos paguen la guerra

És evident que l'esforç dels jurats i regidors per fer que tota la riquesa contribuís a les talles va ob-

tenir resultat: en la talla de 1710, són tallades 259 persones, cases, masos o terratinents amb terres a Cassà; el 1727, ho són 320, i no sembla que hi hagi hagut un augment significatiu de població. La mediana passa de 14 sous per casa –per una talla de 400 lliures– a 25 sous –per una talla de 1.000 lliures (cf. Figura 15). En el primer quintil hi trobem, sobretot, la gran massa de terratinents, amb una o més parcel·les a Cassà. En el segon, persones amb casa establerta al raval, gent d'ofici, o fills segons. En el tercer, des de cases dins el nucli, fins a masos petits o menestrals. I en el quart, els masos, alguns a Esclet, Llebrers, Sangosta i Serinyà.

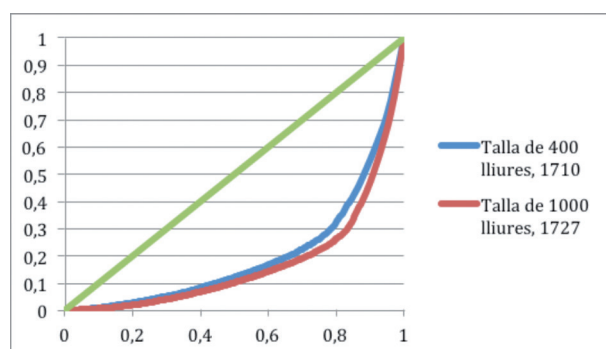


Figura 15. Corba de Lorenz de la distribució de les talles de Cassà. © Pere Gifre, 2018

Si ens fixem en els deu majors contribuents de Cassà (cf. Taula 10), ens adonarem de la continuïtat entre 1710 i 1727, només n'hi ha dos que baixen de la taula: Bota de Verneda passa al lloc dotze i Vilallonga de Verneda al disset el 1727, i apareixen entre els deu primers llocs: Barnés i Oller d'Esclet (cf. Figures 16 i 17). No sabem si hi ha hagut alguna forma de taxació diferent entre els veïnats: de Verneda a Esclet, o hi hagi altres elements a considerar. Sabem, per altra banda, que Josep Barnés serà jurat el 1713, regidor el 1722 i 1725-1726, i Miquel Oller serà jurat el 1711 i regidor el 1723, i Francisco Oller ho serà el 1740-1741 i 1743-1744.

49. BORRELL, 1996.

50. ACA, Reial Audiència. Cartes Acordades, registre 17 (1735-1736), f. 42r-44v. La veïna Riudellots, que demanava d'imposar un vintè durant quinze anys, 'només' tenia dotze censals, amb un capital de 2.593 lliures, i les pensions endarrerides arribaven a 372 lliures i 14 sous.

Taula 10. Els deu primers contribuents de Cassà de la Selva, 1710-1727

Posició	1710		1727	
	Patrimonis (cases, masos)	Taxació de la talla de 400 lliures	Patrimonis (cases, masos)	Taxació de la talla de 1000 lliures
1	Falgueras Gruart d'Esclet Vilallonga de Verneda	200 sous	Barnés d'Esclet Dalmau de Mosqueroles Frigola d'Esclet Gruart d'Esclet Oller d'Esclet Falgueras	500 sous
2	Vilavella	190 sous	Vilavella	470 sous
3	Bota de Verneda Cassà de la Serra Dalmau de Mosqueroles Frigola d'Esclet Padrer Pla d'Esclet	184 sous	Padrer Pla d'Esclet	440 sous
4			Cassà de la Serra	395 sous



Figura 16. Can Barnés, als anys 1980. AMCS, Arxiu d'Imatges. Col·lecció Josep Bosch. Autor: Josep Bosch



Figura 17. Ca l'Oller, als anys 1980. AMCS, Arxiu d'Imatges. Col·lecció Josep Bosch. Autor: Josep Bosch

6. EFECTES SOBRE ELS PATRIMONIS AGRARIS I SOBRE L'ECONOMIA CATALANA. LES GUERRES ESTRONQUEN EL CREIXEMENT ECONÒMIC DEL SEGLE DECISIU?

Avui, la historiografia ha deixat de banda el concepte del neoforalisme de Joan Reglà per referir-se a l'actuació política vers Catalunya als anys del regnat de Carles II. I les iniciatives comercials, de 'florida d'iniciatives' les va considerar Pierre Vilar, que abunden durant el regnat, no acaben de reeixir. La recuperació econòmica dels anys setanta i vuitanta del segle XVII, al camp, era prou sòlida? O, el que és el mateix, ¿l'estructura econòmica tindria tanta solidesa que la supressió de les institucions i la repressió posterior, amb la forta fiscalitat i la militarització del territori, no haurien estat obstacle per al 'veritable creixement' del segle XVIII?

En una població eminentment agrària com Cassà de la Selva, un indicador de l'evolució econòmica ve representat per l'evolució del delme. Dispossem de les dades de la Pabordia de Setembre i Octubre, dita de Cassà de la Selva, que era arrendada al millor postor. Si bé es coneix com a delme de Cassà, amb aquesta renda també s'inclouïa la que procedia de Riudellots de la Selva, Girona i la meitat dels foriscapis. Entenem que pot reflectir la renda de Cassà. Una primera imatge de l'evolució del preu dels arrendaments pot semblar que experimenta una evolució a l'alça (cf. Figura 18). Quan procedim, però, a deflactar el preu dels arrendaments amb el preu del blat de Girona, la imatge ja no és tan clara (cf. Figures 19 i 20). Les guerres, sobretot la dels Nou Anys, afecten Girona i la seva rodalia.

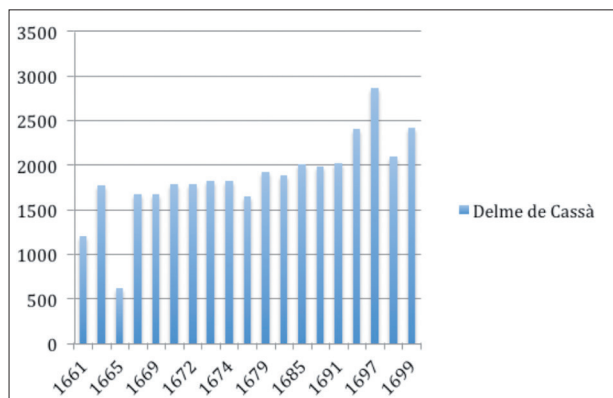


Figura 18. Evolució de l'arrendament del delme de Cassà, en lliures. © Pere Gifre, 2018. Font. ACG. Llibre de comptes de la Pabordia de setembre i octubre, dita de Cassà de la Selva.

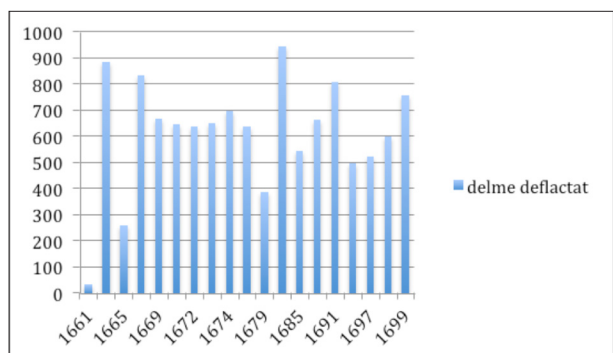


Figura 19. Evolució real de l'arrendament del delme de Cassà, delme deflactat. © Pere Gifre, 2018. Font. ACG. Llibre de comptes de la Pabordia de setembre i octubre, dita de Cassà de la Selva

La pressió fiscal continuada, encara que en el cas de Cassà de la Selva no la puguem avaluar quantitativament per saber què representava per als patrimonis afectats, sens dubte hauria dificultat la represa de la dinàmica econòmica de la població. Necessitem estudis creïbles, amb documentació fiable, de com van superar aquesta etapa els patrimonis selvatans. El que sembla clar és que els majors contribuents de 1710 seguien sent-ho el 1727. Els masos, més que la vila, tenien la força suficient per afrontar les males èpoques i beneficiar-se de les etapes de creixement. Al llarg d'anys, els masos acumulen importants quantitats de diner, a mena de fons d'amortització, que els per-

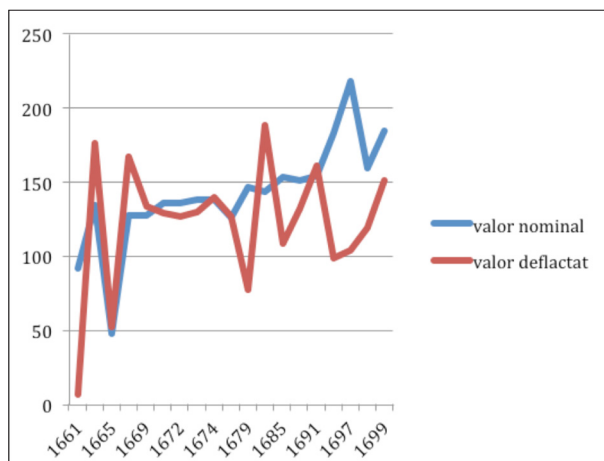


Figura 20. Evolució dels arrendaments del delme de Cassà, 1661-1668 = 100. © Pere Gifre, 2018. Font. ACG. 11,c.2. Pabordies en general. Comptes de 1661-1700. Llibre de comptes de la Pabordia de setembre i octubre, dita de Cassà de la Selva; cf. Feliu, 1991: p. 45.

met superar aquesta llarga etapa de guerres. Com que aquesta pràctica era corrent, també havien de fer els possibles per amagar-lo en cas de guerra. I fins d'abandonar la casa si hi havia presència de tropes pel perill que corrien de ser segrestats.

Els historiadors, que estudien les guerres i no sols es preocupen per la història militar, sovint es pregunten pels efectes sobre les poblacions i es pregunten qui va pagar la guerra?⁵¹ En el cas de Cassà de la Selva, i ho podem afirmar, perquè hem vist el que pagaven en les talles efectuades pel consell de la universitat, eren els pagesos de mas. I si pensem en la manera com van poder lluir els censals i pagar les pensions, segons el permís donat per l'Audiència el 1735, quan es va permetre imposar un redelme del vintè de la collita pels propers vint anys, indubtablement també van ser els pagesos de mas els que van pagar els efectes dels trenta censals que pesaven damunt la universitat. Així doncs, i tal com posen de manifest molts llibres de família de pagès, d'alguna manera, com deixa veure el pagès Joan Guàrdia de Corcó,⁵² i com veiem pel llibre del consell de Cassà de la Selva, tota guerra, i n'hi va haver moltes, era contra la pagesia.

51. FONTANA, 1981; FERRER, 2014.

52. TORRES, 2000: p. 92.

6. LA GUERRA DEL FRANCÈS A CASSÀ DE LA SELVA, 1808-1814¹

Jordi Bohigas Maynegre

Quan analitzem un fet històric els historiadors acostumem a començar parlant de les seves causes. Ara bé, entretenir-nos amb les causes ajudaria poc a explicar tant el perquè de l'obstinació amb què els catalans s'enfrontaren als francesos com els extrems de crueltat i tragèdia que es van viure a casa nostra durant els llargs anys de guerra. Per situar-nos, direm que en el moment que començà la Guerra del Francès no feia ni quinze anys que la monarquia de Carles IV s'havia enfrontat a la recentment creada República francesa en l'anomenada 'Guerra de la Convenció' o, a casa nostra, 'Guerra Gran' (1793-1795). En aquesta ocasió els francesos també entraren en territori català, però no anaren més enllà de l'Empordà i, per tant, els cassanencs no la van viure en carn pròpia, a excepció de la trentena que, davant la situació complicada de la monarquia, van ser mobilitzats com a miquelets en la setena companyia d'un dels terços gironins el mes d'abril de 1795, quan ja la guerra estava a punt d'acabar.² Cal dir que la Guerra Gran serví de camp d'aprenentatge de molts dels futurs comandaments de la Guerra del Francès, entre els quals Josep Garriga, pare i fill, de Sant Andreu Salou, que anys més tard trobarem també comandant partides de miquelets i sometents cassanencs a inicis de la 'segona' Guerra del Francès. Es significaren en el combat de Cistella del 5 de maig de 1795, en el qual morí el pare Garriga i l'actuació del tinent Narcís Gruart, hisendat cassanenc, hi va ser lloada³.

1. UNA GUERRA EUROPEA

Diverses circumstàncies, però, fan de la Guerra del Francès (1808-1814) una guerra especial, l'úlcer de Napoleó, emperador dels francesos (1804-1815). No va ser tant una guerra entre Espanya i França com una llarga guerra d'insurgència contra l'ocupació napoleònica, alimentada sobretot per la Gran Bretanya i l'Església catòlica, que s'estengué fins gairebé sis anys, entre la primavera de 1808 i la de 1814. La monarquia hispànica s'ensorrà pel seu propi pes però, aquest fet, en comptes de facilitar les coses a l'ocupant, transformà el país en un Vietnam, salvant les distàncies, o en un Afganistan, per fer una comparació encara més actual. De fet, el conflicte revestí un caràcter de guerra total, amb component ideològic –originalment de matriu patriòtica i religiosa–, però on la pobresa de les classes populars i el desmantellament de les bases de l'Antic Règim, malgrat tots els esforços de les Juntes per conservar-lo, hi van fer el seu paper. Conceptes com patriotisme o fanatisme ens ajuden molt poc per explicar la guerra i, en canvi, es converteixen en crosses massa sovint utilitzades per interessos polítics i identitaris actuals, a costa de simplificar amb excés la guerra.

Hi ha qui afirma que l'aixecament contra l'invasor de maig-juny de 1808 va ser el colofó de tota una sèrie de conspiracions destinades a portar l'impacient príncep Ferran al poder, que començaren a El Escorial, a l'octubre de 1807, i culminaren a

1. Aquest text és fruit de la conferència que va tenir lloc a Can Trinxeria de Cassà de la Selva el dissabte 27 de gener de 2018. Agraïm a F. Xavier Carbó i Dolors Grau tota l'ajuda i les aportacions fetes a aquest treball.

2. JIMÉNEZ, 2006: p. 610-611.

3. CARBÓ-CARBÓ-MUNDET, 2013: p. 135.

Aranjuez, el mes de març de 1808, quan ja les tropes napoleòniques eren dins el país, teòricament com a aliades. Un cop, doncs, tallada de soca-rel la dinastia regnant i substituïda per la Bonaparte, el mes de maig a Baiona, el nou poder opositor es va haver de reconstruir de nou, des de baix a dalt –no tant des del poble, sinó des dels territoris, províncies i corregiments– a través del moviment juntista que tenia en la lluita contra l'ocupant –que passà d'aliat a enemic en qüestió de dies– la seva raó de ser: Ferran VII, el Desitjat i a l'exili, contra el germà de l'emperador, Josep I Bonaparte, col·locat a Espanya com a nou monarca procedent de la corona de Nàpols, talment com si d'un Carles III es tractés.

Cassà de la Selva no es mantingué al marge del conflicte, en patí els efectes, fou escenari de saqueigs i pas de tropes i subministrà, com tants altres pobles, homes i queviures a un o als dos bàndols. El camp, doncs, pagaria en gran mesura la guerra, no només amb diners i en espècies sinó també en sang, ja que els exèrcits del bàndol patriota es reclutaren, en gran part, entre la població autòctona.

En aquest article, hem intentat reunir totes les dades sobre la guerra a Cassà, algunes d'elles prou conegudes. D'altres, curiosament, no per menys importants havien passat desapercebudes. Totes elles, però, hem mirat de posar-les en context, sense aturar-nos massa en qüestions gaire generals. Podem dividir la guerra en dos períodes ben diferenciats. El primer es caracteritza pels setges de Girona (1808-1809), un episodi bèl·lic que portà la guerra fins als murs mateixos de la vila de Cassà i de molts altres pobles de la rodalia de la ciutat assetjada i que durà fins a la capitulació de la ciutat, el desembre de 1809. En un segon període, que s'inicia el 1810 i s'allarga ben bé fins al març de 1814, el front de guerra s'allunya de Cassà –no així la violència endèmica– i s'intenta la implantació d'una nova administració francesa al territori.

2. REVOLUCIÓ I REVOLTA

Tot fa pensar que el camp català no va ser un agent passiu en la rebel·lió de maig-juny de 1808 contra l'ocupació napoleònica⁴. Amb tot, l'elit gironina de la capital es decidí tardanament a declarar-se en

rebel·lia i, encara, amb l'excusa de sufocar el descontentament popular. Les abdicacions de Baiona –Ferran VII en Carles IV i, altra vegada, aquest en Napoleó I– s'havien esdevingut a principis de maig i ben entrat el juny de 1808 les principals autoritats governatives de Girona encara es mantenien fidels a les noves autoritats napoleòniques.

De resultes dels aldarulls polítics de principis de juny, que conduïren a la destitució del corregidor mariscal Mendoza, es creà una Junta Governativa i de Defensa al capdavant de la qual es situà el tinent del rei de la plaça, el coronel Julián de Bolívar, que era el número dos del defenestrat Mendoza. El mes de juny de 1808, doncs, es creà la Junta de Defensa del corregiment de Girona, en el marc de la 'revolució' que s'estava estenent per tot Espanya; una revolució, en tot cas, conservadora, ja que la major part de les juntes, i entre elles la de Girona, estaven formades per representants destacats de l'Antic Règim –Església, exèrcit, noblesa i gremis. El president de la Junta de Girona, l'extinent del rei Julián de Bolívar, va voler incorporar personalitats influents del territori per sumar-les a la 'causa'. Entre aquests personatges no hi hem trobat cap cassanenc, tot i que sí que designaren un "*comissionat*": Narcís Jubert. Sabem, gràcies al mateix document, que Salvi Creixell era en aquells moments batlle de la vila i Jaume Bota, el secretari.⁵

Devem a Bolívar, doncs, la proclamació de l'estat de guerra de 13 de juny i l'aixecament d'un nou exèrcit de miquelets que hauria de resistir l'embat, més que previsible, d'un exèrcit francès. La posició francesa, que amb prou feines ocupava les places de Barcelona i el castell de Sant Ferran de Figueres, era bastant fràgil en relació amb tot un país en rebel·lia: és en aquest sentit que cal entendre les derrotes franceses del Bruc entre el 6 i el 14 de juny de 1808. Tanmateix, Napoleó no tardaria a enviar noves tropes a Espanya per tal de sostenir el regnat del seu germà, Josep I.

La proclama de Bolívar, exemple dels ideals patriòtics i religiosos que animaven la resistència, té un annex amb el nombre d'allistaments i les poblacions que compondrien cada companyia. No s'atrevien a dir-ne soldats, per la mala fama que tenien les quintes, i el nom de les noves unitats quedava encara en la nebulosa, però es repartiren

4. BOHIGAS, 2010.

5. AMCS, fons Patrimonial Oller, Llista de Rebutis Jaume Bota.

fins a mil cinc-centes armes. Tal com veiem en el document (cf. Taula 11), a Cassà li tocava formar una companyia de cent homes juntament amb els pobles de Santa Pellaia, Sant Cebrià de Lledó i

Romanyà de la Selva.⁶ Tomàs Barril esdevindria en aquell moment, segons comenten les fonts, comandant de sometents de Cassà i, més tard, capità miquelet.⁷

Taula 11. Llista de la cinquena companyia de miquelets del tercer terç de miquelets de Girona, formada bàsicament per milicians de Cassà i rodalia, destinats al castell d'Hostalric en data 1 d'octubre de 1808.

Núm.	Nom i cognom	Càrrec	Núm.	Nom i cognom	Càrrec
1	<i>Thomas Barril</i>	Capità	45	<i>Ramón Serra</i>	
2	<i>Pedro Mestras</i>	Tinent	46	<i>Julian Tapis</i>	
3	<i>Francisco Vigé</i>	Sergent 1r	47	<i>Sebastian Barnes</i>	
4	<i>Jaime Gaston</i>	Sergent 2n	48	<i>Josep Gar</i>	
5	<i>Martin Molla</i>	Sergent 2n	49	<i>Pedro Cruz</i>	
6	<i>José Vidal</i>	Sergent 2n	50	<i>Pedro Gros</i>	
7	<i>Vicente Barceló</i>	Caporal 1r	51	<i>Pedro Viñas</i>	
8	<i>Vicente Romeu</i>	Caporal 1r	52	<i>Francisco Ginesta</i>	
9	<i>Josep Moreno</i>	Caporal 1r	53	<i>Jacinto Nin</i>	
10	<i>Josep Gosul</i>	Caporal 2n	54	<i>Eudaldo Giralt</i>	
11	<i>Josep Palli</i>		55	<i>Dalmacio Barnes</i>	
12	<i>Josep Craxell</i>		56	<i>Mariano Roca</i>	
13	<i>Juan Güell</i>		57	<i>Miquel Bosch</i>	
14	<i>Josep Viñas</i>		58	<i>Mariano Homs</i>	
15	<i>Francisco Esparraguera</i>		59	<i>Salvio Matheu</i>	
16	<i>Pedro Prats</i>		60	<i>Narciso Güell</i>	
17	<i>Josep Carreras</i>		61	<i>Cisto Carreras</i>	
18	<i>Martin Canta</i>		62	<i>Juan Pagés</i>	Caporal 2n
19	<i>Josep Palahi</i>		63	<i>Josep Brujats</i>	
20	<i>Pablo Figuerola</i>		64	<i>Juan Pla</i>	
21	<i>Martin Castelló</i>		65	<i>Thomas Ribot</i>	
22	<i>Jaime Roselló</i>		66	<i>Juan Mercader</i>	
23	<i>Josep Joanals</i>		67	<i>Antonio Canals</i>	
24	<i>Miquel Serra</i>		68	<i>Miquel Borrell</i>	
25	<i>Pedro Vila</i>		69	<i>Carlos Torras</i>	
26	<i>Francisco Barnes</i>		70	<i>Pedro Vilallonga</i>	
27	<i>Martin Torrent</i>		71	<i>Thomas Fontanella</i>	
28	<i>Pedro Buscà</i>		72	<i>Josep Molins</i>	
29	<i>Josep Sitjas 1r</i>		73	<i>Juan Palahi</i>	
30	<i>Domingo Buada</i>		74	<i>Antonio Matas</i>	
31	<i>Salvio Coral</i>		75	<i>Juan Cassà</i>	
32	<i>Joaquim Coral</i>		76	<i>Ramón Gilabertó</i>	
33	<i>Pedro Mateu</i>		77	<i>Salvio Pujadas</i>	
34	<i>Francisco Roca</i>		78	<i>Martin Castelló</i>	
35	<i>Josep Sitjas 2n</i>		79	<i>Miquel Siquers</i>	
36	<i>Miquel Freixas</i>		80	<i>Miquel Falgueras</i>	
37	<i>Pedro Torras</i>		81	<i>Antonio Anglada</i>	
38	<i>Francisco Moragas</i>		82	<i>Antonio Gispert</i>	
39	<i>Josep Oliver</i>		83	<i>Juan Domingo</i>	
40	<i>Lorenzo Adrià</i>		84	<i>Pablo Trias</i>	
41	<i>Salvio Roca</i>		85	<i>Jaime Garriga</i>	
42	<i>Salvio Casanovas</i>		86	<i>Josep Esquer</i>	Caporal 2n
43	<i>Pedro Burch</i>		87	<i>Ramon Dalmau</i>	
44	<i>Ignacio Ribot</i>		88	<i>Sebastian Garriga</i>	

Font: AMGI, Defensa, reg. 12.161, carpeta 4. *En cursiva*, miquelets amb cognom de Cassà.

6. AMGI, Junta Governativa de Girona, Correspondència, lligall 7 (1808).

7. GRAHIT, 1894: p. 43.

Tal com hem dit, doncs, el primer exèrcit francès, provinent de Barcelona i comandat pel general Philibert-Guillaume Duhesme (1766-1815), no tardaria a presentar-se davant la ciutat de Girona, esperant una rendició immediata. El conegut com a 'primer setge' no passaria de ser un intent d'assalt a les muralles per espantar els gironins, ocorregut el 21 de juny de 1808. Vista la voluntat de resistència, els napoleònics no tardarien a tornar a Barcelona, donant als gironins l'entusiasme d'una gran victòria.

Va ser en el marc dels combats de fustigament dels sometents contra la columna francesa que detectem el primer mort, a Cassà, de resultes de la guerra. Es tractava de Pius Jordà, sometent de Monells, que morí "*atrevesat lo ventre de una bala*" el dia 20 de juny en algun indret prop de Cassà i hi va ser enterrat l'endemà.⁸

A partir d'aquí, el territori de Cassà esdevindria una posició estratègica en les operacions de setge de la ciutat, ja que formava part de la via entre Girona i el seu port natural, Sant Feliu de Guíxols, per on entraven armes, soldats i mercaderies. A més, Cassà era la porta d'entrada a les Gavarres, serrallada que serviria d'accés més segur a la ciutat per part dels patriotes i per on entraven els queviures els pagesos de la comarca.

Aquesta realitat ja es posà de manifest en el 'segon setge' de Girona –pròpiament, el primer–, que va tenir lloc entre el 22 de juliol i el 17 d'agost del mateix any i que conduí el mateix general Duhesme.

Cassà esdevindria també punt de concentració de tropes. És en aquest context que cal situar un dels episodis més tràgics de la guerra a Cassà: el saqueig de la vila del dia 11 d'agost de 1808. El general comte de Caldagués, seguint ordres del marquès de Palacio, estava preparant un gran exèrcit per socórrer Girona. Amb aquestes el coronel Francesc Milans del Bosch i el 'guerriller' Joan Clarós reunien un gran exèrcit de sometents a les Gavarres, tot esperant donar suport a l'operació de Caldagués. El dia 8 d'agost sabem, per referència d'altres pobles de la Selva, que hi havia més de cinc mil homes convocats a Cassà sota les ordres de Pere Garriga, batlle de Sant Andreu

Salou.⁹ Per l'altra banda, l'exèrcit assetjador anava faltat de queviures i es dedicaven a assaltar alguns pobles, com passà a Juià el 7 d'agost. La nit del dia 10 les forces franceses que estaven pels voltants de Castellar reberen reforços en forma d'un batalló d'infanteria i cinquanta cavalls i es dirigiren a Cassà de la Selva. Hi entraren l'endemà, malgrat el seguiment enèrgic dels sometents. A la vila provocaren alguns incendis i altres devastacions, i s'hi varen mantenir unes hores: concretament, de 7 del matí fins a 2 del migdia, segons va explicar el domer Joaquim Bagís.¹⁰ Mataren tres persones, segons la crònica del domer, dues de les quals els germans Pascual, que, des del campanar del temple parroquial, increpaven les tropes. Fos o no conseqüència d'això, els soldats esbotzaren les portes i profanaren l'església, de la qual s'endugueren, a trossos, l'orgue. Se salvà "*milagrosament*" l'altar major, malgrat que intentaren encendre'l. Finalment abandonaren la vila, tement, sens dubte, que les forces de Milans poguessin tallar-los la retirada.

Pocs dies després l'exèrcit de Caldagués passà pel terme de Cassà. Raymond de Caldagués, dit el comte de Ferval, era un militar d'origen francès que havia fugit de la França revolucionària, com tants altres membres de la noblesa, el 1792, i va ser acollit a Espanya. Setze anys després, doncs, es trobava lluitant contra el seu propi país. A mitjan agost sortia de Martorell amb una columna de tropa constituïda per fusellers del Regiment de Sòria, granaders de Borbó, més dos mil miquelets i sometents –en conjunt, tres mil tres-cents homes amb cinc peces d'artilleria. Amb aquests soldats organitzà, des d'Hostalric, un comboi que passà per indrets emboscats. Pernoctà amb les seves tropes a Llagostera, i al matí següent sortí cap a Cassà de la Selva i les valls de la Pólvora i Sant Daniel, on aconseguí una important victòria sobre els francesos, auxiliat per forces que sortiren de Girona per ajudar en aquesta operació i pels sometents de Joan Clarós i Milans del Bosch. La maniobra del comte de Caldagués seria imitada en els successius combois d'auxili enviats cap a Girona durant el fort setge de 1809. La retirada es produiria entre el 16 i el 17 d'agost, dia en el qual encara trobem documentades tropes imperials a Caldes

8. ADG, Arxius Parroquials Incorporats, Monells, Òbits, f. 61r (1808.06.21).

9. AMGI, Junta Governativa de Girona, Correspondència, reg. 12.161.

10. ADG, Arxius Parroquials Incorporats, Cassà de la Selva, Llibre d'Òbits que comença el primer de janer de 1812; cf. Apèndix 8.

de Malavella. Duhesme se'n tornà a Barcelona i el general Reille, que comandava les tropes al nord de l'Onyar, retornà a Figueres.¹¹

Els francesos prendrien bona nota d'aquesta maniobra, que seria imitada sense tant d'èxit en els successius combois d'auxili enviats cap a Girona durant el fort setge de 1809. De moment, però, l'alliberament de Girona, gairebé al mateix temps que la derrota inesperada de Bailén, va portar Napoleó en persona a organitzar i comandar una *Grande Armée* que entraria a la Península l'octubre de 1808 per tal de restablir en el tron el seu germà. Si bé l'emperador es reservà una marxa triomfal amb el gruix del seu exèrcit fins a Madrid, penetrant pel costat occidental dels Pirineus, destinà el VII Cos d'Exèrcit per a Catalunya. Aquesta seria l'ocasió, per als cassanencs, per tornar a presenciar el pas d'un exèrcit napoleònic.

Napoleó destinà al Principat, com a comandant en cap del VII Cos d'Exèrcit, un dels seus millors generals: Laurent de Gouvion Saint-Cyr (1764-1830). Després de conquerir la fortalesa de Roses, en mans encara patriotes, es decidí arribar a marxes forçades fins a Barcelona, que seguia bloquejada per l'exèrcit espanyol. El 12 de desembre travessà les Gavarres pel coll de la Ganga i feu nit a la Vall d'Aro i a la plana de Llagostera. El pas d'aquest gran exèrcit va ser testimoni per l'argenter gironí Miquel Feu, que participà en les columnes de sometents de la Selva i la Marina convocats, altra vegada, sota les ordres de Garriga: *"Estigué detingut dit enemich dos dias a dita Selva, per la por dels españols. Portavan un conboi de matxos ab farina, bous, tossinos y altres cosas. Las tropas enemigas deian al passar per la Ganga sebian molt bé lo preparat astava lo español; uns ho altres, som venuts"*.¹²

L'exèrcit de Saint-Cyr, format per uns vint mil homes, s'aturà a la plana de Llagostera mentre el marquès de Lazán, Luis de Rebolledo y Palafox, germà del defensor de Saragossa, comandava l'exèrcit de l'avantguarda que aguaitava impacient prop de Cassà de la Selva (cf. Figura 21). Així, Cassà no passà per la desgràcia de veure incendiada la vila, com sí va ser el cas de Llagostera. Després de passar un parell de dies acampat a la Selva, entre el 13 i 14 de desembre, Saint-Cyr continuà vers les Mallorquines, vorejà el castell d'Hostalric per la muntanya i s'encaminà vers Barcelona, on entrà el

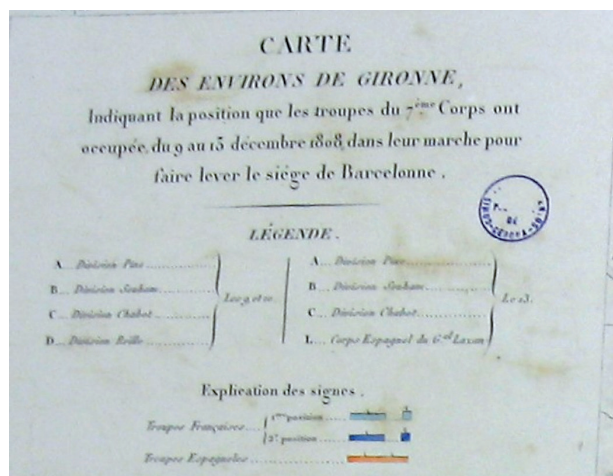


Figura 21. L'exèrcit de Saint-Cyr al seu pas per la Selva, el 13 i 14 de desembre de 1808, mentre el general Caldagués observa des de la rodalia de Cassà. Font: Gouvion Saint-Cyr, 1821b.

dia 17 després de derrotar les tropes del general Vives entre Llinars i Cardedeu. El geni militar d'un dels millors generals de Napoleó havia estat posat a prova amb èxit.

3. QUAN LES GAVARRS FOREN MURALLA: L'ÈXODE

Saint-Cyr esperaria fins ben avançada la primavera de 1809 per tornar a atacar Girona. Coneixent els desavantatges d'utilitzar els camins directes, de marina o de l'interior, per desplaçar les tropes, es decidí fer-ho des de Vic. Concentrà el gruix del seu exèrcit a la plana osonenca mentre, procedent de Figueres, el general Verdier iniciava les operacions

11. BOHIGAS-MORALES, 2010: p. 79.

12. BOHIGAS-MIRAMBELL-PRAT-VILA-SURIÀ, 2009: p. 394.



Figura 22. Retrat del general italià Domenico Pino. "Domenico Pino" *wikipèdia*. https://es.wikipedia.org/wiki/Domenico_Pino.

de setge al nord de l'Onyar. A finals de maig de 1809 Saint-Cyr iniciava el descens del seu exèrcit passant per les Guillerries. Per fer-hi front, les autoritats de la Junta Superior de Catalunya i el capità general decidiren aixecar un gran exèrcit de terços de miquelets, mitjançant una quinta de 40.000 homes solters de 16 a 40 anys, sense distinció de classes, a la qual Cassà col·laborà amb la creació d'alguna companyia. El reclutament afectava els nous terços de miquelets, però també les places que quedaven en els regiments reials, com el d'Ultònia, o bé la nova unitat de cavalleria lleugera de Cassà que comandava Pere Garriga.

Saint-Cyr era conscient que per Cassà havien passat els combois de socors a la ciutat durant els anteriors setges, i no estava disposat a deixar-ho repetir. Per això, desplegà tot el seu exèrcit per la plana selvatana fins a tocar les Gavarres. Entre Santa Coloma i Sant Feliu, les viles quedaren guarnides amb un gran exèrcit de més de 30.000 ho-

mes que ocupà tot el centre de la plana selvatana, tot esperant la collita. Amb aquest moviment d'encerclament quedava controlat el camí de Castellar de la Selva –l'únic segur– i es bloquejava completament la ciutat de Girona.

Saint-Cyr s'aquarterà primerament a Caldes, i els seus generals Pino i Mazzuchelli feren el mateix a Llagostera i Vidreres, respectivament. Des de Cassà i Llagostera, Pino albirava tota la línia coberta per la divisió italiana, formada per tres brigades.

Val la pena aturar-se en la biografia del general de divisió Domenico Pino (1760-1826), considerat el primer dels generals italians en antiguitat i glòria militar i un bon exemple de la fascinació que per molts italians va despertar la figura de Napoleó quan es presentà a Itàlia al capdavant d'un petit exèrcit, el 1796, per derrotar els austríacs. Fill d'una distingida família dedicada al comerç, Pino havia nascut a Milà uns quaranta anys abans (cf. Figura 22). L'agost de 1804 va ser nomenat ministre de la guerra de la recentment creada República d'Itàlia, que no comprenia més que una part del nord de la Península i que posteriorment es convertí en regne. El Regne d'Itàlia, creat el 1805 per Napoleó amb capital a Milà, era vist com a precursor de la unitat que després portà el Rissorgimento. Sota l'uniforme verd i la bandera tricolor d'aquells regiments al servei de França, hauria dit Stendhal, *"ja no hi ha llombard ni bolonyès, ni el venecià, ni el modenès, sinó tan sols l'italià"*.

Pino va comandar una divisió a Prússia, el 1807, i l'emperador el va fer comte d'Itàlia, primer, i de l'Imperi poc després del setge de Girona. Després de la campanya d'Espanya participaria a la de Rússia, sota les ordres del virrei Eugeni, amb el qual s' enemistà, i va formar part del govern provisional que es constituí a Milà l'abril de 1814 com a cap suprem de les forces del Regne. Amb la nova ocupació austríaca es retirà a la mansió que la seva dona havia adquirit a la vora del llac Como, coneguda com la Villa d'Este, on passaria els seus darrers dies.

Evidentment, els cassanencs no van rebre amb els braços oberts el flamant general italià. Anys després, el domer Bagis recordaria aquesta efemèride: *"Lo die 21 juny 1809 cerca las onse tornaren los cruels de la divisió de Sancir que vayxaren de Vich, y com a cruels lleons luego cubriren tota la Selva"*.¹³

13. ADG, Arxius Parroquials Incorporats, Cassà de la Selva, Llibre d'Òbits que comença el primer de janer de 1812, cf. Apèndix 8. Sobre l'ocupació de la plana de la Selva per les tropes napoleòniques durant el setge del 1809, cf. BOHIGAS-MORALES, 2008.

Bagís, com tants altres dels seus feligresos, no esperaria a rebre els nous visitants i es refugià a les muntanyes, en un periple que tenim ben documentat gràcies a la seva crònica. D'altres cròniques de l'època expliquen que la fugida a les muntanyes començà ja el dia abans. Una de les primeres víctimes va ser, el dia 20 de juny, la viuda Rosa Serra i Huerta, morta *"de mans dels enemichs los francesos ... en la casa deorney dels Aauradors de la parròquia de Cassà de la Selva"* i enterrada a Romanyà de la Selva.¹⁴

La 'divisió' apostada a Cassà s'encarregaria de netejar d'insurrectes els encontorns, tal com diu el Diario de Gerona del mateix dia 21 de juny, a la tarda: *"Una división del ejército sitiador destacada en la villa de Cassà de la Selva, atacó la de San Feliu de Guixols cuyos vecinos, que habían cooperado con el mayor entusiasmo y auxiliado en lo que les era dable á la defensa de la ciudad de Gerona, abandonaron la población después de un vivo fuego, abrumados por la superioridad numérica. La villa fue bárbaramente saqueada. Con semejante suceso quedó aún más incomunicada la plaza de Gerona"*.¹⁵

La divisió que comandava el general Pino estava formada per més de set mil homes, dividits en tres brigades d'infanteria –Mazzuchelli, Fontane, Palomini– i prop d'un miler de cavalleria, que formaven el Primer Regiment de Caçadors a cavall *Real Italiano* i el Regiment de Dragons de Napoleó. El color verd dels uniformes dels soldats italians es convertiria, durant uns mesos, en habitual a la regió de la Selva.

Quan els feligresos de Cassà, i tants altres llocs, decidiren no donar la benvinguda als napoleònics poc s'esperaven que haurien de passar mesos fora de les seves cases. Òbviament, els soldats napoleònics no marxaren de la zona mentre duraren els 'setges' de Girona, ciutat que no capitulà fins al dia 11 de desembre. A l'estiu, doncs, succeí la tardor, amb les pluges i el fred, i les terres sense conrear ni segar. El general Joaquín Blake, nomenat nou comandant de l'Avantguarda, es faria càrrec de reunir un nou exèrcit per socórrer Girona, però mai s'atreví a atacar directament els francesos que l'assetjaven.

L'èxode, o expatriació, de les viles de la Selva i, en concret, de Cassà, és un dels episodis més crítics i alhora oblidats de la història de molts pobles de la vessant sud de Girona. La vila de Cassà va ser abandonada pels civils durant mesos i va tenir en el domer Joaquim Bagís un testimoni d'excepció. El balanç demogràfic va ser catastròfic. En efecte, foren capellans –persones experimentades en l'escriptura i els qui es dedicaven a oficiar els funerals i registrar els difunts– molts dels cronistes de la tragèdia que ens han arribat fins avui i, gràcies als quals, en coneixem els detalls. Un dels itineraris més ben documentats el protagonitzà Joaquim Bagís junt amb més d'un centenar de feligresos. La crònica ens diu que el mateix 21 de juny, data de l'arribada de les tropes italianes de Pino, anaren *"a dormir al vespre a casa Salvador de Romanyà"*. Després de passar dos dies enmig del bosc anaren als Metges, d'on marxaren el dia 27 de juny. La processó *"que sens dupte passaria de dos sentas personas"* marxaria cap a Tossa *"anant sempre a peu, tirant la mula, que portava quatre frioleras"*. Després passarien per Lloret on, a causa de la presència de tropes franceses a Blanes, les portes estaven *"tancadas perquè la gent anava a dormir en los barcos dins la aygua"* i hagueren de dormir al carrer. Finalment arribaren a Pineda, destí final, el dia de Sant Pere –29 de juny–, després d'haver passat per tot un seguit de tribulacions: *"Deixo a la consideració lo que patirem ... de Romanyà a Tossa ab pluja. A la nit. Las pujadas, lo susto continuat. Y en particular las alarmas de Solius, de Tossa, y Blanes ab aquella continuada veu. Ayhir al vespre los gavayts eran aquí, avuy tornaran. Jo ja he sentit lo rabal. Y sobre tot al eyxir de Blanas, quant perdérem lo camí que no sabíem per ahont anar"*.

El tercer diumenge de setembre fugiren, amb la intenció d'anar a Hortsavinyà, *"però per casualitat nos quedarem a Sant Pere de Rius"*.¹⁶ Un itinerari semblant és el que seguien rector i feligresos de Santa Coloma de Farners, fins a quedar arrecerats a les muntanyes de les Guilleries, a Osor.¹⁷ Tanmateix, el del mossèn Bagís no va ser l'itinerari més corrent dels habitants de Cassà, tal com hem pogut deduir de la consulta dels arxius parroquials de molts pobles del Baix Empordà i, en concret, dels llibres d'Òbits. El rastreig de partides de de-

14. ADG, Arxius Parroquials Incorporats, Romanyà de la Selva, Òbits 2, 20-6-1809.

15. GRAHIT, 1894: p. 99.

16. ADG, Arxius Parroquials Incorporats, Cassà de la Selva, Llibre d'Òbits que comença el primer de janer de 1812, cf. Apèndix 8.

17. ADG, Arxius Parroquials Incorporats, Cassà de la Selva, Òbits, vol. 5, p. 152.

funció durant aquest període ha permès conèixer la veritable extensió de la xarxa d'expatriats en el territori, que posa en evidència que, entremig, la serralada de les Gavarres els feia de muralla.

Tanmateix, les inclemències de la tardor impactarien sobre una població majoritàriament desnudrida i, en no pocs casos, sense un allotjament digne. Només la parròquia de Romanyà de la Selva va registrar trenta difunts expatriats de Cassà entre els mesos de juny de 1810 i gener de 1811 (cf. Figura 23); Cruïlles, disset; Corçà, deu; la Bisbal d'Empordà, seixanta. Molts d'ells eren homes, dones, infants amb noms i cognoms.¹⁸ En realitat, la causa principal de mort va ser una epidèmia, el tifus exantemàtic, també conegut com a febres pútrides o la 'febre dels exèrcits', una infecció que transmetien els polls a la roba.



Figura 23. Església de Sant Martí de Romanyà de la Selva. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Col·lecció TAI. Autor: Enric Genóher.

També tenim testimoni de destruccions, tot i que menys de les que realment devien ser. Sabem, per exemple, que can Carbó del Firal, la casa pairal dels Carbó, va ser "cremada i esquarterada pels francesos", segons Pompeu Pascual,¹⁹ i també can Sacot (cf. Figura 24).²⁰

D'altres cassanencs tingueren una participació més activa durant la guerra. Jaume Carbó, que tot i ser fill de Llagostera era de família cassanenca, s'enrolà com a sotstinent del segon terç de miquelets de Girona, que es formà a la tardor de 1808. D'aquí ja no abandonaria la milícia: es passà a l'exèrcit regular –Regiment de Palma– i acabà la seva vida el 1850, essent general.²¹ El seu germà Pau Carbó fou primer nomenat tinent del mateix terç de miquelets però se'n perd la pista durant la guerra. Ambdós eren oficials de la segona companyia, comandada pel també llagosterenc Iscle Vidal. Els milicians llagosterenecs estaven repartits, doncs, entre aquesta companyia i la cinquena del tercer terç, que comandava el capità Tomàs Barril i tenia entre els seus oficials Pere Mestres, de Cassà. Amb la dissolució dels terços, a finals de 1809, aquests passaren a integrar-se a les anomenades legions catalanes, creades per la Junta Superior de Catalunya a suggeriment del general Joaquín Blake. És en qualitat de tinent d'una d'aquestes legions que apareix registrat el difunt Pere Mestres, àlies 'Capsanes', de resultes d'una escaramussa amb els francesos que tingué lloc a la rodalia de Llagostera a finals de desembre de 1809, i el seu



Figura 24. Can Carbó del Firal, a mitjan segle XX. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Fons L'Abans

18. Dades extretes dels llibres d'Òbits de les respectives parròquies, custodiats a l'ADG, Arxius Parroquials Incorporats.

19. PASCUAL, 1990: p. 42.

20. CARBÓ-CARBÓ-MUNDET, 2013: p. 138.

21. CARBÓ-CARBÓ-MUNDET, 2013: p. 140-142.

22. ADG, Arxius Parroquials Incorporats, Sant Feliu de Guíxols, Òbits, vol. 7 (1804.10.06).



Figura 25. Captura del comboi del 26 de setembre de 1809. Litografia de G. Engelmann a partir d'un dibuix del Voyage de Jean Charles Langlois, "Prise du gran convoi de Gironne" (1830). Font: Ajuntament de Girona, CRDI

cadàver desaparegué.²² I encara Joan Carbó 'Teixidor' va participar en la batalla de Molins de Rei de 13 de març de 1809, on capturà dos presoners, un d'ells sergent. El 2 de setembre de 1809 participà en la maniobra de distracció per tal de fer passar amb èxit a la ciutat de Girona, per la banda de Salt, un important comboi.²³ Un altre comboi, de més de dues mil bèsties de càrrega i deu mil homes, s'endinsà per les Gavarres a finals de setembre i s'aproximà a les altures de Cassà de la Selva – cap a Santa Pellaia –, però fracassà en el seu intent d'entrar a Girona en ser capturat, una part, per tropes franceses.²⁴ La impossibilitat, per part de l'exèrcit patriota, de fer entrar cap més comboi a la ciutat sentencià la sort d'aquesta, que resistí, encara, més d'un parell de mesos.

Amb tot, no tots els cassanencs tingueren una actitud tan decidida contra l'invasor. La majoria intentaren contemporitzar també amb l'enemic, consci-

ents de la seva superioritat. Pot ser el cas d'aquell apotecari cassanenc, identificat com Joan Ferrer, que, segons explica l'oficial Pedro Spraeckmans, portà el dia 2 de setembre de 1809 uns "pliegos" al governador de la plaça, general Álvarez de Castro, de part dels francesos. N'ignorem el contingut, però la realitat és que Álvarez manà d'emprisonar-lo immediatament.²⁵ I és que molt sovint, per estalviar baixes inútils dels seus homes, els francesos utilitzaven ciutadans locals, forçats o no, per tal d'enviar missatges a la guarnició de Girona –cal suposar que amb una proposta de rendició.

Només amb la malaltia d'Álvarez de Castro i el seu relleu, altra vegada, en el coronel Bolívar, va ser possible per a la guarnició de començar a discutir propostes de rendició. La ciutat capitulà el dia 11 de desembre i la guarnició, com la majoria del clergat regular, va ser deportada vers França. L'acabament del setge i la retirada progressiva de les tro-

23. CARBÓ-CARBÓ-MUNDET, 2013: p. 137.

24. BOHIGAS-MORALES, 2010: p. 113.

25. CARBÓ-CARBÓ-MUNDET, 2013: p. 137-138.

pes que acampaven a la Selva, juntament amb les promeses de perdó de les noves autoritats, va ser l'ocasió per a molta gent per tornar a casa seva.

4. LA RECONSTRUCCIÓ EN TEMPS DE GUERRA

Els tres anys que seguiren a la caiguda de Girona i, per tant, l'intent d'establiment del domini napoleònic al territori de l'antic corregiment, van ser d'intents de reconstrucció en plena guerra. La caiguda de la fortalesa d'Hostalric, el maig de 1810, suposaria un altre punt d'inflexió en la marxa de la guerra a la demarcació gironina, només interrompuda quan, a partir de 1812, bona part de les tropes franceses de la Península foren cridades per

formar la *Grande Armée* que havia de conquerir Rússia. Només a partir de llavors les tropes aliades tornaren a prendre la iniciativa.

Tanmateix, el fet realment important per Cassà és que no tornaren ni la meitat dels cassanencs que n'havien marxat. No sabem si moriren tots els qui no tornaren, probablement no, però un miler dels més de dos mil habitants que tenia la vila abans d'iniciar la guerra segur. Segons una estadística de població de vuit pobles selvatans, datada el 1813 i realitzada pels francesos, Cassà tenia nou-cents habitants (cf. Taula 12). Si tenim en compte la població oficial del darrer cens de 1787, la xifra no arriba ni al 43,17% suposant que la població no hagués crescut més, cosa improbable. Havia desaparegut més de la meitat de la població.

Taula 12. Reducció de la població en diverses localitats selvatanes, 1787-1813

Localitat	Població 1787	Població 1813	Variació respecte a 1787 (en %)
Aiguaviva	377	240	-36,34
Campllong	243	120	-50,62
Sant Andreu Salou	190	120	-36,84
Fornells	344	150	-56,37
Estanyol	366	100	-72,68
Bescanó	228	140	-38,54
Sant Dalmai	154	100	-35,06
Cassà de la Selva	2.085	900	-56,83

Font: ACA, Domination Française, caixa IX, *Renseignements statistiques sur les communes de departament du Ter*.

El temple parroquial de Cassà de la Selva va ser dels primers de la Selva d'obrir les seves portes i els seus serveis als desolats feligresos: ja "*molts amats parroquians eran ala parroquia subjecte á aquella barbara gent, y que suspiravan per nostra presència*", diu el domer Bagís, que el 7 de febrer de 1810 es resolgué de tornar. Malgrat ser una data no del tot prematura, encara fou dels primers capellans de la comarca a fer-ho! Va dir la seva primera missa el següent diumenge a la capella del Roser, en no haver-hi cap més altar. El panorama que es trobà era llastimós: "*Los volgut dir quatre coses, y no poguí, perquè lo cor y ulls se me entemiren al veurer tant poca gent, y tanta ruhina causada*". I és que "*no se veyá altre cosa que*

casas de extremaunciats, y fems, destrossos, y miserias".²⁶ Els béns mobles dels temples s'havien transportat a Girona pels mateixos obrers per protegir-los dins els murs, fos al convent de la Mercè, en el cas de Sant Andreu Salou, o bé al de Sant Francesc, com ara les robes del culte de Cassà de la Selva, que hi van ser traslladades. De Girona ja no tornaria gairebé res.

Que el domer de Cassà va ser dels primers a obrir les portes ens ho confirma el veí rector de Sant Andreu Salou, que tan bon punt començà a oficiar els primers enterraments, al mes de maig de 1810, afirma que la seva és l'única església on hi ha reserva d'eucaristia, després de Cassà, "*peró ab tanta pobresa que com jo mateix la theníam*

26. Això ho va escriure el domer de Cassà el febrer de 1810, cf. ADG, Arxius Parroquials Incorporats, Cassà de la Selva, llibre d'òbits que comença el primer de janer de 1812, cf. Apèndix 8.

dins lo secrari ab uns corporals tal es la misera de las Iglèssias de la Selva, y no menos la de la gent que menjan erbas de Camp, com los Caballs”.²⁷ Oficia els funerals d’un masover de Riudellots, per no haver-hi “pàrroco, ni ecònomo per motiu de la expatriació causada de la Guerra”. A Campllong, segons informació donada pel mateix rector Josep Garriga, “la gent se restituí en sas casas, y pogueren habitar-i pagant unas grans contribucions, y patint algunas incomoditats causadas de las tropas, pues que no és fàcil impedir tot mal, per vigilant que sie lo general –McDonald– y vehent lo illustrísim Senyor Bisbe que necessitavan de pàrroco, per la Santa Missa y administració de sagraments, y que per no aver-i rèdits que se estigué setse mesos sens cullir-se fruits promicials y que per lo mateix no y-avia vicari algun que volgués péndrer economats de esta ni altre parròquia del recinto de Gerona per no saber de què mantenir-se”. Molts capellans, doncs, no gosaven tornar i el bisbe escriví al rector Garriga “per a què acceptás lo dit economat, y juntament lo de Sant Andreu de hont som natural, que Déu me ho estimaria, y ell no ho posaria en olvit, y condecendint a la sua benigne súplica accepti dits economats”.

Així estaven les coses als pobles de l’entorn de Cassà a la primavera de 1810. Els anys 1809 i 1810 amb prou feines es collí res dels camps.²⁸ La destrucció de collites i el robatori de bestiar són fets quotidians. Els animals de càrrega, i els ramats en general, es convertiren en les primeres víctimes de guerra a causa de les necessitats alimentàries i de bagatge de les tropes.²⁹ Alguns, els qui sobrevisqueren a l’èxode, doncs, no tornaren a casa seva fins encara més tard, com els dos germans orfes Domingo i Josep Pascual, que no ho feren fins ben avançat el 1812, quan es “trobaren la casa esbalandrada; les corts buides, sense vida; els camps erms”. Els pares, tots dos, havien mort a Vulpellac durant els setges.³⁰ Les cases –i esglésies– havien perdut, sobretot, els elements de fusta, especialment dels sostres.

Al cost humà de l’episodi dels setges -que hem vist que suposà la desaparició aproximada de més de la meitat de la població cassanenca del moment-

s’hi afegí el cost econòmic, derivat de la pèrdua de collites però, també, d’una doble fiscalitat extraordinària de guerra –les contribucions forçades en espècie i en treball fetes pels diferents exèrcits– i les destruccions en general, agreujades per les constants fugides.

A això calia afegir-hi la criminalitat. Les fronteres entre la milícia –d’un o altre bàndol– i el bandolerisme, entre la fiscalitat i la delinqüència i entre la guerra regular i irregular, no acabaren d’estar mai clares. Els anomenats brivalles, o “brigands”, considerats delinqüents pel bàndol patriota o francès, respectivament, són un reflex de la misèria en què havien quedat les classes populars. El desmantellament de l’exèrcit regular de resultes de les derrotes militars dels patriotes afavoria la deserció i que ingents masses de soldats campessin pel territori dedicant-se a activitats més lucratives que el treball del camp; és a dir, reapareix amb força el bandolerisme secular, posat a vegades també al servei d’una o altra causa. Per perseguir el banditatge –el “brigandage”–, els napoleònics implantaran una ‘Guàrdia Nacional’ –a semblança de les companyies honrades i els sometents– en els pobles de més de dos-cents habitants, a partir de juny de 1810; una mesura, per altra banda, d’eficàcia discutible ja que, de fet, els francesos van haver de recolzar-se en aquestes bandes, ara també anomenades companyies de miquelets “caragirats”, per obtenir informació, escortar combois i recaptar els impostos. Entre les més famoses d’aquestes companyies de ‘catalans’, i alhora més odiades i temudes, hi havia les dirigides per Josep Pujol ‘Boguica’ i el ‘capità’ Cols. Els mètodes que utilitzaven eren, tot sovint, execrables: “Feia horror de veure los treballs i congoixes de sustos que passaven los paisans dels pobles, i pitjor los que estaven a les cases de camp. Estos estaven pitjor (...) tenint preparat bé lo portal principal de la casa, folrades de planxes de ferro la porta i ab barres de part de dins corresponent, i (...) anant-hi aquella malvada gent per robar-los, i vegades per matar-los, com succeí a vários”.³¹ L’autor d’aquestes ratlles, el gironí Miquel Feu, es refereix encara a un enemic pitjor, al caragirat que matava ‘sense armes’: “no

27. ADG, Sant Andreu Salou, Òbits, vol. 4, f. 1r (1810.05.01).

28. ADG, Arxius Parroquials Incorporats, Cassà de la Selva, llibre d’òbits que comença el primer de janer de 1812, cf. Apèndix 8.

29. SIMON, 1985.

30. PASCUAL, 1980: p. 31.

31. BOHIGAS, 2010: p. 430-431.

peixos menutis sinó aquells que feien més morts [i] danys, descobrint a favor de l'enemic, per poder lograr dels pobles i de la ciutat molta moneda. Estos descobrien censals, pensions, cases i altres coses de maniffassos, tant per lliura, tot en benefici de l'enemic. Estos mataven sens armes".³²

Moltes famílies han de recórrer al crèdit i a l'endeutament per sobreviure, o a la venda de terres per fer front als pagaments. La manca de braços al camp havia condemnat moltes famílies a la misèria, i la mortaldat de 1809 es va repetir, en cert grau, els anys 1812 i 1813, després d'una excepcional sequera. Als factors climàtics calia afegir-hi el bloqueig continental i la manca d'un comerç regular que proveís el país dels productes necessaris en moments d'escassetat. Els menestrals, doncs, en quedaren molt afectats. Diversos testimonis ens parlen que el preu del blat arribà a uns límits mai vistos, de fins a 18 lliures la quartera, una situació que no canviaria fins a l'alliberament del port de Tarragona, el 1813.³³

Per mirar de neutralitzar la insurrecció catalana, les autoritats franceses prepararen l'annexió definitiva del Principat a l'Imperi francès, que es produiria el 1812. Una nova organització territorial constava d'intendències, departaments, cantons i municipis. Cassà quedà adscrit al cantó de Girona-Est, dins del Departament del Ter, amb capital a Girona.³⁴ Tanmateix, la implantació d'aquesta administració és molt tímida, i recolza en el domini militar, és a dir, l'exèrcit. Els francesos també posen en marxa un nou sistema fiscal, ja des del juny de 1811, amb noves contribucions de caràcter més directe que els repartiments anteriors basats en el cadastre, de dinou conceptes.

Els nous amos també intentaren fer adeptes entre les classes potentades del país i, alhora, posar en cultiu altra vegada les terres, ja que l'exili dels vilatans perjudicava també la capacitat de manteniment de la població i de l'exèrcit. Per això intentaren captar, en primer lloc, la classe terratinent, els hisendats, i després l'Església. Moltes famílies intentaren quedar bé amb els dos governs. Però el comissari regi Josep Puig, un dels principals

afrancesats de la província, alertava el mes d'abril de 1809, en els territoris ja ocupats, que "*en cualquier lugar en que se prenda o asesine a algún funcionario o magistrado, serán responsables los hacendados ausentes, y con sus bienes se sostendrá la familia del individuo detenido*".³⁵

Davant les pressions, doncs, no pas poques famílies potentades jugaren a dues bandes. No d'altra manera podem interpretar els noms que apareixen en un full localitzat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó dels càrrecs públics del nou règim. Així, hi consta, per a Cassà de la Selva, un *maire* de nom "*Antoine Frigola*", de quaranta-set anys; un primer adjunt, "*Laurent Baril*", de quaranta-sis, i un segon adjunt, de quaranta-dos anys, de nom "*Antoine Coss*", per una població de nou-cents habitants.³⁶ El cos municipal era elegit, segons la Llei de l'Imperi, pel mateix prefecte.

A la *Gazette de Gironne* de 31 de maig de 1812 ens consta, però, un 'cantó' de Cassà, amb capitalitat sobre els pobles de Sant Mateu de Montnegre, Castellar i Santa Pellaia. Evidentment, donat el caràcter bèl·lic de la situació, la divisió administrativa amb prou feines sobrepassà el paper. Com tampoc tingué gaires efectes la desamortització dels béns eclesiàstics, que passaren a ser 'nacionals', per part de la nova administració. Entre les propietats afectades a Cassà que hem pogut trobar publicades a la *Gazette*, figura el mas "*Silavel·la*" –llegeixi's Vilabella– (cf. Figura 26), procedent



Figura 26. Mas Vilabella d'Esclet, en l'actualitat. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Autor: Dolors Grau

32. BOHIGAS, 2010: p. 425-426.

33. SIMON, 1988: p. 44.

34. PUIG, 1976: p. 192-193.

35. RIERA, 1968: p. 121.

36. ACA, Dominació Francesa, caixa 9 *Renseignements statistiques sur les communes de departament du Ter*.

37. *Gazette de Gerone*, 31 maig 1812.

de les finques del monestir exclaustrat de benets de Sant Feliu de Guíxols.³⁷ Òbviament, passada la guerra, aquestes mesures quedaren sense efecte.

5. CONSIDERACIONS FINALS

La campanya de Rússia de 1812 marcà el tombant polític i militar de Napoleó. A partir de llavors, seria derrotat en diversos fronts, entre ells a Espanya, gràcies a la col·laboració britànica i portuguesa. La notícia de l'ocupació de Madrid pel general Wellington, el mes de juliol de 1812, va ser rebuda arreu amb gran alegria. Però Catalunya va ser de les últimes zones d'Espanya d'on els francesos es retiraren, al llarg de la primera meitat de 1814. El Tractat de Valençay, signat a finals de 1813, preveia el retorn de Ferran VII com a rei d'Espanya, però tot i ésser un exèrcit derrotat, els napoleònics no deixaren de saquejar el territori. El mariscal Suchet, que en aquells moments comandava l'exèrcit en retirada, va demanar l'anticipació de la contribució de l'any 1814.

Les guerres no acostumen a acabar, almenys pel que fa als seus efectes, amb la finalització de les 'hostilitats'. La població 'civil' –i especialment rural– va ser la principal víctima d'aquesta disputa pel control del territori i dels seus recursos per part dels dos governs en conflicte.

La guerra va tenir conseqüències en el camp, amb la destrucció de collites i del bestiar –amb els efectes sobre els fertilitzants–, la qual cosa afectà sobre el cicle agrícola i els rendiments. En molts pobles agrícoles, la fertilització dels terrenys seguirà essent deficient i el regadiu també havia quedat molt afectat. Per això, durant els anys de la guerra i posteriors es detecta un descens de la producció agrícola, i l'abandonament de les terres per la manca de mà d'obra. En concret, a la guerra del Francès seguien anys de repressió i misèria i comportà conseqüències múltiples polítiques, econòmiques i socials. Realment, però, l'esdeveniment que més impacte va tenir sobre la vida dels cassanencs va ser, com tants altres pobles de la comarca de la Selva, el darrer setge de Girona i l'«expatriació» dels seus habitants, el 1809.

Però la guerra també va deixar seqüeles polítiques. A principis d'any, els caps de casa del municipi es reuniren a l'església per celebrar eleccions per

a nous compromissaris de l'Ajuntament, tal com manava la nova Constitució, la "Pepa", votada a Cadis el 19 de març de 1812. Aquesta Constitució transformava de soca-rel l'estructura de la monarquia i, a partir de llavors, conceptes com nació, llibertat, ciutadania i feudalisme van passar a tenir un nou significat per a moltes persones. Malgrat el retorn a l'absolutisme per part del fins llavors desitjat rei Ferran VII, l'abril de 1814, una bona part de la població s'havia impregnat ja de les idees de liberalisme, i la descomposició de l'Antic Règim, que ja havia començat abans de la guerra, no s'aturà. És en aquesta perspectiva que hem d'entendre l'actitud del veí Josep Pascual i Clarà (1797-1868), seminarista després de la guerra, que abandonà els estudis eclesiàstics, segons la memòria familiar, davant la disjuntiva d'haver de triar entre les seves idees liberals i la carrera.³⁸ Aquesta decisió fortuïta suposà un canvi d'estudis i l'inici d'una nissaga familiar de metges que va tenir en el seu besnét, el Dr. Pompeu Pascual, a més, un gran amant de la història dels setges de Girona.

Un segle més tard, passades ja les revolucions dites 'liberals', que transformaren el mapa polític i social d'Espanya i d'Europa, la guerra havia passat a la categoria de mite, en què la resistència experimentada en els setges de Girona esdevenia una peça clau. No en va, l'obra que un jove cassanenc presentà als Jocs Florals de Girona de 1911 aspirant al premi a la millor poesia patriòtica, ofert pel Centre Catalanista de Girona, es deia *Epigrama a l'Àliga Imperial*. El seu autor era el jove seminarista Xavier Carbó, de qui enguany commemorem el centenari del seu traspàs. La fascinació que generaven, pels historiadors o afeccionats a la història, les 'proeses' civils i militars del bàndol patriota, de qui s'intentava extreure valors morals i fins i tot religiosos, seria continuada des d'altres mentalitats com la del mateix Dr. Pascual, que es convertiria en un gran afeccionat i divulgador dels setges.

Finalment, ja hem anunciat que la guerra del Francès no va ser només un conflicte entre Catalunya i França i que englobà altres contendents com el britànic. Però poques vegades es té en compte, en el relat històric, la visió del combatent considerat l'«enemic», en aquest cas l'exèrcit napoleònic. Un dels generals que va escriure les seves memòries parlant de la guerra a Catalunya va ser, anys més

38. PASCUAL, 1980: p. 29-33.

tard, Gouvion-Saint-Cyr. La seva anàlisi, que per una banda lloa la ferocitat i l'esperit combatiu dels catalans, també ens apropa a les seves febleses i als odis que genera la guerra: *“els desgraciats habitants van ser les primeres víctimes i les més habituals de les crueltats que ells mateixos havien efectuat, sigui pel seu propi impuls o per l'impuls dels homes que en tenien influència; i això, ho repeteix, sense cap avantatge per llur causa”*, escriuria Gouvion.³⁹

Espero que s'entengui aquest treball, doncs, com un tast de les possibilitats que encara té l'estudi de l'impacte de les guerres contra França en aquesta emblemàtica població gironina que, per altra banda, tants i bons historiadors ha proporcionat. No és molt, imagino, el que encara ens falta per

conèixer de la Guerra del Francès a Cassà tenint en compte les fonts disponibles, però una ullada als arxius de la Corona d'Aragó, de la Ciutat i el provincial, donada la manca de documentació municipal del període, segurament ajudarien a completar la informació que en tenim. La documentació que contenen encara ha estat, en bona part, poc explorada i explotada.

La investigació històrica de base i local segueix essent, encara, el millor antídote contra els tòpics historiogràfics i els mites. La història de Cassà, com la de tants altres pobles, ens ensenya la inutilitat de tota guerra, i la consideració d'aquesta com a nefasta per als pobles; explicar això als lectors de la història és, al meu parer, la millor ensenyança que podem extreure d'aquesta recerca.

39. GOUVION-SAINT-CYR, 1821a: p. 190. La traducció és de l'autor.

7. L'EFECTE DE LA PRIMERA GUERRA MUNDIAL SOBRE LA INDÚSTRIA SURERA: CASSÀ DE LA SELVA, 1914-1920¹

Joaquim Alvarado i Costa

Com és sabut, l'Estat espanyol es mantingué neutral durant la Primera Guerra Mundial de 1914-1918. Tot i així, no pogué restar al marge de les conseqüències d'aquest conflicte² i, si hi hagué un sector que en patí especialment les conseqüències, fou el surer. La del suro era una indústria destinada en la seva pràctica totalitat a l'exportació i els taps un producte destinat, en la seva major part, als mercats que entraren en conflicte. Per aquest motiu, les poblacions sureres visqueren uns anys de grans dificultats que, en certa manera, marcaren un abans i un després en la història del sector. En aquest treball analitzarem les repercussions de la guerra a Cassà de la Selva, una de les localitats referència del sector en aquells moments i al llarg de bona part de la història de la indústria del suro.³

1. EL SECTOR SURER A CASSÀ DE LA SELVA A LA VIGÍLIA DE LA GRAN GUERRA

Des de 1760 es té constància de l'elaboració de taps de suro a la vila de Cassà de la Selva.⁴ La

nostra vila fou una de les primeres on la proximitat d'alzines sureres i les possibilitats, sobretot, del mercat francès d'espumosos i vins de qualitat, estimulà l'aposta per aquest sector. Al llarg del segle XIX hom troba múltiples referències que posen de manifest la importància que adquirí el sector surer a Cassà.⁵ Així, dos recomptes d'obriers surers, elaborats als anys 1884 i 1897, respectivament, situaven Cassà com la segona població surera més important de Catalunya pel que feia al nombre de treballadors, darrere Sant Feliu de Guíxols,⁶ i també com la segona localitat en nombre de taps elaborats al llarg de l'any.⁷ Però hi ha un altre element on coincidien ambdues obres: la presència de poques màquines a la nostra vila en aquells moments, dues el 1884 –instal·lades l'any anterior, segons el text– i cap el 1897.⁸ La mecanització dels processos productius en el sector surer fou un fenomen molt tardà: durant el primer segle –o segle i mig– d'història del negoci surer, els taps foren elaborats de manera artesanal, en establiments de petites dimensions. Les primeres màquines aparegudes al

1. Aquest text és el fruit de la conferència que va tenir lloc a Can Trinxeria de Cassà de la Selva el dissabte 24 de febrer de 2018. Per a l'elaboració d'aquest treball, agraeixo l'ajut facilitat pel personal de l'Arxiu Municipal de Cassà de Selva, així com la informació facilitada per Eduard Mestres, Xavier Carbó i Xon Vilahur.

2. Sobre l'impacte de la guerra a Espanya, cf. ROMERO, 2002. Sobre les repercussions i conseqüències del conflicte a les nostres comarques, cf. FUENTES, 2015. També de consulta obligada per referir-se expressament a la comarca del Baix Empordà, surera per definició, cf. PELEGRÍ, 1997.

3. Sobre la història del negoci del suro a Cassà, cf. ALVARADO, 2005. Sobre el mateix sector fa uns anys, cf. GREC, 2005.

4. Parlem de la figura de Francesc Malavila Marranxa, que va contraure matrimoni el 7 de maig d'aquell any, cf. MEDIR, 1953: p. 15.

5. ALVARADO, 2005: p. 31-35.

6. El recompte de 1884 situava 1.120 treballadors i 35 treballadores a la nostra vila, mentre que el de 1897 n'hi situava 1.220 i 40, respectivament; cf. GICH-GIL, 1885: p. 15; SERRAT, 1898: p. 72.

7. Segons els recomptes indicats, a Cassà es van produir 231.000.000 de taps, amb un pes de 693.000 kg i per un valor de 2.541.000 pessetes el 1884; i 459.900.000 taps, amb un pes de 2.299.500 kg i per un valor de 6.898.500 pessetes el 1897, cf. GICH-GIL, 1885: p. 28; SERRAT, 1898: p. 38-39.

8. GICH-GIL, 1885: p. 13; SERRAT, 1898: p. 71.

llarg del segle XIX no aconseguiren substituir l'habilitat de l'artesà taper. Tot i que la seva implantació fou progressiva i relativament accelerada a partir de la dècada de 1880,⁹ no fou fins amb el nou segle, amb les millores introduïdes a la nova màquina de garlopa, quan es va estendre realment la mecanització de l'elaboració dels taps de suro.

Un altre factor que ajudà a la consolidació del sector surer a Cassà foren els transports, i més concretament, el tren. El 30 de juny de 1892 s'inaugurava la nova línia fèrria que unia Sant Feliu de Guíxols amb Girona.¹⁰ Aquest ferrocarril es convertia en la via de tramesa dels taps elaborats als establiments de Cassà –i de Llagostera– cap al moll de Sant Feliu de Guíxols i cap a l'estació de tren de Girona i, des d'allà, cap als mercats exteriors, destina-



Figura 27. Retrat de Josep Gruart Poch, primer president del *Fomento de la Industria Nacional Corcho-Taponera*. Font: AMCS. Col·lecció família Gruart.

ció final d'aquests taps. La ubicació geogràfica de Cassà permeté la presència del nou transport i fou un estímul per a la consolidació i creixement de la fabricació de taps a la nostra vila. El mateix any, es constituïa a Cassà el *Fomento de la Industria Nacional Corcho-Taponera*, entitat patronal que tenia l'objectiu de promoure la defensa i foment del sector, un projecte amb voluntat d'estendre's a nivell de tot l'Estat. La iniciativa cassanenca en aquesta institució es posà de manifest en el moment d'escollir el seu primer Consell General: Josep Gruart Poch fou triat president (cf. Figura 27), Francesc Figueras, secretari, i Josep Domingo, tresorer. Els principals càrrecs d'aquesta societat quedaven en mans d'industrials surers cassanenecs.¹¹ Aquesta entitat publicà un butlletí a partir de 1893, editat a Cassà, i fou particularment activa durant la primera meitat de la dècada de 1890, en el context dels debats aranzelaris del moment.

El segle XX s'iniciava amb transformacions importants dins el sector surer. D'entrada, l'aparició de noves possibilitats per a la matèria primera: després de més de segle i mig en el qual l'elaboració de taps de suro natural havia estat el principal –o millor dit, l'únic– objecte de negoci del sector, apareixien noves aplicacions per al suro, destacant l'aglomerat per damunt de totes elles. L'aparició de l'aglomerat,¹² amb les millores que, precisament, hi introduí el cassanenc d'adopció Josep Serra i Carbó,¹³ comportà una autèntica revolució en el sector: impulsà la mecanització dels processos productius, cosa que afavorí l'expansió de fàbriques de grans dimensions i amb una major especialització en el treball, un model d'establiment considerablement diferent de l'obrador taper tradicional. Aquest context de transformacions sectorials també arribà al tap: a partir de principis de segle XX les màquines de garlopa s'expandiren al llarg de la Catalunya surera, afavorides per les modificacions que permeteren elaborar taps d'imitació a mà –“*plens rodons*”– i per les noves possibilitats energètiques, amb l'expansió progressiva de l'electricitat.¹⁴

9. SALA, 1998; p. 116-118; Espadalé, 2002: p. 76-83.

10. BUSSOT, 2002: p. 218-231.

11. MEDIR, 1953: p. 170-175.

12. SALA, 2003: p. 74-78.

13. El 1904 Josep Serra i Carbó (Mataró, 1857-Cassà de la Selva, 1940) va inventar el suro aglomerat elàstic, la patent del qual fou comprada per la *Crown Cork & Seal*, de Baltimore, cf. SALA-NADAL, 2010: p. 219-222; ROIG, 2015: p. 123-126.

14. ESPADALÉ-MARTÍ, 2002.



Figura 28. Interior de la fàbrica de la societat *Puig, Castellano y Compañía*, l'any 1915. La mecanització ja havia arribat a aquesta empresa abans de l'esclat de la guerra. Font: AMCS, Arxiu d'imatges. Col·lecció Margarida Bosch Puig.

Com repercutiren aquestes transformacions a la nostra vila? A les Matricules industrials de 1901 tributaven trenta-cinc establiments on s'elaboraven taps de suro, al costat de quatre exportadors de taps, dels quals, cap no declarava tenir maquinària.¹⁵ En canvi, si saltem a 1910 veiem com Francesc Vidal Saló manifestava tenir-ne una i l'empresa comandita *Sitjas, Bigas y Compañía* en declarava set.¹⁶ Cinc anys més tard, havent començat ja la guerra, la font indicava la presència de màquines mogudes a motor als establiments de *Puig, Castellano y Compañía* –una–, *Sitjas, Bigas y Compañía* –quatre–, *Vidal y Metje* –una– i *Vidal y Puig* –dues–; i de màquines per a fer taps als de Miquel Botanch –dues–, Nemesi Lloret –quatre–, Ernest Molinas –vuit–, Manel Nadal –una– i Francesc Oliver –una– (cf. Figura 28). Un total de trenta-tres establiments tributaven en concepte de fàbriques de taps aquell any 1915 a la nostra vila.¹⁷ En definitiva, a l'estiu de 1914 Cassà era una de les poblacions referència de la Catalunya surera. Una trentena –documentada– d'establiments elaboraven taps de suro de tot tipus que eren enviats arreu del

món, fonamentalment a Europa. La tradició d'aquesta fabricació, l'emprenedoria dels fabricants cassanencs i les facilitats per al transport havien permès la consolidació d'aquest sector a la nostra vila. L'esclat bèl·lic de 1914 marcà un abans i un després a la història de la indústria surera catalana.

2. L'ESCLAT DE LA GUERRA I LES REPERCUSSIONS A LA INDÚSTRIA SURERA CATALANA

El 28 de juny de 1914 foren assassinats a Sarajevo l'hereu de la corona austro-hongaresa, Francesc Ferran, i la seva esposa. Les sospites que Sèrbia estava al darrere de l'atemptat portaren l'imperi austrohongarès a reclamar-li la participació de la policia austríaca en les investigacions, cosa a la qual es va negar. En conseqüència, el 28 de juliol Àustria-Hongria declarava la guerra a Sèrbia, i Rússia, aliada dels serbis, declarava la guerra als austrohongaresos. La política d'aliances que s'havia establert a Europa provocà que la guerra agafés un àmbit europeu, quan França entrà en suport de Rússia i Alemanya d'Àustria-Hongria. Quan els exèrcits alemanys ocuparen Bèlgica, violant la seva condició de país neutral, fou el Regne Unit qui entrà al conflicte al costat de França i Rússia i involucrà la pràctica totalitat del continent europeu en una guerra durant més de quatre anys. L'Estat espanyol es mantingué neutral, cosa que afavorí la indústria catalana: els proveïments dels països bel·ligerants van quedar estroncats i es veieren obligats a proveir-se de productes bàsics als estats neutrals, com era l'espanyol. Aquesta demanda propicià un notable augment de les exportacions.

En contrast amb aquest cicle expansiu per a les indústries catalanes, el sector surer en resultà altament perjudicat. Els mercats dels Imperis Centrals es tancaren als taps, mentre que la regió de la Xampanya, destinació de part important del producte, esdevingué camp de batalla entre francesos i alemanys. Els bombardeigs, a la tardor de 1914,

15. AMCS, Administració general, Hisenda, Fiscalitat, Matricula industrial de 1901. Els quatre exportadors eren *Agustín Daussà y Compañía*; *Figueras, Daussà y Compañía*; *Josep Domingo i Lloret y Daussà*.

16. AMCS, Administració general, Hisenda, Fiscalitat, Matricula industrial de 1910. Aquell any constaven a la font vint-i-sis establiments on es feien taps de suro.

17. AMCS, Administració general, Hisenda, Fiscalitat, Matricula industrial de 1915.

18. Entre les indústries catalanes afectades pels bombardeigs de Reims destaquem *José Batet Hijo i Rovira y Compañía*, de Sant Feliu de Guíxols; *Martí Montaner*, de Palamós; o *Francesc Oller*, de Cassà. En aquest darrer cas, els bombardeigs de Reims obligaren al retorn de la família Oller a Cassà, cf. NADAL, 2013: p. 46-70; *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, 10 d'octubre de 1914.

de Reims, població on s'havia establert una important colònia surera catalana, malmeteren els establiments d'aquests industrials.¹⁸ Els danys als establiments dels industrials surers catalans establerts a la Xampanya foren una de les primeres conseqüències de l'esclat de la guerra, però fou tot el sector surer

tradicional –o millor dit, el sector surotaper– qui en resultà particularment perjudicat. Recordem que parlem d'un sector basat en l'exportació, sobretot a França i arreu d'Europa. Només mirant les dades de les Estadístiques de Comerç Exterior d'Espanya podem xifrar aquestes pèrdues (cf. Taula 13).

Taula 13. Exportacions espanyoles de taps i discs, 1913-1919

Anys	A Europa	A Amèrica	Altres continents	Total
1913	100	100	100	100
1914-1915	79	137	113	91
1916	48	74	206	57
1917-1918	38	101	49	51
1919	84	55	40	77

Font: *Estadísticas del Comercio Exterior de España*; cf. PAREJO, 2010: p. 44. Números índexs de les exportacions valorades en pessetes corrents (1913=100).

La Taula 13 posa de manifest la davallada considerable dels mercats europeus per als taps espanyols –o sigui, catalans. Entre 1913 i 1919 no es venguéres a mercats tan importants com eren l'alemany o l'austriac –segona i cinquena destinació dels productes surers espanyols abans de l'esclat de la guerra–, mentre que es van reduir els mercats francès i italià, aquest darrer, sobretot, a partir de l'entrada d'Itàlia a la guerra, el maig de 1915.¹⁹ En contrast, s'incrementà considerablement el mercat

nord-americà i el d'altres països no participants al conflicte, en la seva major part de fora d'Europa.²⁰ El desembre de 1915 els taps de suro foren considerats 'material de guerra' per part del govern suís, reduint a la meitat l'exportació a un mercat que s'havia convertit en una alternativa per als taps catalans després de l'entrada d'Itàlia a la guerra.²¹ En la Taula 14 podem veure la important reculada de les exportacions en alguns dels més importants mercats surers europeus a partir de l'esclat de la guerra.

Taula 14. Destinació de les exportacions espanyoles de productes surers manufacturats (percentatge sobre el volum total)

ANYS	Alemanya	Àustria	França	Itàlia	Regne Unit
1900-1904	13	1	33	5	35
1905-1909	9	4	27	26	17
1910-1914	16	6	29	6	14
1915-1919	–	–	41	2	13

Font: *Estadísticas del comercio exterior de España*; cf. PAREJO, 2004: p. 41.

19. Abans de l'entrada d'Itàlia a la guerra, el port de Gènova s'havia convertit en una via d'entrada dels taps i d'altres productes als Imperis Centrals. Quan el bisbalenc Narcís Nadal i Puig visità Gènova, el novembre de 1914, pogué comprovar el paper del seu port com a via de comerç, cf. PELEGRÍ, 1997: p. 16; ALVARADO, 2008: p. 260.

20. PAREJO, 2010: p. 44-45.

21. PELEGRÍ, 1997: p. 16; ALVARADO, 2008: p. 260-261.

L'esclat de la guerra coincidí també amb una important crisi bancària, quan als banquers locals se'ls feu impossible negociar girs a l'estranger.²² A principis d'agost els banquers de Sant Feliu de Guíxols suspenien per un mes la devolució de dipòsits i superàvits als titulars dels comptes. La manca de crèdit generà l'alarma dins el sector i propicià tancaments de fàbriques, així com reducció de jornades de treball.²³

Tot just iniciat el conflicte, les administracions públiques de les poblacions sureres prengueren iniciatives destinades a ocupar els obrers del sector que s'havien quedat sense feina. El setembre de 1914 l'Ajuntament de Palafrugell augmentava la seva brigada municipal d'obres en cent cinquanta persones, mesura millorada per l'industrial i mecenes Josep Torres Jonama,²⁴ que a partir de finals d'octubre de 1914 ofería quatre-centes pessetes setmanals perquè els obrers poguessin fer tasques d'arranjament dels carrers de la vila.²⁵ A Sant Feliu de Guíxols s'impulsà una subscripció popular per a socórrer els obrers sense feina, així com la recol·locació d'aquests en les obres de reparacions de carreteres i de construcció de la xarxa de clavegueres.²⁶ A Tossa es constituïa una societat cooperativa 'de capital i treball', amb l'objectiu d'elaborar taps de suro i on només hi podrien treballar obrers surers d'aquesta població. Els principals prohoms locals es feren socis de la cooperativa que, almenys fins al desembre, donà feina a una trentena de treballadors, tot i que no es té constància que durés més enllà de desembre de 1914.²⁷ Altres mesures adoptades en altres poblacions sureres foren els donatius o l'aparició de les cuines econòmiques.²⁸ Aquestes mesures permeteren alleugerir la situació, però a principis de 1915 ja es veien com a insuficients.²⁹

Podem veure, doncs, com el sector començà a passar greus dificultats tot just iniciat el conflicte, ja a l'agost de 1914 les autoritats locals prengueren mesures destinades a alleugerir-les. El sector surer era un sector abocat a l'exportació, i, encara a l'alçada de 1914, predominava el taller manual o poc mecanitzat –malgrat que ja havien aparegut algunes grans fàbriques arreu del territori–, centrat en l'elaboració de taps de suro natural destinats a les principals regions vitícoles europees. La paralització del comerç, la crisi bancària i la caiguda de la demanda obligà al tancament de molts establiments tapers, deixant els treballadors al carrer i obligant a la seva reubicació en altres àmbits de negoci.

3. REPERCUSSIONS DE LA GUERRA SOBRE LA POBLACIÓ OBRERA CASSANENCA

Igual que arreu de la Catalunya surera, al cap de poques setmanes de l'esclat de la guerra ja tenim notícies sobre les seves repercussions a Cassà. El ple de l'Ajuntament del 12 d'agost de 1914 donava compte de la creació d'una "*Junta autónoma compuesta de las autoridades locales, señores Concejales, Presidentes de las Sociedades recreativas y representantes de los gremios y de todas las fuerzas vivas de la población*".³⁰ Aquest organisme havia estat creat formalment el 5 d'agost, sota la presidència de l'alcalde, Domingo Bosch Codolà, i amb la presència de regidors, propietaris, industrials i comerciants (cf. Figura 29), així com del jutge municipal –Joaquim Daussà Surís– i del capellà del poble –Joaquim Bosch Banti.³¹ La seva primera mesura havia estat obrir una subscripció entre els propietaris, rendistes i "*personas acomodadas*" del poble que, en el dia de la

22. PELEGRÍ, 1997: p. 15.

23. FUENTES, 2015: p. 61-63.

24. BUSQUETS, 2000: p. 11-24.

25. HERNÁNDEZ, 2002: p. 26-27; BUSQUETS, 2000: p. 16-18.

26. FUENTES, 2015: p. 63.

27. ALVARADO-PAREJO, 2016: p. 317-321.

28. PELEGRÍ, 1997: p. 30-32; ALVARADO, 2002.

29. *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, 4 de febrer de 1915.

30. AMCS, Administració General, Llibre d'Actes de Ple, 12 d'agost de 1914, cf. Apèndix 9.

31. AMCS, Llibre d'Actes de la *Junta Autónoma de Defensa para aliviar a la clase obrera que carezca de trabajo a causa de la conflagración europea*, núm. 2.295. Estava composta d'un total de quaranta-tres membres, a part del president, amb un clar predomini del sector surer, amb la presència de personalitats remarcables del sector com Joan Domingo Gispert, Josep M. Nadal Vilallonga, Francesc Vidal Saló, Nemesi Lloret Bou, etc.

celebració d'aquell ple, confessava haver recaptat 1.200 pessetes. Els càlculs de la Junta indicaven que amb aquells diners recaptats es podrien cobrir les necessitats dels obrers en atur forçós durant un mes, però avisava que si el govern central no prenia resolucions adequades per alleugerir les dificultats, l'Ajuntament no podria prendre cap mesura, a causa de la migradesa dels seus ingressos. El ple posava molt d'èmfasi en el risc de malestar social, d'aldarulls, indicant que ja s'havia fet saber al governador civil que hi havia la possibilitat d'alteracions de l'ordre públic. S'acordà que cada nit hi hauria dos regidors a la Casa Consistorial per atendre les queixes dels veïns relatives a la situació. Podem veure, doncs, com només quinze dies després de l'inici de la guerra la població de Cassà ja en patia les conseqüències. En el ple es parlava del tancament de fàbriques, dels obrers que s'havien quedat sense treball i, com a conseqüència de tot plegat, de la possibilitat que hi hagués aldarulls.³² La recaptació de donatius per a pal·liar aquesta situació fou la primera mesura,³³ però ben aviat es posà de manifest que calia ocupar els obrers surers en algun lloc. L'opció serien les obres públiques. En primer lloc, es va acordar que els aturats treballarien en les obres de finalització de la carretera entre Riudellots i la Bisbal,³⁴ mesura que s'amplià a obres de reparació de camins veïnals i a feines de manteniment de carrers i places.³⁵ S'acordava que els diners resultants de la subscripció oberta per la Junta Autònoma es destinarien al pagament de salaris per aquestes obres públiques.³⁶ La guerra, però, es perllongà més del previst i el mes d'octubre s'aprovava que els obrers en atur de Cassà i Llagostera treballa-

rien en altres obres públiques: el camí veïnal que anava de l'estació de la Creueta a Madremanya; la variant de la carretera Madrid-França a Costa Roja i pont del Terri; i les noves carreteres de Caldes de Malavella a la carretera general i de Riudellots a Sant Martí de Llémena.³⁷

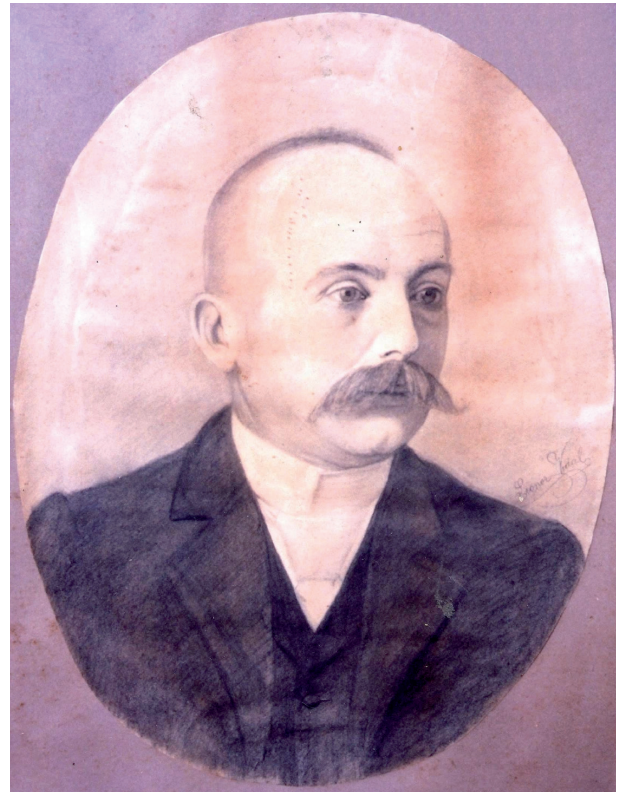


Figura 29. Retrat de Francesc Vidal Saló, fabricant i comerciant de suro, membre de la Junta Autònoma constituïda l'agost de 1914 per pal·liar els efectes de la crisi. Font: AMCS, col·lecció Amèlia i Elisa Vilaret.

32. El 26 d'agost la societat *La Luz* entrava un escrit a l'Ajuntament comunicant que es faria una reunió per analitzar la situació de la classe obrera cassanenca, cf. AMCS, fons d'Associacions, *Sociedad La Luz, sindicato de obreros corchotaponeros*, Correspondència. Aquest sindicat, al qual s'hi havien afiliat part important dels obrers suro-tapers de Cassà, havia estat fundat l'any 1911, i tenia una ideologia propera a la CNT, per la qual cosa podem entendre la preocupació de les elits locals d'un possible esclat revolucionari que calia aturar com fos. El 1918 canvià de nom, passà a anomenar-se *El Porvenir*, cf. ALVARADO, 2005: p. 72.

33. El *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, de 22 d'agost de 1914, indicava com les autoritats de Cassà havien agraït el donatiu que el veí de Girona Àngel Marull, originari de Cassà, enviava setmanalment a la vila per tal de distribuir-lo entre els obrers en atur.

34. AMCS, Administració General, Llibre d'Actes de Ple, 19 d'agost de 1914.

35. AMCS, Administració General, Llibre d'Actes de Ple, 26 d'agost de 1914.

36. AMCS, Administració General, Llibre d'Actes de Ple, 2 de setembre de 1914.

37. *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, 13 d'octubre de 1914. A la reunió de la *Junta Autònoma de Defensa* que es va fer el 26 d'octubre es va fer constar que, fruit de la subscripció, s'havien recaptat 7.003 pessetes i 50 cèntims, de les quals, se n'havien destinat 4.684 per a pagar als obrers que havien treballat en obres públiques i 1.051 com a socors als pobres, cf. AMCS, Llibre d'Actes de la *Junta Autònoma de Defensa*.

L'allargament de la guerra obligava a anar prenent mesures per alleugerir les dificultats dels obrers del sector. Però els membres de la Junta Autònoma eren conscients que els treballadors provinents del sector surer necessitaven una feina més d'acord amb els seus coneixements tècnics. Per aquest motiu, al mes de novembre, la Junta va analitzar dues propostes de recol·locació de treballadors del suro. La primera proposta consistia a fer un préstec de 40.000 pessetes per donar feina a una quarantena de treballadors durant cinc mesos, promoguda per la societat *Vidal y Metge*. La segona proposta era la creació d'una fàbrica de taps de caràcter benèfic, on ubicar-hi tots els obrers en atur, sota la direcció tècnica de Narcís Oller, amb un capital de 65.000 pessetes aportat per les persones "*pueriles y altruistas*" de la vila, que en serien les propietàries.

Ambdues propostes, després de ser analitzades, foren rebutjades perquè la Junta considerà que no es podria recaptar el capital suficient per tirar endavant els projectes i perquè, en el segon cas, hi havia el temor que la nova fàbrica seria una competència deslleial als petits fabricants.³⁸

El 24 de febrer de 1915 es presentava al ple de l'Ajuntament una proposta de Pressupost extraordinari per proporcionar treball als obrers víctimes de la crisi. S'aprovava la creació d'una Brigada municipal que seria la continuació de l'existent anteriorment, promoguda per la Junta –extingida 'per cansament', segons s'indicava a les actes–³⁹ i que seria sostinguda mitjançant una subscripció popular. La nova Brigada es destinaria a les tasques de neteja i desinfecció del clavegueram i al manteniment de voreres, carrers, places i passeigs que ho necessitessin a causa de les abundants pluges que hi havia hagut recentment. Es calculava que el cost d'aquesta Brigada seria de 22.500 pessetes.⁴⁰ Tot i així, aquesta mesura també esdevindria insuficient: el mes de juny de 1915 es feia saber als

contractistes de les obres del ferrocarril de Ripoll a Puigcerdà que si necessitaven mà d'obra es podien adreçar als municipis de Palafrugell, Palamós i Cassà de la Selva, "*cuyos alcaldes se lamentan de la falta de trabajo*".⁴¹ La continuació de la guerra i la seva extensió a països que inicialment s'havien declarat neutrals, com Itàlia, perllongava en el temps les males condicions de vida dels obrers. El 24 de març de 1916 es feia una reunió a la seu del sindicat *La Luz* relativa a la situació i el dia següent comunicaven a l'Ajuntament que s'havia acordat denunciar la pujada dels preus de les subsistències i reclamar que es facilitessin als obrers del suro mitjans per a poder subsistir.⁴² L'octubre de 1916 la *Compañía General de Alumbrado por Acetileno*, de Barcelona, demanava treballadors per a unes feines de reparació de les canonades de plom, obrers que els foren ràpidament facilitats per part de l'Ajuntament.⁴³

A finals d'aquell octubre de 1916, en resposta a un requeriment del governador civil relatiu a les mesures preses per apaivagar les conseqüències de la crisi, l'Ajuntament indicava que havia subvencionat obres de manteniment i, un cop acabades, havia promogut l'auxili social als obrers, gastant-se imports superiors a 3.000 pessetes anuals, auxili que s'havia complementat amb petites ajudes d'entitats filantròpiques o caritatives locals. Indicava la impossibilitat de fer més esforços malgrat l'agreujament de la crisi per l'augment del preu de les subsistències.⁴⁴ La continuïtat de les dificultats obligaria a la suspensió de la Festa Major de l'any següent, donat que "*de celebrarse, como en los dos años últimos, su resultado será contraproducente, pues mientras que los unos fingieran divertirse los demás es cierto que aumentarían sus sufrimientos, pudiendo agudizarse, por la experiencia adquirida, que en todo caso vendrá a ser casi un ridículo lo que en otros tiempos, cuando regía la normalidad, era una de las mejores fiestas de la*

38. AMCS, Llibre d'Actes de la *Junta Autónoma de Defensa*.

39. Formalment, la Junta es va dissoldre dos dies més tard, el 26 de febrer. A la darrera reunió es feu constar que s'havien recaptat 18.514 pessetes i 12 cèntims de les quals, 15.312 pessetes i 85 cèntims es destinaren a pagar jornals als obrers de la Brigada municipal i 2.040 a socors, cf. AMCS, Llibre d'Actes de la *Junta Autónoma de Defensa*.

40. AMCS, Administració General, Llibre d'Actes de Ple, 24 de febrer de 1915.

41. *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, 3 de juny de 1915.

42. AMCS, fons d'Associacions, *Sociedad La Luz, sindicato de obreros corchotaponeros*, Correspondència.

43. AMCS, Administració General, Llibre d'Actes de Ple, 3 d'octubre de 1916.

44. AMCS, Administració General, Llibre d'Actes de Ple, 31 d'octubre de 1916.

provincia, por lo cual, a su entender, se impone ahora la suspensión de tan renombrada fiesta hasta que las circunstancias aconsejen celebrarla".⁴⁵

La darrera notícia relativa a les dificultats econòmiques dels obrers durant la guerra és d'abril de 1918, quan el ple de l'Ajuntament va proposar que es podien col·locar obrers cassanencs en atur a les obres de la carretera de Cassà a Caldes i a les de Santa Coloma a Lloret amb enllaç a Vidreres.⁴⁶

4. REPERCUSSIONS SOBRE EMPRESES I FABRICANTS

Les notícies disponibles que hem compilat al llarg de l'apartat anterior posen de manifest com l'esclat de la guerra repercutí sobre les condicions econòmiques i socials dels obrers del suro cassanencs. Però el que no podem deixar de tenir en compte és que aquesta fou la principal repercussió del tancament de tallers arran de les dificultats per a l'exportació als mercats tradicionals tapers. La imatge que ens dona la indústria surera cassanenca a l'inici de la Gran Guerra és una imatge de predomini del tradicional obrador taper, característic del segle anterior, molt lligat als tradicionals mercats suro-tapers europeus i, en conseqüència, molt dependent de l'evolució del conflicte.⁴⁷

Un exercici de difícil elaboració és quantificar el nombre d'establiments que es veieren obligats al tancament. Sabem del cas de la societat *Vidal y Puig*, que feu fallida a principis de 1915.⁴⁸ Però cal tenir en compte el predomini a Cassà –i a bona part de la Catalunya surera– del model d'obrador domèstic o gairebé, que no constava en cap registre oficial i del qual només en tenim coneixement arran de fonts secundàries. Un llibret de 1920 i unes anotacions manuscrites conservades a l'Arxiu Municipal indicaven que aquell any hi havia un total de dos-cents cinquanta establiments cassanencs que

treballaven el suro.⁴⁹ Aquesta dada contrasta notablement amb les xifres que donaven les Matrícules industrials, però no ens sorprèn si tenim en compte que l'obrador tradicional no requeria grans inversions per a ser posat en marxa. El problema és que no podem saber quants d'aquests establiments existien durant els anys de la guerra i com aquesta hi repercutí. De la mateixa manera que no estem en condicions de saber quants establiments surers cassanencs es veieren obligats, durant aquells anys, a deixar de treballar puntualment o a treballar menys dies a la setmana. Els tapers cobraven per nombre de taps elaborats cada setmana i la resta de treballadors per nombre de dies treballats. Per tant, perderen bona part dels seus ingressos. I no oblidem en cap moment la conjuntura alcista dels preus de les subsistències.

Un bon indicador del daltabaix ocasionat per l'esclat de la guerra és el fet que la societat *Figueras, Daussà y Compañía*, una de les més importants de la població,⁵⁰ reduí notablement les seves compres de taps a establiments de menors dimensions. Les principals empreses sureres acostumaven a proveir-se de taps elaborats en tallers tapers, i els revenien als mercats exteriors (cf. Figura 30). La caiguda de la demanda europea obligà *Figueras, Daussà y Compañía* a reduir les seves adquisicions de taps, i la seva caiguda del volum de negoci repercutí damunt aquests obradors (cf. Taula 15). Assenyalem, a més a més, que entre l'agost de 1914 i el gener de 1915 aquestes compres estigueren pràcticament paralitzades. A partir de febrer de 1915 *Figueras, Daussà y Compañía* tornà a adquirir taps a altres obradors, però en un volum molt menor al d'abans de l'esclat de la guerra, com podem observar. Aquesta societat sobrevisqué a la Gran Guerra gràcies al seu negoci de proveïment de taps a Amèrica i a Astúries; la demanda de taps per a sidra permeté la continuïtat d'aquesta empresa en aquests anys difícils i posteriorment.

45. AMCS, Administració General, Llibre d'Actes de Ple, 1 de maig de 1917.

46. AMCS, Administració General, Llibre d'Actes de Ple, 10 d'abril de 1918.

47. Segons indicava Joan Pelegrí: "A conseqüència de la guerra, a Palafrugell, els obrers de taps a mà, a qui s'anomenava 'senyors o canonges de la indústria', han esdevingut senzills treballadors, ja que desaparegué la situació privilegiada de que gaudien", cf. PELEGRÍ, 1997: p. 13.

48. *Ciutat Nova*, 16 de gener de 1915.

49. ALVARADO, 2005: p. 40-41 i 144-146.

50. *Figueras, Daussà y Compañía* fou constituïda formalment el 9 de gener de 1901, amb l'objecte de "cuantos actos se requiera y sea menester para el negocio de la compra y venta de corcho y taponés...", amb un capital de 6.000 pessetes. Els socis fundadors foren Francesc Figueras i Carbó, Francesc Figueras i Oller i Francesc Daussà i Surís, cf. AHG, Notarial, Girona-10, Notari Emili Saguer Olivet, vol. 865, f. 69-72.



Figura 30. Treballadors de la fàbrica Figueras, Daussà y Compañía, secció de triadors. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Col·lecció Montserrat Gener.

Taula 15. Figueras, Daussà y Compañía, adquisicions de taps

Anys	Compres de taps (en pessetes)
Agost 1913 – Juliol 1914	80.158,23
Agost 1914 – Juliol 1915	25.029,86
Agost 1915 – Juliol 1916	26.641,69
Agost 1916 – Juliol 1917	56.660,20

Font: AMCS, fons de la Societat *Figueras, Daussà y Compañía*. Gestió dels recursos econòmics, Comptabilitat general, Llibre Diari núm. 4. D-287.

En tot cas, des del mes d'agost de 1914 els industrials del sector surer eren conscients del problema de la impossibilitat de vendre mercaderies i de la necessitat urgent de crèdit mentre durés el conflicte.⁵¹ Les gestions davant el Ministeri d'Hisenda donarien el seu fruit amb la constitució de la societat anònima *Docks de Palamós* el 14 de març de 1916.⁵² Amb un capital inicial de 250.000 pessetes tindria com a objectiu facilitar als industrials surers l'accés als crèdits del Banc d'Espanya en condicions més

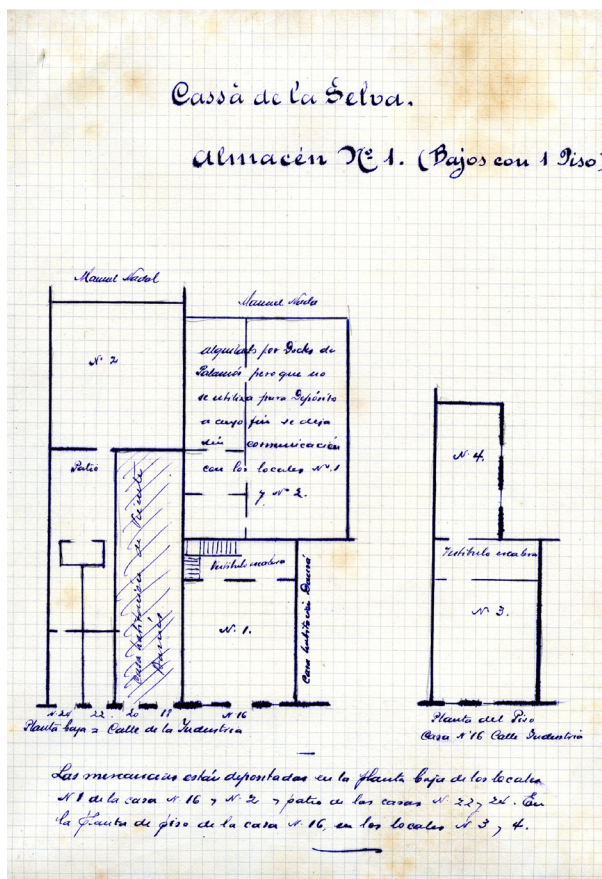


Figura 31. Plànol del magatzem 1 de Docks de Palamós, S.A. a Cassà, ubicat al c/ Indústria, 16-22, antic establiment de Narcís Daussà. Font: SAMP, Fons d'Associacions, Societat Anònima Docks de Palamós.

avantatjoses. Com a garantia d'aquests crèdits, els industrials dipositarien les seves mercaderies en els magatzems de la societat.⁵³ Aquesta societat creà una xarxa de magatzems arreu de la Catalunya sureira, concretament a Palamós, Palafrugell, Sant Feliu de Guíxols, Calonge, Begur, la Bisbal, Llagostera i Cassà de la Selva. A la nostra vila se n'instal·laren tres, en els quals hi havia dipositades mercaderies per valor de 221.685 pessetes el maig de 1922.⁵⁴ Aquests tres magatzems s'instal·laren al carrer de

51. A finals d'agost de 1914, a iniciativa dels industrials de Sant Feliu de Guíxols, ja es plantejava la creació d'una societat que gestionés magatzems generals de dipòsits, els quals servirien de garantia per a crèdits atorgats pel Banc d'Espanya. Aquests magatzems s'haurien d'instal·lar a Llagostera, Cassà de la Selva, Tossa i Vidreres, a més del mateix Sant Feliu, cf. *Baix Empordà*, 30 d'agost de 1914.

52. ACBE, Notarial, Palamós, Notari José Bellido Mascias, vol. 900, f. 256-270.

53. El 31 de desembre de 1916 s'havien fet un total de 32 dipòsits, per un valor de 180.314 pessetes i 50 cèntims, mentre que un any més tard el nombre de dipòsits era de 301, per un valor de 3.010.423 pessetes i 5 cèntims. L'allargament de la guerra va obligar a fer més dipòsits, comptabilitzant-se'n un total de 647, per un valor de 6.379.673 pessetes i 95 cèntims, a l'acabament de 1918, cf. SAMP, fons d'Associacions, *Societat Anònima Docks de Palamós*, Informe de 19 de juny de 1921.

54. SAMP, fons d'Associacions, *Societat Anònima Docks de Palamós*, Existències a 22 de maig de 1922.

la Indústria número 16-22 (cf. Figura 31), al carrer Girona número 12 i al carrer Ample número 27.⁵⁵ A partir de 1917 en aquests magatzems es dipositaren les mercaderies dels industrials surers cassa-

nencs que van demanar crèdits al Banc d'Espanya. En la Taula 16 tenim una relació dels fabricants de taps que hi tenien dipositades mercaderies en data 4 d'abril de 1921.

Taula 16. Industrials amb mercaderies dipositades als magatzems cassanencs de Docks de Palamós, S.A. a 4 d'abril de 1921 (valor en pessetes dels dipòsits).

Fabricant	Valor del dipòsit	Import del préstec
Artigas, Pere	1.600,00	1.410,00
Bosch Lloveras, Joan	6.581,20	6.430,00
Bosacoma, Leandre	23.403,03	19.250,00
Bagué, Lluís	2.531,23	2.490,00
Bosch Lloveras, Jaume	1.824,60	1.360,00
Crous Vidal, Josep	4.790,60	3.580,00
Cruz, Pere	4.340,50	3.240,00
Cassà, Josep	1.293,40	970,00
Cortacans, Joaquim	1.828,40	1.150,00
Corominola, Miquel	924,00	680,00
Daussà Surís, Joaquim	1.904,80	1.900,00
Dalmàs, Plató	1.954,60	1.460,00
Deu Cama, Plàcid	600,00	410,00
Escapa Oliver, Basili	1.689,30	560,00
Gruart Poch, Josep	694,80	520,00
Gibert Artigas, Pere	2.940,00	2.200,00
Juan Mora, Martí	2.328,80	1.860,00
Lloveras Bou, Martí	3.040,50	2.280,00
Lloret, Narcís	29.354,00	22.160,00
Lloret Noguera, Lluís	4.049,45	3.030,00
Martí, Teòfil	2.561,00	2.240,00
Mallorquí, Joaquim	2.981,95	2.230,00
Marull, Joan	3.003,70	2.250,00
Nadal Domingo, Narcís	1.095,00	800,00
Olivé, Cosme	45.504,25	34.575,00
Parleris Salvador, Tomàs	44.986,20	32.440,00
Pagès, Emili	2.313,40	2.000,00
Pagès Matas, Joan	2.760,00	2.030,00
Rich Bosch, Joaquim	20.340,90	19.515,00
Roquet Salgàs, Joan	10.125,43	9.590,00
Rosselló, Martí	4.962,50	3.860,00
Rich, Dorotea, vídua de Barnadas	4.123,66	4.000,00
Serra, Josep	1.080,18	780,00
Tolosà Poch, Joan	4.396,30	3.490,00
Torras, Joan	3.134,00	2.540,00
Xibert Carbó, Carles	24.436,30	19.190,00
TOTAL	276.212,98	219.710,00

Font: SAMP, fons de la Societat *Docks de Palamós, S.A.*, Existències a 4 d'abril de 1921.

55. Ignorem per què els magatzems 2 i 3 es van instal·lar en aquells domicilis dels carrers Ample i Girona. Narcís Vilahur era titular d'un establiment surer just al davant del magatzem del carrer Ample, segons recorda la seva neta Xon Vilahur. Per la seva banda, el local ubicat al carrer Girona és molt possible que formés part dels establiments de la societat *Sitjas, Bigas y Compañía*, segons indicacions d'Eduard Mestres. En canvi, el magatzem 1 era l'antiga fàbrica de *N. Daussà y Compañía*, empresa declarada en fallida el 1913. Sobre aquesta societat, cf. DAUSSÀ, 2011. El 17 de juny de 1916 l'Ajuntament de Cassà va arrendar aquests locals a la *Sindicatura de Quiebra* d'aquella societat i tot seguit els subarrendà a la societat *Docks de Palamós, S.A.*, per 550 pessetes al mes, lloguer que s'incrementà fins a 1.000 pessetes el 1920. Aquest magatzem estigué arrendat a aquesta societat fins l'agost de 1925. Es conserva un expedient relatiu a aquest lloguer, cf. AMCS, Administració local, reg. 12.783. Contractes de subarrendament d'uns locals al carrer Indústria per establir una sucursal de *Docks de Palamós* per magatzem i dipòsit de suro entre 1917 i 1925.

Hem de dir que, en comparació amb els dipòsits fets en altres magatzems, els fabricants cassanencs no foren els principals demandants de crèdits pel que fa a la quantia d'aquests.⁵⁶ De la mateixa manera, també crida l'atenció el fet que els principals fabricants de Cassà –*Francisco Oller; Figueras, Daussà y Compañía; Sitjas, Bigas y Compañía*⁵⁷ no hagueren de recórrer a aquests crèdits, a diferència de les empreses més importants de Palamós, Palafrugell i Sant Feliu de Guíxols, que sí s'acolliren a aquests préstecs. I un altre aspecte que hem de tenir en compte és que tots els dipòsits fets per empresaris cassanencs foren de taps o de carracs, no consta cap dipòsit de suro sense elaborar, a diferència d'altres empreses de la Costa Brava, en què la garantia dels préstecs fou la matèria primera del sector i no el producte elaborat.

La raó de ser de la creació de la societat *Docks de Palamós, S.A.* era facilitar l'accés al crèdit als fabricants mentre no poguessin continuar els seus negocis. Però si mirem les relacions d'entrades de mercaderies en aquests magatzems, veiem com aquestes entrades –i, per tant, la demanda de crèdits– continuaren durant els tres anys posteriors a la fi de la guerra. Això és degut al fet que la fi de les hostilitats no comportà la fi de les dificultats per al sector surer.

5. LA FI DE LA GUERRA: CONTINUÏTAT DE LA CRISI DEL SECTOR SURER I REPERCUSSIONS A CASSÀ

L'armistici demanat per Alemanya el novembre de 1918 posà fi a la guerra, però per al sector surer

continuà la crisi.⁵⁸ Els països que havien participat al conflicte en sortiren molt debilitats econòmicament parlant i això produí una caiguda de la demanda dels productes surers. L'octubre de 1919 es promulgà l'anomenada 'Llei Seca' als Estats Units, per la qual es prohibia la fabricació, venda i transport d'alcohol. El 1921 diversos països europeus dictaren nous aranzels molt restrictius per a l'entrada de productes surers. La crisi es perllongà fins al 1923, amb especial repercussió a Alemanya, on l'augment de la inflació feu caure en picat el valor del marc.⁵⁹

La continuïtat de les dificultats per al sector a escala mundial comportà la continuïtat de la crisi i de la sensació de malestar a la Catalunya surera. A nivell cassanenc, destaquem el fet que la por del conflicte social que les elits locals tenien quan esclatà la guerra es confirmà un cop aquesta es va acabar.⁶⁰ El 25 de juliol de 1919 es declaraven en vaga divuit treballadores de l'empresa *Sitjas, Bigas y Compañía*, com a protesta per l'acomiadament de dues d'elles i reclamant un increment de 0,25 pessetes dels seus jornals.⁶¹ Però el malestar s'arrossegava des d'uns mesos abans, el 19 de febrer els treballadors surers cassanencs havien acordat demanar la prohibició absoluta d'exportar suro en panna i productes alimentaris, la taxació dels preus dels productes de primera necessitat, la prohibició que el preu de les patates fos superior a 0,25 pessetes el quilo i l'augment dels salaris per part dels empresaris surotapers.⁶² L'oposició dels fabricants –que tingué el suport del Govern Civil, el qual ordenà el

56. Els principals dipòsits d'aquell dia eren els efectuats per *Manufacturas de Corcho, S.A.*, de Palafrugell –903.930,48 pessetes–; *Hijos de Francisco Forgas*, de Begur –748.373 pessetes–; *El Convento, S. A.*, de Palamós –640.070 pessetes–; Martí Montaner Coris, de Palamós –450.900 pessetes–; Ramir Bofill Bruguera, de Palafrugell –253.589 pessetes–; *Unión de Fabricantes*, de Sant Feliu de Guíxols –250.000 pessetes–; *Exportadora Corchera, S. A.*, de Palamós –248.275 pessetes–; *Trefinos, S.A.*, de Palafrugell –221.150 pessetes–; i *Hijos de P. Torrellas Nadal, s. c.*, de Sant Feliu de Guíxols –203.660 pessetes–; cf. SAMP, fons d'Associacions, Societat *Docks de Palamós, S.A.*, Existències als magatzems a 4 d'abril de 1921.

57. Sabem que aquesta empresa havia apostat per la producció d'aglomerat. L'11 d'abril de 1917 va rebre permís de l'Ajuntament per a la construcció d'un local dipòsit de pols de suro a la seva fàbrica d'aglomerat, ubicada al carrer Girona, núm. 3; cf. AMCS, Llicències d'obres, expedient 11.684.

58. En el moment de redactar el seu treball, a mitjan any 1919, Joan Pelegrí indicava textualment: “*Des que esclatà la guerra, la indústria suro-tapera travessa una forta crisi que avui es troba en el període més intens i potser, definitiu per al seu futur*” –el subratllat és meu–, cf. PELEGRÍ, 1997: p. 11.

59. MEDIR, 1953: p. 309-301; SALA, 2003: p. 105-106.

60. Cassà no fou l'única població on no hi hagué vagues entre 1914 i 1918. Aquesta “pau social” tingué lloc a totes les poblacions sureres mentre durà el conflicte. De fet, la manca d'episodis vaguístics durant aquests quatre anys la podem estendre arreu de les nostres comarques. Únicament el sector ferroviari fou participi actiu de la vaga general d'agost de 1917, cf. FUENTES, 2015: p. 151.

61. *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, 31 de juliol de 1919.

62. Una comissió dels treballadors del suro va irrompre al ple de l'Ajuntament d'aquell dia per fer-li arribar aquestes reivindicacions, cf. AMCS, Administració General, Llibre d'Actes de Ple, 19 de febrer de 1919.

tancament de tots els centres obrers– va dur la societat obrera *El Porvenir*⁶³ a declarar la vaga contra els patrons membres de la societat *Unión Patronal Corcho-Taponera*, el setembre de 1919. Malgrat els intents de mediació de l'Ajuntament, les posicions aquella tardor de 1919 eren molt enrocades, i el 27 de desembre de 1919 es decretava el 'locaut' patronal, amb el corresponent acomiadament dels obrers de les fàbriques. Un acord signat el 16 de gener de l'any següent posava fi –sobre el paper– a aquest enfrontament: els patrons suprimien el 'locaut', tornaven a contractar el màxim nombre possible d'obriers i aquests es comprometien a posar fi a totes les vagues i boicots. Així mateix, per tal d'apaivagar la precària situació dels treballadors que havien estat moltes setmanes sense cobrar res, els patrons avançarien setmanalment el jornal als seus obrers, els quals el reintegrarien progressivament en efectiu o en hores extraordinàries de treball.⁶⁴

Reiterem el que hem indicat fa un moment: malgrat que a l'endemà que esclatés la guerra les elits locals van començar a prendre iniciatives per evitar l'esclat d'un important conflicte social, aquest no tingué lloc fins passada la guerra. La situació es perllongà al llarg de 1920: el ple de l'Ajuntament de 2 de novembre donava compte de la finalització del conflicte que havia patit el poble, gràcies a la intermediació del Consistori.⁶⁵ La continuïtat de la crisi mundial del sector repercutí notablement en les condicions de vida dels obrers surers: l'*Instituto de Reformas Sociales* indicava que el 60% dels tapers cassanencs estaven a l'atur a l'agost-setembre de 1921.⁶⁶

A partir de 1924 el sector visqué un nou període d'auge del qual participà Cassà, amb la creació de noves i importants empreses que apostaren per l'aglomerat i per les noves aplicacions del suro, com eren *Reliable Cork Company* o *La Isoladora*, S.A., fundades ambdues el 1926.⁶⁷ En certa manera, la creació d'aquestes empreses simbolitzava

l'aposta dels industrials cassanencs per les noves aplicacions del suro, amb un cert retard respecte als grans industrials de la Costa Brava centre, però conscients de la necessitat d'obrir nous mercats oferint nous productes.

6. CONCLUSIONS

L'esclat de la Primera Guerra Mundial l'estiu de 1914 posà de manifest les limitacions del model clàssic surotaper català, centrat en l'exportació de taps als mercats europeus. El tancament d'aquests mercats deixà sense feina una gran massa de petits fabricants, amb tot el que això comportava. L'auxili social i la recol·locació d'aquests treballadors en altres sectors –especialment, en obres públiques– fou el pedaç promogut pels poders públics per atenuar la situació i –sobretot– per evitar aldarulls. Aquests pedaços s'hagueren de perllongar al llarg dels quatre anys que durà el conflicte. La continuïtat de les dificultats per al sector comportà que el temut 'esclat social' tingués lloc al llarg de 1919 i 1920.

Malgrat tot, el sector surer cassanenc, des del nostre punt de vista, sortí reforçat d'aquest context crític. La situació estratègica de Cassà, les seves bones comunicacions i la tradició d'un segle i mig dedicant-se al sector permeteren la seva continuïtat, a diferència d'altres poblacions on deixaren de fabricar-se taps de suro a partir d'aquells anys o dels immediatament posteriors. La guerra feu veure la necessitat d'ampliar mercats i de prendre partit pels nous productes derivats del suro, amb especial menció per a l'aglomerat. Així, malgrat que la Gran Guerra impactà –i molt– a la societat cassanenca i les seves repercussions s'allargaren fins a principis del decenni de 1920, també esdevingué, a mitjà termini, un avís de la conveniència d'obrir nous mercats i de no ignorar les noves vies de negoci que el sector tenia des de principis de segle XX.

63. El 1918 el sindicat *La Luz* havia canviat de nom, passant-se a dir *El Porvenir*, el qual es convertiria, ben aviat i durant deu anys, en l'associació sindical més important de la vila. A l'alçada de 1924 tenia uns dos-cents afiliats, cf. FERRER, 1998: p. 203.

64. AMCS, Seguretat Pública, Expedient de la vaga de 1919, acta de la reunió de 16 de gener de 1920. El *Diario de Gerona de Avisos y Noticias* de 18 de gener deia textualment: "Se han solucionado los conflictos existentes entre patronos y obreros corchotaponeros de Cassà de la Selva, excepción hecha del que afecta a la casa Sitjas".

65. AMCS, Administració General, Llibre d'Actes de Ple, 2 de novembre de 1920.

66. SURÓS, 1991: p. 229.

67. SALA, 2003: p. 164 i 206; JUANOLA, 2000: p. 247; SALA-NADAL, 2010: p. 163-170.

8. APUNTS PER A UNA REFLEXIÓ SOBRE LA REREGUARDA¹

Josep Maymí Rich

1. SOBRE POSSIBILITATS REALS D'UNA SOCIETAT DEMOCRÀTICA

Al final de la Segona Guerra Mundial, en diversos països es tingué la percepció que el socialisme real era possible i podia erigir-se en la gran solució per un món cansat de convulsions i violència. En aquest sentit els paràgrafs que segueixen són ben il·lustratius d'aquesta idea:

Era la realización del sueño antifascista que Frank Thompson había expresado en diciembre de 1943, poco antes de morir en Bulgaria, en una carta a su hermano, el historiador E. P. Thompson: "Hay un espíritu en europa que es más noble y audaz que todo lo que este cansado continente ha conocido durante siglos, y que no se podrá resistir ... Es la voluntad confiada de pueblos enteros que han conocido los mayores sufrimientos y humillaciones, y que han triunfado sobre ellos para construir su propia vida de una vez y para siempre".

Recordando, años más tarde, estos momentos, E. P. Thompson sostenía: "Pienso que había otra alternativa en 1945. No creo que fuera inevitable que debiera realizarse la degeneración que se produjo en los dos bandos. Pienso que había una autenticidad de alianza de frente popular en algunos aspectos de la experiencia de España y de los movimientos de resistencia de Yugoslavia, de Francia y de otros países. Éste fue un momento auténtico y no creo que la degeneración, en la que hubo dos culpables, el estalinismo y Occidente, fuera inevitable. Es

necesario volver a recordarlo y decir que ese momento existió".²

Em sembla especialment suggerent aquesta idea de moment autèntic a què fa referència E. P. Thompson, és a dir, a tenir la capacitat de percebre que hi ha hagut en la història algun moment en què les possibilitats d'una democràcia real eren abastables, possibles, en definitiva, realitzables a nivell col·lectiu.

No sé si moments com aquest han sigut molt recurrents en el transcurs dels segles, però sí que m'atreiria a dir que, a Catalunya, en els darrers cent anys hi ha hagut tres períodes que han generat unes expectatives assimilables a la idea expressada per l'historiador E. P. Thompson. Un primer fou, sens dubte, durant els anys de la Segona República i de l'esclat revolucionari de 1936; un segon període cal situar-lo durant la dècada dels anys setanta, a les portes d'una Transició que semblava oferir tantes i tantes possibilitats; i finalment, un tercer període, o si més no així ho ha semblat, seria entre els anys 2015 i 2017, en què tot semblava indicar que el desafiament contra l'Estat espanyol obria un horitzó il·limitat d'esperances i de projectes per a una Catalunya àvida de llibertat i plenament compromesa en la implantació d'unes polítiques socials encaminades a la construcció d'una societat més equitativa.

Em sembla pertinent aquesta reflexió inicial a l'hora d'abordar una reflexió sobre la rereguarda a les nostres contrades durant la Guerra Civil 1936-1939. En definitiva, aquesta reflexió ens planteja

1. Aquest text és el fruit de la conferència que va tenir lloc a Can Trinxeria de Cassà de la Selva el dissabte 17 de març de 2018.

2. FONTANA, 2017: p. 271-272.

una certa voluntat d'anàlisi sobre algunes de les fenomenologies que, en aquella dècada, contribuïren a crear les condicions que desembocaren en una gran oportunitat d'experimentar, per als que tingueren la fortuna de viure aquell període, que els canvis polítics i socials reals eren possibles. Una reflexió que, en darrera instància, es pot veure com una voluntat de comprendre les essències d'un moment autèntic i que com escrigué E. P. Thompson, *"és necessari tornar a recordar-lo i dir que aquell moment va existir"*.

2. SOBRE LA RECUPERACIÓ DE LA MEMÒRIA COL·LECTIVA I LES SEVES MANCANCES

Un treball d'investigació sobre el nostre passat més immediat requereix moltes hores de dedicació. N'hi ha que poden pensar que es tracta d'un esforç innecessari. D'altres ho poden veure com una curiositat. Fins i tot es pot arribar a considerar banal. Malauradament aquestes percepcions són més aviat corrents en el marc de la nostra societat, que en termes generals, conscientment o inconscientment, s'ha dedicat més al foment de l'oblit que no pas a crear les condicions necessàries per realitzar una aproximació sistemàtica per al coneixement d'un dels conflictes polítics i socials més importants del segle XX, la Guerra Civil de 1936-1939.

Tot i això algú podrà dir que els estudis sobre la Guerra Civil a Catalunya són quantiosos. És cert. Però els veritables responsables d'aquesta producció tan prolífica han sigut un nombre indeterminat de persones de diverses generacions que, mitjançant una inèrcia deutora de tants anys de privacions i de desgràcies, han anat bastint un cos teòric i metodològic utilíssim per entendre amb una certa perspectiva històrica la complexitat dels esdeveniments que ocorregueren a Catalunya durant la dècada dels anys trenta del segle passat. Es tracta d'un fenomen essencial per entendre l'interès que en els darrers anys ha generat l'estudi d'aquella guerra de la qual en la meva infantesa havia sentit a parlar en boca dels meus avis. A final dels anys setanta devia resultar sorprenent per a ambdós que pràcticament l'únic interlocutor interessat en les seves 'històries' de la guerra fos un marrec de deu anys que no hi entenia res de res. Aquest mecanisme de transmissió oral a través de les diverses generacions és la llavor que explica que els joves de final del segle xx s'hagin dedicat amb tant d'interès a la recuperació de la memòria col·lectiva d'aquells que varen viure uns anys plens d'il·lusions i de frustracions. Aquesta dedicació incansable ha permès tenir a l'abast la possibilitat d'adquirir una certa consciència de la nostra Història més recent.



Figura 32. Refugiats de guerra madrilenys a Cassà de la Selva, amb l'alcalde Josep Dalmàs i altres representants de l'Ajuntament, com Lluís Xena. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Col·lecció Fèlix Horcajo. Autor: desconegut.

Però ni de bon tros la feina es pot considerar closa. Les mancances encara avui són notables. Al meu parer falta un plantejament d'anàlisi profund dels diversos esdeveniments ocorreguts a la rereguarda catalana amb un abast territorial de caràcter provincial. La gestió política dels comitès antifeixistes durant el període revolucionari; la violència, desfermada primer en contra dels que simbolitzaven les jerarquies i els privilegis, i present després entre les diverses formacions polítiques i sindicals de l'espectre polític de l'esquerra; l'arribada dels refugiats de diverses àrees de l'estat i el seu allotjament als municipis catalans (cf. Figura 32); les privacions, els primers vals de racionament i l'estraperlo; els bombardeigs i la construcció de refugis antiaeris; els exilis de 1936 i de 1939; la repressió franquista i la imposició d'un nou ordre; i sobretot, els diversos aspectes de la vida quotidiana que permeten conèixer el teixit social de cada indret: les activitats econòmiques, les escoles, les tradicions culturals, les celebracions, així com l'organització dels sistemes familiars i els rols socials dels membres que els componen, haurien de constituir el corpus essencial que permetria tenir una font d'informació privilegiada sobre un període excepcionalment interessant.

3. TRADICIONS POLÍTiques I CENTRES DE SOCIABILITAT

Des de la segona meitat del segle XIX i durant els primers decennis del segle XX, les terres gironines, políticament, estigueren regides per unes tradicions polítiques plenament arrelades. Majoritàriament el debat i la confrontació d'idees i posicions s'esdevenia dins d'un context clarament progressista i liberal. Malgrat tot també hi havia diferències, algunes de les quals cada vegada es van accentuar més a partir del moment en què l'artesanat es va veure forçat a deixar pas a la indústria. Inicialment les diferències se centraven, per una banda, en les múltiples interpretacions que hi havia en el si del republicanisme, i per l'altra, es començaren a posar les bases que conformarien la militància sindical profundament identificada amb el pensament anarquista.

La primera experiència republicana va estar marcada per la inestabilitat. Va tenir quatre presidents, Estanislau Figueres, Francesc Pi i Margall, Nicolàs Salmerón i Emilio Castelar. La confrontació ideolò-

gica es focalitzava entre dues lectures del republicanisme: el federal, descentralitzat, que es construïa de baix cap a dalt; l'unitari, representat pels radicals que no volien sentir parlar de cap República federal. La reivindicació popular que forçava la posició federal es va fer explícita el juliol de 1873 en tot un seguit d'aixecaments i d'insurreccions cantonalistes a diverses ciutats del litoral mediterrani arribant fins i tot a Sevilla. Aquests esdeveniments varen precipitar una involució dins de la República. Pi i Margall es va veure forçat a deixar el càrrec i fou primer Salmerón i Castelar després que van mobilitzar l'exèrcit per posar fi a aquests aixecaments i consolidar una posició unitària d'un republicanisme que estava ferit de mort.

La posició republicana a les nostres contrades era, doncs, majoritàriament federal. El debat s'inscrivía dins d'una òptica que propugnava la construcció i l'organització de les institucions de l'Estat partint de la base, és a dir, dels pobles i de les ciutats. És per això que a molts municipis de les comarques gironines la política hi era viscuda d'una manera participativa i apassionada. Les discussions polítiques formaven part de la vida quotidiana. En definitiva tota aquesta activitat d'anàlisi crítica no era més que un indicador clar de l'arrelament d'unes idees que promovien la participació popular en la presa de decisions públiques i en la gestió dels afers que afectaven el conjunt de la comunitat.

Tot i que era un discurs viu que es podia manifestar a la feina mentre s'elaboraven els taps, al mig del carrer, els diumenges després d'haver fet un bon dinar i una bona migdiada o en els moments més imprevistos a qualsevol racó de cada casa, els espais que per excel·lència recollien i agrupaven colles d'amics i coneguts, d'amos i treballadors eren sense cap mena de dubte les tavernes, els ateneus i els casinos.

Ja des de mitjan segle XIX els casinos havien proliferat d'una manera incontestable a les diverses poblacions de les nostres contrades, així:

La 'província' de Girona va ser de tot Espanya, la que tingué més casinos. Casinos o liceus, que venien a ser dos noms per a una mateixa cosa. En 1861, ja n'hi havia un a Agullana —el poble per on també havia entrat, segons sembla, la indústria surera—; dos a Begur; dos a Caçà de la Selva; dos a Darnius; dos a Llagostera; un a Maçanet de la Selva; un a Palamós; quatre a Palafrugell, i cinc a Sant Feliu.³

3. GAZIEL, 1970b: p. 317.

A Cassà de la Selva, un dels centres de sociabilitat per excel·lència fou el Centre Republicà. La història del *Centro La Unión Republicana*, tal com es conegué aleshores, es remunta a les darreries del segle XIX. Seguint el relat de Modesta Cristià:

El pare anava cada dia al cafè de la Coma, un cafè que ja l'havia fet el meu besavi, Salvador Cristià Barnés. Posteriorment passaria al seu fill, Salvador Cristià Marimon, i finalment al seu net, Josep Cristià, el meu pare. Inicialment aquell edifici era una casa, i el besavi la va comprar i va fer construir el cafè, a l'entorn de l'any 1892, i no seria fins a l'entorn de l'any 1910 que passaria a l'avi Salvador. De fet, a casa n'eren els propietaris, però ho tenien llogat. Així mateix, els primers anys el cafè es deia *Círculo Recreativo*, i en temps de l'avi Salvador, aproximadament cap a l'any 1912, ja se li va posar *Centro La Unión Republicana*.⁴

Però el cas és que el *Centro La Unión Republicana* ja existia de feia uns anys. Així, el 17 de desembre de 1896 es va presentar un extens document al Govern Civil de Girona que, amb data de dos dies abans, estava signat per Ferdinand Barnés Calzada, Ferran Pla Donat i Jaume Maymí Malavilla. Aquests tres senyors presentaven el reglament del *Centro La Unión Republicana*, ja que segons la Llei d'associacions de l'època en tenien l'obligació si volien inscriure legalment l'entitat que representaven. Del reglament del *Centro La Unión Republicana* es desprèn que aquesta era una societat eminentment i preferentment política, instructiva i recreativa. Entre els objectius primordials cal destacar la defensa i la propaganda de les idees republicanes, sempre dins dels paràmetres marcats per la legislació vigent; la mútua defensa dels interessos morals i materials dels socis; la ferma voluntat d'aquests d'instruir-se per aconseguir un cert perfeccionament intel·lectual i moral, i proporcionar un espai de lleure. Es preveia, també, la construcció d'un cafè que respectés la norma de no deixar jugar a jocs que no fossin permesos per les lleis vigents.

A llarg termini, la seva intenció se centrava en la voluntat de construir un local propi que en fos la seu permanent, en definitiva, disposar d'un lloc de trobada per fer-hi reunions i activitats. Però la veritat és que, fins que no trobaren una seu definitiva, passaren per diferents indrets de manera

provisional i, molt probablement, en règim de lloguer. Així, tot sembla indicar que la primera seu fou al passeig de Vilaret i que, el 1902, passaren en un local del carrer de les Barraquetes. S'hi estigueren fins al 1907, moment en què s'ubicaren al carrer del Molí. Cinc anys després, exactament durant el 1912, una quinzena d'anys després de la seva fundació, el *Centro La Unión Republicana* i el local del *Centro* de la família Cristià uniren llurs destins fins als darrers compassos de la Guerra Civil. Gràcies als records de Modesta Cristià, es pot comptar amb una descripció molt detallada de com eren les dependències del *Centro* durant la dècada dels anys trenta:

A tot el voltant del local hi havia uns arrambadors de fusta, i el baix tot eren seients, tot envellutat d'un color *granatós* lluent, i al davant hi havia taules d'aquestes de cafè amb dues cadires. Al darrere hi havia el taulell –que anteriorment havia estat en un lateral–, i era precisament als dos laterals del local on es podien apreciar les pintures d'en Benet *Pintor*⁵ i miralls, de manera que s'alternaven els dos objectes, és a dir, una pintura, un mirall; una pintura, un mirall. Al mig del cafè hi havia un llum molt gros, rodó, i a sota una taula molt grossa de marbre, també rodona, i al voltant d'aquesta la resta de taules. El billar, que també n'hi havia, estava situat a tocar de la finestra que dona a la plaça.

Al darrere del local, en direcció al pati interior, mitjançant una escala pujaves al pis, i a dalt, en un extrem hi havia les dependències del conserge, que vivia allà, que era en *Pantu*, i a l'altre, la biblioteca. L'estança que albergava la biblioteca era més aviat llarga, de manera que hi havia un espai per a la gent gran, i un altre de més petit per al jovent. Ocupant bona part de l'espai, hi havia una taula que no era plana, sinó que permetia llegir els llibres com si ho fessis amb un faristol, tenia una inclinació a banda i banda, i la part superior era plana, però només feia un pam. Era com una taula amb la superfície triangular. A fora, baixades les escales i passat el pati, arribaves a l'entrada del teatre, on llavors també feien cinema mut. De fet el teatre s'havia construït uns anys després que el cafè, cap a l'any 1897. L'interior del teatre era preciós, amb la platea i les seves butaques. Després hi havia dos pisos, al primer hi havia cinc *palcos*: un de l'Ajuntament, un per a la Junta del *Centro* i un altre per al propietari, de manera que els dos que quedaven es llogaven. Al pis de dalt hi havia una barana a tot volt i no hi havia seients, és a dir,

4. Entrevista realitzada a Modesta Cristià el dia 19 de setembre de 2013.

5. En realitat es deia Benet Casabó.

era un espai a peu pla on, per exemple, la mainada a vegades fins i tot hi ballava. D'allà el que més recordo són les obres de teatre, de diferents companyies que venien de Barcelona –entre les quals vingueren tant Josep Santpere com la seva filla, Mary Santpere–, i els concerts i les sessions de ball.⁶

Ja fos al *Centro La Unión Republicana* o bé a qualsevol altre centre de sociabilitat de la vila, el cas és que especialment en aquests indrets, per bé que no exclusivament, tant la reflexió política com la promoció de l'activitat cultural hi foren omnipresents, de manera que aquestes dinàmiques esdevingueren un autèntic caldo de cultiu que incentivà i estimulà la militància política d'una manera incontestable.

Vistos des d'una òptica més àmplia, socialment i políticament parlant, els tres primers decennis del segle passat són certament importants per entendre l'efervescència dels moviments republicà i anarquista. Pel que fa al primer, i fruit de les convulsions viscudes els anys immediatament anteriors tant a nivell polític com social, s'assajà una nova proposta d'unitat política que comprenia un sector important de les esquerres i que es va concretar en una nova formació política, la Unió Federal Nacionalista Republicana. Aquesta va néixer a Barcelona de la fusió del Partit Federal, la Unió Republicana i el Centre Nacionalista Republicà l'any 1910. L'altre gran front de l'espectre polític de l'esquerra naixeria poc temps després. L'obrerisme va tendir a la creació d'un sindicat que desembocaria en Solidaritat Obrera i la CNT, la Confederació Nacional del Treball, l'any 1911. Aquesta va proveir l'anarcosindicalisme català i espanyol de la seva primera estructura. El procés incipient d'organització de la classe obrera va ser un dels fronts oberts que reivindicava tot un seguit de millores per als treballadors: racionalització de les hores de treball, més higiene a les fàbriques, uns salaris més dignes o condicions de vida més òptimes. Aquestes reivindicacions cada vegada van prendre més força. Un dels punts àlgids d'aquests inicis va ser la vaga de La Canadencà l'any 1919, que reivindicava la plena llibertat sindical i va acabar aconseguint que s'es-

tablís la jornada de treball de vuit hores. Aquesta capacitat d'organització havia fet reaccionar la patronal, de manera que es va alimentar una fractura que va tenir un clar protagonisme entre 1916 i 1923 amb la violència del pistolisme al carrer, una forta lluita entre la CNT i els anomenats Sindicats Lliures, que tenien estretes vinculacions amb la patronal, l'estament empresarial.

Finalment, l'eclosió de la dictadura de Primo de Rivera, durant el mes de gener de 1930, marcà el punt de partida de l'acceleració dels esdeveniments. La complicitat d'Alfons XIII amb una dictadura anticonstitucional va promoure aquell mateix any el que es va conèixer com el Pacte de Sant Sebastià, un primer pas de reorganització dels diferents grups republicans de tot l'Estat i un compromís mutu que tenia com a finalitat la superació de la monarquia.

Els governs de Berenguer i Aznar es varen veure superats per l'impuls que havien pres els esdeveniments. La convocatòria de les eleccions municipals i provincials de l'abril de 1931 va accelerar-los de manera incontestable. La primera constatació d'aquest fet va ser la capacitat d'organització que varen tenir les diferents formacions polítiques. Una mostra ben evident en fou l'aparició d'Esquerra Republicana de Catalunya en l'escenari polític català. Víctor Torres ho explicava amb aquestes mateixes paraules l'any 2001:⁷

ERC es funda el març del 31, poc abans de les eleccions. En aquell moment ERC va néixer d'una Conferència d'Esquerres que es va celebrar uns mesos abans, era un moviment, i recordo que mon pare va fer una conferència a Reus que dona ja una idea del que serà la futura Esquerra Republicana. I arriba un moment que això es concreta a Sants el març del 31. Llavors qui hi va a Sants?, a Sants hi van els seguidors de Macià, l'Estat Català, hi va l'Aiguader, hi va Ventura Gassol, hi van els germans Badia, hi va tota aquella gent del radicalisme nacionalista; hi van els socialitzants, parlo de Lluhí i Vallescà, parlo de Tarradellas, parlo de Joan Casanellas, etc; i parlo d'aquelles entitats, històriques, podríem dir-ne, que durant tot el primer terç del segle havien defensat els seus llocs respectius, el federalisme republicà i el laïcisme, entre les quals hi havia els republicans

6. Entrevista realitzada a Modesta Cristià el dia 19 de setembre de 2013.

7. Víctor Torres i Perenyà (1915-2011) fou un destacat polític lleidatà. Entre els anys 1948 i 1954 complí les funcions de secretari general de la Presidència de la Generalitat a l'exili, i posteriorment seria un col·laborador pròxim del president Josep Tarradellas. També fou diputat al Parlament de Catalunya (1980-1984), i designat senador a Madrid (1980-1982). Vaig entrevistar Víctor Torres a casa seva, a Lleida, el dia 27 de gener de 2001, amb motiu del meu treball d'investigació sobre el president Irla, fruit de la consecució, l'any 2000, de la I Beca d'Estudi President Josep Irla i Bosch, promoguda i convocada per la Fundació Josep Irla – Seu de Sant Feliu de Guíxols.

de Lleida, Joventut Republicana, que era una entitat autònoma, i els federals republicans de Girona, entre els quals hi havia persones com Santaló, com Irla, com tota aquesta colla de gent. I aquestes entitats es varen incorporar a Esquerra, com a entitats adherides a Esquerra Republicana, però en el cas de Lleida per exemple, conservant la seva pròpia personalitat. Allò va ser un conglomerat. I també hi havia un sector, el sector Companys, que venia més aviat de l'obrerisme, del sindicalisme, del republicanisme i de l'esquerranisme, venia del Layret, del Seguí, de la Unió de Rabassaires.

4. EL COMITÈS ANTIFEIXISTES I LA DINÀMICA DE LA VIOLÈNCIA A LA REREGUARDA

Els dies 17, 18 i 19 de juliol de 1936 es produí la insurrecció militar que suposà l'inici de la fi de la segona i última experiència republicana. Però, curiosament, començà també una de les etapes més complexes i controvertides de la història de Catalunya, que donà peu a una extensa i variada literatura i a un debat encara no tancat. Abans de donar per acabat el període republicà i endinsar-se en la dictadura franquista, el país viuria un període de convulsió social dins el qual es pretengué, des d'alguns sectors, imposar un nou model econòmic i de societat.

La insurrecció militar de juliol va ser la solució escollida pels sectors socials més conservadors per redreçar una situació política que, segons ells, amenaçava la integritat nacional i el sistema de privilegis imperant. Però el que havia de ser un aixecament ràpid i precís es va convertir en una guerra civil que va durar tres anys.

L'inici de les hostilitats tingué com a conseqüència immediata la divisió del territori en dos blocs: el que quedà sota control dels insurrectes –autoanomenats nacionals– i el que mantingué la legalitat republicana. L'extensió dels dos blocs anà variant en funció de l'evolució del conflicte bèl·lic. A les zones conquerides pels nacionals s'imposaria un nou ordre polític que es feu hegemònic amb el triomf l'any 1939, i que donà pas a la dictadura franquista. Per contra, a l'espai republicà es produí un procés de doble poder que a Catalunya tingué unes característiques específiques.

A Catalunya, bàsicament a Barcelona, l'aixecament militar del juliol de 1936 trobà la resistència de grups d'obrers organitzats que, juntament amb les forces d'ordre públic fidels a la República, sufocaren la revolta. Però un cop reprimida aquesta, la massa obrera, que s'havia armat per lluitar contra

els militars revoltats, no lliurà les armes ni es posà al servei de la República, sinó que es convertí en un veritable contrapoder. Aquesta dualitat de poders entrà en un procés de diàleg a través del qual es constituí un nou ordre revolucionari, determinat per l'enorme poder que amb la revolta popular havia agafat el món obrer capitalitzat per la CNT. La posició del president Companys passà per acceptar la nova realitat que s'imposà, i que ve definida per l'estat de guerra i per la força del poder obrer. L'acceptació per les dues parts –Generalitat i central anarcosindicalista– de la nova realitat es materialitzà en el decret de constitució del Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya –CCMA–, del dia 21 de juliol de 1936.

El CCMA estava format per 15 representants, repartits de la següent manera: tres membres de la UGT, tres de la CNT, tres d'ERC, dos de la FAI, un del PSUC, un d'Acció Catalana, un del POUM i un de la Unió de Rabassaires. En definitiva, una composició que reflecteix la correlació de forces existent al carrer.

Fins a la seva derogació el 4 d'octubre de 1936, el CCMA es convertí en l'autèntic Govern de Catalunya, tot assumint les atribucions pròpies del poder. Impulsada per les circumstàncies de la guerra, l'actuació política s'estructurà en tres direccions:

- 1) l'organització de columnes de milicians que havien d'anar a lluitar al front i frenar l'avanç dels nacionals;
- 2) govern i gestió del territori català: reorganitzar l'activitat productiva i de distribució, sanitat, transports i defensa interior;
- 3) relacions exteriors: Madrid, França i altres països europeus.

Per a cada atribució es van crear comissions i comitès específics.

De fet, la creació del CCMA tenia la pretensió d'intentar controlar i dirigir l'efervescència revolucionària que vivia Catalunya. Davant l'aparició espontània d'una multitud de comitès locals, es va voler institucionalitzar una situació que era ja de fet, i reconduir l'acció d'aquests comitès intentant que seguissin les directrius del CCMA. La veritat, però, és que tot i estar reconeguts, molts dels comitès locals actuaven amb una sobirania absoluta sobre el seu territori, i a partir d'una nova legalitat. La independència amb què actuaven la majoria de comitès locals donà lloc a multitud de situacions definides per les característiques de cada localitat. Així, l'actuació política de cada comitè depengué

d'aspectes com ara la correlació de forces polítiques, el tarannà dels seus dirigents, les desigualtats econòmiques i socials, el paper de l'Església o les enemistats i disputes personals.

Un cop passada l'efervescència revolucionària inicial, el 4 d'octubre el CCMA fou dissolt, en considerar-se la seva existència innecessària des del moment en què la CNT decidí formar part del nou govern de la Generalitat. Aquest govern continuà aglutinant el conjunt de forces polítiques antifeixistes, i es repartí entre la CNT, ERC, POUM, PSUC, Unió de Rabassaires i Acció Catalana. A l'àmbit local es produí una dissolució formal de la figura dels comitès a partir del decret de la Conselleria de Seguretat i Interior de la Generalitat de Catalunya del dia 9 d'octubre, de creació dels Consells Municipals. Aquests consells havien de tenir una representació de totes les forces polítiques i sindicals, però sovint els màxims dirigents dels antics comitès seguien tenint un paper primordial en la presa de decisions. En definitiva, ens trobem amb un procés que tendeix a limitar la presència de les forces polítiques revolucionàries, procés que no es conclougué de manera definitiva fins al maig de 1937.

A Cassà de la Selva, les particularitats del procés revolucionari que es visqué l'estiu del 1936 són certament il·lustratives d'un model d'actuació –per part dels diferents agents socials hegemònics de l'espectre polític de l'esquerra, ja fossin formacions sindicals o partits polítics– que tindria com a gran màxima la contenció dels extremismes violents i de les actuacions dogmàtiques, sense renunciar, però, a una voluntat transformadora de la societat, tant en l'aspecte polític com en l'econòmic. Aquesta dinàmica, òbviament, generà recels i animadversió en el si de col·lectius significatius de la vila que s'associaven a l'espectre polític de la dreta i del conservadorisme, i que per regla general es veieren amenaçats, més que ells mateixos a títol individual, pel que representaven i simbolitzaven.

Un dels fets que denoten la peculiaritat del comportament de les forces polítiques i sindicals de l'espectre polític de l'esquerra, té a veure, a grans trets, amb la bona sintonia que hi hagué entre els

membres del comitè antifeixista local i els que formaven part de l'Ajuntament, fins al punt que es pot considerar que el comitè fou una espècie d'extensió del mateix Ajuntament.

Però per tal d'il·lustrar quina fou realment la dinàmica de la violència a la rereguarda, és necessari ampliar la mirada, atès que el model d'actuació del comitè antifeixista de Cassà de la Selva s'erigí més en una excepció que no pas en un exemple a seguir en el si de la rereguarda gironina.⁸

Gràcies a l'estudi aprofundit de dos comitès locals de les nostres contrades que, en l'imaginari col·lectiu, es convertiren en un paradigma associat a l'actuació violenta i repressiva en plena rereguarda, especialment a l'estiu de 1936, es pot entendre un fenomen certament poc estudiat.

En una primera fase de reflexió, que es va dur a terme amb la finalització de l'estudi del primer cas, el del cas del comitè d'Orriols, es va concloure que amb el nom de comitè d'Orriols s'entenia un col·lectiu de persones que havien dut a terme una doble línia d'acció:

- una acció política que es concretava en mesures socials clarament progressistes, d'acord amb la ideologia anarquista,
- i una acció repressiva que va anar dirigida majoritàriament contra religiosos i militants de dreta.

Així, l'imaginari popular, forjador en darrer terme del mite Orriols, conjuntament amb bona part del discurs historiogràfic, només han sabut mostrar un vessant violent i terrorífic que vindrà donat per l'acció repressiva. D'aquesta manera s'atribueix la responsabilitat dels actes del comitè exclusivament als seus membres, i més enllà d'això, al poble d'Orriols.

Però aquesta responsabilitat no és exclusiva. I no ho és en la mesura que funciona la dinàmica repressiva a la comarca:

El comitè d'Orriols, del municipi de Bàscara [...] controlà una part important de l'Empordà i el Gironès, i [...] fou l'encarregat de la persecució i l'eliminació física dels enemics del nou ordre revolucionari, sempre d'acord, però, amb els comitès locals, que eren els qui assenyalaven les víctimes.⁹

8. També va ser excepcional els regals –torrons– que van rebre els cassanencs empresonats a Girona durant les festes de Nadal de 1939 i 1940 de part de la senyora Adelina de Azúa, propietària de can Trinxeria, cf. Apèndixs 10 i 11.

9. SOLÉ-VILLARROYA, 1989-1990: vol. 1, p. 361.

En efecte, el cas d'Orriols ens ofereix un exemple paradigmàtic d'aquesta dinàmica. El funcionament dels comitès antifeixistes, si bé no era coordinat ni regulat, ofereix unes pautes reiteratives. Una d'aquestes és la complicitat dels comitès de diferents localitats en les persecucions i assassinats selectius.

En vista de les noves recerques fetes amb relació al segon cas, el comitè de Salt, l'enfocament no diferí massa del presentat, de manera que la direcció presa semblà la correcta, però la idea que tot seguit s'exposarà era difícil de deduir a partir de l'estudi d'un sol comitè.

D'entrada estableixo dos criteris explicatius a partir dels quals es basa la meua hipòtesi. Primer: l'existència d'un moviment llibertari a les comarques gironines amb una antiguitat que es remunta als anys vint del segle XX. Segon: la completa separació de l'acció política local que exerceixen aquests comitès i l'acció violenta.

Un dels informants que va ser protagonista dels fets en aquells moments ens ajudarà a aclarir el primer punt. Primer de tot hem de tenir present que la formació d'agrupacions llibertàries a les diverses poblacions on aquests sectors eren minoritaris, prenia una dinàmica explícita, al marge de la feina sindical de la CNT. No es tractava del fet que una macroorganització captés adeptes. Jo no ho veuria d'aquesta manera. Era exactament a la inversa. Anaren sorgint individus que van crear un moviment que pretenia conscienciar i sensibilitzar les poblacions amb una càrrega d'humanitat envejable. Així, a poc a poc, van anar sorgint joves que es van trobar que coincidien ideològicament i es van organitzar, de manera que es van anar constituint les primeres 'cèl·lules llibertàries' a diverses poblacions. Tot això és certament difícil de rastrejar, i pràcticament els testimonis orals són i han estat l'única possibilitat de reconstruir el fenomen. Ja en l'any 1930 existia una línia de defensa anomenada "*Grup de Defensa Interprovincial n° 1*" que comprenia les poblacions de Caldes de Malavella, Vidreres, Sils, Riudarenes i Santa Coloma de Farners. Evidentment era una empresa en estat embrionari, però el que m'interessa destacar aquí són dues coses: que els individus que formaven part d'aquestes 'cèl·lules llibertàries' estaven en contacte gairebé permanent, i que la filosofia i els individus eren pràcticament els mateixos l'any 36, uns quants anys més tard.

Pel que fa al segon supòsit, haurem de fer referència a l'experiència de les entrevistes realitzades,

però no exclusivament. Si hi ha una cosa que contesten els informants de manera gairebé unànime quan se'ls pregunta si els d'Orriols havien anat a Salt o a la inversa, és que no ho saben, i que no ho creuen perquè llavors els comitès que gestionaven el poder local tenien una autoritat absoluta pel que feia a les qüestions del municipi. A banda del fet que jo crec que aquesta prerrogativa era presa de manera molt seriosa, m'agradaria prosseguir fent esment d'una realitat en la qual no està de més insistir. Tant a Salt com a Orriols, com a la totalitat de pobles i ciutats de Catalunya, el juliol de 1936 va significar un buit de poder que immediatament va ser gestionat per l'espectre polític de l'esquerra a partir de la constitució de comitès antifeixistes. La correlació de forces polítiques de cada poble és la que va constituir aquests comitès que, quan a través del Decret del 9 d'octubre van ser dissolts, es van transformar automàticament en Consells Municipals, de manera que les correlacions de forces al juliol i a l'octubre del 36, a la majoria dels pobles, encara eren les mateixes. Així, s'ha d'entendre que a la Catalunya de l'estiu del 36 a cada població hi havia una representació heterogènia d'aquesta esquerra que exercia totes les funcions governatives pertinents, ja fossin d'ERC, de la CNT, de la Unió de Rabassaires o del POUM.

Cassà de la Selva se'ns presenta, en aquest sentit, com un element contrastador de primer ordre. A Cassà no hi va haver represàlies de cap tipus; ans al contrari. Va rebre la visita de milicians de fora, que hi ha qui relaciona amb gent de Salt. Però el que sí recorda unànimement la memòria col·lectiva de la vila, és que aquesta va ser un centre important on es va refugiar gent que era susceptible de ser depurada. Tota l'acció que van fer aquests milicians de fora fou la crema d'objectes sagrats a l'exterior de l'església. Membres del Comitè de Cassà, amb gent com en Dalmàs i en Xena al capdavant, van contenir l'escomesa. Aquesta actuació denota una clara imposició d'autoritat, que en el transcurs de la guerra va vetllar per la seguretat de la població. Així, el control absolut dels moviments de grups lligats a iniciatives violentes pren a Cassà, a través de l'acció política local, una evidència incontestable (cf. Figura 33).

Per seguir en l'argumentari que ha de permetre desvelar la meua proposta explicativa amb relació al fenomen de la violència a la rereguarda, cal fer referència, tot seguit, a un aspecte central que trobem tant a Salt com a Orriols, i és la presència de víctimes en el transcurs del primer any de con-



Figura 33. Milicians al carrer Provincial en direcció a Llagostera. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Col·lecció TAI. Autor: Enric Genóher

flicte. La manera com trobem aquestes víctimes és certament curiosa, o si més no atípica, ja que presenta dues modalitats que no encaixen gaire bé. M'explico. Mentre que en un cas apareixen les persones que van ser trobades en fosses comunes en una àrea geogràfica definida a partir d'Orfes, Orriols, Vilafreser i Espinavessa, en l'altre només apareixen els morts que es van registrar a la rereguarda i que llavors vivien a Salt. Per més que s'hagi rastrejat, sembla que és creïble el fet que a Salt no hi va haver fosses comunes. El perquè no el sabem, però sí que sabem que hi va morir gent, i de moment amb això ja en tenim prou. Tot això ens condueix a constatar, gràcies a la recerca que van fer Josep M. Solé Sabaté i Joan Villarroya (1989), l'índex de mortalitat que trobem a les nostres comarques. Hem d'apreciar que en el conjunt d'una àrea que estava formada pel sud de l'Alt Empordà, el nord del Gironès i l'actual Pla de l'Estany –en aquells moments Gironès–, hi trobem un espai que va ser escenari d'una virulència depuradora considerable. Els habitants d'aquestes dues comarques l'any 1936 sumaven un total de 145.081 persones, i en van ser executades un total de 372. Però no ho hem de veure tampoc com un cas aïllat o excepcional, si tenim presents els índexs de mortalitat a la rereguarda en el conjunt de Catalunya.¹⁰

10. Seguint l'estudi de la repressió a la rereguarda de Solé Sabaté i Villarroya, ens adonem que en la Regió II –Alt i Baix Empordà, Gironès, Garrotxa i Selva–, amb un 10% de la població de Catalunya, es comptabilitzen un total de 665 morts. Ho podem comparar, per exemple, amb la Regió III –Alt Camp, Alt i Baix Penedès, Garraf i Tarragonès–, on, amb un 6% de la població de Catalunya, hi arribem a comptabilitzar un total de 652 morts. Un darrer exemple encara pot ser més aclaridor: la Regió VIII –les Garrigues, la Noguera, la Segarra, el Segrià i l'Urgell–, amb un 7,9 % de la població de Catalunya, va arribar a sumar un total de 1.032 morts.

11. Entrevista realitzada a un informant de Salt l'octubre de 1997.

Penso que és d'il·lusos pensar que tota aquesta repressió podia anar a càrrec dels comitès d'Orriols o de Salt. Però tanmateix algú ho havia de fer. Qui, els 'incontrolats'?

Hi ha un episodi, certament interessant, que ens ajudarà a entendre la dinàmica de la violència a la rereguarda. Una de les víctimes de Salt, Francesc Serras, va morir al Congost el dia 5 de setembre. La memòria col·lectiva té aquest cas com un dels més recordats pel fet d'haver aconseguit eliminar un dels milicians de l'escamot d'execució:

Quan va morir en Lorient, que saps que el va matar un de Salt, aquest que deïem en Serras de Salt, doncs li va fotre grapada al coll i el va deixar mort allà mateix, al que l'anava a matar a ell.¹¹

És difícil saber com va ser exactament la mort d'en Lorient, però aquest cas ens pot confirmar algunes de les hipòtesis aquí plantejades. Per una banda hem de constatar que el fet va succeir realment i en les dates assenyalades. El dia 7 de setembre apareix publicat a L'Autonomista un article firmat per Germinal Roig en el qual es diu:

*Esta mañana, a las 11, se ha celebrado el entierro del destacado militante de la CNT, inteligente ferroviario y miembro del 'Comité de Milicias y Defensa', camarada Avelino Lorient. Tenemos que apresurarnos a decir que ha constituido la manifestación fúnebre más importante que nuestros ojos han presenciado. [...] Una bala traidora –en las emboscadas de la noche– atravesó su corazón. Aquel magnífico corazón de Avelino, que latió siempre ante todo ideal de justicia y de redención, y que hoy es un símbolo de martirologio de los luchadores de la CNT. [...] La comitiva se ha formado en la Plaza del Carril –desde hoy Plaza Av. Lorient–, saliendo el féretro del Ate-
neio Ferroviario, donde estaba el cadáver, reclamado justamente por sus camaradas.*

A partir d'aquest cas podem trobar algunes explicacions, que si bé no permeten generalitzar de manera rotunda, sí que ens poden ajudar a entendre el fenomen. Avelino Lorient estava vinculat a

Girona. Era aquí on hi havia una àmplia presència del món sindical ferroviari. A Salt hi era, però amb menys força. En cap moment de l'article de Germinal Roig es fa una menció especial que relacioni el milicià en qüestió amb la població de Salt. A més, seria lògic pensar que si els seus vincles haguessin estat a Salt, tot i que un carrer va ser batejat amb el nom d'Av. Lorient, hi hagués estat enterrat. Per altra banda, és significatiu precisar que els informants de Salt coneixen en Lorient pel fet d'haver estat mort pel veterinari, però en cap cas saben dir res de la seva vida, ni tampoc no l'haguessin conegut si no fos pels fets descrits. Per tant, i amb voluntat contrastadora, tenim bones raons per pensar que entre els integrants dels grups de milicians que anaven a fer els passeigs n'hi havia d'origen divers –en un sentit estrictament poblacional–, i no hi havia d'haver, necessàriament, una relació d'origen entre víctima i executor. Així, en el cas de les víctimes de Salt, pot ser que els executors fossin de Salt, Girona, Orriols o de qualsevol indret, però previsiblement, això sí, de les comarques gironines.

Un altre aspecte a tractar fa referència al supòsit que afirma taxativament que aquell esclat violent, per bé que compartit amb alguns saltencs, tenia una explicació que, si bé no hem de considerar en termes absoluts, sí que hem de tenir present, ja que reproduceix un criteri molt utilitzat en la literatura sobre la Guerra Civil. Ens trobem amb un procés que estigmatitza el de fora, l'estranger, el nouvingut, com el responsable de totes les atrocitats comeses els primers mesos d'acció, i que no eren més que una condició indispensable, segons alguns sectors, per arribar a un estat de llibertat i justícia d'una vegada per totes:

A Salt, si no hagués estat per aquesta gent que varen venir de fora, ja molt ressentits, algun de Palamós, de la fàbrica Armstrong o de can Trinxet de Barcelona, que era una fàbrica molt important, n'havien expulsat una colla d'obers, els més revolucionaris. O sigui, eren gent que ja havien fet molta fressa i que havien marxat o havien estat a la presó i després van anar a caure a Salt.¹²

Molta de la gent identificada en els cercles llibertaris i a l'entorn del comitè podia ser d'origens diversos, però, fos o no fos originària de Salt, l'any 1936 ja feia molts anys que hi treballava i que hi

vivia. Per tant, no podem parlar en cap cas d'una relació de causa efecte entre el fet de ser de fora i membre actiu de la FAI. Primer perquè forans ja no ho eren, eren ciutadans de Salt. I després perquè el que van compartir alguns va ser un ideari que prioritzava l'acció directa i l'oportunitat històrica de gestionar el municipi.

Però les proporcions amb què es van donar tot aquell seguit d'accions violentes a la rereguarda gironina havien de ser certament minoritàries, i s'han d'explicar a partir d'una visió més àmplia. Una de les prerrogatives que ja he esmentat amb anterioritat és que en l'àmbit polític hi havia una autoritat completa que es circumscribia a un àmbit estrictament local. Doncs bé, una de les peculiaritats de la dinàmica repressiva s'emmarca en un context que implicava forçosament una complicitat entre individus de diferents poblacions. La realitat és que s'han rastrejat accions violentes comeses ja sigui, segons la memòria col·lectiva, pels d'Orriols o bé pels de Salt a pobles com Colomers, Foixà, Bordils, Cervià de Ter, Anglès, Cassà de la Selva, Llagostera, Caldes de Malavella i la Bisbal. A parer meu, i si resulta que la pretesa autoritat local era una atribució de primer ordre, és fàcil pensar que a les poblacions on hi va haver represàlies, una de dues, o bé els membres del comitè es van veure superats per un grup exterior, o bé hi estaven en sintonia i per tant hi havia algun tipus de relació. Amb això no pretenc afirmar que tots els individus que formaven part del comitè de Colomers, per exemple, estiguessin conxorxats amb els d'Orriols o els de Salt, però sí que algun de Colomers devia estar-ho amb algun grup que s'havia destacat en accions de sang.

Tenim tres casos que poden il·lustrar una tipologia d'acció completament contrària. En primer lloc, recordem que ja s'ha exposat l'exemple del comitè de Cassà, que va imposar-se de manera contundent a la virulència de milicians de fora. Un altre exemple vindria donat en aquesta ocasió per Vidreres. En aquesta petita població, on la repressió també va ser inexistente, la gent del comitè va dur, com a mesura de precaució davant de la incertesa de la situació, el capellà del poble precisament a Cassà, on residia una seva germana. El tercer ve definit pel fet que més d'un testimoni afirma saber que hi havia hagut gent de dretes o capellans amagats al psiquiàtric de Salt. Amb aquests exem-

12. Entrevista realitzada a un informant de Salt el maig de 1997.

ples penso que podem concloure i aclarir alguns aspectes.

En primer lloc, hem de constatar que hi va haver comitès que van rebutjar d'entrada qualsevol tipus d'acció violenta, i que van desmarcar-se i enfrontar-se, si calia, a certes iniciatives. Per tant, ja es pot començar a posar en entredit el supòsit que afirmava que la gent de la CNT tenia una gran capacitat depuradora. Sí que n'hi havia que la tenien, però també n'hi havia que no, i sens dubte aquests darrers eren majoritaris. En segon lloc, penso que podem creure que la repressió que hi va haver a la rereguarda va ser fruit del que podem denominar una 'minoria proporcionalment suficient' i que en bona part s'ha d'associar a la FAI. A què ens referim quan parlem de 'minoria proporcionalment suficient'? És cert que si parlem de 372 morts entre el Gironès i l'Alt Empordà la xifra és considerable. Estic convençut, però, que estem estudiant uns fets enormement complexos que es van desenvolupar a partir d'una organització pràcticament inexistente, i en relació amb una espontaneïtat que es contagiava a una velocitat vertiginosa. Penso que si la situació hagués estat una altra, no s'haurien escapat moltes de les persones que van fugir, i hi hauria hagut una mortaldat encara més esgarrifosa. A això em vull referir. No hem d'imaginar grans multituds ni execucions públiques, ni tampoc milicians armats arreu de les contrades. Jo imaginaria, ben al contrari, reduïdes de milicians que creien que aquella fase de depuració s'havia de realitzar sense paliatius ni compassió, i entre els quals n'hi havia de Salt, d'Orriols, i segurament d'altres poblacions, com sabem del cert per exemple, de Girona. Però no hem de caure en generalitzacions enganyoses. De Salt i d'Orriols els violents eren una minoria respecte al conjunt de la població i també de les files llibertàries. I de minoria en minoria van sumar un nombre sensiblement considerable que va deixar la seva empremta. Però hem de saber que tot i això, la repressió que es va dur a terme a la rereguarda va tenir forts tics d'inoperància i de desorganització.

Així doncs, la dinàmica repressiva que es va concretant, fa pensar que hi ha algun tipus de disfunció en la interpretació tradicional dels fets, que s'orienta cap a una rigidesa excessiva de l'ús del concepte 'comitè local'. Però, entre les àrees de Salt i d'Orriols, quants homes d'acció es podien sumar? Una trentena? Una quarantena tirant molt

llarg? Quants n'hi havia amb poder de decisió, amb capacitat de comandament, deu, quinze? Això si hi arribaven. Penso que, tenint present l'extensió geogràfica del fenomen, l'explicació ha de venir a partir d'un criteri més ampli que necessàriament ha d'implicar, per una banda, més gent, i per l'altra, més poblacions, tot i que ja sabem d'entrada que proporcionalment havien de ser molt pocs, però en aquells moments tenien les armes. Partint de la base que hi va haver contactes entre Salt i Orriols, no veig que es pugui fer una diferenciació explícita entre aquests dos comitès en el vessant repressiu. Això em faria pensar, prenent com a condició necessària per a la seva actuació la complicitat d'individus d'altres comitès locals, que podem parlar d'una espècie de comitè intercomarcal que no va existir mai de manera explícita, tangible o organitzada, però que podria explicar aquesta relativa eficàcia depuradora. Estaríem parlant d'una barreja d'individus de poblacions diverses que seran el braç executor d'aquest nou ordre revolucionari en el marc d'una acció conjunta que dona prioritat a l'ús de la violència. Per tant, jo parlaria de l'existència d'un gran comitè repressiu que havia de tenir enllaços en diversos punts de les comarques, i que hi van operar únicament amb funcions repressives fruit de la nova correlació de forces que es dibuixa a partir de les darreries de juliol de 1936, i per la profecia que, finalment, havia arribat el moment de materialitzar les seves aspiracions.

No es tractava en cap cas, però, d'un gran comitè que es reunís cada dia o cada setmana. Potser molts d'entre ells ni es coneixien. En tot procés revolucionari, però, hi ha un esclat de violència del qual no en discutirem la legitimitat. D'exemples similars arreu del món n'hi ha a cabassos. El problema és que això va passar fa uns quants anys a casa nostra, i l'única manera que tenim d'explicar-ho és que va ser fruit de quatre eixelebrats i delinqüents, o com més recurrentment s'ha dit, d'"incontrolats". Ni eren incontrolats ni eren quatre. Sabien perfectament el que feien i per què ho feien, i si bé a Salt i a Orriols s'hi van concentrar alguns, també n'hi havia a Girona, a Colomers, a Bordils, a Anglès i a tants altres pobles. En cap cas, però, podem responsabilitzar els comitès de Salt i d'Orriols de manera exclusiva, com la memòria col·lectiva d'aquest país ha fet. Ha estat l'única manera per exculpar la resta, i consegüentment a tots nosaltres.

5. LA FIGURA DE DALMÀS: L'ELABORACIÓ D'UNA CRÒNICA

José María Jaurrieta, que acompanyó a Villa durante su etapa guerrillera durante tres años, dijo: "Si el lector ha pasado una temporada en el campo, especialmente en la noche, cuando es más desesperante la soledad, habrá observado que la fogata tiene el poder supremo de reunir y hacer hablar a los hombres".

Villa contó sus historias centenares de veces en torno de esas fogatas, en las horas muertas durante los viajes en tren, en las interminables cabalgatas. Y otros contaron a otros lo que él les había contado. Y éstos a otros. Y así lo seguimos contando.¹³

Durant el procés de recopilació d'informació i documentació necessària per poder escriure la biografia de l'alcalde Josep Dalmàs,¹⁴ vaig tenir la sensació, en múltiples ocasions, d'estar relatant una història que, com la de Pancho Villa –per bé que a una escala i un ressò menors–, s'anà bastint i forjant, essencialment, a partir de la transmissió oral. Els que visquen els esdeveniments més punyents dels anys de la guerra al costat de Dalmàs, així com el mateix alcalde, serien els principals encarregats de posar les bases i de començar a forjar un relat mitològic situat, geogràficament, a la vila cassanenca.

Òbviament el resultat final és indiscutible, un llibre biogràfic producte d'un treball d'investigació fet amb rigor i amb seriositat, és a dir, amb una voluntat de contrastació de les dades i de les informacions obtingudes. També s'ha de considerar com un llibre històric, ja que proporciona i aporta un continuïum de fets i d'esdeveniments que ajuden a entendre i comprendre, una mica més, el nostre passat més recent, especialment aquell que se situa, cronològicament, a la dècada dels anys trenta del segle XX. Sens dubte, també es pot veure com un treball etnogràfic, ja que se'n desprèn com era la societat cassanenca de l'època i quines eren les seves peculiaritats, tant des de la perspectiva econòmica com des de la política, sense oblidar les dimensions associativa, religiosa i cultural.

Per sobre de tot, però, a mi també m'agrada veure'l com una crònica. Una crònica inacabada i, malgrat tot, probablement inexacta, d'un relat mitològic inequívocament cassanenc que, per primera vegada, ha estat recopilat i ordenat amb la voluntat de preservar-lo i de difondre'l. Des del primer moment, aquesta crònica ha pretès aproximar-se el màxim

possible a la realitat –i penso, sincerament, que en bona part s'ha aconseguit–. Però no és menys cert que, mentre anava escoltant les persones que han sigut entrevistades, sense oblidar aquelles que no han volgut parlar-ne –que també n'hi ha hagut–, i comparava aquests relats amb la documentació escrita, m'adonava que, vist des d'aquest primer lustre del segon decenni del segle XXI, tant els relats dels testimonis orals com els articles i els escrits del segle passat es confonien i es fusionaven en una espècie de barreja conceptual dotada d'una lògica ben comprensible. En definitiva, una mica el mateix mecanisme que, a una escala més gran, va contribuir a crear el mite de Pancho Villa, de manera que va arribar un moment en què la història o les històries, els relats, les aventures i les desventures varen prendre vida pròpia, i es van desprendre de la pròpia figura de Pancho Villa i d'aquella llunyana Revolució Mexicana, per acabar esdevenint un corpus simbòlic més que ja pertany al conjunt de la humanitat.

En el cas de Josep Dalmàs, comprensiblement, hem de ser modestos. El seu corpus simbòlic pertany, inicialment, al conjunt de la comunitat cassanenca. Forma part del nostre llegat, i és per això que en diferents moments històrics, des de la dècada dels anys setanta del segle passat i fins a l'actualitat, sectors significatius de la vila han impulsat i treballat, amb modèstia i amb molta il·lusió, per preservar i donar a conèixer la figura de l'alcalde Dalmàs. No cal dir que tots ells, sense excepció, han esdevingut agents actius que han contribuït a donar vigor i fortalesa al mite, potser ignorant-ho o sense pretendre-ho, o potser essent-ne conscients.

Finalment, una darrera reflexió. Aquesta crònica s'ha de veure més aviat com un producte elaborat en base a un exercici memorístic. La fixació d'aquests records activats per la capacitat de la memòria, aquesta recerca del temps perdut és –fent referència a la idea proustiana– la que finalment esdevé el corpus essencial del relat passat. És a dir, el text derivat d'aquest exercici de recuperació de la memòria col·lectiva, no és més que una reinvençió de la realitat viscuda, una reinvençió que, degudament preservada, esdevé real únicament per a nosaltres. La realitat autèntica en tota la seva dimensió, la que fou viscuda per Dalmàs i per tants d'altres en aquells anys de la Segona República i la Guerra Civil, està tancada en un cofre polsós perdut en el temps.

13. TAIBO II, 2007: p. 11.

14. MAYMÍ, 2015.

9. L'AERÒDROM 317 CASSÀ DE LA SELVA-LLAGOSTERA¹

David Gesalí Barrera

1. LA GUERRA D'ESPANYA I EL SEU FRONT DE L'EST. MARC GENERAL

Des de l'inici de la Guerra Civil, la costa catalana va ser un indret d'especial interès per a les forces rebels. Per les seves rutes marítimes entraven les armes i els queviures que des de França nodrien la República. Tant per navegació costanera com per l'estació de Portbou i el pont ferroviari de Colera, vaixells i trens plens d'armes, recanvis, roba, aliments, benzina i tota la logística necessària que no es podia trobar al país contribuïen a mantenir viva la República. Amb la pèrdua de Mallorca la República afrontava l'atac constant d'aquesta ruta.

En una guerra contemporània en què l'economia és tan vital, no existeix ja la rereguarda i des de les Illes l'aviació italo-germana atacarà amb duresa qualsevol actor econòmic que pugui desestabilitzar la balança. Les fàbriques de guerra, les poblacions, les infraestructures i el comerç son atacats, obligant la República a destinar grans esforços per conjurar els atacs constants. Serà una guerra duríssima. Mai una rereguarda: és el que coneixerem com el Front de l'Est. Protegir aquesta costa, i els ports on es desembarquen els productes estratègics, esdevé la tasca inicial de la xarxa d'aeròdroms de la costa gironina.

Dins d'aquest front de guerra, l'aeròdrom de Cassà de la Selva –també conegut com de Llagostera– és una instal·lació que va ser construïda amb doble voluntat. Per una banda, es volia incrementar el nombre d'aeròdroms per si la guerra es traslladava a terra catalana i, per l'altra, es buscava incrementar la protecció aèria de la costa gironina central

–conjuntament amb el camp de Vidreres– per donar una cobertura eficaç de Sant Feliu de Guíxols i Palamós per part de les esquadilles de defensa de costes. Si bé entra en funcionament a la primavera de 1938, amb el desplegament provisional



Figura 34. Portada del llibre de Juan Lario Sánchez, *Habla un aviador de la República*

1. Aquest text és el fruit de la conferència que va tenir lloc a Can Trinxeria de Cassà de la Selva el dissabte 21 d'abril de 2018.

d'avions de caça dedicats a la defensa de costes, aviat començarà una llarga temporada de quasi inactivitat que només es trencarà el gener de 1939, ja amb la batalla per Catalunya en curs de finalitzar. Aquest serà concretament el moment de màxima activitat del camp, període que l'aviador Juan Lario Sánchez recollirà al seu llibre autobiogràfic *Habla un aviador de la República* (cf. Figura 34).² Precisament l'aparició d'aquest llibre és la causa que projecta l'aeròdrom de Cassà de la Selva a ser un dels més coneguts de la zona.

Però, malgrat la popularitat de l'aeròdrom de Cassà, manquen encara coses per saber i caldrà esperar noves troballes en arxius per tal d'esclarir els dubtes que sorgeixen.

2. CRONOLOGIA DE L'AERÒDROM DE CASSÀ DE LA SELVA-LLAGOSTERA

El punt de partida de la investigació passa pel fet que de l'aeròdrom de Cassà de la Selva no hi ha gaire informació. Als arxius militars, concretament a l'Arxiu Històric de l'Exèrcit de l'Aire (AHEA), el seu expedient no és voluminós. Consta d'un grapat de fulls amb planimetria, en gran part aportada un cop finalitzada la guerra. Pel que fa a les fonts locals, en un context normal, seria esperable trobar en els arxius de Cassà i de Llagostera alguna dada en forma de llistes de treballadors dels pobles que van participar en les tasques de preparació dels terrenys, o bé un ban pel qual els veïns són convocats a participar en les tasques de construcció de l'aeròdrom. En el pitjor dels casos d'escassetat documental, sempre seria possible, en condicions normals, trobar algun document on sortís esmentat l'aeròdrom i, si hagués desaparegut el document, sempre podríem recórrer a consultar les entrades anotades als registres de correspondència dels ajuntaments. Però en aquest cas no és així. La documentació de Llagostera no va sobreviure la guerra i la de Cassà, que en part es conserva, no ens aporta gaires dades. L'arxiu de Cassà conserva oficis dirigits a particulars i la seva anotació en els llibres de registre de sortida de documentació administrativa. Aquestes valuoses dades ens permeten conèixer el moment de la requisita per les autoritats de les forces aèries de la República de les primeres propietats, habitatges al centre de la vila i no pas a la zona de l'aeròdrom, però malgrat que

semblen ser actes contemporanis a les primeres actuacions al camp, sobre aquest no hi ha dades.

Finalment, i pel que fa als arxius estrangers, el més extens en dades aportades és l'*Ufficio Storico della Aeronautica Militare* de Roma (USAM), que conserva tota la documentació de les missions de bombardeig realitzades envers Cassà i el seu aeròdrom per part de la Aviazione Legionaria italiana. No hi ha informacions rellevants als arxius alemanys i tan sols una petita i estranya cita als arxius russos.

Un cop consultada tota la documentació i contrastada amb els testimonis orals, no es pot citar el moment precís en el qual s'inicien els treballs de construcció del camp. No el coneixem. Però podem treballar de forma inversa i amb les informacions que tenim aproximar-nos a indicar un moment inicial.

Probablement tot va començar amb un estudi dels terrenys per part d'un oficial enginyer d'infraestructures de les forces aèries per veure la viabilitat del pla de Bellsolà. El següent pas el constituïa el comunicat a l'alcalde –que no sabem si es va fer per escrit en no existir el llibre de registre d'entrades de la data– per tal que aquest convoqués la població als treballs d'esplanació de la pista. Generalment i tal com recorden els nombrosos testimonis de Cassà, aquestes feines van consistir a tancar les fites de les propietats i anivellar el terreny i desviar recs, i són conegudes pels anteriors treballs de recerca. Cal destacar que en certs testimonis hi ha el record que els treballs van durar molt de temps, però seria un cas rar. El següent pas consistiria a cercar els masos més grans i propers a l'aeròdrom per tal de fer-ne la caserna dels soldats. De la requisita del mas Torremansa, que es va convertir en la caserna, no en tenim documents, però sí records:

“En Lluís Casadevall, de la Torremansa, ens diu que per fer el camp els van expropiar les terres, van tancar els pous de la casa els quals, després de la guerra, van haver de tornar-los a recuperar. Els van fer fora de la masia i els donaren 24 hores de termini per evacuar la casa, juntament amb els estris, el bestiar, les eines del camp i tot el que hi havia a la masia. El propietari del mas Massó de la Bruguera, dins el terme de Llagostera, en no tenir-hi masover, els va oferir

2. LARIO, 1973.

d'ocupar la masia i així van poder solucionar el problema. Per fer el trasllat hi va haver uns 40 carros que van fer les tragines, tot i que n'hi hagué algun que es va perdre pel camí".³

Un aeròdrom no era tan sols una pista amb una caserna que li donava protecció. Als voltants, i depenent de la categoria de l'aeròdrom, s'establien tallers, tallers per als camions de servei, econòmics per a la tropa, menjadors, allotjaments i un seguit de coses que implicaven els pobles dels voltants i que ens agrada citar emprant el concepte de 'caserna extensa'. Així, altres indrets van ser també utilitzats per donar serveis al camp, cas de can Torroella, que va ser la cuina dels oficials del camp d'aviació.⁴ Sobre la requisita de can Torremansa no hem trobat cap evidència i, cronològicament, la primera informació documental que tenim relacionada amb l'aviació són dos oficis dipositats a l'Arxiu Municipal de Cassà de la Selva adreçats a l'alcaldia i de data 6 d'abril de 1938. En aquests dos documents el cap militar del sector aeri nord-est, Emilio Pérez Laborda, comunica des de Celrà que, en un màxim de vint-i-quatre hores, caldrà que siguin desallotjades la casa d'Innocenci Cassà Vidal, coneguda com can Cèncio (cf. Figura 35), així com can Trinxeria, situada a la plaça de la Coma i propietat d'Adelaida de Azúa, vídua de Trinxeria.

L'actitud responsable del batlle de Cassà, que ens consta que va existir en diversos temes, suposem que va ser la que va fer que les vint-i-quatre hores donades per abandonar les propietats es convertissin en uns quants dies més. En un cas de dilació observat per primera vegada –i sense cap justificació que consti com pogués ser la presència de refugiats– l'alcalde, Josep Dalmàs, comunica al cap del sector aeri que les dues cases estan desallotjades i a disposició de ser ocupades el dia 23 d'abril, Sant Jordi, disset dies més tard. A la resposta de l'alcalde no hi consta cap altra referència a la petició de Pérez Laborda que el número de sortida dels escrits que aquell li va enviar el 6 d'abril, la qual cosa ens deixa clar que per part d'aviació no hi va haver cap altra comunicació pel mig. Aquest endarreriment, insistim no gaire corrent, només es pot atribuir a una certa voluntat de preservació de les propietats prèvia ocupació o a una sobtada pèrdua d'interès dels militars. Els terminis eren molt

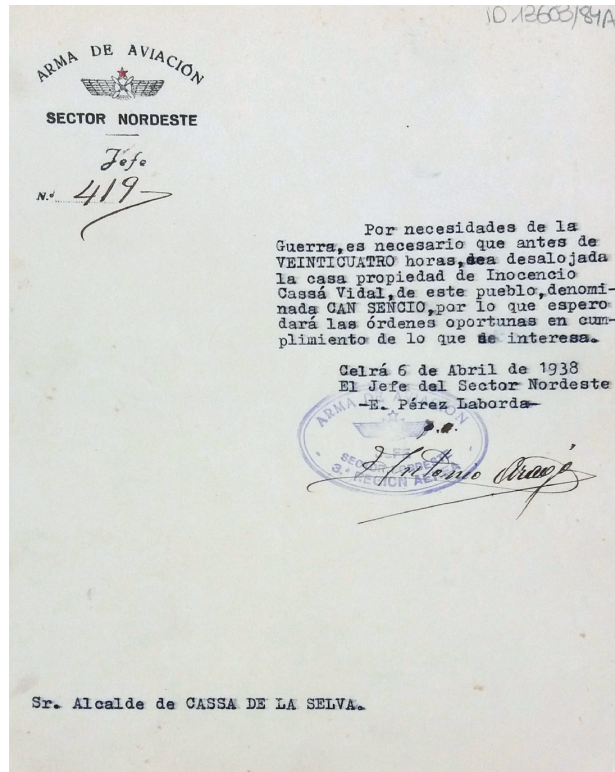


Figura 35. Ordre del cap militar del sector aeri nord-est de desallotjar can Cèncio. Font: AMCS. Administració general. Serveis militars

estRICTES, tant per escrit com orals, no excedint generalment de les vint-i-quatre hores esmentades.

Requisar propietats als pobles més propers era una pràctica habitual basant-se en el concepte esmentat de caserna extensa. Amb la pista com a instal·lació especial, la tropa de la caserna li donava protecció i vigilància. Són aquests soldats els que viuen al mas caserna proper, i que a Cassà és can Torremansa. Però en el cas que hi hagi un desplegament d'una esquadrilla, les instal·lacions del mas caserna no acostumen a ser suficientment grans i confortables per als sergents i oficials pilots, i cal cercar altres cases a dins dels pobles que garanteixin l'allotjament. No hi ha dubte que aquesta és la funció de can Trinxeria i can Cèncio: estar a disposició dels pilots i dels especialistes el dia que arribin.

Un cop requisades aquestes propietats comencen les citacions a paletes i manobres de la zona, que per ordre de les forces aèries passen a fortificacions per tal de construir els refugis, habilitar els

3. Testimoni de Lluís Casadevall.

4. Testimoni d'Enric Paradedà.

masos en casernes, o donar a les cases de poble el format adequat per allotjar-hi els pilots. Tota una sort per als afortunats, que no eren ja cridats al front.

3. ELS AVIONS

El 19 d'abril, entremig d'aquest episodi de la requisita d'aquestes dues propietats, és quan tenim la primera dada sobre l'aeròdrom. Dins d'una sèrie de documents dels arxius militars russos de l'època soviètica als quals hem pogut accedir recentment, trobem l'esment a la que, probablement, és la primera ocupació aèria del camp i l'inici del funcionament de les instal·lacions. És una dada que, a hores d'ara, necessita ser complementada. Fins ara les traduccions fetes d'aquest document així com les publicacions russes donaven com a bona la presència a Cassà de dues patrulles –sis avions– de caces monoplans Polikarpov I-16 *Mosca* que des de l'aeròdrom de Cassà es traslladen cap a Cartagena el 19 d'abril. Tanmateix, s'anotava el trasllat d'una altra patrulla d'avions de defensa de costes Dewoitine D-371 des d'un aeròdrom anomenat de Selva cap a un altre que anomena *Vilapuig*,⁵ i que probablement es refereix a Figueres-Vilabertran. Consultats els documents originals queda clar que, pel que fa als I-16, el document cita Celrà, en plena coincidència amb documents de procedència espanyola també dipositats en l'esmentat arxiu. El camp de Celrà era en aquella època base habitual d'aquests avions. Però al mateix temps també se cita la presència d'una patrulla de Dewoitine D-371, aparells que no són mai destinats a Celrà ni en patrulla ni en esquadrilla, i que, amb molta probabilitat, s'estan al camp de Cassà. Tot plegat pot ser un error d'escriptura per un camp que és totalment nou per als informants russos.

Què ens pot reforçar aquesta idea malgrat les contradiccions? Doncs les notícies de l'espionatge franquista establert a la regió, abans SIFNE –*Servicio de Información del Nordeste de España*–⁶ i ara unificat en el SIPM –*Servicio de Información y*

Policia Militar–, els integrants del qual informaven regularment de qualsevol moviment en referència a les forces aèries republicanes. A l'AHEA es conserva un comunicat d'espionatge que informa de l'inici de l'activitat de l'aeròdrom de Cassà a la primavera de 1938 com a base de les esquadrilles del Grup de Defensa de Costes, quan l'aeròdrom encara no està acabat. Els informes estan acompanyats d'un croquis fet per un d'aquests espies, o millor dit, informadors, en el qual es detalla el lloc on suposadament s'està construint el camp d'aviació de Cassà.⁷

Aquesta documentació del SIPM, que fins ara ha constituït els únics documents de referència, concordaria amb els documents soviètics que ens parlen dels mateixos fets i de les mateixes dates, amb la qual cosa és possible establir que l'entrada en servei de l'aeròdrom es produiria sobre el mes de març o abril de 1938. La data no és casual i coincideix amb un intent de reforçament de la Costa Brava central. El desplegament a Cassà d'avions Dewoitine de la 1a Esquadrilla de Defensa de Costes amb seu a Figueres coincidiria amb el desplegament provisional d'una patrulla d'aquests avions al camp de Canet de la Tallada (Verges).

Un cop marxen aquests aparells, creiem que l'aeròdrom entra en una reducció important de la seva activitat que només es trenca per l'arribada ocasional d'algun avió de costes o d'enllaç en trànsit. Tot i això, durant el mes de maig de 1938, el servei d'espionatge franquista present sobre el terreny –el conegut SIPM– informa àmpliament del camp de Cassà de la Selva,⁸ però de ben segur que no és altra cosa que el retard lògic del pas de les informacions per Franca fins arribar a Burgos.

Des del primer croquis elemental sobre la situació (cf. Figura 36), els espies van ampliant progressivament els coneixements de les activitats i la "morfologia" del camp. Un cop certificat que és la seu d'una esquadrilla de defensa de costes, situen el camp a tres quilòmetres al sud de Cassà i mesuren les seves dues pistes en 1.000 i 1.300 metres respectivament. Tot plegat són uns informes bastant acurats (cf. Figura 37). Malgrat tot, sen-

5. No hi ha aeròdrom de Vilapuig. Malgrat que sembla que es refereixi a l'aeròdrom de Bellpuig, l'autor creu que parlen de Vilabertran a Figueres, seu de l'esquadrilla d'aquests avions.

6. SIFNE, unificat en el SIPM el febrer de 1938.

7. També el podem trobar a altres arxius, per exemple, cf. AHEA, carpeta A-2085.

8. Pel que fa a notes a l'expedient de l'aeròdrom, cf. AHEA, carpeta A-2085. Per informacions generals d'espionatge, cf. AHEA, carpeta A-93.



Figura 38. Bombardeig del camp d'aviació de Cassà de la Selva, 26 de maig de 1938. Font: USAM.

hora més avançada.¹¹ Al diari històric del grup de bombardeig s'escriu clarament aquest detall de Cassà com a objectiu secundari: *"La formazion composta di 5 aparecchi, dirigi verso Vitreras (sic), obietivo prefisso. Non puo effettuare lo sgancio su tale aeroporto causa formazzioni di nuvole che copreno quasi completamente l'obietivo. Il tiro veien effettuato sull'aeroporto di Cassà de la Selva"*.¹²

Els comunicats republicans de la Defensa Passiva fan constar l'entrada dels cinc trimotors des de Sant Feliu de Guíxols en direcció directa cap a Cassà, el bombardeig del camp d'aviació i la tornada dels avions cap al sud, en direcció a Calella. L'hora del bombardeig, segons els republicans, coincideix quasi a la perfecció amb l'hora donada pels italians. Als pocs minuts de l'atac la centraleta

de la Defensa Passiva comunica que les bombes han produït dos morts i deu ferits sense cap dany material.¹³ Les bombes han colpit el camp, en el qual només hi ha els homes que fan treballs a les instal·lacions, ja que no tenim notícia que a l'aeròdrom hi hagués en aquell moment cap avió. Una de les dues víctimes mortals, en Ceferí Casals Alsina, de 41 anys i resident a Cassà, és evacuat a Girona, on se certifica la seva mort a les 16.30 del mateix dia a conseqüència d'un traumatisme cranioencefàlic per bombardeig. Al registre de Girona es dona també notícia del seu enterrament.

Després de l'atac, tal com testimonien els successius informes del SIPM, l'activitat de l'aeròdrom esdevé quasi nul·la. Sobre aquestes dades podem apuntar que si els ferits i morts foren obrers que

11. Notes extretes dels documents i el revers de les fotografies del bombardeig que es conserven als arxius italians i de les quals també hi ha còpia a l'expedient de l'aeròdrom de Cassà a l'arxiu de l'exèrcit de l'aire. També pel que fa a documents republicans ha estat contrastada la informació amb els butlletins de la Defensa Passiva.

12. USAM, fons Operazione Militare, Spagna, Diari històric del 27 Grup Falchi delle Baleari.

13. SOLÉ-VILLARROYA, 1986. Els autors citen com a morts en el camp d'aviació el 1938 Casals i Estanyol.

feien treballs al camp, això només ens pot indicar dues coses: o pistes mal acabades –i, per tant, problemes per operar amb els avions– o refugis encara en construcció.¹⁴ En aquest sentit cal suposar que la finalització o adequació de l'aeròdrom no s'aturarà pel bombardeig, ja que multitud de camps eren colpits per atacs similars, sinó per una repensada estratègica en la qual es considerava que amb els camps de Verges i Vidreres ja es cobria el sector. D'aquesta manera el camp de Cassà es convertirà en una instal·lació eventual.

5. UN PERÍODE D'APARENT INACTIVITAT

Els testimonis de Cassà ens parlen d'aquest període d'inactivitat, però no és l'únic indicador d'aquest fet. Al llibre de sortides de correspondència dipositat a l'Arxiu Municipal hi ha anotada la "revista" de dos caporals d'aviació que l'alcalde de Cassà trameta a la Subsecretaria d'aviació de Barcelona. La revista, com s'anomenava, era un acte administratiu pel qual l'alcalde, com a autoritat, certificava la presència d'alguns militars al seu municipi per tal que aquests cobressin la paga. Si no hi havia encarregat de "Pagadurías" al municipi, aquest acte administratiu era corrent. En els aeròdroms de gran activitat no acostumava a existir aquest problema. Però en el cas de Cassà, el fet que hi hagi dos caporals revistats el juny i el juliol de 1938 ens indica que són els responsables dels dos escamots encarregats de cadascuna de les propietats requises dins del nucli urbà de la població. El fet que hi hagi un caporal, i suposadament quatre o cinc soldats, ens indica que la inactivitat és absoluta. Un caporal i els seus soldats és el component mínim destinat a donar vigilància. En cas que hagués existit alguna mena d'activitat hauríem trobat un sergent o un oficial. Entenem, doncs, que aquesta és la situació a les dues cases i que aquesta es perllonga en el temps.

La següent novetat envers l'aeròdrom es produeix amb la modificació dels codis republicans que servien per anomenar els seus camps. A partir del 20 de juny de 1938 en van implementar un de nou, en el qual el camp de Cassà ja no serà Cassà o Llagostera sinó que passa a ser codificat com el

317. El 3 correspondrà a Tercera regió aèria, l'1 al Primer sector de la regió, i el 7 el definirà com el setè camp del sector.¹⁵ És el primer document en el qual veiem el codi de Cassà. En l'anterior llista d'aeròdroms de la regió, on per exemple ens indica la construcció del camp de les Preses, no consta el de Cassà, fet que abona el període de construcció que hem estimat.

La activitat és certament escassa. En la consulta de tots els documents només hem trobat l'anotació del camp de Cassà en una ocasió, corresponent a una visita del major Urzaiz, l'encarregat del grup aeri de defensa de costes de la zona nord, aleshores Grup 71. Aquest home, que solia inspeccionar sovint tots els camps en activitat de defensa de costes, només té anotada presència a Cassà el dia 5 de setembre de 1938 quan provinent de Figueres aterra amb una avioneta Miles Falcon.¹⁶

A finals de novembre de 1938, els serveis d'espionatge franquistes tornen altra vegada a informar de Cassà de la Selva com un important aeròdrom, dins del qual es confirma erròniament que es munten els suposats avions desembarcats al port de Sant Feliu. Els informadors el situen al nord de Cassà, en direcció a Llambilles. Tot plegat pot respondre a un cúmul de despropòsits o, ben al contrari, potser a un bon funcionament dels serveis de contraespionatge republicans, que situen els blancs en aquells llocs on no hi ha res. El que sí que és cert, és el fet que al novembre de 1938, amb la dramàtica situació que la República viu, i amb una Catalunya preparant-se per lluitar pel seu propi territori, sorgeix un nou interès pel camp de Cassà.

A fi que els avions puguin utilitzar novament el camp, el Sector d'Obres de les Forces Aèries de la República demana a l'alcalde de Cassà homes per fer la construcció. Segons el treball de Josep Bosch sobre el camp de la Torremansa,¹⁷ l'activitat de l'aeròdrom es recupera el 16 de desembre de 1938, moment en què es donà el camp per inaugurat. Però malgrat que es parla d'inaugurat, hem de suposar que probablement algunes de les seves instal·lacions no s'acabaran mai a causa de la retirada.

14. AHEA, carpeta A-2085.

15. AGMA, carpeta C-2218 Cp2. És una dada important quan es consulten llibres de vol dels tripulants perquè sovint acostumen a anotar el codi i no el camp pel seu nom.

16. AHEA, causa d'Antonio Urzaiz Guzmán.

17. BOSCH, 2003.

6. L'ARRIBADA DELS GRUMMAN G-23

El 15 de gener de 1939 els avions de caça de les forces aèries de la República, ja molt pressionats als camps del Penedès, es retiren de més enllà de l'Eix del Llobregat. El 19 de gener fan un petit nou replegament. Els Polikarpov I-15 *Xato* de la 4^a *Esquadrilla* que estan a Montmeló i els monoplans Polikarpov I-16 *Mosca* que estan a Castellar no es mouran, però la majoria dels que estan estacionats a Sabadell i el Prat es veuen obligats a anar cap a Cardedeu i la Garriga, cercant aeròdroms més segurs.

A Cardedeu i Sabadell, operaven els Grumman G-23 *Delfín* de la 2^a *Esquadrilla del Grupo 71 de Defensa de Costas* (cf. Figura 39). Però amb l'arribada de les unitats dels caces en retirada, aquests bombarders lleugers de patent americana han d'abandonar els seus aeròdroms per tal de deixar l'espai suficient perquè els caces desenvolupin la defensa de Barcelona. La 2a esquadrilla del Grup 71 és encara una unitat aèria molt particular. Amb anterioritat s'havia anomenat la 2^a *Esquadrilla del Grupo 28*, i havia participat en les campanyes de l'Ebre, Extremadura, defensa de València i Cartagena i, en aquest període, encara treballa activament al Front del Segre realitzant tasques de bombardeig diürn i nocturn.¹⁸

Així, a partir del 15 de gener de 1939, el que d'aquesta 2^a *Esquadrilla del Grupo 71* en queda, uns quinze avions, alça el vol dels camp del Vallès –principalment Cardedeu– en direcció al camp de vol de Cassà de la Selva i altres aeròdroms dels



Figura 39. Juan Lario Sánchez, davant d'un Grumman G-23 *Delfín*. Font: ADAR, arxiu d'imatges.

voltants, que suposem Canet de la Tallada i Vidreres. Analitzant els pocs documents de què disposem, d'entre els quals destaquen els llibres de vol del pilot Gabriel Allés¹⁹ i el més complet de Julio Corrochano,²⁰ observem que el dia 15 de gener Corrochano realitza un vol de trasllat des de Sabadell cap a Cassà, aleshores anomenat VZ9 segons la nova codificació d'aeròdroms. Corrochano era un pilot de vols nocturns i els pilots de Grumman nocturns operaven generalment des de Sabadell, ja que disposava d'instal·lacions de llum per volar de nit, cosa que Cardedeu no ofería. En la retirada, els primers a sortir van ser els Grumman de Sabadell per tal de deixar espai als *Mosques* i *Xatos* de caça en retirada. En acabat, probablement entre el 18 i el 20 de gener, ho van fer els altres de Cardedeu, els de vols diürns, dins del segon replegament.

Entenem, doncs, que la primera ocupació de Cassà es va produir el dia 15 pels avions Grumman de vols nocturns, i amb ells van arribar pilots com José Soler Maza o el mateix Julio Corrochano. En acabat, quatre o cinc dies més tard, es trasllada tota l'esquadrilla sota el comandament del capità Diego Sánchez López. El dia 20, Corrochano anota el canvi a un altre camp anomenat VZ8, que ha de correspondre a Canet de la Tallada o Vidreres, des d'on a partir d'aquesta data realitza una patrulla de tres avions que deu fer els serveis de protecció a la zona. El dia 23 quan, com ara a continuació veurem, la meitat de la unitat ha marxat a cobrir Figueres, la seva patrulla de vol nocturn tornarà a Cassà de la Selva per unificar els Grumman que estan a la zona central i sud de la Costa Brava.

A Cassà, malgrat que el camp està aparentment llest, els aviadors comproven que a la pista encara s'hi estan fent treballs. Els sorprèn, però això no és estrany, ja que el camp de vol de Cassà ha estat molt de temps inactiu. Bona prova d'aquest fet és un document conservat a l'Arxiu Municipal de Cassà, de data 21 de gener de 1939, en què el cap d'obres del sector aeri sol·licita a l'alcalde del poble una relació d'homes de més de quaranta-cinc anys per treballar en les obres del camps d'aviació (cf. Figura 40).²¹ En realitat la pista del camp, que a l'inici de la seva existència es va creure que no faria bassals, resultava molt més complicada del previst.

18. Per ampliar la història d'aquesta unitat, cf. GESALÍ, 2005.

19. ADAR, fons Allés (Barcelona).

20. Arxiu de l'autor.

21. AMCS, fons Administració General, Serveis militars

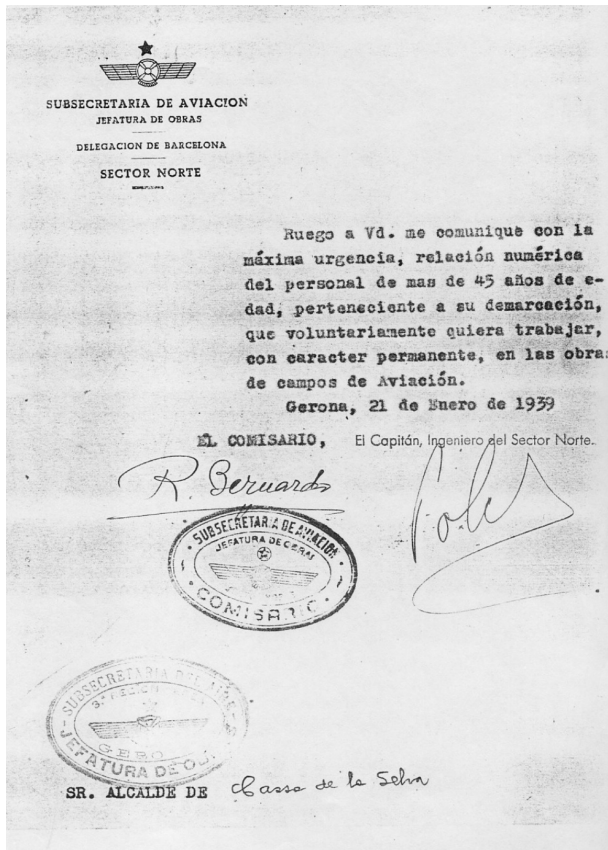


Figura 40. Sol·licitud del cap d'obres del sector aeri per efectuar treballs al camp d'aviació. Font: AMCS. Administració general. Serveis militars

L'arribada d'aquesta esquadrilla de Grumman està marcada per dos successos que impacten profundament els membres de la unitat. Un és la seva reestructuració per desenvolupar els serveis que cada dia s'incrementen més, la qual cosa separa els seus membres en dues subunitats i, l'altre, la mort en accident en enlairar-se de José Peña Pérez i de Mario Sorolla Julvé, una de les tripulacions més veteranes i estimades.

El motiu de la reestructuració sorgeix de la necessitat de protecció aèria de Figueres, ja que és on s'està el Govern de la República. Els Grumman G-23 tenien una característica molt especial per aquelles dates: duien aparell de ràdio transmissor i això esdevé un important avantatge per tal de donar l'alerta amb suficient antelació. Se'ls encomana, doncs, que facin llargues patrulles per sobre Figueres i endinsant-se al mar en vol preventiu per, en cas necessari, donar l'alarma. Per acomplir la missió la unitat es divideix l'endemà de la seva arribada i des de Cassà de la Selva marxen uns set o vuit avions cap a l'aeròdrom de Figueres sota el comandament del cap de la unitat, el capità Sán-

chez. L'altra meitat s'estarà a Cassà sota el comandament del tinent Juan Lario, autor de *Habla un piloto de la República*, el qual, a la seva obra, recollirà amargament els dos fets que marquen el pas per Cassà. Per a ell i per a gairebé tots els aviadors de la unitat, la sensació d'aquesta divisió és interpretada com la fi. Però encara els quedava guerra al davant.

7. L'ACCIDENT A CASSÀ DE LA SELVA

A Cassà s'hi queden dues patrulles, un total de sis avions, amb les quals Lario tractarà de reforçar la vigilància costanera i efectuar la prevenció activa de les incursions dels vaixells franquistes que, en aquestes dates, es passegen tranquil·lament per la costa catalana. Precisament en un d'aquests serveis és quan es produirà l'accident que marca el pas de la unitat per Cassà. Un fet del qual només en coneixiem la mort del pilot José Peña, però que ara, mercès a la carta que un metrallador de la unitat, en Juan Manuel Manero, va enviar als pares del també metrallador Sorolla, mort en l'accident, coneixem finalment que es va produir el matí del 27 de gener (cf. Figures 41 i 42). La carta que va ser enviada des de Pena-roja de Tastavins a Vinaròs i a la qual hem pogut accedir diu així:

"14 de junio de 1939 año de la victoria

Muy señores míos, Sres. Sorolla y Julvé. Es para mí una pena tenerles que escribir en este momento y de la forma tan dolorosa que para Vds. será, pero Dios lo ha querido y él es todopoderoso. No sé si estarán enterados por la tía de Mario de Barcelona de que su querido hijo murió el día 27 de enero del 39 víctima de un accidente de aviación, en el campo de Cassà de la Selva (Gerona). Fue para mí el día más emocionante de mi vida, yo era muy amigo de Mario y nos apreciábamos mucho por ser los dos de las mismas ideas, aunque nunca lo confesamos ninguno de los dos, aunque no fue necesario, pues hay veces que los pensamientos dicen más que las palabras. Como les digo tan pronto ocurrió la desgracia, escribimos inmediatamente a su tía de Barcelona, pero como tomaron dicha capital al cabo de dos días, pensé que no habrían recibido la carta y ahora que me encuentro en compañía de mis queridos padres, después de cuatro meses de purgatorio por campos de concentración de Francia y España me apresuro a escribirles. Aunque sea un gran dolor para Vds., pues la verdad siempre

es dura y fría, les diré el modo en que pereció. Había alarma y dieron salida. Salió y al estar a unos 50 metros de altura, falló el motor y cayó en punzón, estrellándose en el suelo e incendiándose al mismo tiempo el aparato. Todos corrimos inmediatamente a salvarle, pero como cayó a unos 500 metros cuando llegamos allí, solo había una gran hoguera. Los sacamos, pero ya habían entregado su vida a Dios, y sus infortunados cuerpos fueron sepultados en el cementerio de dicho pueblo de Cassà. Tengo de Mario una fotografía y unos pañuelos que él apreciaba mucho pues me decía que se los había bordado su novia, así es que cuando contesten ya dirán si quieren la fotografía, pues podría ser que la tuvieran Vds. Y así esta me la quedaría yo, pues también me gustaría tenerla. Está muy bien. Va con el uniforme y lleva gorra con el fondo blanco y correa. Si no la tienen díganlo que primero son ustedes que nadie y yo se la mandaré en la próxima carta, y los pañuelos si voy alguna vez por esa ya los vendría a visitar y al mismo tiempo les traería los pañuelos. Reciban el pésame de mi familia y el mío tan sentido".²²

La nit anterior havia plogut força i el camp no es trobava en les millors condicions per enlairar-se. Però els ensurts sovintejaven i aviat van comunicar a la patrulla de guàrdia una alarma aèria. Sembla

que una esquadrilla enemiga venia en direcció a la zona. El primer Grumman va començar a rodar per enlairar-se però les condicions de fang a la pista impedièn que l'aparell agafés la velocitat necessària per enlairar-se, encara més carregat de combustible i municions com anava. Però el veterà Peña va posar el gas a fons i un cop havia traspasat el punt de no retorn, aquell en el qual l'avió va enlaire o ja no pot frenar sense sortir, va continuar fins al límit de la pista de vol. Es va enlairar uns cinquanta metres, però, sense la velocitat necessària, va caure de l'ala esquerra enganxant-se en uns cables, i va caure en punxó i va explotar violentament a terra enmig d'un núvol de bales. Ambdós tripulants varen morir a l'acte. Aquest accident va desmoralitzar definitivament la unitat.

D'aquest fet no en tenim constància al registre civil de Cassà, cosa que no ens ha d'estranyar perquè era ben bé a la fi de la guerra, però del que s'anota a la carta de Juan Manuel Manero sembla no haver-hi dubte que foren enterrats al cementiri d'aquest poble. Anys més tard la família va traslladar les seves despulles a Vinaròs.²³ De José Peña, a qui inicialment teníem identificat per la literatura i els testimonis, actualment no en sabem res de les seves despulles.

No obstant això, existeixen certes contradiccions que cal fer notar. Sembla que a la tomba d'aquest metrallador a Vinaròs consta la seva mort el dia 22

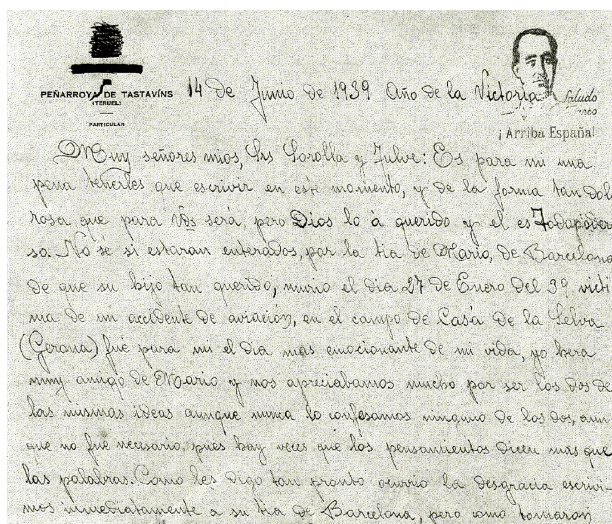


Figura 41. Inici de la carta de Juan Manuel Manero als pares de Mario Sorolla, 14 de juny de 1939. Font: Arxiu particular de la família Sorolla.



Figura 42. Fotografia de Mario Sorolla, metrallador mort en l'accident de Cassà de la Selva. Font: Arxiu particular de la família Sorolla.

22. Carta cedida per Mario Sorolla Ayza, nebot del metrallador.

23. Correspondència electrònica de l'autor amb familiars directes del metrallador.

de gener de 1939. Aquest fet coincideix amb un altre estrany detall, que és citat a la carta del metrallador Manero, i és que cita que la carta s'envia dos dies abans de la caiguda de la ciutat de Barcelona dia 26, cosa que situaria l'accident abans del 24 de gener, quan ell a la carta deixa ben clar que es produeix el dia 27. En qualsevol cas, a partir del dia 20 al 23 és el període de màxima intensitat de les operacions dels Grumman a Cassà.

Existeix la remota possibilitat que un altre aparell es perdés durant les operacions a Cassà de la Selva. El pilot Antonio Martínez Rizo comenta en la seva documentació del judici al qual va ser sotmès després de la guerra, que ell personalment va estavejar-se voluntàriament amb un d'aquests avions de Cassà, una manifestació que segurament tindria com a objecte fer algun mèrit davant dels guanyadors. No sembla ser certa la voluntarietat, malgrat que potser l'incident és cert, i més aviat apunta a la voluntat de fer més lleus els càrrecs que els tribunals dels guanyadors van imputar a tots els aviadors republicans que van volar en missions de combat.²⁴

Des de la base de Cassà de la Selva els caça bombarders Grumman G-23 van desenvolupar accions a la línia de front. En un dels dies bombardegen Artesa de Segre, aterren a Manlleu, on carreguen, i tornen contra un altre objectiu. En acabat tornen a Cassà a fer patrulla per la costa i a cobrir les alarmes del sector. Durant els primers dies també realitzen missions de protecció de Barcelona i la zona costanera nord, però cap al dia 24 de gener l'activitat dels Grumman al front és ja purament testimonial i se centren a respondre a les constants alarmes a la seva zona. Els aparells de Cassà passen també a reforçar la protecció del cel de Figueres, ja que els caces I-15 i I-16, més valuosos, marxen constantment al front per tractar de contenir la implacable avançada de les tropes nacionals.

En aquests darrers dies, quan ja està tot perdut per a la República a Catalunya, el comandament de l'aire mira de salvar el màxim de material per tal de continuar la lluita a la zona que conserva al centre i sud de la Península. Malgrat tot, tècnica-

ment cap a València ja que no tenen suficient autonomia de vol. De tota manera, alguns caces van intentar-ho però, curts de benzina, van ser descoberts i tombats, en no poder fugir a tot motor i arribar a València. En el cas dels Grumman, aquests tenien més autonomia i es va plantejar seriosament que passessin cap a València fent escala a Menorca. El cap del Grup 71, el major Allende Santacruz, ho va comunicar a totes les tripulacions de Cassà i de Figueres, però no es va arribar a cap decisió en veure que la situació a l'illa era molt confusa. El fet és que el 28 de gener una de les dues patrulles de Cassà va marxar cap a Figueres deixant al camp només tres G-23.

Refer l'activitat de l'esquadrilla de Cassà és una feina francament difícil. Actualment, són molt pocs els documents conservats d'aquests darrers dies de la guerra al país, ja que la majoria de la documentació va ser cremada per tal de no deixar cap rastre de les activitats dels militars republicans. Molts llibres de vol dels pilots van ser destruïts o lliurats a les autoritats franceses en creuar la frontera, i tan sols se'n conserven els pocs que ens donen valuoses dades sobre les activitats dels avions. Cal en aquest sentit afegir que mentre els Grumman feien de Cassà la seva base, altres avions de tots tipus i esquadriilles aterraven i s'enlairaven del camp en aquests convulsos dies. Qualsevol dada insignificant és bona per refer els moviments. El 27 de gener consta al diari de vol del pilot Laureano Sapiña un aterratge a Llagostera amb un *Xato* matriculat CC-074 procedent de Tona. Sapiña era un dels pilots destinats a les unitats que s'havien reciclat per rebre els nous caces Polikarpov I-15 *Superxato*. Aquesta versió millorada del caça I-15 feia pocs dies que s'havia importat de Rússia i tot just s'estaven muntant als aeròdroms de la Garrotxa i el Ripollès. Els *Xatos* importats de Rússia es matriculaven CC, al contrari dels fabricats a Sabadell, que se'ls codificava CA. Aquesta entrada de Sapiña és sens cap tipus de dubte un dels primers vols de prova d'un d'aquests aparells, un cop muntat. Al cap de dos dies d'aquest fet intranscendent arribaria el cop més dur per a la població de Cassà.

24. AHEA, expedient personal i del judici contra aquest pilot.

8. ELS BOMBARDEIGS I LA FI

El 29 de gener una formació de cinc bombarders italians Fiat Br20 de la 231a esquadrilla de l'aviació *Legionaria peninsular* –ja no es tracta dels avions de les Balears sinó dels que venen de l'interior d'Espanya– a càrrec del capità Costa, són enviats a bombardejar el poble de Cassà. A les 14:30 hora local, colpeixen durament el nucli esquerre de la població amb cinquanta bombes de cent quilos, llançades des de 4.500 metres (cf. Figura 43). Ocasionaran vuit morts segons la recerca de Xavier Niell Ciurana.²⁵ Immediatament el personal de terra i els aviadors de les Forces Aèries Republicanes es desplacen cap a la població per tal d'ajudar en tot el possible. A la memòria de tothom quedarà la pregunta de què era el que els avions buscaven amb aquest bombardeig indiscriminat. Als arxius italians no hi consta cap dada concreta respecte a això, tan sols el bombardeig dels accessos per carretera del poble de Cassà de la Selva amb forta reacció antiaèria.

El 31 de gener es parla d'un altre atac a l'aeròdrom de Cassà. La realitat, no obstant, és que Cassà

no figurava als plans però s'hi va veure involucrat per part d'un atac conjunt de la 281 i la 285 esquadilles italianes que, si bé van anar juntes, tenien objectius diferents. La 285 tenia com a objectiu un nus de carreteres al sud de Girona; objectiu que va bombardejar a les 13:45, hora local. La segona formació de cinc Savoia S-79 de la 281 esquadrilla, sota el comandament del tinent coronel Assenato, tenia com a objectiu la carretera al nord-oest

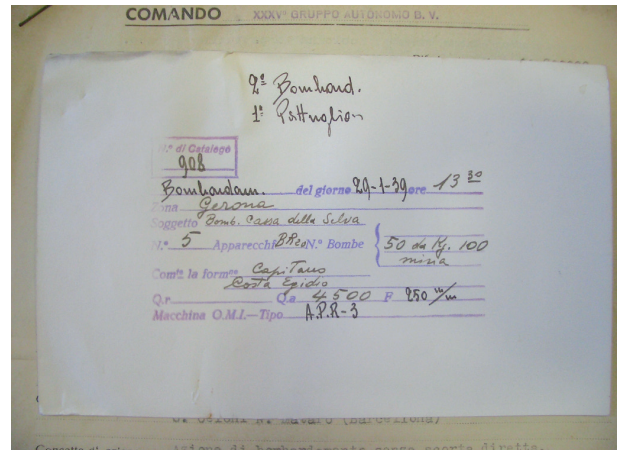


Figura 43. Bombardeig de la vila de Cassà de la Selva, 29 de gener de 1939. Font: USAM.

25. Les diferents obres consultades variaran de sis a nou, si bé la dada que podem estimar acurada és la de vuit reflectida a l'estudi més recent, cf. BAGUÉ-CARRERAS-GUTIÉRREZ, 1990: p. 65; RABASEDAS, 2004: p. 43; SOLÉ-VILLARROYA, 1986: p. <...>; NIELL, 2017: p. 28.

de Llagostera. A les 13:48 hora local va bombardejar aquest objectiu, tot i que potser alguna de les bombes va caure prop de l'aeròdrom, però no s'aprecia a les fotografies. El més destacable d'aquest atac és el fet que a la sortida de l'objectiu els bombarders van ser atacats per cinc caces republicans I-16 i per cinc I-15, sense resultat clar, ja que sembla que un caça republicà hauria estat abatut segons certs informes irregulars dels mateixos italians, però es pot donar el cas que es refereixin a un altre combat.

Novament, l'1 de febrer, Cassà és víctima de la guerra aèria. Quan ja no hi ha gairebé res al camp d'aviació, deu avions de bombardeig italians Fiat Br20 del XXXV grup autònom de bombardeig llancen cent bombes de cent quilos sobre l'aeròdrom (cf. Figura 44). L'atac efectuat a les 09:30 hora local a Cassà, és anotat al diari del grup italià. Per part republicana el mateix dia al matí el major Allende es presenta a Cassà i ordena a Juan Lario que marxi també cap a Figueres. A les tres de la tarda, tots els Grumman en estat de vol són fora de Cassà.

L'endemà Llagostera torna a ser bombardejada, en aquests cas a la carretera de Cassà, i probablement alguna bomba torna a entrar dins del terme municipal.

Pel que fa als Grumman, resultaran destruïts en els atacs contra els aeròdroms de Figueres i Vilajuïga dels dies 4 i 5 de febrer de 1939.

9. LA POSTGUERRA

A l'abril de 1939 i un cop ja acabada la guerra, els terrenys del camp de Cassà van ser retornats als seus propietaris. Va ser relativament aviat, ja que tot depenia de la seva importància estratègica, i en el cas d'aquest els vencedors no la van considerar alta. Malgrat tot, a la postguerra hi ha certs moments de crisi que de nou revifien l'interès del govern de Franco pels antics aeròdroms. A Cassà els estudis de reactivació que consten als arxius són concretament dos i coincideixen amb dos moments de crisi diferents: octubre de 1943 i maig de 1946. El primer correspon al període just després del desembarcament aliat a Sicília i el següent, a un



Figura 44. Bombardeig del camp d'aviació de Cassà de la Selva, 1 de febrer de 1939. Font: USAM.

altre moment especialment tens ja finalitzada la Segona Guerra Mundial, en el qual el règim franquista era l'únic simpatitzant que quedava de l'antic Eix italo-alemany. En els dos casos els estudis fan constar la simplicitat de tornar a posar en actiu el camp, si bé fan esment a la circumstància que es tracta de terres cultivades i, el més important, que el camp no es podia ampliar per enlloc.²⁶ Cap dels dos informes va portar a la reactivació de l'aeròdrom.

Aquests documents, que pot semblar que només són interessants des d'un punt de vista anecdòtic, resulten molt valuosos en incloure una acurada planimetria de l'aeròdrom. Aquesta, junt amb una petita documentació de procedència republicana, és la que ens permetrà explicar la morfologia del camp de Cassà, en el darrer apartat.

10. LES CARACTERÍSTIQUES DEL CAMP

Per conèixer la morfologia del camp de Cassà i del patrimoni tangible que avui en dia ens en queda, disposem d'un petit nombre de documents republicans i d'una majoria de documents d'espionatge, així com de la immediata postguerra. Els documents republicans acostumen a ser més detallats perquè provenen precisament dels qui els varen construir, però en això també hi ha excepcions. D'entre aquests, un dels documents més importants és un recull de fitxes republicanes de data 15 de juny de 1938 i que ve a ser com una guia d'alt secret amb les característiques de tots els aeròdroms catalans.²⁷ Aquest document indica que l'aeròdrom, anomenat de Llagostera, estava situat a uns dos quilòmetres del poble de Cassà, just a l'oest del quilòmetre 15 de la carretera de Sant Feliu a Girona i a l'est del ferrocarril de Sant Feliu. Construït amb dues pistes per permetre la seva utilització en diferents règims de vent, l'una és situada de nord a sud amb 950 m de longitud per 200 d'amplada i amb una lleugera inclinació, i l'altra, de sud-oest a nord-est, de 1.200 m de longitud per 250 d'amplada (cf. Figura 45).²⁸ Es considera un aeròdrom que no podrà créixer més donat que està situat entre la via del ferrocarril, la Verneda i la carretera. Fruit de l'ocupació de tot el perímetre possible del terreny, les seves pistes tenen una inclinació precisa i que

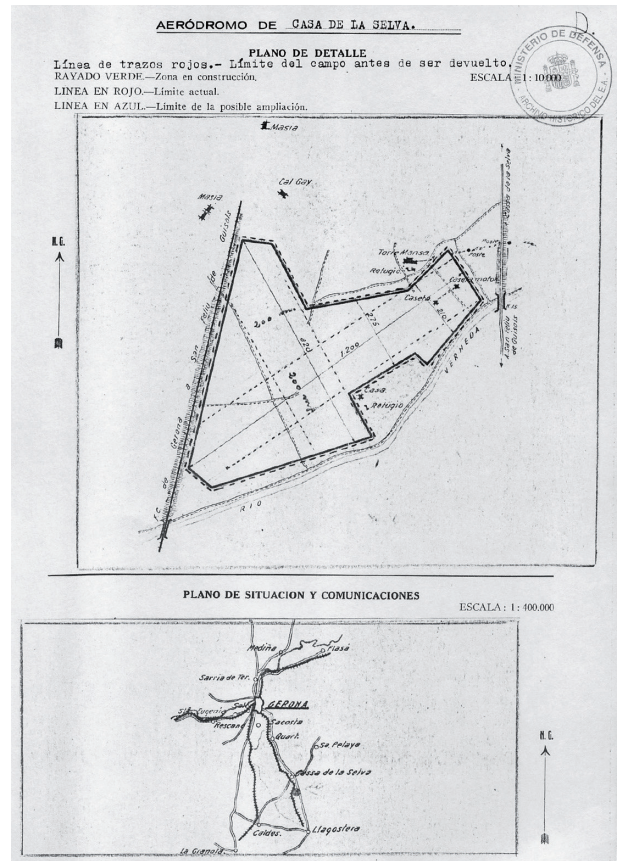


Figura 45. Plànol de detall del camp d'aviació de Cassà de la Selva. Font: AHEA.

no es pot alterar. Malgrat això, consideren que el terreny és prou bo i que no faria bassals quan ploqués, cosa que la història sembla desmentir. Al voltant de la pista, hi ha petits boscos que permeten amagar els avions. Les comunicacions són bones, especialment pel ferrocarril de Girona que connectava amb el port de Sant Feliu.

Al voltant de la pista es reflecteixen dues edificacions, la més destacable de les quals era el mas Torremansa, situat al nord (cf. Figura 46). El document esmentat cita que fa les funcions de caserna amb una capacitat d'allotjament de 367,5 metres quadrats. Seguint les indicacions de l'esmentat document, l'altre edifici està situat també al nord, però de la pista petita, i no havia estat requisat, continuant al servei dels pagesos.²⁹ Segons la fitxa, a Torremansa no es disposa de servei de ra-

26. Els dos estudis estan en el mateix expedient de l'AHEA.

27. AGMA, carpeta 1.281/15. És un conjunt de fitxes amb les quals es va evadir un oficial republicà.

28. Segons mapa que consta a l'expedient AHEA, carpeta A-2085.

29. Podria ser la masia de can Gai, on, segons els estadants actuals, s'hi havia habilitat un local destinat a despatx del camp d'aviació.



Figura 46. Façana del mas Torremansa, que serví de caserna militar durant la Guerra Civil. Font: AMCS, Arxiu d'imatges.



Figura 47. Camp actual on hi havia hagut el camp d'aviació i, al fons, la Casa dels Aviadors. Font: AMCS, Arxiu d'imatges.

dio-transmissor però hi ha telèfon per comunicar-se ràpidament amb els centres de control d'observació costanera o amb qualsevol altre centre. Malgrat que avui en dia no ens ho sembli, disposar d'entrada de servei telefònic en un aeròdrom de campanya era tot un luxe.

L'altra edificació, la Casa dels Aviadors, és sens dubte la petita construcció que va fer les funcions de caseta del sergent informador, és a dir, la 'torre de control' i l'indret on s'estan els aviadors de torn (cf. Figura 47). Malgrat no sortir anomenada així al document republicà, sabem que està present en un document de l'any 1946, en el qual els tècnics topògrafs de l'Exèrcit de l'Aire dibuixen acuradament el traçat de l'antic camp.

Finalment, en aquest document s'indica la presència de només dos dels refugis: el de can Torremansa i el de la Casa dels Aviadors i, si bé en la majoria de temes no hi ha controvèrsia, pel que fa als refugis la cosa és diferent. En el document republicà secret –document que no tindria per objectiu donar informacions equívokes al cap dels aeròdroms catalans– consten sis refugis elementals i un d'antibombes. Es comenta que els sis refugis elementals tenen una capacitat de 12 metres quadrats i el gran d'uns 30 metres quadrats.³⁰ Com sol ser habitual, el refugi gran es troba situat al costat del casalot per tal que la dotació de la caserna es pugui refugiar en cas de bombardeig. Actualment el refugi de can Torremansa se suposa en bon estat, però les seves entrades estan desaparegudes i no hi ha accés a l'interior. Construït pel

sistema de volta de canó reforçada, té dues entrades oposades, la primera de les quals, segons la informació aportada pels estadants actuals, estaria just enfront del mas Torremansa on ara hi ha un petit jardí amb un conjunt decoratiu. Un cop traspassades les entrades, arribaríem a unes escales que baixen a un passadís estret i llarg el sostre del qual està protegit per una volta de canó de ciment armat de dos a tres metres de gruix. A les entrades de la cambra, la galeria fa uns colzes per tal de minimitzar l'ona expansiva en cas d'un impacte a l'entrada. Aquest tipus de refugi equivalia a la protecció que donava una galeria estreta excavada a quinze metres sota terra, un dels altres sistemes constructius habituals als aeròdroms republicans.

Pel que fa als refugis elementals, estan situats al perímetre de la pista, com a tots els camps, i suposadament situats als indrets boscosos. Però davant les evidències actuals hem de prendre el nombre total de refugis amb certa reserva, ja que la gent gran de Cassà només té el record clar del refugi gran del mas Torremansa i dos refugis elementals: un de situat al costat de la Casa dels Aviadors –també coneguda com *La Pajarera*– i l'altre al camp d'en Coderc. No hi ha restes o testimoni per demostrar la construcció dels altres suposats quatre refugis elementals. Podem especular que l'aturada dels treballs no permetés finalitzar-los o bé que fossin finalitzats i colgats, fet que no es pot conèixer sense prospeccions de georadar, o, fins i tot, que es tractés de simples rases. Pel que fa al d'en Coderc, que se suposa situat en el marge que

30. AHEA, carpeta A-2085.

separa el camí a la Pineda Fosca paral·lel a la riera del camp anomenat d'en Coderch, al document de 1946 ja no consta la seva existència.

Arribats aquí, ens podem fer la pregunta de si van ser dos o sis els refugis elementals de Cassà. A manca de prospeccions arqueològiques i documents, tan sols podem especular i fer més recerca. El que sí tenim és el refugi de *La Pajarera*, del qual cal destacar que no és convencional. Es

tracta d'una edificació defensiva singular, ja que és un refugi elemental de dimensions més grans de l'habitual. Tanmateix, presenta una entrada d'accés amb una llarga rampa en angle i una galeria principal que sembla més reforçada que de costum.

Tot plegat crec que ens ha d'animar a seguir treballant en l'aeròdrom de Cassà i a preservar-ne la seva història i singularitat.

10. APÈNDIX DOCUMENTAL

1

1329, desembre, 27, Cassà de la Selva

Inventari. Després que Adrià –de Ventallol– hagués protegit al castell de Cassà els assassins d'un home i hagués comès diversos crims, com destruir i cremar les forques i el costell de Cassà en contra de la jurisdicció del noble Ot de Montcada, el batlle d'aquest darrer, Martí Ferran, a Llagostera, lliura a Berenguer de Marata, veguer del noble Bernat de Cabrera, el castell de Cassà de la Selva amb tots els béns que es detallen a continuació.

A AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 95r-97v.

// f. 95r Martinus Ferrandi, baiulus castri de Logustaria pro nobili viro domino Othone de Montecatheno, atendens quod Adrianus qui tenebat castrum de Caciono pro venerabili Berengario Renalli, manumissores ut dicitur testamenti venerabili Guillelmi Scarrerii, quondam, fuerat inculpatus quod tractaverat in dicto castro et fuerat consentiens morti quorundam hominum qui mor[...] // f. 95v in loco vocato de Mancellis, et post occisionem predictam [...] et recepti in dicto castro occisores ipsorum hominum et etiam [...] tenentes dictum castrum pro dicto Berengario Renalli comiserunt plura crimina et [...] secerunt et specialiter quia evulserunt et combuserunt furchas et costellum quod in loco de Caciono erant pro dicto nobili, et etiam vulneraverunt plures homines et officiales dicti nobili. Ac etiam impediverunt ipsos officiales uti iuredictione [...] imperii et omnis iuredictionis, alte et basse, pertinente ad dictum nobilem, de quibus fuit in possessionem vel quam pacificha dictus nobilis per

duos annos et ultra, et quod postea ab aliquo tempore citer fuerunt comissa predicta, et [im]pedita fuit dicta iuredictio pluries per dictum Adrianum et alios existentes in dicto castro, indelate, im[peditu] et [in]conceptu dicti nobili et [dictam iure]dictionis.

Atendens etiam quod predictum castrum, Petrus de Cassiano, baiulus de Caciono [pro dicto] nobili, retinuit termino per hoc, videlicet, ut dicta iuredictio non possit [impediri] dicto nobili et quod lu[...]e possit ea uti, et pacifice quod numquam fuit] [...]castrum aufr[...] heredi Guillelmi Scarrerii, quondam, cuius est ut dicitur [domino castri] seu ab aliquo [...]iure quia ibi possit habere dictus heres vel alius [...] retinuit, ut securitat[em] ydonea dicto nobili, vel dicto baiullo nomine] ipsius nobilis, prestaretur ut de inceptis predicta iuredictio et usus eiusdem [dicto] nobilis et eius officialibus non impediv[erunt] quod prescripta dicta securitate fuit in [...] quod restitueret dictum castrum [...] qui possidebat ipsum alii cui restituendum.

[Est etiam] verum cum dictus nobilis per su[am] litteram specialem cuiusdata fuit die sancti Nicholai [co]nfessoris anno presenti, et quam recep[er]i qua fuit festum sancti Stephani Pro[]tomat[ri]clis ut asserere, mandaverit michi dicto Martino, quod ego dictum castrum [...] [dicta]m littera michi missa venerabili Berengario de Masserata, vicario nobili domini Bernardi, [Dei gratia] vicecomitis Caprarie, nomine ipsius nobilis domini vicecomitis pro eo; quia idem [vicecom]es dixit dicto nobili Othoni quod pro dicto castro idem vicecomes dederat treu[ga] nobili Bernardo Guillelmi de Fuxano. Ipso nobili domino Othone ignorante et insciente [...] etiam eius procuratoribus et officialibus ignorantibus et inscientibus quam etiam treuga fuit ita per dictum nobilem dominum vicecomitem ipsi nobili Bernardo Guillelmi1 [...] voluntate ac conscien-

ciente dicto Berengario Renalli. Atendens etiam quod voluntate est domini regis, ut pacet per suam litteram directam vicario Gerunde, quod dictum [castrum debeat] deliberari et restitui dicto nobili domino vicecomiti vel, alicui pro parte ipsius, et quod per ipsum nobilem dominum vicecomitem vel eius parte, relicuatur dictum castrum, // f. 96^r ut hoc in dicta littera regia continetur.

Ideo, ego [Martinus Ferrandi] dictum castrum trado de presenti vobis dicti venerabili Berengario [de Masserata, venerabilis vicecomitis, castrum predictum, cum undecim clavibus ipsius castrum] [et] Adrianum de Ventallollo de Caciono de Silva, baiulum eiusdem castrum de Caciono, cum rebus infrascriptas, quas] erant in dicto castro tempore quo dictum castrum fuit captum. Et [sunt] quae secuntur:

Et primo fuerunt invente in ingressu ipsius castrum ianue foranee cum rapabulo sive sparra, tacena, serris et clavibus earundem.

Et in porticu eiusdem [castrum] due *samals* sive *portadores*, unum dolium terreum, [...], unum tinardum, una *cortera* sive mensura bladi, unum scanniculum et due [faluces].

Item, in cellario ipsius castrum [fuerunt] inventa bona quae secuntur: primo, due tine sive [...] maior est altera], due *tinarda* sive *cubels*, et quinque *vaxella* vinaria quorum tres [sunt] repleta vini ut apperet prima facie, una pala et gradarium per quod descendetur [in eundem] cellarium. Quod cellarium [et] bona existentia [in eodem] cum tecmen eiusdem et [porticus] predictus et quandam domus qua est super cellario [predicto], et tecmen quod est sub dictis portico, et domui et gradarium per quod ascenditur ad aulam, prima facie omnia scincera videntur. Salvo tam quod de ipso portico parte orientis, ipsius porticus sunt quodam pariete qua ibidem erat, plures lapides [rem]oti. Et ipse paries quam in comuni est, [dist]ructus ut pacet ad oculum. Et quadam [balisterieta] sive *fenestreta* qua est in [parte] meridei in ipso porticu, est aliquaculum ampliata, pacet ad oculum.

Item, in dicto cellario sunt ·xviii· migerie de milio et sex migerie de blado.

In aula ipsius castrum fuerunt invente ·vii· *cuyraces* de *metzen*, quinque gorgerie de lamina de ferro, ·vii· capelli de ferro, unum poalle de ferro, una areteca

de ferro, unum *torn* aptum ad \traendum/ balista et balistas,² due mense quarum una manet in tribus capitellis, alia in duobus, ·vi· scanna, duo sacilecta cum paleiis, [tres] *boracie* quarum sunt competentes et tercia modici valoris, duo boxa de ligno, unum murterium lapideum et aliud murterium de ligno, ·xxx· parapsides de ligno, ·xx· cisoria de ligno quorum due sunt magna, due facinole, una [s]art] ago cum una *giradora*, unum crocibolum ferreum de oleo, ·iiii· clipeii, ·iiii^{or}· tripedes de ferro, una *canada*, ·iiii^{or}· amphore, due tacee vitree et unum gradarium quod ascendit ad arquerias dicte aule.

[Et] in sumitate ipsius aule sunt due arquerie, quarum una est a parte merideii, alia vero a parte cercii. Et viginti octo mureti sancerii deficiunt, tam de ipsa aula et ianue ipsius. Et ·vi· cabironi a parte merideii, in qua parte est descohoperta. // f. 96^v [Deficiunt etiam de ipsa aula] plures tegule a parte orientis.

Item, in alia domo [qua est in tecmine quod est super portalle] foraneo, fuerunt invente ianue eiusdem, quaddam gradarium [quo ascenditur] ad tecmen et ad cameram pictam scincerum; unus capellus ferreus, due bol[...], unum scrineum, unus clipeus, unumambutum, duo pectines ferrei ma[...] ligne apti ad lanam et linum starpendum, una areteca de lamina ferrea, duo perputes, unum sacilectum cum paleiis et due scannicula.

Item, in alia domo contigua domui proxime superius dicte, fuerunt inventa due dolia terrea, ·iiii^{or}· gerre terree, unum scrineum [cum modico] de lana, unum crocibellum ferreum de oleo, due pastere et due sedacia. Et in ipsa domo non fuerunt invente ianue.

Item, [in alia] domo vocata lo rabost fuerunt inventa [·iiii^{or}·] scrinea, quorum unum est repletum de scripturis et instrumentis et in alio ipsorum scrineorum est aliquaculum de milio cum quibusdam [dobl]eriis repletis et ligatis, tria dolia terrea, ·vi· gerre terre, unum ganastrellum, una *bota de mena* cum uno fronte sive solo [...], unum urceum terreum et oliarium, unum supratunicale [ver]milium muliebre, una capa *chathobriata*, alia capa de sardillo nigro, una faciatha, unum capciale cum pluma, unum [linteamine], una teca cum modico de milio in qua sunt tres cerri de lino pinca[nato], [quadam] quantitas fabbarum in uno cabacio, una magna

1. Segueix de Fuxano, ratllat.

2. Segueix paraula no identificada, ratllada.

conca terrea, due tece sine cohoperthoris, ·iiii^{or}. *calques* de amphoris, due cisoria terrea, unum *ray* sive *rasora*, due tribanelle, unum *tribenc*, unus pectem ferreus, manubrio de ligno aptus ad starpendum lanna sive linum, duo tornelli, una covana in qua sunt [-xxxiiii.] flatti de lino spadato, unum flatum de lino pincano, una mapa, duo manutgeria, due covane, una polera, una *gúmana* de canabo, due ligones, tres seures, tres exadelli sive *càvecs*, una *faux*, una pasteriam [...] repleta de fabbis, unum doblerium de canabo sive saccus medius de blado plus, et tres cestelle. Et ipse tres domus proxime, dicte prima facie scincere videntur, salvo quod in una *ostay*, alia biga videtur est fracta.

Item, in camera pictam fuerunt inventa duo sacileta cum paleiis, una culcitra cum pluma, unum matalasium cum capcialia cum pluma, due vanove, tres flaciate, duo linteamina, una *boracia*, unum capaciale repletum palleiis, ·iiii^{or}. clipeii, duo medii clipeii, unum ganastrellum, una *porta de fenestral*, una *pastalera* subtus uno lecto, unum ruscum, unum scrineum in quo est quadam mapa, una *toayola*, unum linteamine, unum *tribenc*, unus glanicelius de filo de lino, duo // f. 97r [...] sive tecee sine cohoperthoris in quibus manent [...] de balista de strepo, et in alia ·xxviii. *corels* de [...] [balista de turno cum *corda* de duobus lignis picta de super[...] [balista de turno cum] suis cordis de cornu, quorum due sunt de duobus pedibus et una [ipsarum est fissa] *en lo esbrer* circa arcum, alie due sunt de strepo et una ipsarum est [...]·iiii^{or}. baliste de strepo de ligno quorum due sunt sine cordis et una sine [...], migeria de milca. Et ista camera picta et alia ipsi camere contigua, cum suis ollecis] sive letrinis et ianuis et fenestris ipsarum, prima facie sincere videntur. Salvo tam quod ianue fenestre qua est in camera a parte cercii, est una ipsarum fenestrarum per mediam [fi]ssa et partita, et duo cardines fracti de ipsis ianuis fenestre predicte.

Item, fuerunt inventa in tecmine et in simitate ipsius castris, gradarium quo ascenditur ad aliud tecmen sincereum, unum scannum lecti sive *banch*, unum scanniculum. Et in parte meridieii, una arqueria qua est super camera picta. Et in tecmen superiori, ·vi. ianue, [due] cobertoria de scrineiis.

Et in sumitate ipsius [castris], de tecmino medio a parte meridieii, l arqueria qua est de septem ianuis et de quibusdam aliis postibus, unum tabulerium aleaii, unum sicaletum cum paleiis et unum scannum, plures postes. Omnes mureti qui sunt super cameris superioribus et in tecmine quod est iuxta dictas cameras, sunt sincerii.

Et turris maior [cum] suis muretis, ianuis et gradariis, prima facie sincera videtur.

Omnes domus inferiores cum suis ianuis et gradario sincere prima facie videntur.

Item, fuerunt inventa in domibus inferioribus, primo una *tina*, una *bota de mena*, unum scannum, una pasteriam et una *somal*.

Omnes mureti qua sunt in *liça* a parte occidentis sunt sincerii, et a parte cercii sunt due mureti sincerii. A parte meridieii, duo mureti sinceri. Et in eadem intus castrum predictum, fuerunt inventi ·lx. *trabes* et ·xl. inter cabironos, postes et torcerias et plus. Et etiam en les *nayes* de dicta *liça*, due ianue et una magna mensa.

Item, quedam domus que sunt a parte meridieii ipsius castris que vocabantur *les stpales* et coquina sunt descohoperte, et tecmen quod [...] in ipsis erat, est destructus. Furnus qui ibidem est, sincerus videtur.

Etiam predictam traditionem dicti castris, et Adrianus antedicti, ac etiam dictarum rei qua erant in dicto castro predicto tempore antedicto, vobis facio de presenti nomine nobilis domini vicecomitis antedicti cum hoc publico instrumento coram notario et testibus infrascriptis, ad hoc specialiter convocatis ratione dicti mandato michi ut per[...] ur noviter facti per nobilem dominum Othonem supradictum.

Salvo iure predicti nobilis domini Othonis in sua iuredictione et in hiis qua usus fuit et [...] ipse sua iuredictione ei pertinente in dicto castro et eius termino et parrochia de Caciano // f. 97v [...] Ferrandi, nomine dicti nobilis domini Othonis req[...] et vos dictum venerabilem Berengarius de Masserata pre[...] [vice]comitis quod dictus nobilis domini vicecomes salvet totum ius dicto [...] domino Othoni competens supra promissis, et eius hominibus ac bonis ipsorum, et quod faciet [...] a dicto Bernardo Guillelmi de Fuxano dampna qua fuerunt data pendente et dur[ante] \treuga per dictum Bernardum Guillelmi de Fuxano/ [...] familie et hominibus dicti nobilis domini Othonis et iuredictionis eiusdem, et etiam dampna que fuerunt eis data eo quia ipse Bernardus Guillelmi de Fuxano ad predicta dampna qua illata fuerunt, affociavit vicarii Gerunde et exercitum qua erat in loco de Caciano cum dicto vicario, una cum pluribus militibus cum equis et armis et magna familia, peditum et clientum armatei dicti Bernardi Guillelmi. Et qua dictus Bernardus Guillelmi una cum predictis militibus et familia eiusdem, steterunt continue apud locum de Caciano

cum dicto exercitu et dederunt ad dicta dampna illata favorem, consilium, consensu et [...], et [t] unc expugnaverunt dictum castrum, et homines ibi existentes vulneraverunt.

Preterea dampna, sunt qua secuntur: [Primo fuit] vulneratus iniuste Petro de Caciono, duobus vulneribus et fuit mansus eius [silve filie sue, pupille, distractus et combustus et quandam vinea et alia distracta et [con]vulsa cum multitudine diversarum arborum fructiferarum [et non] fructiferarum. Et etiam fuerunt iniuste dampna diversa data et secuta ratione dicti [...] et expugnationis dictus hominibus dicti nobilis domini Othonis et rebus ipsorum, et iura ac [...] iurisdictioni sue in periudicium eiusdem. Qua omnia ascendunt et extimo ad triginta milia solidos b. de terno et ad plus. De quibus omnibus et singulis nomine dicti nobilis domini Othonis et dictorum hominum eo modo quo melius de iure valere possit, protestor et vos requiritur quod eis salvetis ius in predictis iurisdictione dicti castri vel aliter quam facietis dicto Bernardo Guillemi de Fuxano. De quibus omnibus peccato fieri publicum instrumentum per notarium infrascriptum [ald] rei memoriam habendam in eternum.

·v^o. kalendas ianuarii, circa hora vesperei.

Testes: Petrus de Sancto Antonio, Berengarius Plana, Bernardus Aamat de Hostalricho, Arnaldus de Aulineliis, Guillelmus F[on]tis, parrochie de Sils.

2

1329, desembre, 27, Cassà de la Selva

Requeriment. Després d'haver-li estat lliurat el castell de Cassà de la Selva, Berenguer de Marata, veguer del noble Bernat de Cabrera, requereix a Martí Ferran, batlle de Llagostera en nom del noble Ot de Montcada, a reparar i restaurar totes les destruccions ocorregudes al castell. A continuació interroga Adrià –de Ventallol– sobre les condicions del seu empresonament.

A AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 97v-98v.

Noverint universi, quod die, hora \et/ anno infrascriptis, in presentia et testimonio mei nota-

rio, et testium infrascriptorum ad hoc specialiter vocatorum traditione castri de Caciono de Silva, et Adriano de Vantayollo de Caciono, baiulo dicti ac atiem rebus sive bonis ipsius, // f. 98r quod intus castrum erant per Martinum Ferrandi, baiulum [...] Othono de Montecatheno, venerabilis Berengarius de Masserata [...] gratia vicecomes Caprarie, nomine dicti nobilis domini vicecomitis [...] traditionis hodie inde facta in posse notario subscripti latinus continetur. Dictus [Berengarius] de Masserata, existens in dicto castro, videns ipsum castrum in parte descohopertum et [...]cum, requisivit dictum Martinum Ferrandi sub his verbis:

En Martin Ferran, [re]gonec que vos m'avets lliurat lo castel de Cassan e n'Adrian, batle del castel, que ací és ab les robes e béns qui dins són, per nom del noble senyor vescomta de Cabrera. E con yo vega lo castel descubert e destruit en alguns locs e parts, requir vos de part del noble senyor vescomta de Cabrera que [pag]ats mestres, e que adés [los] fassats recubrir e adobar e tornar lo castel en aquel stament que era com fo pres, e axí mateix que us aparalets [de] paga(r) e d'esmanar tots los dans al castel [do]nats per rahon de la dita preson.

Et ad [hoc], dictus Martinus Ferrandi, respondit sub hiis verbis:

Yo son aparatat de fer en les coses demontdites tota aquela cosa que·l nobla senyor en n'Ot de Montcada, o yo per el, dega fer segons la treva dada per lo nobla se(n)yor vescomta de Cabrera al noble en Bernat Guillem de Ffuxan, mes emperho vulhi mon [...] en axò.

Et dictus \venerabilis/ Berengarius de Masserata, in presentia dicti Martini Ferrandi et Petri de Caciono, interrogavit dictum Adrianum [ibidem] presentem, sub hiis verbis:

N'Adrian, en³ aquesta preson que us ha feta en Martin Ferran, a us turmentat ne pugat aturment, ne trancat membre nagun, ne tol, ne [a] us feta nula violència, si no la preson?

[Et] dictus Adrianus, ad hoc, respondit et dixit:

No, senyor.

Et etiam dictus venerabilis Berengarius de Masserata, interrogavit dictum Adrianum sub hiis verbis:

N'Adrian, en lo castel aviaen altres robes ne béns con fo pres, si no aqueles que vos avets

3. Segueix *lo castel* i una tercera paraula no identificada, ratllades.

comfassades en poder d'en Bernat de Colomé, notari de Caules?

Et dictus Adrianus, ad hoc, respondit sub hiis verbis:

Se(n)yer, no; salvant ll parels de galines e l gal, e encara, una spà que en Pere de Cassan m'a tolt con pres [...] el castel.

Et dictus Petrus de Caciono, ibidem presentis, respondit sub hiis verbis:

Senyor, aquexes galines e aquely [gal] [...] audes e mengades encara a // f. 98v [...] la he encara.

Quibus si quidem omnibus [...] Masserata, ad cautelam sui iuris et partis, pecit fieri hoc [publicum] instrumentum \per me notarium infrascriptum/, ad rey memoriam habendam in eternum.

Quod est actum ·vi^o. [kalendas] ianuarii, hora videlicet, quia incontinenti post pulsationem vesperraii, anno Domini [·M^o.]ccc^o. vicesimo nono.

Presentibus testibus Petro de Sancto Antonio, Berengario Plana, Bernardo Aamat de Hostalricho, Arnaldo de Aulinellis et Guillelmo Fontis, parrochie de Sils.

3

1329, desembre, 27, Cassà de la Selva

Inventari. Després de l'ocupació del castell de Cassà pels homes del vescomte Bernat de Cabrera, Berenguer de Marata lliura a Bernat Guillem de Foixà tots els béns que s'han trobat en el castell, dels quals se'n fa inventari.

A AHG, Notarial, Caldes-Llagostera, vol. 3, f. 98v-102v.

Noverint universi quod die, hore et anno infrascriptis in presentia et testimonio mei notario et testium infrascriptorum ad hoc specialiter vocatorum, nobilis domini Bernardus Guillelmi de Fuxano, obtulit michi notario infrascripto quandam cedula legendam venerabili Berengarii de Masserata, vicario nobilis domini Bernardo Dei gratia vicecomitis Caprarie. Tenor vero dicte cedula sequitur s[ub] hac] forma:

Con lo [molt] nobla en Bernat per la gràcia de Déu vescomta de Cabrera age dada treva per si e per tot ço del seu, e per totes ses compa(n)yes e per tot ço del lur, e per lo nobla n'Ot de Moncada, e per ço del seu e per totes çes compa(n)yes, e per

tot ço del lur a-n Bernat Guillem de Fuixà [ab] una letra lo tenor de la qual [és] aytal:

Nos, en Bernat per la gràcia [de Déu], vescomta de Cabrera, per nos, per tot ço del nostra, e per totes compa(n)yes e per tot [ço] del lur \e per lo nobla n'Ot de Moncada, e per tot ço del seu, e per totes ses compa(n)yes e per tot del lur/, donam tenençes de V dies per rahon del castel de Caçan e per tot ço de seu a vos, en Bernat Guillem de Fuxan, a bona fe e sens engan [...] e a bona custuma de Catalu(n)ya. Dat a dimarts après Santa Creu en l'any de ·MCCCXX· e ·IX·.

E con hofficials e cavalés e homes de peu del demont dit noble [Ot] de Moncada agen pres lo demont dit castel, en lo qual castel en aquel [temps] que fo pres per los demont dits, era la torre bona e sencer, ab ·ii· tarrats e ab ·x· murets.

Item, ·i· cambra qui-s tenia ab la dita torra, bona e sencer ab portal e ab [fi]nestre, en les quals avia portes de plin], bones e sencés, barrades.

Item, demont sob[re] la dita cambre avia [test] bol bon e sencer ab [·xvi·] murets. En ·ii· locs del dit testbol [...] arqueres.

Item, sots aquel testbol [una] altre cambra pinta, bona e sencer ab puada e ab ·ii· finesteres. en les quals avlia] portes de plin] \ab/ barrades.

Item, ·i· a[ltre] testbol hixent de la dita cambre [bon e sence]r ab ·viii· murets.

Item, ·i· ca[lsa] migana sots lo dit testbol bona e sen[cer]. [Sota] la dita casa migana, l rebost // f. 99r bon e sen[cer].

Item, ·i· casa que és apala[lda] past[...] e sencer.

Item, sots la dita casa migana, ·i· altra casa [...] [apela]lda del cor del castel.

Item, après del dit cor del castel, ·i· altra ca[lsa] [...]·iii· granés bons o sencers.

Item, après dels granés, ·i· altra casa la qual [...] presices, bona e sencer.

Item, ·i· celer cubert ab tarat, bon e sencer.

Item, dem[ont] lo] dit celer, ·i· portxe ab ·i· cambre, bon e sencer.

Item, demont lo dit portx[o], [...] cuberta de taulada e de fusta de pinh ab ·xxvi· murets, bona e sencer, ab ·iiii· finestras e ab colones e ab portes de pin barrades [e] ab ·ii· portals, ab portes bones e sencers.

Item, après la dita [...]la, ·i· cuyna cuberta de taulade ab forn bona e s[encer], en la qual avia ·x· murets e bones portes.

Item, de sots la dita cuyna [...], stabla cuberta de tarrat, bona e sencer e ab ·i· portal ab bones portes.

[Item], en lo portal del castel, noves portes ab esparra [e ab] cadena e ab foreyat.

Item, lo pont après del portal, bon e sencer.

Item, après del pont, ·ii· safaregs.

Item, fora del portal del castel, en lo barri, ·i· casa cuberta de taulade d'en Adrian, bona e sencer.

Item, après de quela, ·i· d'en Steve, cuberta de [te]ulada, bona e sencer.

Item, altre casa d'en [Bru]guera, cuberta de teulada sense [por]tes.

Item, altre casa d'en Mathamall[a], [cuberta de] teulada, bona e sencer.

Item, ·i· casa d'en Pere de Caudel, cuberta de teulada, bona e sencer.

Item, ·i· casa d'en Bernat Pin, cuberta de taulada, bona e sencer.

Item, altre casa cuberta de taulade d'en Villalona, bona e sencer.

Item, altre casa d'en Nadal, cuberta de taulada ab ·i· biga trancada.

Item, ·i· casa d'en Gasol, la [d]leixat caura, sens portes.

Item, ·i· casa d'en Vallobera, ab ·ii· bigades cautes, sens portes.

Item, ·i· casa d'en Bartomeu Ponç, sens portes. Item, ·i· casa [d'en] Frigola sens portes, la meytat cauhta.

Item, d'en Basses altre, sens p[or]tes]. E totes les demont dites cases cubertes de taulade.

Item, en les parets del dit barri, ·ii· portals ab bones portes e ab forayats⁴ e ab sparres e ab baules.

Item, la [p]aret del dit barri, bona e sencer, cuberta tota de [b]ruc.

Item, ·i· amenle[r] talat.

Item, ·i· haulinfa] ab rey [que] era talade.

Item, el colomer r[...]. It, en lo qual avia ·L· par[el]ls de coloms e més.

Item, bal [...] de cols [...] capbreu públic del cast[ell] e d'altres [...] e comtes.

Item, ·ii· [...] coçes e ·i· matalaf e ·iiii· // f. 99v [...]

Item, ·ii· flaçades.

Item, ·i· [...].

Item, ·ii· balestes de torn, ·i· de torn e altre [...] de [...]·ii· peus, e la una era morisca de ·ii· fusts, e ·ii· d'estrep [...] de fust d'estrep. E totes ab ·ii· cordes.

Item, ·i·⁵ eroc de ·ii· peus [...] d'estrep.

Item, ·v· liures de fil de cànem.

Item, ·i· torn.

Item, ·c· tretes de [ballesta] de torn, e ·ccc· de ·ii· peus e ·cccc· d'estrep, e més.

Item, ·vii· cuyraçes de metzen.

Item, ·xi· capels de ferre.

Item, ·vii· gorgeres.

Item, ·iii· lances e ·ii· darts.

Item, ·xv· escuts de sirven[t], bons e sencers.

Item, ·i· cervalera.

Item, ·iiii· perpunts.

Item, unes spatleres.

Item, [·ii·] gúmanes de cànem, qui avien tantes braçes que [ab]astaven del cap de la torra en terra, e més.

Item, [·i·] gran cadena de ferre per presices.

Item, ·i· ferres de presiçes, e ·i· biga bona e sencer per presiçes.

Item, [...] doyls de terra.

Item, [...] gerres vinade[r]les [e] ·ii· olieres e d'oyl[...] ho [...].

Item, ·iiii· caxes menys [de] cubertons.

Item, ·i· escrinya.

Item, ·v· vexels plens de vin, lo qual vin era en soma ·xv· somades de vin prim. E ·ix· de mi[...]. E ·i· bóta de ma[...] de fin vinagre. E ·ii· vuydes, ·i· gran e altra pocha. E ·ii· altres menys de fons [...]Junc cap. E ·i· vexel menys de m[...], e ·i· tina gran, bona e sencer, e altre poc menor. E ·ii· tinarts, e ·ii· [...].

Item, ·ii· taules grans ab complim[ent]s de capitels, e tres taules pochés e [...] bancs.

Item, ·i· muret de pera [e] ·ii· de fust, e ·ii· boxes, e ·iiii· dotzenes d'escudeles. E ·ii· dotzenes de taya-dós, un gran. E ·ii· dotzenes de gasals.

Item, ·ii· furtrens de terra e ·xv· de terra de obra de Mèlica. E ·iii· empoles, e ·v· taçes [de] vidre, e ·ii· citres de terra.

Item, ·i· loça de ferre, e ·iii· ferres e ·i· peela [amb] ·i· giradora.

4. Segueix ab bones portes e ab forayats, ratllats.

5. Segueix paraula no identificada, ratllada.

Item, ·II· tovayes grans e ·XV· tovayons.

Item, ·I· cota fessa blava, e ·I· fasset bl[au].

Item, ·I· cot [de] dona vermel, e ·I· capa listada, e ·I· cota vermela nova d'un enfant. E ·II· parels de cauças vermeles de dona.

Item, sis sàvanes.

Item, ·II· escrinys, la unc ab moltes col[ses], e l'altre ab fruyta.

Item, [...] pareyls de çabates.

Item, ·XXXIII· flats de linc spadats, e ·XIII· de pin-canat [e] ·X· canes de drap de lin, e [...] de dona.

Item, ·V· borraçes.

Item, ·XX· e ·V· mitgeres [d'ordi] e ·XX· e ·V· de mil, e [...] lagum, e [...] de forment [e] ·II· de melcha [...]·I· corteras de ferina [...].

Item, ·III· sacs.

Item, [...] dobles de cànem.

Item, ·II· podadores.

Item, [...].

Item, ·I· saquada d'ordi.

Item, [...] / f. 100r [...]ceres de faves.

Item, ·IIII· exades.

Item, [...] destr[als] [...].

[Item], mitger[es] [...] de faves.

Item, ·I· cortera de avel[nes].

[Item, ·I·] migera de ferina d'ordi.

Item, ·II· seclits.

Item, ·II· fla[ts] [...].

[Item] [...]drau.

Item, ·II· capes, ·I· negra, e altra vermela listada.

Item, [...], ·IIII· de prim e ·I· de reramost.

Item, ·II· vaxels, la ·I· de [...], de ·II· somades.

Item, ·I· tina.

Item, ·IIII· scrinys.

Item, ·I· escrinya gran.

Item, ·I· [...] avia ·XX· solidos.

Item, ·X· forcs d'alys.

Item, ·IIII· bancs.

Item, ·IIII· banques que [...]res.

Item, ·I· paela.

Item, ·VI· scudeles.

Item, ·VI· tayadós de fust.

Item, ·IIII· tayadós de terra.

Item, murter e ·I· concha de fust.

Item, ·I· col[n]cha e dues orçes de terra.

Item, ·I· taula.

Item, ·IIII· faucs.

Item, ·II· càvecs.

Item, ·II· coltels petits.

Item, les [...] de l'ort d'en Pere Bategat.

Item, mig qu[inter] de [...]lopa.

Item, ·IIII· còvens.

Item, [...].

Item, ·I· ampola.

Item, ·I· gerra plena de bon vin.

Item, ·V· sacs.

Item, ·IIII· [...]alades de blat.

Item, ·V· cort[eres] [...].

Item, ·II· [...].

Item, ·XVIIII· solidos.

Item, una vànova.

Item, ·I· flaçada.

Item, ·V· parels de lançols amples de lin.

Item, una flaçada./

Item [...] sacs de linh.

Item, ·V· flats de linh.

Item, ·I· sec[lit].

Item, ·I· may.

Item, ·I· ma[rt]el.

Item, mig quintar de lana.

Item, ·IIII· sacs.

Item, ·I· pila.

Item, unas tanayas.

Item, ·XIIII· solidos.

Item, ·I· scriny.

Item, ·II· canes de drap [de] linh.

Item, ·I· lança e ·I· dart.

Item, [...].

Item, ·I· coltel de tay e unes tesor[es].

Item, una blo[ssa] e ·I· corega tota de seda.

Item, ·I· coltel puyal.

Item, unh [tov]eylons de linh.

Item, ·II· capels de linh.

Item, ·VI· parels de galines e ·I· gal.

Item, ·I· costel bon e ben fet, que n lo dit castel ne l terme de Cassanh no avia forques ne costel.

Item, ·XVI· capdels de fil, e ·I· lançol, e ·I· flat de lin. E miga cortera de faves e altre de favols. E ·I· galina, e miga somada de vin, e miga cortera de forment, e ·IIII· miges de mil, [...] e ·II· sàvanes, e sobrecap, e ·I· scriny.

Item, mig corton e miga liu[ra] de segin.

Item, ·i· migera de lagum.

Item, ·iiii· doubles de linc.

Item, [...]aves d'ordi, e ·iiii· exades, e ·ii· [cà]vecs.

E [ap]art aquestes coses demontdites [...] los dons donats del pagueses del castel florJa lo barri.

Item, ·iiii· solidos.

E co[n] per los demontdits dons donats e per la treva trengada, lo dit Bernat Guillem de Fuxan aia request lo demundit nobla senyor vescl[omte] que per rahon de la dita treva, que li sia smanade. E el demontdit noble [ha res]post que encontinent a fet [m]anament a l'honrat en Berenguer de Masser[ata], vaguer e procurador seu, de retre lo d[icit] castel e fer l'esmena dels dons [d]onats complidament. [E] el demontdit vaguer aia fet seber per sa letra al dit Bernat Guillem de Fuxa que fos [...] / f. 100v [...] per [...] lo dit castel e les [...].

[req]uir vos dit Berenguer de Masserata [...] vescomta que-m retats lo dit castel e esmena dels [...] segons bona custuma de Cathalunya, car yo son [...] de reebre. E si per colpa vostra en aquestes coses falits ho en[...] de questes, requir al escrivan que-n leu carta, e tot aço demont dit me [...] en forma pública.

Item, con n'Adrian, batle del dit castel, los demontdits que-l castel preseren, aien près e tengut aquel ·xxx· e ·vii· dies e ·xxx· e ·vii· nits, requirem a vos demontdit que us en sia feta esmena per la dita preson, e per les me[ss]ions e dons que-l demuntdit Adrian aia soferts, segons que-n l'usatges de Cath[alun]ya es conten.

LECTA fuit hoc cedula coram venerabili Berengario de Masserata pre[dicti], coram ianua barrii dicti castrum, qua est a parte cercii, die, hora et anno infrascriptis, et presentibus, testibus infrascriptis. Quibus sic per [...] [in]continenti et antequam ad ali[...] [...] actus dictus venerabilis Berengarius de Masserata, in presentia et testimonio mei notario, et testimonium infrascriptorum, ad hoc specialiter vocatorum.

Atendens se recepisse quandam literam nobilis domini vicecomitis Caprarie supradicti suo sigillo maiori sigillatam, cuius data fuit Valencie [die Sancti Nicolai] anno presenti, et quam nobili Bernardo Guillelmi de Fuxano supradicto, me dictum notarium, legi fecit auctoritate eiusdem litere, ac ex voluntate et mandato dicti nobilis domini vicecomitis [in] eadem litera expressis et sibi factis, et nomine et ex parte eiusdem nobilis vicecomitis, tradidit dicto nobili

Bernardo Guillelmi de Fuxano castrum de Cacio predictum, introducendo eundem nobilem Bernardum Guillelmi in ipsum castrum et unde[cim] claves ipsius castri tradidit, etiam sibi Adrianum, baiulum eiusdem castri [...], qui similiter fuerat captus tempore captionis castri predicti, non vulneratum, [nec] in ali[qua] [partis sui] corporis debilitatum.

Item, tradidit eidem nobili Bernardi Guillelmi res sive bona infrascripta, qua e[ran]t in eodem castro tempore quo [dictum] castrum ut est [dictum] fuit captum [post] treugam, videlicet, de [...] castro [eidem nobili] Bernardi Guillelmi datam per nobilem dominum vecomite memorie. Et qua etiam res [sive] bona sunt qua secuntur:

Et primo fuerunt inv[ente] in ingressu ipsius [castrum] ianue foranee cum rapapulo sive *sparra*, ta[cena], serris et clavibus [earundem].

Et in portico eiusdem ca[stri] due // f. 101r samals [sive] portadores, unum dolium [...] sive mensura bladi, unum scaniculum et due fau[ces].

[Item, in celario ipsius castri] fuerunt [in]venta bona qua secuntur: primo, due tine sive [...] [maior] est altera, due *tinarda* sive *cubels*, quinque vaxella v[er]naria [quorum tres] sunt repleta vini ut aperet prima facie, una pala et gradarium per quod desc[enditur in] eundem cellarium. Quod cellarium et bona existentia in eodem cum tec[men] eiusdem et porticus predictus et quandam domus qua est [super] cellario predicto, et tecmen quod est sub dictis portico, et domui et gradarium per quod ascenditur ad aulam, prima facie omnia scincera videntur. Salvo tam quod de ipso portico parte occidentis, ipsius porticus sunt de [quodam] pariete qua ibidem erat, plures lapides remoti. Et ip[s]e paries quam in comuni est, distructus ut pacet ad oculum. Et quadam *balistereta* [sive] *fle[nestreta]* qua est in parte m[eridie] in ipso portico est ali[quaculum] ampliata, pacet ad oculum.

[Item], in dicto cellario sunt ·xviii· migerie de m[ilio] et] sex migerie de blado.

In aula ipsius castri fuerunt invente ·vii· *culy]races* de *metzen*, quinque gorgerie de lami[n]a de ferro, ·vii· capelli de ferro, unum poalle de fer[r]o, una [areteca] de lamina de fer[r]o, unum *torn* aptum ad traendum balistam et balistas, due mense quarum una manet in tribus capitellis, alia in duobus, ·vi· scanna, duo sacilecta cum paleiis, tres *boracie* quarum \due/⁶ sunt competentes et tercia modici valoris, duo boxa de ligno, unum m[ur]terium [lapi]

deum et aliud murterium de ligno, ·xxx· parapsides de ligno, ·xx· cisoria de ligno quorum due sunt magna, due facinole, una sartago cum *giradora*, unum crocibolum ferreum de oleo, ·iiii^{or}· clipeii, ·iiii^{or}· tripedes de ferro, una *canada*, ·iiii^{or}· amphore, due tacee vildree et unum [gradarium] quo ascenditur ad arquerias dicte aule.

Et in sumita[te] ipsius aule sunt [due] arquerie, quarum una est a parte meridieii, ali[a] vero a parte [cerc]ii. Et ·xxviii· mureti sancerii deficiunt, tam de ipsa aulla ianue ipsius. Et ·vi· [calbironi] a [parte] meridieii, in qua parte est descohopta. Deficiunt etiam [de] ipsa aulla plures [tegule] a parte orientis.

Item, in alia domo [...] in tecmine quod [est] super portalle foraneo, fuerunt inv[en]te ianue eiusdem, quaddam gradarium quo ascenditur ad tecmen et ad cameram pictam scincerum; unus capellus ferreus // f. 101v [...] unus clipeus, unumambutum, [duo] pectines [...] apti ad lanam et linum starpendum, una areteca de [lamina ferrea], duo perputes, unum cacilectum cum paleiis et duo scanniculla.

Item, [in alia domo] contigua domui proxime superius dicte, fuerunt inventa [duo] dolia [terre]e, ·iiii^{or}· g[e]rre terre, unum scrineum cum modico de lana, unum crocibellum ferreum de oleo, due pastere et duo sedacia. Et in ipsa domo non fuerunt invente ianue.

Item, in ali[a] domo vocata *loralbost* fuerunt inventa ·iiii^{or}· scrinea, quorum unum est [repletum] de scrpituris et [instrumentis] et in ali[o] ipsorum scrineorum est aliquaculum de milio cum quibusdam doberliis [repletis et] ligatis, tria [dolia] terrea, ·vi· gerre [terre], unum ganastrellum, una *bota de mena* [cum uno] fronte sive solo [...], unum urceum [terreum] et oliarium, unum supratunicale vermillium \muliebre/, una capa⁷ *chalthobriata*, alia capa de serdillio nigro, una flaciata, unum capciale cum pluma, unum linteamine, una teca cum modico de milio in qua sunt tres cerri de lino pincanat[o], quaddam [quantitas] fabbarum in uno caba[cio], [una] magna conca terrea, due tece sine cohoptoris, illor *calque[s]* de amph[oris], due [cisoria] terrea, unum *ray* sive *rlasora*, due tribanelle, unum *tribenc*, unus pectem ferreus, manubrio de ligno aptus ad starpendum lanna sive linum, duo tornelli, una covana in qua sunt ·xxxiiii· flati de lino spada-to, unum flatum de lino pincanato, una mapa, duo

manutgeria, due covane, una polera, una *gúmana* de canabo, due ligones, tres secures, tres exadelli sive *càvecs*, una *faux*, una pasteriam [...] reple[te] a de fabbis, unum [do]blerium de canabo sive saccus medius de blado plus, et tres cestelle. [Et ipse] tres] domus proxime, dicte prima facie scincere videntur, salvo quod in una *ostay*, alia biga videtur [est] fracta.

Item, in camera picta [fue]runt inventa duo sacileta cum paleiis, una culcitra, unum mathala[sium] [cum duo] capcialia [cum pluma], due vanove, tres flaciate, duo linteamina, una *borraça*, unum cal paciale⁸ \repletum/ paleiis, ·iiii^{or}· clipeii, duo medii clipeii, unum ganastrellum, una *porta de finestra*, una *pastalera* subtus uno lecto, unum ruscum, unum scrineum in [quo] est quaddam mapa, // f. 102r [una] *toayolla*, unum linteamine, unum *tribenc*, [...], duo cala[...] sive tece sine cohoptoris in quibus mane[nt] [...] de balista de strepo, et in alia, ·xxviii· *corels* de balista [...] balista de] turno cum *corda* de duobus lignis picta de super[er] [...] balista de [turn]o cum suis cordis, quarum due sunt [de] duobus pedibus et [una] ipsarum est fissa *en losbrer* circa arcum, alie due sunt de st[re]po de ligno et una ipsarum] est in uno [...]·iiii^{or}· baliste de st[re]po de [l]igno, quarum due sunt sine cordis et una sine [...], una migeria de milca. Et ista camera picta et alia [ipsi] camere contigua] cum suis olecis sive latrinis et ianuis et fenestris ipsarum, prima facie sincere videntur. Salvo [tam] quod ianue fenestre [quod est] in camera a parte cercii, est una ipsarum fenestrarum per medium fissa [et parti]ta [et] duo cardines fract[i] de ipsis ianuis fenestre predicte.

Item fue[r]unt [i]nventa in tecmine et in simitate ipsius castri gradarium quo as[cen]ditur [ad] aliud tecmen cincerum, unum scannum lecti sive bancum, unum [sc]anniculum. Et in parte meridieii, una arqueria qua est super camera picta. Et [i]n tecmine superiori, ·vi· [ian]ue, duo chobertoria de scrineis.

Et in sumitate ipsius castri, de tecmine medio a parte meridieii, una arqueria qua est de septem ianuis et de quibusdam aliis po[st]ibus, unum tabulerium aleaii, unum sicalectum cum paleiis, unum scannum, plures postes. Omnes mureti qui sunt super cameris superioribus et in tecmine quod est iuxta dictas cameras sunt sincerii.

Et turris maior cum suis muretis, ianuis et gradariis, prima facie sincera videtur.

7. Segueix *mapa*, ratllat.

8. Segueix paraula no identificada, ratllada.

Omnes domus inferiores cum suis ianuis et gradario sincere prima facie videntur.

Item, fuerunt inventa in domibus inferioribus, primo una *tina*, una *bota* [de mena, unum scannum, una] pasteriam et una *semal*.

Omnes m[ur]eti qua s[un]t in *liça* a parte occi-
dentis] sunt sinceri, et a [parte] [cercii sun]t due
mure[ti] sincerii. A parte meridei], duo mureti since-
ri. Et in eadem [liça, intus castrum predictum fue-
runt] inventi ·LX·⁹ \trabes/ et ·XL· \inter/ cabironos,
[postes] et torenas et plus. [Et etiam] *en les naves*
de dicta *liça*, due ianue et una magna [m]ensa.

Item, quedam domus qua sunt a parte meridiei
ipsius castri qua vocabantur *les stpales* et coquina
// f. 102v [sunt descohoperte, et tecmen quod est] in
ipsius erat, est destruct[us]. Fulrn]us [quo ibidem
est, sincerus videt]ur.

Etiam predictam traditionem dicti castri et
Adrianus antedicti [ac etiam dictarum rei qua] erant
in castro predicto tempore antedicto¹⁰ \eiusdem no-
bili [Bernardus] Guillelmi/ [fecit] de presenti [nomo-
ne nobili] domini vicecomitis antedicti cum publico
instrumento coram notario et testibus in[frascr]i-
ptis ad hoc [sp]ecialiter convocatis.

Offerendo nichilominus idem venerabilis vica-
rius dicto nobili Bernardi Guillelmi, quod dictus no-
bilis dominus vicecomes, seu ipse nomine ipsius,
satisfacie[.] sibi ple[n]arie de dampnis qua appa-
ruent [...] illata dicti castro et aliis, pro quibus dic-
tus nobilis [d]ominus vicecomes sibi teneatur seu
teneri delbeat], ratione treuge supradicte.

[Et] dictus nobilis Bernardus [Guillelmi] de Fu-
xano [...]atens [quadam] [lit]eram vidisse memo[ra]-
ti nobili domini vicecomitis et coram ipso [l]lectam
fuiss[.] [per] m[ichi] notario infrascriptum, recog-
novit memorato venerabili Berengario [de] [Ma]-
sser[ata], vic[ar]io, quod nomine et voluntate ac
mandato [no]bili domini vicecomitis supradicti tra-
didit] sibi incontinenti plenarie, ad suam volu[n]tat]
em, dictum castrum, et Adrianum [predictum], sub
forma superius declarata, ac cum omnibus et sin-
gulis bonis et rebus superius intraditione sibi facta
nominatis ratione treuge supradicte.

Et sic reputans se de eisdem omnibus et sin-
gulis fore contentum ac renuncia[n]tes [re]ceptioni
eorumdem non habitorum et non receptorum, ac
sibi non traditorum ratione [...] et doli, fecit dicto
vicario ac prelibato nobili domino vicecomiti et mi-

chi notario subscripto nomine eiusdem nobili domi-
ni vicecomitis et omnium aliorum quorum interest
vel interesset potuit aut potuerit. Legitime stipu-
lanti et recipienti de eisdem omnibus et singulis
bonam et irrevocabilem diffinitionem et remissio-
nem et pactum amodo de non petendo et de non
agendo ad omne bonum sincerum, sanum atque
firmum intel[lectum], prout melius et utilius potuit
dici ac intelligi. Salvo tam iure dicto nobili Bernar-
do [Guillelmi de Fuxano] in accione sua, in omnibus
dampnis datis tam in castro predicto [...] [eius]dem
ratione, clapl]tionis et treuge supradicte. De quibus
omnibus dicti [...] Berengarius Massera]lta [pecier]
unt fieri duo publicum instrumentum per [...] infras-
criptum, ad rey memoriam habenda in eternum [...].
[Nobili Bernardus Guillelmi de Fuixano] et venera-
bilis Berengarius Masserata laudarunt et firmarunt
[...] ianuarii, hora [...] post pulsationem vesperaii,
anno Domini ·M^o·CCC^o·XX^o· nono.

Presentibus testibus Petro Arnaldi de Montepa-
lacio, Bernardo de Abayes, militibus, Petro de
Sancto Antonio, Berengario Plana, Bernardo Ale-
mar de Hostalric, Arnaldo de [A]ulinellis et Guillel-
mo Fontis, parrochie de Sils.

4

1375, abril, 17, Saragossa

Capítols aprovats per l'infant Joan, primogènit de Pere el Cerimoniós, lloctinent seu general i duc de Girona, que li havien estat presentats per representants del terme del castell de Cassà amb l'objectiu de redimir-ne la jurisdicció de Gastó de Montcada i gaudir de diverses prerrogatives una vegada completat el procés.

A ACA, Cancelleria reial, reg. 1682, f. 97r-100r .

//f. 97r Pateat universis quod nos, infans Johannes, serenissimi domini regis primogenitus ac in omni-
bus regnis et terris suis generalis locumtenens, dux Gerunde et comes Cervarie, considerantes vos, fideles nostros Guillelmum Stephani de Plans et Guillelmum Asberti, termini castri de Caciono de Silva, situati intra vicariam nostram Gerunde, procuratores una cum Bernardo Boschi et Francisco

9. *trabes*, ratllat.

10. Segueix paraula no identificada, ratllada.

Dalmacii, eiusdem termini, et sine eis, ad subscripta et alia per Arnaldum de Torrente, Bernardum Guillemi *Egual*, Raymundum *Isern*, Petrum Basseti, Guillelmum de Podio Molerio, Bernardum Groardi de Scleto, Guillelmum Riba, Bernardum Arnaldi, Petrum *Macip*, Petrum Ravelii, Arnaldum Ponçii de *ça Vila*, Ferrarium Baçoni, Guillelmum Gili, Guillelmum Cristiani, Martinum Bianchi, Petrum Siureda, Arnaldum Viveti, Guillelmum Russi de Serenyano, Guillelmum de Ulmo de *Verneda*, Ffranciscum Canerii, Petrum *Bota*, Bernardum Guytoni, Petrum *Trill*, Petrum *Carrera*, Guillelmum *Salelles*, Petrum Bartholomei, Petrum Raymundi de *Verneda*, Bernardum Otgerii, Bonanatum *Vila*, Guillelmum de Vallobera, Bonanatum Dalmacii, Petrum Viaderii, Guillelmum Stefani de Perlis, Guillelmum Crexelli alias *Capçana*, Petrum *Vives*, Petrum Juliani, Raymundum Felicis Ollerii, Jacobum *Scach*, Bonanatum Dalmacii de *Verneda*, Bernardum *Oliveres*, Bernardum Hospitalerii, Petrum *Fels*, Petrum Cassaneti de Ulmo, Bernardum Luppeti *Roquer*, Guillelmum de Vernu, Petrum Crexelli, Bonanatum Natalis de Ponte, Berengarium Seguerii, Raymundum Laurençi, Guillelmum Caciani, Jacobum Rubei et Petrum Paschalis de *Labrers*, habitatores termini antedicti, ac Bonanatum Paschalis, Narcissum *Sala*, Raymundum Barberii, Bernardum Gili alias *Guanech*, Bernardum Nigri, sartorem et Petrum Vilarii, habitatores cellarie castris iamdicti, plenarie constituti, ut constat per publicum instrumentum actum in termino antedicto ·XXII· die decembris, anni a Nativitate Domini ·M·CC·C·LXX· quarti, proxime nunc elapsi, et clausum per Petrum *Maruny*, regia auctoritate notarium publicum, in presencia nostra exhibitum nobis obtulisse seu presentasse quedam capitula, quorum tenor dinoscitur esse talis:

Molt alt e molt poderós senyor, a la vostra gran senyoria supliquen humilment Guillem Esteve dez Pla e Guillem Asbert de la parròquia e terme del castell de Caçà de la Selva, situat en la vegueria de la ciutat vostra de Gerona, procuradors d'alguns singulars dels dits parròquia e terme, que són per nombra ·LX· e engir, que per bé e profit vostra e del regna, vos plàcia atorgar los capítols següents.

Primerament, que·ls dits procuradors, en nom lurs propis e dels dits singulars, pusquen raembra per nom e part de vos, senyor, del noble en Gastó de Montcada tota aquella juredicció de la parròquia e terme del dit castell, la qual lo senyor rey en Jacme, de bona memòria, empenyorà a·n Guillem Scarrer, quondam, per deu milia ·CCLVI· solidibus et obulo de barceloneses, e la qual lo noble n'Ot de

Montcada, quondam, //f. 97 v. après, per concessió del dit senyor rey, trasch e resemé de l'hereter e manimassors del dit Guillem Scarrer, quondam, ells posant en taula, çò és en poder d'en Ramon Madir, cambiador de Gerona, o d'altra qual a vos senyor plàcia, los dits ·X^m·CCLVI· solidos et obulum, e que d-aquèn sia pagat al dit en Gastó de Montcada tot çò que per lo dit n'Ot de Montcada, quondam, fou bestret o pagat als dits hereter o manimassors d'en Scarrer per la dita juredicció. Plau al senyor duch.

Item que, feta la dita reamçó, los dits procuradors feran donació de la dita juredicció resemuda a vos, senyor, en tal manera e condició que·l senyor rey ne vos, senyor, ne·ls seus e vostres succehidors, no puscats ne pusquen d'açí avant la dita juredicció al senyor del dit castell ne a altra qualsevol persona per neguna servitud o rahó, vendra, donar, enfranquir e·mpenyorar, ni en neguna altra manera elienar, vullés que·ls poblats o habitants enfra la parròquia e terme del dit castell, sien tenguts de obra o recuylletes del dit castell o no, ans en tal manera sia ajustada e unida al ducat vostra de Gerona, mentra sia ducat, e après a la corona reyal, que d'aquí avant nuyll temps ne puxa ésser separada, remoguda ni disgregada, e, si lo contrari era fet, o en qualque manera asserat, no valla la donació per los dits procuradors a vos, senyor d'aque·n feta o feadora, ans la dita juredicció torn e romanga als dits procuradors e singulars principals lurs e a qui volran, axí com cosa per ells comprada e acquisida. Plau al senyor duch.

Item que, si posats los dits ·X^m·CCLVI· solidos et malla en taula per la manera demontdita, la dita juredicció per alguna necessitat, cas o rahó no podia ésser treta o resemuda o no·s resamés, la qual cosa Déu no vulla, en aquell cas los dits procuradors e lurs principals poguessin los dits diners de la dita taula levar sens licència, voluntat, contradicció e empexament d'alguna persona e que no·ls puxen ésser emparats, sequestrats o penyorats per negunes marques, intrades o jutgedores, ni per neguna altra qualsevol rahó o causa. Plau al senyor duch.

Item supliquen e demanen los dits procuradors en noms lurs e dels dits singulars que, com en lo dit terme e parròquia de Cassà, no contrestant sia e ésser dege dins la vegueria de Gerona e de pertinències d'aquella, hage ahudes tostemps e haver dege batlia, scrivania e notaria pública que sia mercè vostra, senyor, de atorgar·lus les gràcies e privilegis següents. Çò és que en lo dit loch, terme

e parròquia hage, sien e estiguin per tostemps batle, jutge, scrivà de la cort e saig qui usen, regesquen e exercesquen en lo dit loch e son terme e parròquia tota juredicció civil e criminal, mer e mixt imperi e altra qualsevol juredicció alta e baxa, exceptats cases e crims de mort o de trencament e affolament de membres qui s'exercesquen e s'hagen exercir en lo dit loch per lo vaguer de Gerona, axí com en temps passat era acostumat. Los quals batla, jutge, //f. 98r scrivà e saigs sien mudats quescun trienni e hagen assegurar en lo començament de lur regiment de tenir e tenguen taula, axí com los altres oficials reyalis en poder del vaguer de Gerona en la forma e manera que-s fa en la ciutat de Gerona. Plau al senyor duch, açò ajustat que, estant lo vaguer de Gerona o son lochtinent, qui are és e per temps serà, presencialment en lo dit loch o en lo terme d'aquell, hi pusquen usar aytant com hi aturarà en la manera que usa en los altres lochs de la vegueria a ell comenada en que ha batlia, e axí com en lo loch de Sent Ffaliu de Guíxols e sos semblans.

Item que la notaria pública del dit loch sia regida per notari poblich havent autoritat reyal, lo qual notari e no altra puxe, hage e dege fer e faça en lo dit loch e son terme e parròquia totes cartes, testaments, protestacions, appellacions, repicacions, tudories, cures, actories, procuracions e totes altres scriptures públiques de que-s faça carta pública, resaben d'aquèn salaris moderats, segons que-ls reserben e-ls resebran los notaris de Gerona. El qual notari estiga e hage estar personalment o tenir jurat o substituït seu suficient en lo dit loch o terme de Cassà, e encara haia tenir e tanga en lo dit loch, ço és en loch covinent, totes cartes, notes e scriptures públiques qui are són en la dita notaria e per temps hi seran, e no en altre loch. Plau al senyor duch.

Item que la universitat del dit loch ne-ls singulars d'aquella no sien tenguts de axir o anar a negunes hosts, sinó a aquelles a les quals la ciutat de Gerona e-ls altres lochs reyalis en què ha batlia triada axiran e iran, e en aquell cas hi sien tenguts axir e anar, si-n seran raquests après spay de dos dies que la ciutat de Gerona serà exida e no abans. E que, si la dita universitat e-ls singulars d'aquella sobra les dites hosts axir e anar han privilegi o privilegis entichs, se puxen alegrar d'aquells no contrestant les coses contingudes en lo present capítol. Plau al senyor duch que no sien tenguts exir ne anar sinó axí com les gents dels altres lochs reyalis de la dita vegueria en que ha batlia, conser-

vats, emperò, a ells privilegi o privilegis que de les coses per ells demanades en aquesta part hagen.

Item que a la dita universitat e singulars d'aquella e a quescun d'ells sien confirmats tots privilegis e franqueses que hagen fins al present dia, segons que per cartes pobliques apar e poran mostrar. Plau al senyor duch.

Item que la dita universitat e-ls singulars d'aquella o la maior partida d'aquells fassen e alegesquen, e fer e alegir puxen, per deffensió d'ells e del dit loch, quescun any en la festa de ninou dos o tres jurats ab aquell poder e per semblant manera e forma que-s fa en la ciutat de Gerona o en altres lochs reyalis un ha jurats. Plau al senyor duch que-ls dits jurats sien elegits e pusquen regir segons que en los altres lochs reyalis dins la dita vegueria situats en que ha batlia se elegexen e regexen.

Item supliquen e demanen de gràcia los dits procuradors per nom d'ells e dels dits singulars que en Pere Adrian, Guillem Barnés e Jacme Miron //f. 98v del dit loch, per ço com són estats oficials e han regida e exercida juredicció en lo dit loch per lo dit noble en Gastó de Montcada e són tostemps venguts, o de molt de temps ençà, per lur poder e vénen a dampnatge e contra la dita universitat e-ls singulars d'aquella, majorment are en present per lo tractament de la dita reemçó e després que-s tracte de raembra la dita juredicció, ni algun d'ells nuyl temps puxen ésser jurats o jurat del dit loch. E axí matex que ells o algun d'ells ni encare negunes altres persones de qualque condició sien que sien o sien estats procurador, batla, jutge o lochtinent de batla o altra semblant oficial en lo dit loch e terme de Cassà per lo dit nobla en Gastó, o per so predecessors, nuyl temps puxen tenir en lo dit loch semblants oficis que-y tenen o tenguts hi ha ni altres qualsevol officis de usar o exercir aquí alguna juredicció. Plau al senyor duch a temps de ·x· anys e d'aquí avant a son beneplàcit.

Item que per ço com en lo dit terme de Caçà ha ben ·CLXXX· o ·CC· hòmens, e aquests qui pegaran la reemçó de la dita juredicció no sien pus de ·LX·, e sia rahó que hagen algun adjutori, sia mercè de vos, senyor, que-ls dits procuradors e singulars e tos aquells qui la dita juredicció del lur propi hauran resemuda o ajudade raembra hagen la meytat dels emoluments de guanys que pervendran de la dita juredicció, tant e tan longamet fins que-ls sia satisfet en tot ço que hauran bestret per raembra la dita juredicció e massions d'aquèn fetes; e vos, senyor, l'altre meytat, de la qual, emperò, meytat que pervendrà a vos, senyor, se hagen a pagar per

los vostres oficials totes massions que d'aquèn en qualsevol manera se hauran a fer, axí que la meytat que pervendrà als dits hòmens sia francha e quítia de totes massions. Plau al senyor duch per espay de deu anys, axí, emperò, que les massions sien de comú levades e deduïdes.

Item que·l batla qui regirà e exercirà la dita jurisdicció en entrament de son ofici hage assegurar ab sacrament que no pendrà res de la dita meytat dels emoluments que pervendrà als dits hòmens qui la dita jurisdicció hauran resamude, segons que en lo precedent capítol és contingut. E que tota vegade que sia loch a composició o a condempnació pecuniària de la dita jurisdicció civil e criminal o a certes penes, terçes, empires o quals se vol altres coses hi apelerà lo procurador dels dits hòmens o aquell o aquells qui per ells hi seran assignats. E, en cas que res de la dita meytat prenga ho hage e sia tengut restituir als dits hòmens ab tots dampnatges e massions que·ls na covenga fer, la qual cosa li puxa ésser demenade per ells durant l'ofici e encare en temps de la taula. Plau al senyor duch que, feta per lo dit batla alguna composició o condempnació, lo procurador dels dits hòmens sia per ell apelat a resebra la sua part dins los dits ·x· anys e no pus, e que·l dit bala sia tengut restituir e assegurar, segons que ab aquest capítol és demanat. E no res menys que a semblans coses a fer dins lo temps sien tenguts lo vaguer, e·l sotsvaguer de Gerona per ço que useran de lur ofici en los dits loch e terme que·l dessús dit batle és tengut per aquesta rahó.

Item que·ls fruyts de les notaria pública e scrivania de la cort //f. 99r del dit loch e terme de Caça sien dels dits procuradors e singulars e altres qui la dita jurisdicció hauran resemuda del lur propi tant e ten longament fins que·ls sia satisfet en tot ço que per aquella raembre e massions d'aquèn fetes hauran bestret. Los quals fruyts pusquen vendra, ço és, de la scrivania de la cort de tres en tres anys e de la notaria pública quescun any o en altra manera a aquell o a aquells e per aquells preus que mils poran e·ls serà vist faedor. Plau al senyor duch per espay de ·x· anys los dits, emperò, hòmens faents servir la dita scrivania e notaria per lo dit temps a lurs massions per scriva e notari suficients.

Item que, en cas que·ls jurats e prohòmens e universitat de la ciutat de Girona o altres de la vegueria de la dita ciutat en present o en esdevenidor volguessin e per potència o privilegis ab justícia o ab prechs o altra qual se vol manera obtenien que la dita jurisdicció fos regida solament per lo vaguer

de Gerona, axí com les altres jurisdiccions dels lochs de la dita vegueria, e no per batle en manera e forma demontdita, en aquell cas les coses totes e sengles demontdites en los precedents capítols contingudes o alguna d'aquelles no puxen ésser cessades, revocades o anulades en neguna manera fins que per los dits jurats, prohòmens e universitat de Gerona o altres qui·l dit fet perseguiran o perseguir faran sia satisfet als hòmens demontdits qui la dita jurisdicció del lur propi hauran resamuda e altres qui aquella raembra hauran ajudat e contribuït singularment o per via d'universitat plenàriament e íntegra en tot ço que per aquella raembra e massions d'aquèn fetes hauran bestret e pagat. Plau al senyor duch, resebut, emperò, en compta per los dits hòmens tot ço que pres o resebut hauran dels dits emoluments e fruyts dins los deu anys dessús dits.

Item supliquen e demanen de gràcia special los dits procuradors en nom d'ells e dels dits singulars que pus ells resemen la dita jurisdicció que sia mercè de vos, senyor, atorgar a ells e als dits singulars e encare a tots aquells qui singularment e distinta contribuïran en la reamçó de la dita jurisdicció e massions d'aquèn fetes les gràcies següents. Çò és, primerament, que d'aquí avant no paguen barra per neguna bèstia que meten en Gerona o en la vila de Sent Faliu de Guíxols carregada o buyda o en qualsevol manera. Plau al senyor duch en quant en ell és.

Item que pusquen vendra e aportar tot gra que cuyleran de lur cuyleta a qualsevol part de Catalunya o en lurs lochs e cases vendra a qui·s volran sens encorrimment d'alguna pena posada o posadora per lo senyor rey o per vos, senyor, o per lo vaguer de Gerona o per lo batle qui regirà la dita jurisdicció. Plau al senyor duch a temps de deu anys.

Item que·ls sien remeses tots bans e penes e altres anentaments que contra ells o algun d'ells o lurs béns sien estats fets o sien encorraguts per rahon de crides e manaments fets per lo dit noble en Gastó de Montcada o per sos oficials per rahó de les gents estranyes que són entrades en Catalunya o per altra qualsevol //f. 99v rahó o manera; e que deliura lo dit en Gastó de Montcada tots hòmens que per rahon de les dites coses o alguna d'aquelles sien preses e·ls torn e faça tornar totes penyores que per les coses demontdites lus sien estades fetes o penyorades. Plau al senyor duch de ço que a ell feta la dita reemçó se'n pertanga, exceptades, emperò, morts acordadament fetes e traïdors, trencadors de camins, falsadors de mone-

da, fugitiis d'armades, heretges, sodomites e hòmens que en la mort d'en Bernat de Payllars, sotsveguer, quondam, de Barchinona hagen consentit.

Item que en totes aquestes gràcies sien enteses solament aquells qui contribuiran en al raemçó de la dita juridicció e en totes massions que d-aquèn se faran e són fetes e no altres. Plau al senyor duch.

Item que totes les coses demontdites en què ferma, confirmació o jurament del senyor rey sia necessària laudat, aprovat, jur e ferm lo senyor rey. Plau al senyor duch.

Item que de les coses totes e sengles dessús dites sien fetes, fermades e jurades per vos, senyor, totes cartes necessàries, les quals cartes sien franques de dret de sagell. Plau al senyor duch de la meytat del dit drets.

Item que en lo trienni primervinent après que la dita reamçó serà feta sia batle en la dita parròquia e terme en Guillem Asbert del dit loch. Plau al senyor duch.

Considerantes insuper nos ad vestri dictorum Guillelmi Stefani et Guillelmi Asberti, procuratorum, qui supra humiles intercessus providisse capitula ipsa seu eis repensiones sive provisiones nostras fecisse prout in fine ipsorum cuiuslibet continetur. Igitur, gratis et bono animo ac nostra spontanea voluntate, huius carte nostre seu publici instrumenti tenore promittimus et convenimus in nostra legali et bona fide vobis memoratis Guillelmo Stephani et Guillelmo Açberti, tam pro nominibus vestris propriis quam omnium superius expressorum quorum vos estis procuratores, et adheremus in hiis vobis et eis ac etiam tactis evangeliis sacrosantis juramus nos, per nos et universos ac singulos heredes et successores nostros, capitula preinserta et omnia ac singula in eis contenta, prout a nobis provisum sunt seu eis repensiones nostra adiecimus tenere, attendere et complere, tenerique attendi et compleri facere et in nullo contravenire vel sustinere quam contrafiat aliquo jure, causa, seu etiam ratione. Hanc autem premissionem sive conventionem facimus nos, dictus infans et primogenitus ac dux, qui supra vobis procuratoribus antefatis, presentibus et principalibus vestris seu eis quorum procuratores estis, licet absentibus, in manu et posse notarii et secretarii nostri subscripti hec a nobis pro vobis et omnibus illis quorum interest et intererit ac interesse potest seu poterit legitime stipulanti et etiam paciscenti. Mandantes //f. 100r per eandem cartam seu publicum instrumentum heredibus et successoribus nostris, necnon gubernato-

ri Cathalonie et vicario Gerunde ac aliis universis et singulis officialibus et subditis regiis atque nostris presentibus et qui pro tempore fuerint et locate-mentibus officialium eorumdem quatenus universa et singula supra contenta prout per nos provisum sunt seu premissa teneant firmiter et observent et contra non veniant seu faciant aut promittant fieri quavis causa. In cuius rei testimonium hanc cartam nostram seu instrumentum publicum feri et sigillo appendicio nostro jussimus comuniri.

Quod est actum et datum Cesarauguste decima septima die aprilis, anno a Nativitate Domini millesimo ·cccº·lxxº· quinto. Johannes de Ponte.

Signum infantis Johannis, serenissimi domini Regis primogeniti et in omnibus regnis et terris suis generalis locumtenentis, ducis Gerunde et comitis Cervarie, qui hec firmamus, concedimus et juramus. Primogenitus.

Testes sunt inde: Luppus de Gorrea, miles, camarlengus, Perpinianus *Blan*, expensor, Johannes de Ponte, auditor curie, regensque cancellariam, consiliarii, Sanctius de Turribus, subprothonotarius et Petrus de Monteconillo, de officio expensorie dicti domini ducis.

Signum Petri de *Tàrrega*, secretarii dicti domini ducis et, auctoritate illustrissimi domini regis Aragonis, notarii publici per totam terram et dicionem suam, qui predictis interfuit eaque ex firma et mandato eiusdem domini ducis scribi fecit, cum raso et correcto in linea ·v· *Lebrers*, in ·viii· *singulars dels dits*, in ·xiii· *senyor d-aquèn feta*, in ·xv· *la dita juridicció*, in ·xxii· o *substituït*, in ·xxviii· *raemçó*, in ·xxxii· *ésser cessades, revocades*, in ·xxxvii· o *en lurs lochs e cases vendre*, in ·lii· cuiuslibet, in ·liii· propriis in hiis vobis et eis, necnon in presenti clausura eiusdem et clausit.

Dominus dux mandavit mihi Petro de *Tàrrega* in cuius posse firmavit et juravit.

5

1487, maig, 12

Sentència. L'infant d'Aragó mana a l'agutzir que apliqui la sentència dels casos de Pere Cristià, del veïnat d'Esclet, condemnat a ser assotat i bandejat del Principat de Catalunya, i d'en Jaume Creixell, de Llagostera, condemnat a ser executat.

Lo infant etc. Alguatzre en dies passats fon votat lo procés per vós en persona del senyor del Rey e nostra pres contra en Pere Chrestia, del veynat de Sclet, e aquell fon votat en lo reyal consell, e per ocupacions de altres negocis occorrents no fon feta conclusió per nós de què, vists los vots e hagut sguart solament als actes fets fins en aquell dia e no a alguns actes que après sien stats presos a instància del fisch e regoneguts los vots vos manam executar si e segons per letra feta al magnífich mossèn Antohoni de Vives, caualler, scemini. No ho dilateu per res e usan de diligència affí que ab aquestes e semblants castigacions la audàcia e temeritat dels dits delinqüents receptadors e mals factors sia castigada e punida. E los processos de regalies e prohibicions fets per lo senyor Rey sien portats a deguda execució.

Datum in Barcelona a ·xii· de mag del any de nostre Senyor ·M·CCCC·LXXX·VII·.

El infante.

// f. 71v

[...] largament totes les coses e procehiments aquí fets e vostres bones diligències e de vós altra cosa no sé spere, per ço vos pregam e encarregam que per lo seruey del senyor rey e no stic repós de aquesta prouincia axí ho vullau continuar. [...] als processos que aquell nos ha portats huy en aquest som hauem feta conclusió sobre lo fet d'en Jame Crexell que ha executat segons veieu ab la letra que al Alguatzir fem e manam sens dilació sia axí fet. Quant al fet d'en Chrestia scriuim al Alguazir Excart aquell segons per vós li fa dit e manat referme ho a la letra vostra, ço és que lo dit Chrestia sia per los lochs acostumats de aquexa ciutat bé assotat e que sia bandeiat del Principat de Cathalunya misericòrdia reseruada.

6

1488...

Llista dels focs remences de Cassà de la Selva que van acceptar la sentència arbitral de Guadalupe de l'any 1486.

A ACA, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Sèrie General, vol. 2609, f. 1r-79r.

11. *al marge esquerre.*

12. *Segueix un nom ratllat.*

// f. 1r

Nòmina dels focs qui emologuaren la sentència del senyor Rey, en poder de mossèn Jaume Ferrer, scriuà de dit senyor en l·any ·M·CCCCO·LXXXVI·.

... // f. 8v

[Cassà]¹¹

Terme de Cassà. És síndich Anthoni Bassas.

Antohini Brenes

Guerau Vallera

Anthoni Oller de Sclet

Pere Vallobera

Miquel Sentrich

Guerau Ribot

Barthomeu Bota

Barthomeu Basset

Pere Vilalonga. [És condemnat]

Pere Cassà de la Serra

Ciprià Vendrell

Joan Sunyer

Bernat Puigmoler, àlies Nadal dez Pont

.S. Anthoni Thomàs

Christòfol Pasqual. [Condemnat]

Pere Bosch

Andreu Coytó

Pere Scacx

Joan Andreu

Anthoni Lobet

[·xx·]

// f. 9r

Pere Viader

Barthomeu Puig Moler

Miquel Dalmau

Joan Lorenç

Guerau Domingo

Joan Frigola

Guerau Guart

¹²Bernat Pla

Joan Sureda

Pere Crexell. [Condemnat]

Pere Tomàs.

Narcís Adrià
 [Martí Carbó, quien és mort e no·y a res]
 .S. Sureda de Munt
 Vicens Ros, [quin stà a Camllonch]
 Guerau Dalmau [e Jaume Dalmau, son gendre]
 Monserrat Bassó
 Barthomeu Martí
 Anthoni Basses
 Pere Pagès

[·xx·]

// f. 9v

Pere Guerau
 Pere Christià
 Pere Dalmau d'Esclet
 Joan Capsana
 Guerau Caluell
 Pere Mates
 Guerau Fonellar
 Bernat Alegot e Anthoni Crexell
 Guerau Oliuer
 Salvador Oliuer
 Miquel Fonellar
 Bernat Padrer
 Pere Vengut
 Pere Sala àlies Vilabella
 Anthoni Sala
 Francesch Rachoma
 Miquel Terola
 Pere Fauar
 Pere Vila
 Guerau Texidor

[·xx·]

// f. 10r

Joan Mathes
 Jaume Gassol
 Marturià Cassà
 Jaume Boher
 Pere Balaguer
 Miquel Serra
 .S. Jaume Riera de Romanyà. [Martí Salvador
 e Johan Riera]

[Barthomeu Miquel stà a Lambilles e ha a pagar
 a Cassà]

.S. Pere Pasqual, e Jacme Pasqual, germans
 Anthoni Morell, de Lambilles

Pere Balell

[Jaume Ros. Diu-se que està a Barthinona e
 que és braçer]

Anthoni Parades [e Guerau Parades, son fill]

.S. Jaume Domingo

Lorenç Vallobera

Pere Pasqual, maior de dies

.S. Martí Vilalonga.

.S. Joan Miquel, condemnats.

Bernat Barnés.

[Anthoni Coll àlies Amat de la Bisbal, stà a Pa-
 lamós]

[·xx·]

[·LXXX·]

[Aquests de Caça [han] a pagar per ·lv· fo-
 chs segons me és manat per letra del magnífich
 mossèn Andreu de Paguera, mestre recondal del
 senyor rey feta a ·viii· de maig de ·LXXX·VIII.]¹³

// f. 10v

...

// f. 79r

...

Así finex la nòmme dels fochs de la colectha de
 la taula de Gerona, ço és los qui emologuaren la
 sentència del senyor Rey en l'any M·CCCC^o·LXXXVI.

7

1711, juliol, 27

*Acta. Reunit el consell general de la universitat de
 la vila i terme de Cassà de la Selva, congregat per
 manament de Salvi Jubert, batlle, es decideix que
 es faci una talla de 400 lliures per pagar els matxos
 de l'exèrcit i els deutes del retaule de l'església
 parroquial.*

A AMCS, Llibre de talles, definicions i determinacions del
 Consell de la Universitat de Cassà de la Selva, de l'any 1710
 al 1730. (Transcripció: Narcís Puigdevall)

Die ·xxvii· julii ·MDCXXI·, convocato et congregato consilio generali villae et termini de Cassà de la Selva Diocesis Gerundae, domi universitatis dictae villae, sonitu campanae prius emisso, ut moris est, de mandato honoris Salvii Jubert, bajuli dictae villae et termini, ubi pro similibus et aliis comunibus actibus et negotiis dictae universitatis convocari et congregare solitum est in qua siquidem convocazione et congregatione convenerunt et presentes fuerunt infrascripti et sequentes ut dictus Salvius Jubert, bajulus

Salvius Pla de Esclet
Francus Ribot
et Salvador Malavila, jurati,
Josephus Barnés
Petrus Gruartmoner
Narcisus Bernada
Michael Jubert
Salvius Tornavells
Salvius Pla de Vila
et Bernardus Esteva
Michael Dalmau
Antonius Coma
Josephus Vilallonga
Salvius Gruart
Petrus Carbo
Damianus Piffarrer
Petrus Joannes Pont
Josephus Isern
Jacobus Barnes

Omnes de consilio generali dictae universitatis dictam universitatem, tanquam major et sanior pars facientes celebrantes et representantes qui sich convocati et congregati determinarunt et concluderunt sequentia, scilicet *que-s fasse una talla de quatre centas lliuras per pagar lo Donatiu per pagar los matxos són al Real Exercit , y per pagar a Mestre Suriano lo que se deu del peu del retaule, y per pagar a Pau Costa lo que se li deu del retaule major*. De quibus S Acta presentibus me Dominico Xiberta notario publico ac secretario dictae universitatis infrascripto, et pro testibus Martino Isern agricola et Petro Guell rajolerio dictae villae.

8

1814 ca.

Crònica dels fets de la Guerra del Francès, segons el domer de Cassà de la Selva, Joaquim Bagís.

A ADG, Arxius incorporats, Cassà de la Selva, Llibre de Òbits que comença el primer janer de 1812.

B AMCS, Col·lecció Josep Bosch, fotocòpia. (Transcripció: Dolors Grau).

De Cassà de la Selva

Llibre de Baptismes que comensa al primer de Janer¹⁴ de 1812.

Llibre de NúpCIAS que comensa al primer Janer de 1812.

Llibre de Òbits que comensa al primer Janer de 1812.

Los Francesos per a més molestar-nos, nos feren duplicar todas las partidas, y lo un llibre se havia de entregar al governt que era aquest per a saber-ho tot per a executar de tota manera la seva depravada intenció, y com per disposició del cel tingueren de marxar, se quedà lo llibre. Jo ja havia compost un llibre en folia ahont havia notat tot allò que coneixia util y profitós per mos amats successors; però aquella malvada rassa de canalla ne feren padassos y en aquest notar lo que poré per son descans. Pues quant jo entrí en aquesta Parroquia; no enqontrí consuet[uts] y com lo altre company també entrá de nou, sempre teníam fres-sas dient-nos que no volíam guardar las consuetuts de la parròquia y per ayxó no estranyí si troba algunes menudèncias, que parareyxen frioleras. Bagís prebere domer.

Jo, als 39 anys de edat, despres de haver servit 8 anys de Vicari a Santa Coloma de Farnés, vas venir per domer de la Doma de Verneda per gràcia del S. M. el Reý que Déu Guardi, que fou lo die 19 de Juliol de 1799. Lo die 11 Agost de 1808, a las set del matí, vingueren los francesos a sacajar la Vila: vingueren tres mil de infantaria y tres-cents de caballaria i se'n tornaren a las dos de la tarda. Cremaren lo cansell de la Iglèsia, alguns bancs y per miracle no se cremà lo altar major, que hi encengueren al tras de ell una garba de blat, y ab tot se apagà lo foch. Espanyaren lo sacrari, que ja era fora lo globo, robaren las crismeras peritas

14, Maig, ratllat.

de batejar, la collera de plata de batejar, un globo petit de portar los combregàs a pagès, uns pochs de diners, tot lo que era tan car lo romperen y tots los calayxos per terra: la roba quasi tota era a la volta de la Iglèsia ahont no pogueren pujar perquè Jauma Pasqual de la plassetta y son jermà, Joseph Pacual, qual mataren ab una fusillada, a colps de pedres los impediren de pujar. Robaren tres dobles de quatre del Arxiu dels Sants, mataren a tres persones, molts bèsties, y ho varen sacajar tot. jo la passi a las Milocas.

Lo die 21 Juny 1809 cerca las onse tornaren los cruels de la Divisó de San-Cir que bayxaren de Vich, y com a cruels lleons luego cubriren tota la Selva. Anàrem a menjar lo dinar a casa de-n Cassá de les Serras, y a dormir al vespre a Casa Salvador de Romanyá. Lo endemà nos ne anàrem al bosch, ahont passàrem dos dies y dos nits. Després passàrem als Metges. Lo die 27 antes de die partírem [...] a la Casanova de Llach. A las quatre de la tarda partírem. A la entrada del vespre nos enquantràrem a Casa de-n Bou de Romanyá y, formada la professó, que sens dupte passaria de dos-sentas persones, marxàrem dret a Tossa per la montanyá de Sant Baldiri, y Sant Grau. A la punta del sol arribàrem a Tossa. A las nou marxàrem a Lloret. Allí dinàrem y per rahó de què los Francesos aquella tarda anaren a Blanas, tornàrem á recular á fins á mig camí de Tossa. Fugida aquella malvada canalla, tornàrem a Lloret y ja era vespre y las portas tancadas perquè la gent anava a dormir en los Barcos dins la aygua. Tinguérem que dormir al carrer. Lo endemà a la una hora de la nit marxàrem dret á Blanas, y cerca las deu arribàrem a Pineda lo die de Sant Pere; ahont poguérem respirar que bastant nos convenia.

Deýxo a la consideració lo que patírem; anánt sempre á peu tirant la mula, que portaba quatre frioleres de Romanyá a Tossa ab pluja. A la nit: las pujadas, lo susto continuat y en particular las alarmas de Solius, de Tossa y Blanas ab aquella continuada veu: Aýhir al vespre los gavaýts eran aquí! Avui tornaran! Jo ja he servit lo tabal! Y sobre tot al eýxir de Blanas, quant perdérem lo camí, que [no] sabíam per ahont anar.

Som ja a Pineda fora de tant imminent perill una gent replegadissa y aborrida per ser expatriats. Nos refugiém a una casa mediana, que entre uns y altres, éram 29 habitants. Dins pochs dies fòrem acomesos y combatuts de un tant formidable exèrcit de blanquillos (vull dir poýs) que luego fòrem coberts y fornits de ells, fent-nos cruel guerra de die

y de nit, y si bé és veritat que jo cada die després de haver [dinat] passava revista general, y quasi sempre ne matava de 36 a 40 a lo menos; ab tot, estava tan ben ordenat al reamplasso de las tropas que maý se coneýxia disminució alguna en lo continuat ataco. Jo no me mudava, per què no tenia altre roba.

Després de varios alar[mas] lo dissapte del tercer Diumenge de Setembre, tinguérem que fugir a la nit, ab la intenció de anar-nos-ne a Orsevinyá, però per casualitat nos quedàrem a Sant Pere de Rius, part nos refugiàrem a la Rectoria y la divisió ab què jo anava nos quedàrem a una casa a la vora del riu, dita a casa-n Bert. Al cap de quinse dies, tota la mia companya estava trista en aquell racó de mont y determinaren de tornar-se-n a Pineda, y jo me quedí allí sol ab la criada, esperant la Redempció, per a tornar a la amada pàtria.

Sabent que ja molts amats parroquians eran a la parròquia subjectes a aquella bàrbara gent y que suspiravan per nostra presència, determinàrem de exposar nostra vida y anar enmig de aquells encarnissats lleons, determinats de morir per lo bé de las ànimas. Y lo die 7 Febrer de 1810 prenguérem lo sarró y bastó y á peu com sempre, nos ne anàrem á dormir a Lloret, lo endemà a Llagostera, lo endemà á Cassá, que no se veýa altre cosa que cares de extremaunciats, y fems, destrossos y misèrias. Lo diumenge los diguí la primera missa al Roser, que no hi havia altre altar que s-i pogués dir missa. Los volguí dir quatre cosas y no poguí, perquè lo cor y ulls se me enterniren al vèurer tant poca gent y tanta ruhina causada.

De tant y tant ornaments que hi havia en nostre iglèsia, solament se salvà una ordinària casulla y alba. Tota la roba millor se portá a Sant Francesch de Gerona, y se perdé tot: tot lo que quedá en la Iglèsia, tot perdut. La plata se salvà en un secret que hi ha en la parét al pujar á mitja escala del orga. Lo globo mitjà se salvà en un secret que hi ha al recó de nostra sagristia prop los armaris grans. Lo poch que tenim a nostra Sagristia, tot se ha replegat aýxis com Déu ha estat servit. Lo reverent domer Trull mon company morí al juny de 1810 y jo quedí ecònomo de sa pessa. Y als 17 setembre de 1814 prenguí possessió de la doma de Esclet y la trobí, com se pot pensar, avent servit quatre anys de cortel per aquella malvada canalla dels Francesos.

Ita est, en Joaquiám Bagís, prebere domer de Cassà de la Selva

9

1914, agost, 12, Cassà de la Selva

Acta de ple. Arran de la reunió convocada per l'alcalde Domingo Bosch i Codolà, a la qual van assistir propietaris, industrials, fabricants, comerciants i regidors de l'ajuntament, i de tot el que s'hi va exposar, els assistents decideixen constituir una junta autònoma de defensa per alleujar els treballadors afectats per la I Guerra Mundial.

A AMCS, Administració General, Llibre d'Actes de Ple, 12 d'agost de 1914.

Acta de constitución de la Junta autónoma de defensa para aliviar a la clase obrera con motivo de la conflagración europea.

En la villa de Cassà de la Selva, a cinco de agosto de mil novecientos catorce.

Convocados por el Sr. Alcalde D. Domingo Bosch Codolà, y bajo su presidencia, reuniéronse en el Salón de sesiones de la Sala Capitular varios propietarios, industriales, fabricantes, comerciantes y Concejales del Ayuntamiento, que representan las fuerzas vivas de este término municipal, con objeto de cambiar impresiones de momento y luego acordar las resoluciones que deben tomarse para hacer frente al conflicto que se avecina motivado por la conflagración europea.

Declarado abierto el acto, expuso el Sr. Alcalde cual era a su entender la actual situación, ya bastante crítica, pues cerradas algunas fábricas de tapones o reducidas en muchas de ellas los jornales, será imposible atender a las necesidades de la clase obrera, que para solucionar en lo posible su situación angustiosa, es preciso adoptar soluciones concretas, radicales si se quiere, ya que el hambre que probablemente se ensañará en algunas familias, siempre mala consejera, podría producir conflictos sociales que el bien de todos precisa evitar, y que a este fin había convocado a las fuerzas vivas de la población en general, esperando que los concurrentes se declararían representados y tomaran las medidas oportunas para hacer mas llevadera la situación.

Enterados los señores reunidos de lo expresado por el señor Alcalde, se hicieron cargo desde luego de la magnitud del desastre mundial que ocasionará la guerra europea, ofreciéndose por cuanto pudieran ser útiles a la autoridad para aminorar

las consecuencias funestas que se observarán en esta villa, a cuyo objeto acordaron constituir una Junta autónoma de defensa que estudie la mejor manera de solucionar, hasta lo posible, el pavoroso problema que se nos viene encima, quedando nombrados por aclamación de los respectivos representantes, los señores siguientes:

Presidente: Don Domingo Bosch Codolà, Alcalde
 Vocales: Joaquín Daussá Surís, Juez Municipal
 “ Joaquín Bosch Banti, Cura Párroco
 “ Cosme Olivé Vidal, Teniente 1º
 “ Sebastián Oliver Carreras, Teniente 2º
 “ Vicente Barnés March, Síndico
 “ José Maymí Lleonart, Concejal
 “ Joaquín Puig Pla, Concejal
 “ Pedro Cruz Cordoreda, Concejal
 “ Martín Rosselló Forns, Concejal
 “ Luis Frigola Prat, Concejal
 “ Juan Pagés Matas, Concejal
 “ Joaquín Rich Bosch, Concejal
 “ Ramón Sitjas Rodá, Concejal
 “ Luis Gruart Vilallonga, Concejal
 “ Juan Dalmau Gultera, Propietario
 “ Narciso Vilallonga Morell, Propietario
 “ Ramón Geronés Rabell, Propietario
 “ Ramón Bussot Castelló, Propietario
 “ Narciso Oller Barnés, Fabricante y exportador
 “ Francisco Baus Delomeu, Fabricante y exportador
 “ Luis Puig Gruart, Fabricante y exportador
 “ Miguel Botan Puig, Fabricante y exportador
 “ Juan Domingo Gispert, Fabricante y exportador
 “ Ernesto Molinas Renart, Fabricante y exportador
 “ José M. Nadal Vilallonga, Fabricante y exportador
 “ Francisco Vidal Saló, Fabricante y exportador
 “ Nemesio Lloret Bou, Fabricante y exportador
 “ Narciso Vidal Mach, Comerciante en grano
 “ José Agustí Juan, Comerciante en grano
 “ Pedro Poll Minsoley, Tablajero
 “ Miguel Teixidor Nogué, Tablajero
 “ Narciso Dalmau Adroher, Tienda de

	comestibles
“	Hermengildo Pujol Fita, Tienda de comestible
“	Juan Abella Ors, Tienda de comestibles
“	Juan Casadevall Gruart, Panadero
“	Narciso Abellí Dalmau, Panadero
“	Félix Molinas Borrás, Panadero
“	Cosme Dalmau Mora, Comerciante de vino
“	Jaime Riera Rich, Comerciante de vino
“	Juan Noguera Xiberta, Comerciante de vino
“	Juan Lloveras Raurich, Comerciante de vino
“	Narciso Roca Carbó, Sastre
“	Francisco Olivé Daussá, Sastre

Presentes o representados los señores nombrados, el Sr. Alcalde declaró constituida la Junta autónoma de defensa, con plenos poderes para tomar las medidas que crea del caso al deseable fin de solucionar cuantos asuntos afectan a la crisis obrera.

En este estado se retiraron los señores que no forman parte de la Junta, quedando sólo en el local los que la constituyen, a excepción de los ausentes o que habían excusado su asistencia, pasando a deliberar respecto a los medios factibles para atender por de pronto el problema obrero, acordándose abrir una suscripción voluntaria entre los propietarios, rentistas y personas acomodadas con el fin de socorrer al obrero que carezca en todo o en parte de trabajo de su oficio, y nombrando para llevarse a ejecución las Comisiones siguientes:

Comisión ejecutiva recaudadora:

Domingo Bosch Codolá	Alcalde
Joaquín Daussá Surís	Juez municipal
Joaquín Bosch Banti	Cura párroco
Cosme Olivé Vidal	Teniente 1º
Luis Frigola Prat	Concejal
Juan Dalmau Gultera	Propietario
Ramón Geronés Rabell	Propietario
Narciso Vilallonga Morell	Propietario
Juan Domingo Gispert	Fabricante y exportador
José M. Nadal Vilallonga	Fabricante y exportador

Comisión ejecutiva repartidora:

Sebastián Oliver Carreras	Teniente 2º
Vicente Barnés March	Síndico

José Maymí Lleonart	Concejal
Joaquín Puig Pla	Concejal
Pedro Cruz Cordoreda	Concejal
Martín Rosselló Forns	Concejal
Juan Pagés Matas	Concejal
Joaquín Rich Bosch	Concejal
Ramón Sitjas Rodá	Concejal
Luis Gruart Vilallonga	Concejal
José Vendrell Bassa y José Crous Abras: obreros elegidos por la sociedad “La Luz”	

Constituídas íntegramente dichas Comisiones, la primera quedó encargada de recoger los donativos recaudados que hagan los señores propietarios y la otra de repartir su importe en forma de socorro a las familias de los obreros necesitados, según sean sus menesteres más apremiantes, requiriendo que justifiquen semanalmente y por medio de listas o relaciones nominales lo recaudado y lo repartido respectivamente.

De todo lo cual se extiende esta acta que firman el señor Presidente de la Junta y por acuerdo de la misma el Secretario designado para ello, de lo que certifico.

10

1940, gener, 23, presó de Girona

Lletra. Els cassanencs que estan empresonats a Girona envien una carta a la senyora Adelina de Azúa, la propietària de can Trinxeria, agraïnt-li l'enviament d'un paquet de torrons per les festes de Nadal.

[A] Lletra mecanoscrita, no localitzada.

B AMCS, Col·lecció Joan Bosch, fotocòpia. (Transcripció: Dolors Grau).

Prisió Provincial de GERONA

23 Enero de 1940

Sras. Adelina de Azúa y de Pastor Vida. De Trincheria y Carmita

CASSÁ DE LA SELVA

Muy distinguidas señoras:

Despues de 16 dias de prohibición de entrada de comida y visitas, en el pasado lunes nos entrega el Sr. Director el paquete de turrones, que en obsequio a los reclusos de Cassá detenidos en

esta Prisión, en nuestro recuerdo, tan amablemente Vdes. nos envían.

No sabemos como expresar nuestro agradecimiento, por tan señalado testimonio de aprecio, puesto que entraña tal valor, para nosotros en primer termino. Coincidentes con nosotros en lo que significa un obsequio en colectivo, vamos a referirle que fué comentario destacado en tot aquel dia, por toda la población reclusa, de tan buen efecto y gran elogio, tanto par Vdes. como remitentes, como para todos nosotros que fuimos los beneficiarios. En afirmación a esta tesis, afirmamos con orgullo, que este es el segundo presente que colectivo a la Prisión se recibe (el primero fué el recibido del Sr. Molinas). Y los reclusos de Cassá los únicos que han recibido muestras de aprecio como los demostrados.

En nombre de tots los 16 detenidos reciban el testimonio de nuestro mayor afecto y antigua consideración.

Atentamente

Luis Olivé
 Tomás Rich
 Melitón Bou
 Miguel Serra Vila
 J. Martí
 Vidal Vidal
 Martin Yllamola
 Joaquim Adroher
 [...] ¹⁵
 José Coll
 [...] ¹⁶
 Joaquin Mestres
 Miguel Boada
 Miguel Tubert
 Ricardo Carreras
 Luis Vila

11

1940, desembre, 24, presó de Girona

Lletra. Lluís Olivé, en nom dels presos cassanencs a Girona, agraeix el regal col·lectiu que els ha enviat la senyora Adelina de Azúa, la propietària de can Trinxeria.

[A] Lletra mecanoscrita, no localitzada.

B AMCS, Col·lecció Joan Bosch, fotocòpia. (Transcripció: Dolors Grau).

Gerona 24 Diciembre 1.940

Sra. Dña Adelina de Azua y de Pastors

Vda. De Trincheria

CASSÁ DE LA SELVA

Distinguida Señora:

Los reclusos convecinos, le desean felicies Navidades y prospero Año Nuevo.

Agradecen su obsequio y al haverse intérpretes de sus Buenos deseos, gravan en su memòria un otro nuevo recuerdo, cuya estima sabem apreciar en el valor justo que en si representa

Y en deseos de que bien pronto podamos ver reanudada la convivència cristiana, tanto tiempo compartida, la saludan muy atentamente

En delegación de todos nosotros

Luis Olivé

De su obsequio compartió los beneficios Payet de Sta Cristina de Aro quien se adhiere a nuestros sentimientos.

15. il·legible.

16. il·legible.

11. BIBLIOGRAFIA

- ALBÀ, Marta – MALLORQUÍ, Elvis, coords. (2010). *Història de Llagostera. Les claus del passat*, Llagostera: Ajuntament.
- ALBAREDA, Joaquim, ed. (2001). *Del patriotisme al catalanisme. Societat i política (segles XVI-XIX)*, Vic: Eumo.
- ALCALÀ, Cèsar (2010). *Les guerres remences*, Barcelona: Editorial Universitat Oberta de Catalunya.
- ALVARADO, Joaquim (2002). «Crisi econòmica i social a Agullana durant la Primera Guerra Mundial», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* [Figueres], núm. 35, p. 279-297.
- ALVARADO, Joaquim (2005). *Industrials i tapers (Del segle XVIII al XX)*, Cassà de la Selva: Ajuntament.
- ALVARADO, Joaquim (2008). «La crisi de la Gran Guerra al sector surer català. El cas del bisbalenc Narcís Nadal i Puig», *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], núm. 27, p. 249-264.
- ALVARADO, Joaquim – Parejo, Francisco Manuel (2016). *Indústria i comerç del suro. Els Torrellas de Tossa (1879-1923)*, Tossa: Centre d'Estudis Tossencs.
- ARNALL, M. Josepa (2000). *Lletres reials a la ciutat de Girona (1293-1515)*, Barcelona: Fundació Noguera – Girona: Ajuntament, 3 v.
- AYATS, Alain (2002). *Louis XIV et les Pyrénées Catalanes de 1659 à 1681. Frontière politique et frontières militaires*, Canet: Trabucaire.
- BAGUÉ, Enric – CARRERAS, Joaquim – GUTIÉRREZ, Obdúlia (1990). *Cassà de la Selva*, Girona: Diputació de Girona – Caixa de Girona.
- BATLLE, Carme (1973). *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques, 2 v.
- BEAUCHAMP, Alexandra (2015-2016). «Conseillers scélérats et mauvais gouvernement: le roi d'Aragon, ses conseillers et le conseil à la fin du XIVe siècle», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval* [Alicant], núm. 19, p. 175-191.
- BÉLY, Lucien (2010). «Westphalie, Pyrénées, Utrecht: trois traités pour redessiner l'Europe», dins JANÉ, 2010: p. 13-21.
- BENITO, Pere (2003). *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona (segles XI-XIII)*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques.
- BENITO, Pere (2012). «Pleitear contra el señor del castillo y bajo su jurisdicción. Resistencias de los campesinos catalanes frente a la servidumbre de las obras de 'castell termenat' (siglos XIV-XV)», *Studia Historica. Historia Medieval* [Salamanca], núm. 30, p. 213-235.
- BLEIBERG, Germán (dir.) (1981): *Diccionario de Historia de España*, Madrid: Alianza Editorial, 3 v.
- BOHIGAS, Jordi (2010). «“Vingan les armes per anar contra els francesos!” Poble, gremis i oligarquia en l'aixecament de Girona de juny de 1808», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], vol. 51, p. 173-188.
- BOHIGAS, Jordi – MIRAMBELL, Enric – PRAT, Enric – VILA, Pep – SURIÀ, Núria (2009). «La crònica de l'argenter Miquel Feu sobre la Guerra del Francès a Girona ciutat i comarques», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], vol. 50, p. 357-470.
- BOHIGAS, Jordi – Morales, Francesc X. (2008). *La Guerra del Francès a la Selva. L'impacte de l'ocupació napoleònica al món rural*, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans.
- BOHIGAS, Jordi – MORALES, Francesc X. (2010). *Girona 1808-1809. Setges, guerra i societat a la Catalunya del Nord-Est Girona*, Diputació de Girona.
- BOLÒS, Jordi – VICEDO, Enric (2009). *Poblament, territori i història rural. VI Congrés sobre Sistemes agraris, organització social i poder local (Alguaire, 26 i 27 abril 2007)*, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- BORRELL, Miquel (1996). «L'endeutament municipal selvatà en la primera meitat del segle XVIII», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], núm. 9, p. 103-113.
- BOSCH, Josep (2003). «El camp d'aviació de la Torremanesa», *Llumiguia* [Cassà de la Selva], núm. 608, p. 88-89.
- BOTELLA, Bernardo Tomás – Cruselles, José M. (2014). «Las noticias de archivo sobre el Castell de Turís», *Saguntum* [Sagunt], núm. 16, p.61-74

- BURGUEÑO, Jesús – GRAS, M. Mercè (2014). *Atlas de la Catalunya senyorial. Els ens locals en el canvi de règim (1800-1860)*, Barcelona: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya – Generalitat de Catalunya – Departament de Territori i Sostenibilitat – Departament de Governació i Relacions Institucionals.
- BURGUEÑO, Jesús – LASSO DE LA VEGA, Ferran (2002). *Història del mapa municipal de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya – Departament de Governació i Relacions Institucionals – Direcció General d'Administració Local.
- BUSQUETS, Joan (1994). *La Catalunya del Barroc vista des de Girona. La crònica de Jeroni de Real (1626-1683)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Ajuntament de Girona, 2 v.
- BUSQUETS, Joan (2000). *L'escola Torres Jonama i el seu temps. 75 anys d'escola pública*, Palafrugell: Ajuntament.
- BUSSOT, Gerard (2002). *Indústries, comerços i serveis. Sant Feliu de Guíxols (1800-1930)*, Sant Feliu de Guíxols: El Carrilet ed.
- CABESTANY, Joan-Francesc, et al. (1994). *El Castell de Mataplana. L'evolució d'una fortificació senyorial (s. XI-XV)*, Barcelona: Universitat de Barcelona.
- CAMPS, Joaquim (1960). *La reivindicació social dels remences*, Barcelona: Rafael Dalmau editor.
- CANTOS, Álvaro (2016). «Los castillos Mayor y Real de la ciudad de Calatayud en el año 1371 a la luz de dos inventarios del Archivo Real», *Gladius* [Madrid], núm. 36, p. 141-160.
- CARBÓ, F. Xavier – CARBÓ, Vicenç – MUNDET, Joaquim (2013). *Can Carbó de les Serres. L'origen d'una extensa nissaga*, Cassà de la Selva: Família Carbó Cañiguer.
- CARRERA, Jaime (1946). *Historia política y económica de Cataluña. Siglos XVI al XVIII. Vol. I*, Barcelona: Bosch.
- CARRERAS, Joan, dir. (1988). *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 24 v. (2a edició).
- CARVAJAL, David – ANÍBARRO, Javier – VITORES, Imanol, eds. (2011). *Redes sociales y económicas en el mundo bajomedieval*, Valladolid: Castilla Ediciones.
- CASALS, Àngel (2009b). «El Tractat dels Pirineus: panoràmica», dins CASALS, 2009a: p. 225-242.
- CASALS, Àngel, coord. (2009a). *Les fronteres catalanes i el Tractat dels Pirineus*, Cabrera de Mar: Capellada.
- CASTELNUOVO, Guido – VICTOR, Sandrine, eds. (2017). *L'Histoire à la source: acter, compter, enregistrer (Catalogne, Savoie, Italie XIII-XV siècle). Mélanges offerts à Christian Guilleré*, Chambéry: Université Savoie Mont Blanc.
- CATALÀ, Pere, ed. (1990-1993). *Els castells catalans*, Barcelona: Rafael Dalmau editor, 3 v.
- CAVACIOCCHI, Simonetta, ed. (2008). *La fiscalità nell'economia europea secc. XIII-XVIII, Atti della "Trentanovesima Settimana di Studi"*, 22-26 aprile 2007. Florència: Firenze University Press, 2 v.
- CÉNAT, Jean-Philippe (2015). «Le roi et la guerre», dins PETITFILS, 2015: p. 372-391.
- CHÍA, Julián de (1888-1890). *Bandos y bandoleros en Gerona. Apuntes históricos desde el siglo XIV hasta mediados del XVII*, Girona: Imp. Librería Paciano Torres, 3 v.
- COBOS, Antoni (2001). *Costums de Girona, de Tomàs Mieres*, Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines – Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona.
- CODOLÀ, Joan – COROMINAS, Maria – CORNEY, Montse – GRAU, Dolors – MORALES, Francesc X. – PINSACH, Joan (2001). «Entre els Montcada i el rei: hostilitats i privilegis», *Plecs. Retalls d'història* [Cassà de la Selva], núm. 3, 2a època, p. 8-9.
- COMAS, Mireia (2015). *Entre la solitud i la llibertat: Vides barcelonines a finals de l'Edat Mitjana*, Roma: Viella.
- CONGOST, Rosa – JOVER, Gabriel – BIAGIOLI, Giuliana, eds. (2003). *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània: masos, possessions, poderi*, Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines – Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona.
- CORNETTE, Joël (2000a). *Le roi de guerre. Essai sur la souveraineté dans la France du Grand Siècle*, París: Éditions Payot et Rivages.
- CORNETTE, Joël, dir. (2000b). *La monarchie entre Renaissance et Révolution, 1515-1792*, París: Editions du Seuil.
- DANTÍ, Jaume (2005a). *Ciutats, viles i pobles a la xarxa urbana de la Catalunya moderna*, Barcelona: Rafael Dalmau editor.
- DANTÍ, Jaume (2005b). «Barcelona i la xarxa urbana catalana als segles XVI-XVII», dins Dantí, 2005a: p. 9-39.
- DANTÍ, Jaume, coord. (2011a). *Les xarxes urbanes a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Barcelona: Rafael Dalmau editor.
- DANTÍ, Jaume (2011b). «La xarxa urbana catalana als segles XVI-XVII: un sistema complementari», dins Dantí, 2011a: p. 13-54.
- DAUSSÀ, Arturo (2011). *Icono de corcho. Una ilusión que movió varias generaciones*, Cassà de la Selva, edició de l'autor.
- DE LA IGLESIA, José Ignacio, coord. (2010). *Monasterios, espacio y sociedad en la España cristiana medieval. XX Semana de Estudios Medievales (Nájera, del 3 al 7 de agosto de 2009)*, Logroño: Instituto de Estudios Riojanos.
- DOMÈNECH, Fèlix (2001). *Treballs y desditxas que àn succeït en lo present Principat de Chatalunya y en particular a nostre bisbat de Gerona (1674-1700)* (edició crítica i estudi introductor de Pere Gifre i Xavier Torres), Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines – Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona.

- DONAT, Lúdia – LLUCH, Rosa – MALLORQUÍ, Elvis – SOLDEVILA, Xavier – TO, Lluís (2001). «Usos i abusos del concepte de mas (el cas de la regió de Girona, segles XII-XIV)», dins FERRER-MUTGÉ-RIU, 2001: p. 125-158.
- DUCHHARDT, Heinz (1992). *La época del Absolutismo*, Madrid: Alianza Universidad.
- ELLIOTT, John H. (1966). *La Revolta Catalana (1598-1640). Un estudi sobre la decadència d'Espanya*, Barcelona: Editorial Vicens Vives.
- ESPADALÉ, Josep (2002). «L'aplicació de màquines en la manufactura surotapera», *Revista de Girona [Gironal]*, núm. 214, p. 76-83.
- ESPADALÉ, Josep – MARTÍ, Àngela (2002). «La aplicació de maquinària en la manufactura corchotapenera catalana del segle XIX. Desarrollo y pervivencia del modelo en el siglo XX», dins *XXII Encontro da Associação Portuguesa de História Económica e Social (Aveiro, 15 i 16 de novembre de 2012)*, comunicació inèdita.
- ESPINO, Antonio (1999). *Cataluña durante el reinado de Carlos II. Política y guerra en la frontera catalana, 1679-1697*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- ESPINO, Antonio (2013). «La financiación de la guerra en la Cataluña del Barroco, 1652-1679», *Tiempos Modernos [Madrid]*, núm. 27, p. 1-29.
- FAGGION, Lucien – MAILLOUX, Anne – VERDON, Laure (2008). *Le notaire: entre métier et espace public en Europe VIIIe-XVIIIe siècle*, Aix-en-Provence: Publications de l'Université de Provence.
- FARIAS, Víctor (2003). «“Gentes de convicino emebant et vendebant”. Sobre la difícil història del mercat de Cassà», *Quaderns de la Selva [Santa Coloma de Farners]*, núm. 15, p. 21-32.
- FERRER, Francesc (1998). *Els moviments socials a les comarques gironines*, Girona: Diputació de Girona.
- FERRER, Llorenç (2014). «Pagar les guerres. Una càrrega fiscal sobre els ajuntaments catalans en els segles XVII i XVIII», dins FIGUERAS-SANTESMASES, 2014: p. 49-91.
- FERRER, M. Teresa (1970-1971). «El patrimoni reial i la recuperació dels senyorius jurisdiccionals en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales [Barcelona]*, núm. 7, p. 351-491.
- FERRER, M. Teresa (1999). *L'associació de municipis a l'Edat Mitjana: El carreratge de Barcelona. 750 aniversari dels privilegis atorgats per Jaume I a la ciutat de Barcelona, 1249-1999*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- FERRER, M. Teresa (2001). «La organización militar en Cataluña en la Edad Media», *Revista de Historia Militar [Madrid]*, núm. 45, p. 119-222.
- FERRER, M. Teresa – MUTGÉ, Josefina – RIU, Manuel, eds. (2001). *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII). Aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics. Actes del Col·loqui (Barcelona, 3-5 de novembre de 1999)*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques.
- FIGUERAS, Narcís – SANTESMASES, Josep, dirs. (2014). *Després de les Noves Plantes: canvis i continuïtats a les terres de parla catalana. Actes del IX Congrés de CCEPC (Cervera, 21 i 22 de febrer de 2014)*, Valls: Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana – Institut Ramon Muntaner – Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs – Cossetània Edicions.
- FLUVIÀ, Armand de – COSTA, M. Mercè (1988). «Montcada», dins CARRERAS, 1988: vol. 15, p. 343-350.
- FONT RIUS, Josep M. (1981). «Mero y mixto imperio», dins BLEIBERG, 1981: vol. 2, p. 1424-1425.
- FONTANA, Josep (1981). «Qui va pagar la Guerra del Francès», dins *La invasió*, 1981: p. 7-20.
- La invasió* (1981). *La invasió napoleònica. Economia, Cultura i Societat*, Bellaterra: Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- FONTANA, Josep (2017). *El siglo de la revolución: una historia del mundo de 1914 a 2017*. Barcelona: Editorial Crítica.
- FONTANA, Josep (2018). *L'ofici d'historiador*. Barcelona: Arcàdia.
- FORMIGA, Josep (1999). «La Roqueta o la Torre de l'Esparra, una construcció medieval al llarg dels segles», *Quaderns de la Selva [Santa Coloma de Farners]*, vol. 11, p. 125-160.
- FREEDMAN, Paul H. (1993). *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya Medieval*, Vic: Eumo Editorial.
- FREIXAS, Magí – JAMBERT, Sandra (1986). «Lo fet de Cassà. Assalt i cremada del castell de Cassà de la Selva o la Història dels Montcada a Cassà de la Selva», *Llumiguia [Cassà de la Selva]*, núm. 422, p. 38-40, i núm. 423, p. 20-21.
- FREIXAS, Pere, «Les muralles de Girona», dins PLADEVALL, 2002-2003: vol. 3, p. 144-145.
- FUENTES, Maximiliano (2015). *La Gran Guerra a les comarques gironines. L'impacte cultural i polític*, Girona: Diputació de Girona.
- GAZIEL (1970a). *Obres Completes. Obra Catalana*, Barcelona: Editorial Selecta.
- GAZIEL (1970b). «Sant Feliu de la Costa Brava. Burgesos, navegants, tapers i pescadors», dins Gaziel, 1970a: p. 205-403.
- GENER, Joan (1970). *Apunts d'història de Cassà de la Selva*, Cassà de la Selva: Colla Excursionista Cassanenca.
- GESALÍ, David (2005). *Delfín, el Grumman G23 en la Guerra Civil Española*, Montmeló: Escuadra7.
- GESALÍ, David, coord. (2017). *Aeròdroms republicans de Girona (1936-1939). Atac i defensa des de la República*, Girona: Gorbs Comunicació SCP.
- GICH, Joaquim – GIL, Manuel (1885). *La indústria corcho-tapenera*, Girona.
- GIFRE, Pere (1996). «Universitats endeutades i fiscalitat comunitària. Les universitats del comtat d'Empúries, 1659-1705», *Recerques [Barcelona]*, núm. 33, p. 53-75.

- GIFRE, Pere (2005). «Guerra en terra de frontera: la vegueria de Girona (1640-1713)», dins *Segon Congrés Recerques. Enfrontaments civils: postguerres i reconstruccions. Lleida, 10-12 d'abril de 2002, III*, Barcelona: Associació Recerques – Pagès editors, p. 11-48.
- GIFRE, Pere (2012). *Els senyors útils i propietaris de mas. La formació històrica d'un grup social pagès (vegueria de Girona, 1486-1730)*, Barcelona: Fundació Noguera.
- GIRONA, Daniel (1911-1912). «Itinerari del Rey en Martí (1396-1402)», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* [Barcelona], núm. 4, p. 81-184.
- GOUVION SAINT-CYR, Laurent de (1821a). *Journal des operations de l'Armée de Catalogne en 1808 et 1809*, París: Anselin et Pochard.
- GOUVION SAINT-CYR, Laurent de (1821b). *Atlas des plans et cartes pour servir à l'intelligence des marches et positions du 7e Corps de la Grande Armée, pendant la campagne des années 1808 et 1809*, París: Chez Anselin et Pochard.
- GRAHIT, Emili (1894). *Reseña histórica de los sitios de Girona de 1808 y 1809*, Girona: Paciano Torres, vol. 1.
- GREC –GRUP DE RECERCA D'ESTUDIS CASSANENCs– (2005). *La indústria del suro l'any 2005*, Cassà de la Selva: Ajuntament.
- GUILLERÉ, Christian (1993-1994). *Girona al segle XIV*, Girona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2 v.
- GUILLERÉ, Christian (2000). *Llibre Verd de la ciutat de Girona (1144-1533)*, Barcelona: Fundació Noguera – Girona: Ajuntament.
- GUILLERÉ, Christian (2008). «Le notariat catalan au XIVe siècle à travers l'exemple géronais: structures, production et clientèles», dins FAGGION-MAILLOUX-VERDON, 2008: p. 67-84.
- HERNÁNDEZ, Santiago (2002). *Palafrugell i el suro. Feina i gent dels inicis de la indústria a la postguerra*, Palafrugell: Ajuntament.
- HOMS, M. Mercè (2005). *El sindicat remença de l'any 1448*, Barcelona: Fundació Noguera – Girona: Ajuntament.
- IGLÉSIES, Josep (1979). *El fogatge de 1553: estudi i transcripció*, Barcelona: Rafael Dalmau editor – Fundació Salvador Vives Casajuana, 2 v.
- IGLÉSIES, Josep (1991). *El fogatge de 1497: estudi i transcripció*, Barcelona: Rafael Dalmau editor – Fundació Salvador Vives Casajuana, 2 v.
- JANÉ, Òscar, ed. (2010). *Actes del Congrés del Tractat dels Pirineus a l'Europa del segle XXI: un model en construcció? Col·loqui Barcelona-Perpinyà, 17-20 de juny de 2009*, Barcelona: Generalitat de Cultura – Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació – Museu d'Història de Catalunya.
- JANÉ, Òscar (2014). «Literatura política i 'opinió pública' a la Catalunya en guerra del segle XVII», *Caplletra* [València], núm. 57, p. 135-150.
- JIMÉNEZ, Montserrat (2006). *Girona, 1793-1795. Guerra gran i organització política a la monarquia dels Borbons*, Girona: Ajuntament.
- JORNADÉS (1990): *Jornades d'Història dels jueus a Catalunya*. Actes, Girona: Ajuntament.
- JUANOLA, Albert (2000). *Història i històries de la indústria del suro*, Barcelona: Rourich ed.
- JUANOLA, Miquel (1958). *Reportajes históricos de Cassà de la Selva*, Cassà de la Selva: Imprenta Duch.
- LAFUENTE, Mario (2012). *Dos Coronas en guerra: Aragón y Castilla (1356-1366)*, Zaragoza: Grupo C.E.M.A.
- LARIO, Juan (1973). *Habla un aviador de la República*, Madrid: Ed. Gregorio del Toro.
- LLUCH, Rosa (2005). *Els remences. La senyoria de l'Almoina de Girona als segles XIV i XV*, Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines – Documenta Universitaria.
- LLUCH, Rosa – MALLORQUÍ, Elvis (2003): «Els masos a l'època medieval. Orígens i evolució», dins CONGOST-JOVER-BIAGIOLI, 2003: p. 37-64.
- LLUCH, Rosa – ORTI, Pere – PANERO, Francesco – TO, Lluís, eds. (2015). *Migrazioni interne e forme di dipendenza libera e servile nelle campagne bassomedievali dall'Italia nord-occidentale alla Catalogna*, Cherasco: Centro Internazionale di Studi sugli Insediamenti Medievali.
- LÓPEZ, Carlos (2007). *¿Qué es el Archivo de la Corona de Aragón?*, Saragossa: Mira Editores.
- MALLORQUÍ, Elvis (2009a). «Les celleres medievals de les terres de Girona», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], núm. 21, p. 117-148.
- MALLORQUÍ, Elvis (2009b). «Els veïnats: orígens i evolució d'una demarcació territorial a l'interior de les parròquies del bisbat de Girona, segles X-XIV», dins BOLLÓS-VICEDO, 2009: p. 361-396.
- MALLORQUÍ, Elvis (2011a). *Parròquia i societat rural al bisbat de Girona, segles XIII-XIV*, Barcelona: Fundació Noguera.
- MALLORQUÍ, Elvis (2011b). *El Llibre Verd del bisbe de Girona (1362-1371). El delme i l'estructura feudal del bisbat de Girona al segle XIV*, Girona: Diputació de Girona.
- MALLORQUÍ, Elvis (2012a). «Parroquians contra rectors i canonges. La fixació dels costums de la parròquia de Lladó l'any 1319», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* [Figueres], núm. 43, p. 85-111.
- MALLORQUÍ, Elvis (2012b). «Molins pagesos en temps feudals: els molins dels termes de Sant Sadurní i Cruïlles (Baix Empordà) als segles XIII i XIV», *Estudis d'Història Agrària* [Barcelona], núm. 24, p. 211-231.
- MALLORQUÍ, Elvis, coord. (2015-2016). *Cinquanta-cinc llegües de passos oblidats i xarrabascos. La xarxa de camins històrics de la plana selvatana (la Selva i el Gironès)*, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans, 2 v.
- MALLORQUÍ, Elvis (2017). «El castell de Dosrius a partir de l'inventari de 1315», *Duos Rios* [Dosrius], núm. 3, p. 29-40.

- MARCÓ, Xavier (2008). «La diferenciació pagesa a la Catalunya baixmedieval: la revisió del cas de la Vall d'Aro», *Estudis d'Història Agrària* [Barcelona], núm. 21, p. 125-149.
- MARQUÈS, Josep M. (2006). «Uns homes de Vilobí compren per al rei la jurisdicció del poble (1374)», dins Puigvert-Pujol, 2006: p. 67-79. (Article original dins *Programa de Festa Major, Vilobí d'Onyar*: Ajuntament, 1977).
- MARTÍ, M. Antònia – ESPINO, Antoni (2013). *Catalunya abans de la Guerra de Successió. Ambrosi Borsano i la creació d'una nova frontera militar, 1659-1700*, Cartarja – Barcelona: Editorial Afers.
- MARTÍNEZ FERRANDO, Ernest (1948). *Jaime II de Aragón. Su vida familiar*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas – Escuela de Estudios Medievales.
- MARTÍNEZ GIRALT, Alejandro (2012). *El poder feudal, els seus agents i el territori. El vescomtat de Cabrera (1199-1423)*, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans.
- MAYMÍ, Josep (2001). *Entre la violència política i el conflicte social. Els comitès antifeixistes de Salt i d'Orriols en el context de la Guerra Civil 1936-1939*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MAYMÍ, Josep (2003). *Josep Irla. La tenacitat d'un compromís*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MAYMÍ, Josep (2015). *Josep Dalmàs. Un model de gestió política*, Cassà de la Selva: Ajuntament.
- MEDIR, Ramir (1953). *Historia del gremio corchero*, Madrid: Alhambra.
- MILLOT, abbé (1777). *Mémoires politiques et militaires pour servir à l'histoire de Louis XIV et de Louis XV, composés sur les pièces originales recueillies par Adrien-Mauric, duc de Noailles, maréchal de France et ministre d'état*, Paris: Moutard.
- MONTAGUT, Tomàs de (1997). *El Mestre Racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2 v.
- MORELLÓ, Jordi – ORTI, Pere – VERDÉS, Pere, eds. (2018). *Renda feudal i fiscalitat a la Catalunya Baixmedieval. Estudis dedicats a M. Sánchez Martínez*, Barcelona: Institució Milà i Fontanals – Centre Superior d'Investigacions Científiques.
- MUNDET, Joaquim (2006). *Toponímia dels veïnats de Cassà. 1. Llebrers*, Cassà de la Selva: Ajuntament.
- MUNDET, Joaquim (2009). *Toponímia dels veïnats de Cassà. 2. Sangosta*, Cassà de la Selva: Ajuntament.
- MUNDET, Joaquim (2016). *Toponímia dels veïnats de Cassà. 3. Mont-roig i Mosqueroles*, Cassà de la Selva: Ajuntament – Girona: Diputació de Girona.
- MUNDET, Joaquim – NIELL, Xavier (2017). *Toponímia dels veïnats de Cassà. 4. Serinyà*, Cassà de la Selva: Ajuntament – Girona: Diputació de Girona.
- MUTGÉ, Josefina – SALICRÚ, Roser – VELA, Carles, eds. (2013). *La Corona catalanoaragonesa, l'islam i el món mediterrani. Estudis d'història medieval en homenatge a la doctora Maria Teresa Ferrer i Mallol*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques.
- NADAL, Rafel (2013). *Quan en dèiem xampany*, Barcelona: Columna.
- NARBONA, Rafael (2012). «El trienio negro: Valencia, 1389-1391. Turbulencias coetáneas al asalto de la judería», *En la España Medieval* [Madrid], núm. 35, p. 177-210.
- NIELL, Xavier (2017). *Un oasi de pau en temps de guerra? Les víctimes de la Guerra Civil en territori cassanenc i la repressió del seu personal polític*, Cassà de la Selva: Ajuntament.
- NIGRO, Giampiero, ed. (2016). *Le crisi finanziarie: Gestione, implicazione sociali e conseguenze nell'età preindustriale*. Florència: Firenze University Press.
- ORTI, Pere (2009). «La deuda pública municipal en una pequeña ciudad del nordeste catalán: Sant Feliu de Guíxols durante la segunda mitad del siglo XIV», dins SANCHEZ, 2009: p. 101-152.
- ORTI, Pere (2013). «Pagesos de Caldes de Malavella, mercaders de Sant Feliu de Guíxols i consellers reials: l'espectacular ascens de la família Pujada durant el segle XIV», dins MUTGÉ-SALICRÚ-VELA, 2013: p. 547-558.
- ORTI, Pere (2015). «Els remences i l'exercici de la jurisdicció als segles XIV i XV: una lluita pel poder polític», dins LLUCH-ORTI-PANERO-TO, 2015: p. 125-153.
- ORTI, Pere (en premsa). «Vendre, lluir i exercir el poder polític en terres remences: el cas de la Vall d'Aro al segle XIV», *Recerques* [Barcelona].
- ORTI, Pere – TO, Lluís (2014). «Serfdom and Standards of Living of the Catalan Peasantry before and after the Black Death of 1348», dins CAVACIOCCHI, 2014: p. 155-172.
- ORTI, Pere – VERDÉS, Pere (2016). «The Crisis of Public Finances in the Towns of Late Medieval Catalonia (1350-1500)», dins NIGRO, 2016: p. 199-221.
- PARADEDA, Albert (2003). *Via fora, lladres! La revolta dels remences contra la servitud feudal*, Barcelona: Editorial Barcanova.
- PAREJO, Francisco Manuel (2004). «Siglo y medio de comercio exterior de productos corcheros en España, 1849-1999», *Asociación Española de Historia Económica. Documentos de Trabajo* núm. 402, Madrid.
- PAREJO, Francisco Manuel (2010). *El negocio del corcho en España durante el siglo XX*, Madrid: Banco de España.
- PARKER, Geoffrey (2013). *El siglo maldito. Clima, guerras y catástrofes en el siglo XVII*, Barcelona: Planeta.
- PASCUAL, Pompeu (1980). *Escrits*, Cassà de la Selva. Pompeu Pascual i Coris.
- PELEGRÍ, Joan (1997). «La repercussió de la Gran Guerra en la comarca del Baix Empordà», *L'Estoig* [Palafrugell], núm. 5. Edició original de 1919.
- PELLA, Josep (1883). *Historia del Ampurdán. Estudio de la civilización en las comarcas del noreste de Cataluña*, Barcelona: Luis Tasso impresor.

- PEQUIGNOT, Stéphane (2009). *Au nom du roi. Pratique diplomatique et pouvoir durant le règne de Jacques II d'Aragon (1291-1327)*, Madrid: Casa de Velázquez.
- PETITFILS, Jean-Christian, dir. (2015): *Le siècle de Louis XIV*, París: Le Figaro Histoire – Perrin.
- PEYTAVÍ, Joan (2010). «La quotidianitat i la percepció del Tractat dels Pirineus a la lectura dels dietaris catalans», dins JANÉ, 2010: p. 315-323.
- PLADEVALL, Antoni, dir. (2002-2003). *L'art gòtic a Catalunya*, Barcelona: Enciclopèdia Arquitectura Catalana, 3 v.
- PLADEVALL, Antoni – SIMON, Antoni (1986). *Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII*, Barcelona: Curial.
- PONS GURI, Josep M. (1988). *Les col·leccions de costums de Girona*, Barcelona: Fundació Noguera.
- PONS GURI, Josep M. (1989a): *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona: Fundació Noguera, 4 v.
- PONS GURI, Josep M. (1989b). «Compendi sobre els drets dels castells termenats (segles XIII-XV)», dins PONS GURI, 1989a: vol. 3, p. 339-352.
- PONS GURI, Josep M. (1989c). «Un fogatjament desconegut de l'any 1358», dins PONS GURI, 1989a: vol. 1, p. 255-449.
- PREEST, David, ed. (2005). *The Chronica Maiora of Thomas Walsingham (1376-1422)*, Rochester [Nova York]: The Boydell Press.
- PUIG, Lluís M. de (1976). *Girona francesa, 1808-1814*, Girona: Gòthic.
- PUIG, Jaume – MARQUÈS, Josep M. (2007). *Lletres del bisbe de Girona: Segle XIV*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans – Facultat de Teologia de Catalunya – Girona: Ajuntament.
- PUIGVERT, Joaquim M. – PUJOL, Josep, eds. (2006). *Vilobí d'Onyar, art i societat. Els articles que han fet història*, Vilobí: Ajuntament.
- RABASEDAS, Ramon (2004). *Els Termiters*, Girona: CCG Edicions.
- RAMÍREZ, Eloísa – PORRAS, Pedro André – SABATÉ, Flocel (2003). *Historia de España, La época medieval: administración y gobierno*, Barcelona: Istmo.
- RAURICH, Xim – MESTRE, Anna M. (1994). «L'excavació del barri de Mataplana», dins CABESTANY, 1994: p. 51-60.
- REIXACH, Albert (2014). «Hacienda local y redes financieras en la Cataluña bajomedieval: los tesoreros del municipio de Gerona (1355-1443)», *Aragón en la Edad Media* [Saragossa], núm. 25, p. 207-238.
- REIXACH, Albert (2015). *Municipi, finances i elits locals en una ciutat catalana baixmedieval: Girona (1345-1445)*, tesi doctoral inèdita, Girona: Universitat de Girona, 2 v.
- RICHART, Jaume (2003). «Inventari del castell de Gallinera, el 3.8.1497», *Aguaites* [Dènia], núm. 19-20, p. 171-178.
- RIERA, Enric (1968): «La economía y la sociedad del Ampurdán durante la guerra de la Independencia», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* [Girona], vol. 7, p. 95-130.
- RIERA, Jaume (1990). «Els avalots del 1391 a Girona», dins *Jornades*, 1990: p. 95-159.
- ROIG, Àngel (2004). «Inventari del castell de Palau-saverdera, 1411», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* [Figueres], núm. 37, p. 415-418.
- ROIG, Pau (2015). «La família Serra i Carbó i la indústria del suro», *Revista del Baix Empordà* [Palamós], núm. 49, p. 123-129.
- ROMERO, Francisco J. (2002). *España, 1914-1918. Entre la guerra y la revolución*, Barcelona: Crítica.
- SABATÉ, Flocel (1997a). *El territori de la Catalunya medieval: Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana.
- SABATÉ, Flocel (1997b). «L'augment de l'exigència fiscal en els municipis catalans al segle XIV: elements de pressió i de resposta», dins SÁNCHEZ-FURIÓ-BERTRAN, 1997: p. 423-465.
- SABATÉ, Flocel (2003). «Administración general de la Corona», dins RAMÍREZ-PORRAS-SABATÉ, 2003: p. 345-467.
- SABATÉ, Flocel (2017). «La ville de Gérone contre l'évêché d'Empúries», dins CASTELNUOVO-VICTOR, 2017: vol. 1, p. 399-411.
- SAHLINS, Peter (1993). *Fronteres i identitats: la formació d'Espanya i França a la Cerdanya, s. XVII-XIX*, Vic: Eumo.
- SALA, Pere (1998). «Obrador, indústria i aranzels al districte surer català (1830-1930)», *Recerques* [Barcelona], núm. 37, p. 109-135.
- SALA, Pere (2003). *Manufacturas de Corcho SA (antiga Miquel & Vincke). Líder de l'exportació industrial espanyola (1900-1930)*, Palafrugell: Museu del Suro.
- SALA, Pere – NADAL, Jordi (2010). *La contribució catalana al desenvolupament de la indústria surera portuguesa*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- SALA, Raymond (1996). *Dieu, le roi, les hommes. Perpignan et le Roussillon (1580-1830)*, Perpinyà: Trabucaire.
- SALES, Lluís (2010). «El setge i l'ocupació del Castell de Cassà de la Selva (1329): un conflicte jurisdiccional entre senyories provocat per les alienacions del patrimoni reial», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], núm. 22, p. 55-77.
- SALES, Lluís (2011). «Crédito y redes urbanas: el caso de Girona y las pequeñas ciudades de su entorno en el siglo XIV», dins CARVAJAL-AÑIBARRO-VÍTORES, 2011: p. 135-154.
- SALES, Lluís (2014). «Suing in a local jurisdictional court in late medieval Catalonia. The case of Caldes de Malavella (1328-1369)», *Continuity and Change* [Cambridge], vol. 29, núm. 1, p. 49-81.
- SALES, Lluís (2018): «Masos i renda feudal en una baronia jurisdiccional. El cas de Caldes de Malavella al segle XIV», dins MORELLÓ-ORTI-VERDÉS, 2018: p. 647-682.
- SÁNCHEZ, Manuel (1999). «La última ofensiva de Pedro el Ceremonioso: las demandas para el jubileo de 1386», *Aragón en la Edad Media. Homenaje a la pro-*

- fesora Carmen Orcástegui Gros [Saragossa], vol. 14-15, p. 1453-1469.
- SÁNCHEZ, Manuel, ed. (2009). *La deuda pública en la Cataluña bajomedieval*, Barcelona: Consell Superior d'Investigacions Científiques.
- SÁNCHEZ, Manuel – FURIÓ, Antoni – BERTRAN, Prim (1997). *Col·loqui Corona, municipis i fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*. Actes, Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- SÁNCHEZ, Manuel – FURIÓ, Antoni – SESMA, J. Àngel (2008). «Old and New Forms of Taxation in the Crown of Aragon (13th-14th Centuries)», dins CAVACIOCCHI, 2008: vol. 1, p. 99-130.
- SANTANDREU, M. Dolors (1992). «El castell de Castellar de n'Hug», *L'Erol* [Bergal], núm. 37, p. 11-14.
- SERRA, Eva (2001). «El pas de rosca en el camí de l'austriacisme», dins ALBAREDA, 2001: p. 71-103.
- SERRA, Eva (2010). «El Tractat dels Pirineus: Catalunya, un sol poble i dos destins», dins JANÉ, 2010: p. 345-359.
- SERRAT, Emili (1898). «La industria corcho-taponera en la provincia de Gerona», dins *Asociación Literaria de Gerona. Certamen de 1897*, Girona: Paciano Torres impressor, p. 63-90.
- SESMA, J. Àngel (1999). «El ducado/principado de Gerona y la monarquía aragonesa bajomedieval», *Aragón en la Edad Media* [Saragossa], vol. 14-15, núm. 2, p. 1507-1518.
- SHIDELER, John C. (1987). *Els Montcada. Una família de nobles catalans a l'Edat Mitjana: 1000/1230*, Barcelona: Edicions 62.
- SIMON, Antoni (1981). «Catalunya en el siglo XVII. La revuelta campesina y popular de 1640», *Estudi General. Revista del Col·legi Universitari de Girona* [Gironal], núm. 1, p. 137-147.
- SIMON, Antoni (1985). *La crisis del Antiguo Régimen en Girona*, Barcelona: Universitat de Barcelona.
- SIMON, Antoni (1988). «La Guerra del Francès segons les memòries d'un hisendat del corregiment de Girona», *L'Avenç* [Barcelona], núm. 113, p. 42-47.
- SIMON, Antoni – Vila, Pep (1998). *Cròniques del Rosselló, segles XVI-XVII*, Barcelona: Curial.
- SOBREQUÉS, Santiago (2011). *Els barons de Catalunya*, Barcelona: Editorial Base ced. orig. 1961.
- SOLDEVILA, Xavier (2010). «Llagostera sota els primers Montcada. Organització social i política a mitjan segle XIV», dins ALBA-MALLORQUÍ, 2010: p. 191-217.
- SOLÉ, Josep M. – VILLARROYA, Joan (1986). *Catalunya sota les bombes 1936-1939*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SOLÉ, Josep M. – VILLARROYA, J. (1989-1990). *La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-39)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2 v.
- SORNÍ, Xavier (1993). «El castell d'Enveja el 1513», *Reembres* [Vilanova i la Geltrú], núm. 3, p. 11-13.
- SURÓS, Joan (1991). «La llarga crisi de la indústria surotapera en el primer terç del segle XX», *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], núm. 10, p. <...>.
- TAIBO II, Paco Ignacio (2007). *Pancho Villa. Una biografia narrativa*, Barcelona: Editorial Planeta.
- To, Lluís (2000). «Servitude et mobilité paysanne: les origines de la "remença" catalane (XIIe-XIIIe siècle)», *Mélanges de l'École Française de Rome* [Roma], vol. 112, n. 2, p. 827-865.
- To, Lluís (2010). «La defensa del valle: las "decenas" de Amer (Cataluña vieja) en la Baja Edad Media», dins DE LA IGLESIA, 2010: p. 293-321.
- TORRES, Xavier (2000). *Els llibres de família de pagès. Memòries de pagès, memòries de mas (segles XVI-XVIII)*, Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les comarques gironines – Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona.
- TORRES, Xavier (2008). *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*, València: Publicacions de la Universitat de València.
- TRIJUEQUE, Pere (1992). «Inventari del castell de Vila-romà (1411)», *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], núm. 2, p. 33-44.
- Usatges (1913): *Usatges de Barcelona*, Barcelona: Patronat de la Diputació Provincial – Impremta Casa de la Caritat.
- VERDÉS, Pere (2002-2003). «Els processos d'emmurallament», dins Pladevall, 2002-2003: vol. 3, p. 130-137.
- VICENS, Jaume (1937). *Ferran II i la ciutat de Barcelona (1479-1516)*, Barcelona: Emporium.
- VICENS, Jaume (1954). *El gran sindicato remensa (1488-1508)*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- VICENS, Jaume (1978). *Historia de los remensas (en el siglo XV)*, Barcelona: Edicions Vicens-Vives (ed. orig. 1945).
- VILAR, Maria (1998). «Inventari del castell de Calonge (1466)», *Estudis del Baix Empordà* [Sant Feliu de Guíxols], núm. 17, p. 79-90.
- VILLAR, Joan – SURIÀ, Núria – BOADAS, Joan – CASELLAS, Lluís-Esteve (2005). *Catàleg de pergamins del fons de l'Ajuntament de Girona (1144-1862)*, Barcelona: Fundació Noguera – Girona: Ajuntament, 3 v.
- VOLTAIRE (2015). *Le siècle de Louis XIV*, París: Gallimard.
- ZUDAIRE, Eulogio (1964). *El Conde-Duque y Cataluña*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas – Escuela de Historia Moderna.

12. ÍNDEX DE TAULES I FIGURES

TAULES

1. Objectes identificats en l'inventari del castell de Cassà de la Selva (1329).
2. Estat de conservació de les dependències del castell de Cassà de la Selva arran del setge de 1329.
3. Els masos de Cassà de la Selva, a partir dels capbreus del segle XIII i XIV.
4. Els focs de Cassà de la Selva, 1358-1497.
5. Masos rònecs de Cassà entre els segles XIV i XV.
6. Els pagesos de Cassà de la Selva que van signar el sindicat del 1448.
7. Els pagesos de Cassà de la Selva que van signar el sindicat del 1488.
8. Jurats i regidors de Cassà de la Selva (1709-1743).
9. Ingressos i despeses de la universitat de Cassà (1709-1743), en lliures.
10. Els deu primers contribuents de Cassà de la Selva, 1710-1727.
11. Llista de la cinquena companyia de miquelets del tercer terç de miquelets de Girona, formada bàsicament per milicians de Cassà i rodalia, destinats al castell d'Hostalric en data 1 d'octubre de 1808.
12. Reducció de la població en diverses localitats selvatanes, 1787-1813.
13. Exportacions espanyoles de taps i discs, 1913-1919.
14. Destinació de les exportacions espanyoles de productes surers manufacturats (percentatge sobre el volum total).
15. *Figueras, Daussà y Compañía*, adquisicions de taps.
16. Industrials amb mercaderies dipositades als magatzems cassanencs de *Docks de Palamós, S.A.* a 4 d'abril de 1921 (valor en pessetes dels dipòsits).

FIGURES

1. Reconstrucció esquemàtica del castell de Cassà de la Selva (1329).
2. Localització dels indrets vinculats al castell de Cassà de la Selva, segle XIV.
3. Can Català, casa probablement ubicada sobre les restes del castell de Cassà.
4. Escut dels Montcada trobat al terme de Cassà de la Selva.
5. Cassà de la Selva, nucli de comunicacions entre Girona i el mar.
6. L'església de Sant Martí de Cassà, nucli de resistència contra els Montcada.
7. Els veïnats de Cassà de la Selva a l'edat mitjana.
8. Els masos de Cassà de la Selva a partir dels capbreus del segle XIII i XIV.
9. Els masos rònecs de Cassà de la Selva a partir dels capbreus del segle XIII i XIV.
10. El mas Pasqual de Llebrers en l'actualitat.
11. Remences cassanencs condemnats el 1486 i esmentats en la nominació de 1488.
12. El pillatge dels soldats allotjats en pobles rurals, segons Jacques Callot, *Les grandes misères de la guerre*.
13. Portada del *Llibre de tallas, definicions y determinacions*, iniciat l'any 1710.
14. Primera acta del *Llibre de tallas*, del 27 de juliol de 1710.
15. Corba de Lorenz de la distribució de les talles de Cassà.
16. Can Barnés, als anys 1980.
17. Ca l'Oller, als anys 1980.
18. Evolució de l'arrendament del delme de Cassà, en lliures.
19. Evolució real de l'arrendament del delme de Cassà, delme deflactat.

20. Evolució dels arrendaments del delme de Cassà, 1661-1668 = 100.
21. L'exèrcit de Saint-Cyr al seu pas per la Selva, el 13 i 14 de desembre de 1808, mentre el general Caldagués observa des de la rodalia de Cassà.
22. Retrat del general italià Domenico Pino.
23. Església de Sant Martí de Romanyà de la Selva.
24. Can Carbó del Firal, a mitjan segle XX.
25. Captura del comboi del 26 de setembre de 1809. Litografia de G. Engelmann a partir d'un dibuix del *Voyage* de Jean Charles Langlois, "*Prise du gran convoi de Gironne*" (1830).
26. Mas Vilabella d'Esclat, en l'actualitat.
27. Retrat de Josep Gruart Poch, primer president del *Fomento de la Industria Nacional Corcho-Taponera*.
28. Interior de la fàbrica de la societat *Puig, Castellano y Compañía*, l'any 1915. La mecanització ja havia arribat a aquesta empresa abans de l'esclat de la guerra.
29. Retrat de Francesc Vidal Saló, fabricant i comerciant de suro, membre de la Junta Autònoma constituïda l'agost de 1914 per pal·liar els efectes de la crisi.
30. Treballadors de la fàbrica *Figueras, Daussà y Compañía*, secció de triadors.
31. Plànol del magatzem 1 de Docks de Palamós, S.A. a Cassà, ubicat al c/ Indústria, 16-22, antic establiment de Narcís Daussà.
32. Refugiats de guerra madrilenys a Cassà de la Selva, amb l'alcalde Josep Dalmàs i altres representants de l'Ajuntament, com Lluís Xena.
33. Milicians al carrer Provincial en direcció a Llagostera.
34. Portada del llibre de Juan Lario Sánchez, *Habla un aviador de la República*.
35. Ordre del cap militar del sector aeri nord-est de desallotjar can Cèncio.
36. Croquis de la situació del camp d'aviació de Cassà de la Selva fet per un agent d'espionatge al servei del SIPM de Franco.
37. Croquis de situació del camp d'aviació de Cassà de la Selva-Llagostera.
38. Bombardeig del camp d'aviació de Cassà de la Selva, 26 de maig de 1938.
39. Juan Lario Sánchez, davant d'un Grumman G-23 *Delfín*.
40. Sol·licitud del cap d'obres del sector aeri per efectuar treballs al camp d'aviació.
41. Inici de la carta de Juan Manuel Manero als pares de Mario Sorolla, 14 de juny de 1939.
42. Fotografia de Mario Sorolla, metrallador mort en l'accident de Cassà de la Selva.
43. Bombardeig de la vila de Cassà de la Selva, 29 de gener de 1939.
44. Bombardeig del camp d'aviació de Cassà de la Selva, 1 de febrer de 1939.
45. Plànol de detall del camp d'aviació de Cassà de la Selva.
46. Façana del mas Torremansa, que serví de caserna militar durant la Guerra Civil.
47. Camp actual on hi havia hagut el camp d'aviació i, al fons, la Casa dels Aviadors.

Edita:



Col·labora:

